

Факти
про

Німецьчину

Факти про Німеччину

Зміст

Країна і люди	
Територія	7
Населення	11
Німецькі федеральні землі	18
Баден-Вюртемберг	19
Вільна держава Баварія	22
Берлін	25
Бранденбург	29
Вільне ганзейське місто Бремен	32
Вільне і ганзейське місто Гамбург	35
Гессен	38
Мекленбург-Передня Померанія	41
Нижня Саксонія	44
Північний Рейн-Вестфалія	47
Рейнланд-Пфальц	50
Саар	53
Саксонія	56
Саксонія-Ангальт	60
Шлезвіг-Гольштейн	63
Тюрінгія	66
Історія	
Нарис німецької історії до 1945 р.	69
Від розколу до єдності	88
Державний устрій, конституція, право	
Основний закон	116
Конституційні органи	123
Федералізм і самоуправління	133
Партії і вибори	139
Система правопорядку	146
Загальнодержавні фінанси	154
Державна служба	160
Внутрішня безпека	162
Німеччина у світі	
Зовнішня політика	165
Зовнішня безпека	175
Співробітництво з країнами, що розвиваються	178
Економіка	
Економічний лад	185
Нові федеральні землі: побудова народного господарства	193
Ринок праці	196
Дохід і ціни	199
Житло і містобудування	205

Зміст

Захист інтересів споживача	210
Індустрія	213
Техніка	219
Ремесло	222
Сільське і лісове господарство, рибальство	225
Торгівля	232
Зовнішня економіка	235
Сировинні та енергетичні ресурси	240
Фінансова і банківська система	246
Ярмарки і виставки	251
Транспорт	255
Пошта і зв'язок	262
Німеччина – країна туризму	266
Суспільство	
Соціальні партнери	271
Статут підприємств і право вирішального голосу	276
Соціальне забезпечення	284
Охорона здоров'я	291
Охорона навколишнього середовища	296
Жінка і суспільство	301
Молодь	305
Спорт	309
Дозвілля і відпустка	313
Товариства, спілки і громадські ініціативи	315
Релігія і церква	317
Засоби масової інформації і громадська думка	321
Преса	325
Радіомовлення і телебачення	329
Освіта, наука, культура	
Культурна різноманітність у федеральній державі	335
Шкільна освіта	337
Професійна освіта	342
Вищі навчальні заклади	345
Навчання дорослих	350
Наука і дослідження	353
Література	358
Книжна торгівля і бібліотеки	365
Образотворче мистецтво	371
Архітектура	378
Музеї, колекції, виставки	383
Музичне життя	389
Театр	394
Кіно	398
Фестивалі	405
Алфавітно-предметний покажчик	408

Територія

Федеративна Республіка Німеччина розташована в центрі Європи. Її оточують дев'ять країн-сусідів: Данія на півночі, Голландія, Бельгія, Люксембург і Франція на заході, Швейцарія та Австрія на півдні, Чехословаччина та Польща на сході. Центральне положення ще чіткіше проявилось після того, як 3 жовтня 1990 р. відбулося державне об'єднання Німеччини. Більше ніж будь-коли Федеративна Республіка стала проміжною ланкою між Сходом і Заходом, а також між Скандинавією та країнами басейну Середземного моря. Будучи членом Європейського Товариства та НАТО, Німеччина сполучає вищезгадані країни з державами Середньої та Східної Європи.

Державна територія Федеративної Республіки Німеччини – 357 000 кв.км. Найдовша відстань з півночі на південь – 876 км, з заходу на схід – 640 км. Крайніми географічними точками є: на півночі селище Ліст на острові Сильт, на сході – саксонське село Дешка, баварський Оберстдорф на півдні та Сельфкант (Північний Рейн-Вестфалія) на заході. Загальна протяжність кордонів Федеративної Республіки 3767 км.

Населення Німеччини нараховує близько 79,1 млн. жителів. Після Росії Федеративна Республіка Німеччина є найбільшою за кількістю населення державою в Європі і перевершує Італію (58 млн.), Великобританію (57 млн.) і Францію (56 млн.). Щодо площі Німеччина, правда, менша за Францію (552 000 кв.км) та Іспанію (505 000 кв.км).

Ландшафти. Німецькі ландшафти надзвичайно різноманітні і привабливі. Низькі та високі гірські кряжі змінюються плоскогір'ями, місцевістю складчатого рельєфу, пагористими, гірськими та озерними ландшафтами, а також великими відкритими рівнинами. З півночі на південь Німеччина ділиться на п'ять великих ландшафтних районів: Північнонімецька низовина, поріг середньовисоких гір, Південно-західнонімецьке середньогір'я складчатого рельєфу, Південнонімецьке передгір'я Альп і Баварські Альпи.

Геєстові і глиняні плато, що утворюють низовину, на півночі багаті на озера, луки та болота. На південь від порогу середньогір'я ці плато мають родючі ґрунти. До низовинних бухт належать Нижньорейнська, Вестфальська та Саксон-

Європа сьогодні станом на квітень 1992 р. — Державний кордон ○ Столиця

сько-тюринзька бухти. На півночі марші узбережжя Північного моря сягають аж геєстового краю. Для узбережжя Балтійського моря в землі Шлезвіг-Гольштейн характерні вузькі затоки, в землі Мекленбург-Передня Померанія переважають пологі морські береги. Найбільшими островами в Північному морі є Східнофризькі острови Боркум і Нордөрней, Північнофризькі острови Амрун, Фер, Сильт і Галліген, Гельголанд у Гельголандській бухті, а також Рюген і Фемарн у Балтійському морі.

Берег Балтійського моря частково піщаний та пологий, а частково урвистий і скелястий. Між Північним та Балтійським

морями знаходиться низовинна пагориста місцевість "Гольштейнська Швейцарія".

Поріг середньогір'я відділяє північ Німеччини від півдня: долина середнього Рейну між Бонном та Бінгеном і Гессенські впадини служать природними скеровуючими лініями транспортного руху між півднем і північчю. До середньовисоких гір належать, зокрема, Рейнські сланцеві гори з хребтами Гунсрюк, Айфель, Таунус, Вестервальд, Бергішес Ланд і Зауерланд, Гессенський Бергланд, Везер- унд Ляйнеберг-ланд на заході та в центрі Німеччини. У центрі Німеччини розташований острівний гірський масив Гарц. На схід – гори Рен, Баварський Ліс, Верхньопфальцьський Ліс, Фіхтельгєбірге, Франконський Ліс, Тюрінзький Ліс і Рудні гори.

До Південно-західнонімецького середньогір'я складчатого рельєфу належать оточена горами Шварцвальд, Оденвальд і Шпессарт Верхньорейнська низовина, Пфальцьський Ліс з

Гори, водойми, острови

Гори:

Цугшпітце (Північні вапняні Альпи)	2962	м
Ватцманн (Північні вапняні Альпи)	2713	м
Фельдберг (Шварцвальд)	1493	м
Великий Арбер (Баварський Ліс)	1456	м
Фіхтельберг (Рудні гори)	1214	м
Броккен (Гарц)	1142	м

Внутрішні ріки Німеччини:

Рейн	865	км
Ельба	700	км
Майн	524	км
Везер	440	км
Шпрее	382	км

Судноплавні канали:

Середньонімецький канал	321	км
Канал Дортмунд–Емс	269	км
Канал Північне море–Балтійське море	99	км

Озера і водосховища:

Боденське озеро (загальна площа)	538	кв.км
Боденське озеро (німецька частина)	305	кв.км
Мюрітц	115	кв.км
Швамменауель	205 млн.	куб.м
Водосховище озера Едер	202 млн.	куб.м

Острови:

Рюген	926	кв.км
Узедом (німецька частина)	354	кв.км
Фемарн	185	кв.км
Сильт	99	кв.км

Гаардтом і Швабсько-Франконська Юра з Альбом.

У вузькій долині між Бінгеном і Бонном у Рейнських сланцевих горах протікає Рейн – найважливіша німецька транспортна артерія між північчю та півднем. Їх малородючі плоскогір'я та гірські хребти Гунсрюкка, Таунуса, Айфеля і Вестервальду заселені значно рідше, ніж захищені виноградарські та туристичні долинні ландшафти правого і лівого берегів Рейну.

Південнонімецьке передгір'я Альп охоплює Швабсько-Баварське високогірне плато з його пагорбами і великими озерами на півдні, широкі гравійові рівнини, Нижньобаварську пагористу місцевість і долину Дунаю. Для цього ландшафту характерні болотисті місцевості, куполоподібні гряди пагорбів з озерами (Хімське озеро, Штарнберзьке озеро) і маленькі села.

Німецькі Альпи між Боденським озером і Берхтесгаденом охоплюють лише невелику частину цих гір. Це Альгойські, Баварські та Берхтесгаденські Альпи. Глибоко в горах Альпах розташовані мальовничі озера, наприклад, Кенігсзее поблизу Берхтесгадена, і такі улюблені туристичні місця, як Гарміш-Партенкірхен або Міттенвальд.

Клімат. За кліматичними умовами Німеччина розташована в зоні помірно-холодного західного вітру між Атлантичним океаном і континентальним кліматом на сході. Великі температурні коливання трапляються рідко. Опади спостерігаються в усі пори року. Взимку середня температура коливається між 1,5° С в низовині та мінус 6° С у горах. У липні середня температура становить 18° С в низовині та 20° С у захищених долинах півдня. Винятком є Верхній Рейнграбен з його дуже м'яким кліматом, Верхня Баварія з регулярним теплим, сухим альпійським південним вітром та Гарц, який своїми суворими вітрами, холодним літом і сніжними зимами утворює власну кліматичну зону.

Населення

Німеччину населяють понад 79 млн. жителів (у тому числі 5.6 млн. іноземців). Ця країна з густотою населення 222 чол. на 1 кв.км належить до найщільніше заселених країн Європи. Лише в Бельгії та Нідерландах густота населення ще більша.

У просторовому відношенні населення Німеччини розподілене дуже нерівномірно. Населення Берліна, яке після німецького об'єднання швидко зростає і становить зараз 3,4 млн. жителів, ймовірно на кінець тисячоліття збільшиться до 8 млн. чоловік. У промислових районах на Рейні і в Рурі, де міста непомітно переходять одне в інше, проживає понад 4 млн. чоловік – приблизно 5500 на 1 кв.км.

Іншими міськими агломераціями є Рейнсько-Майнська з містами Франкфурт, Вісбаден і Майнц, промисловий регіон в басейні рік Рейн і Неккар з містами Мангейм і Людвігсгафен, промисловий район навколо Штутгарту, а також присілки в Бремені, Дрездені, Гамбурзі, Кельні, Лейпцігу, Мюнхені та Нюрнберзі/Фюрт.

Цим густонаселеним регіонам протистоять дуже слабо заселені, наприклад, ландшафти з луками та болотами Північнонімецької низовини, райони Айфелю, Баварського Лісу, Верхнього Пфальцу, провінції Брандербург та велика територія Мекленбургу-Передньої Померанії.

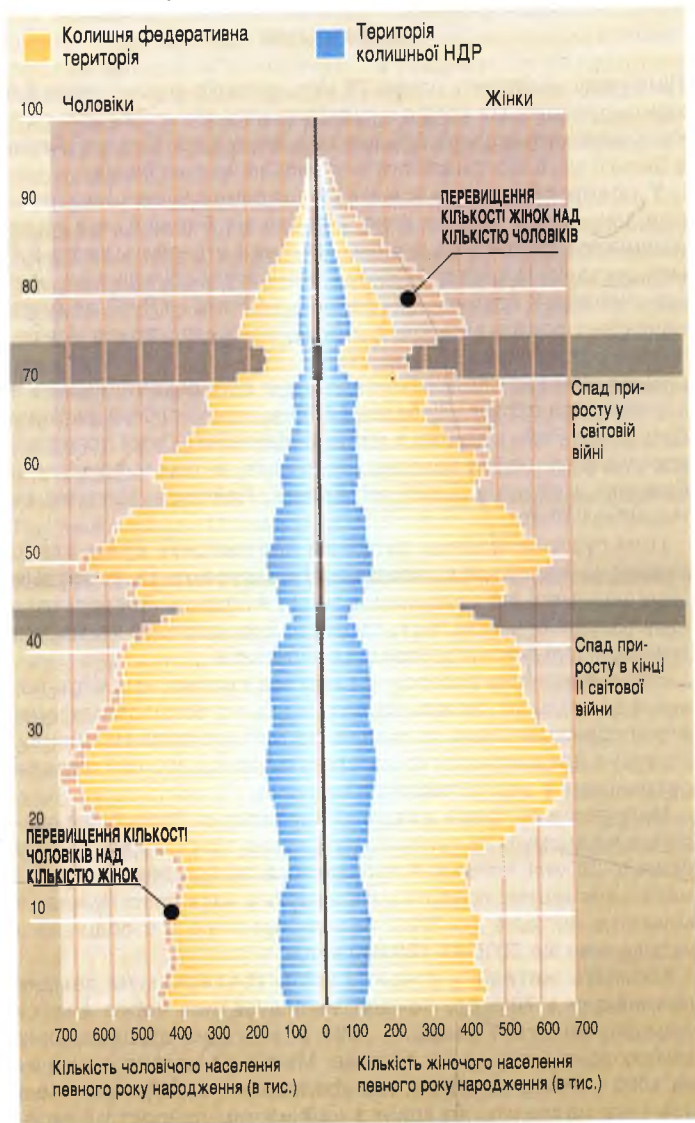
Захід Німеччини заселений набагато густіше, ніж п'ять нових федеральних земель на сході. Там на 30 відсотках всієї площі проживає лише одна п'ята (16 млн.) жителів Німеччини. Чотири з двадцяти міст із населенням понад 300 000 жителів розташовані в східній частині Німеччини.

Майже кожен третій житель Федеративної Республіки проживає в одному із 85 великих міст (понад 100 000 жителів). Це близько 26 млн. чоловік. А переважна більшість живе в селах і маленьких містах: понад 7 млн. живуть у населених пунктах з кількістю жителів до 2000, 46 млн. мешкають в общинах з населенням від 2000 до 100 000 чол.

Кількість жителів у старих і нових федеральних землях починаючи з 70-х рр. почала зменшуватись через низьку народжуваність. Правда, з 1990 р. в старих федеральних землях вона знову трохи зростає. Маючи 11 новонароджених на 1000 жителів за 1 рік (старі федеральні землі), Німеччина все-таки належить до країн з найнижчим приростом насе-

Статеві-вікова піраміда населення Німеччини на 1.1.1990 р.

лення у світі. Збільшення населення після другої світової війни було зумовлене в основному імміграцією. На територію теперішньої Німеччини прибули майже 13 млн. німецьких вигнанців і біженців з колишніх німецьких східних провінцій та Східної Європи. Великий рух біженців зі Східної до Західної Німеччини тривав до спорудження Берлінської стіни в 1961 р. та герметичної ізоляції кордону колишньою НДР. З початку шістдесятих років до старих земель Федеративної Республіки почала прибувати велика кількість іноземних працівників за наймом. Розширення промисловості цих земель потребувало додаткової робочої сили, якої не було всередині країни.

Регіональні відмінності. Протягом останнього тисячоліття німецький народ формувався переважно за рахунок зростання таких німецьких племен, як франки, саксонці, шваби і баварці. Вже давно нема цих старих племен у їх первинній структурі, однак їх традиції та діалекти продовжують жити в регіональних групах, що історично зросли.

У всякому разі старі племена ледве чи ідентичні з населенням окремих федеральних земель. Землі у їх нинішніх межах утворені здебільшого після другої світової війни за участю окупаційних властей. Розмежування відбувалося переважно без особливої уваги до традицій. Крім цього, маси біженців, великі переселення повоєнного часу, а також мобільність сучасного промислового суспільства стерли в тій чи іншій мірі межі між різними групами населення.

Що залишилося, то це різні риси характеру, притаманні окремим народним групам. Так, мекленбуржці вважаються замкнутими, шваби – економними, жителі землі Рейнланд-Пфальц – життєрадісними, а саксонці – старанними та винахідливими. Список можна продовжити, але це були б тільки узагальнені описи поведінки, типової для певної групи.

Німецька мова. Німецька мова належить до великої сім'ї індоєвропейських (індогерманських) мов та групи германських мов і споріднена з датською, норвезькою, шведською, голландською, фламандською та англійською мовами. Утворення спільної літературної мови бере початок від перекладу Біблії Мартіном Лютером.

Німеччина багата діалектами. За особливостями говірки і вимовою у більшості німців можна розпізнати, з якої місцевості вони походять. Коли б, наприклад, фриз, мекленбуржець і баварець розмовляли між собою своїми діалектами, то

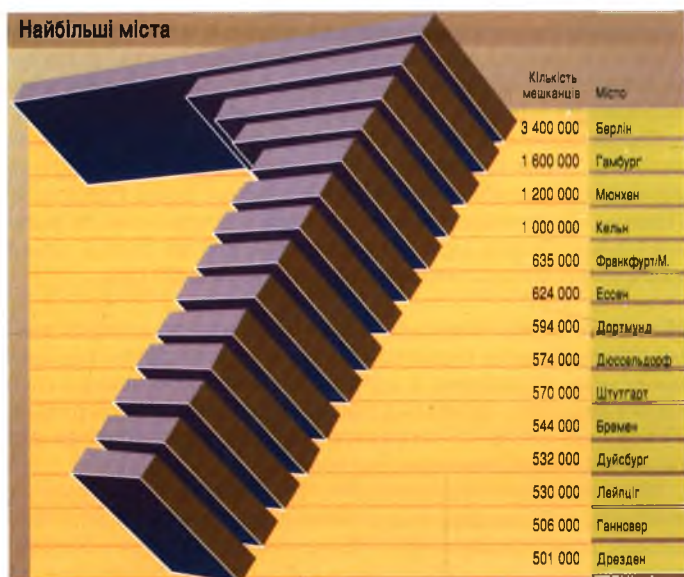
їм важко було б порозумітися.

Крім того, під час поділу Німеччини у двох німецьких державах розвинулася відмінна політична лексика; нові слова в іншій державі не відразу розумілися. Однак основний словниковий склад і граматика залишилися на Заході і Сході без змін. Спільність мови була одним з елементів, що об'єднували націю.

За межами Німеччини німецька мова є рідною в Австрії, Ліхтенштейні, більшій частині Швейцарії, Південному Тіролі (Північна Італія) і в малих областях Бельгії, Франції (Ельзас) та Люксембургу вздовж німецького кордону. Німецьку мову частково зберегли також і німецькі меншості в Польщі, Румунії і країнах колишнього Радянського Союзу.

Німецька мова є рідною понад 100 мільйонам людей. Майже кожна десята книжка, яка з'являється у світі, виходить по-німецьки. За кількістю перекладів, здійснюваних з німецької мови, вона займає третє місце у світі – після англійської та французької. Німецька є мовою, на яку робиться найбільше перекладів.

Найбільші міста

Іноземні співгромадяни. У Федеративній Республіці Німеччині живе понад 5 млн. іноземних найманих працівників з членами їх сімей (з них: турків 30 %, югославів: 12 %, італійців: 10 %). Майже 60 відсотків іноземців живуть у Німеччині вже десять або більше років. Тут народилося понад двох третіх іноземних дітей.

Федеративна Республіка багато чим завдячує цим іноземним працівникам за наймом. Вони зробили великий внесок в економічне піднесення і дають щорічно близько 100 млрд. нім. марок у валовий суспільний продукт Німеччини. Переважна більшість німців та іноземних громадян стараються підтримувати між собою добрі стосунки. Однак співжиття, передусім у деяких великих містах, де кількість іноземців становить 20 і більше відсотків, не обходиться без напруження – як і всюди у світі. І це зрозуміло: іноземним найманим працівникам, які виростили в інших культурних умовах, нелегко зорієнтуватись у незнайомих формах життя країни, де вони проживають. Сприятливіші умови має друге покоління – діти приїжджих іноземних працівників. Держава дбає про те, щоб дати їм добру шкільну та професійну освіту.

Політика федерального уряду щодо іноземних громадян, які тривалий час проживають у Німеччині, ґрунтується на принципі інтеграції їх та членів їх сімей. При цьому йдеться про якнайширшу участь в економічному, соціальному та культурному житті Федеративної Республіки при збереженні їх вітчизняних зв'язків.

Німецькі федеральні землі

У Федеративну Республіку Німеччину входять 16 земель: Баден-Вюртемберг, Баварія, Берлін, Бранденбург, Бремен, Гамбург, Гессен, Мекленбург-Передня Померанія, Нижня Саксонія, Північний Рейн-Вестфалія, Рейнланд-Пфальц, Саар, Саксонія, Саксонія-Ангальт, Шлезвіг-Гольштейн і Тюрінгія.

Німеччина завжди була поділена на землі, але протягом століть географічна карта часто міняла свій вигляд. Найбільші зміни за останні два століття принесли наполеонівські війни початку XIX ст., прусько-австрійська війна 1866 р., перша світова війна і поразка Німеччини у другій світовій війні. Наслідком цієї поразки була окупація та поділ Німеччини і ліквідація Пруссії, колишньої найбільшої німецької держави. Нинішній поділ на федеральні землі, здійснений після 1945 р., переважно спирається на стару земельну згуртованість та історичні розмежування.

До об'єднання Німеччини Федеративна Республіка складалась із земель, які були створені в колишніх західних окупаційних зонах і прийняли між 1946 і 1957 рр. демократичні конституції.

У радянській окупаційній зоні, на території майбутньої НДР, було створено п'ять земель, які частково базувались на старих державних традиціях. Однак уже в 1952 р. ця структура була ліквідована керівництвом НДР і було впроваджене централізоване управління областями. Відразу ж після перемоги мирної демократичної німецької революції в жовтні 1989 р. зазвучали вимоги відновлення колишніх земель. На великих мітингах за свободу і німецьку єдність з'явилися старі прапори і герби цих земель, гасла, що закликали до створення Бранденбургу, Тюрінгії, Саксонії і Саксонії-Ангальт, Мекленбургу і Передньої Померанії. 18 березня 1990 р., після перших вільних виборів на території колишньої НДР, члени парламенту прийняли ухвалу про утворення п'яти федеральних земель, переважно в межах 1952 року.

З жовтня 1990 р. був здійснений вступ НДР – а, значить, земель Бранденбург, Мекленбург-Передня Померанія, Саксонія, Саксонія-Ангальт і Тюрінгія – до Федеративної Республіки Німеччини; Східний Берлін був об'єднаний із Західним.

Баден-
Вюртемберг

Вибори до ландтагу в 1992 р.

ХДС	39,6 %
СДПН	29,4 %
Республіканці	10,9 %
Зелені	9,5 %
ВДП/ННП	5,9 %

Населення	9,6 млн
Площа	35751 км ²
Столиця	Штутгарт

Баден-Вюртемберг

High-Tech і годинники з зозулею. Земля Баден-Вюртемберг за своїм ландшафтом така ж різноманітна, як і за своєю економічною структурою. Щодо ландшафту, то вона належить до найпривабливіших регіонів, бо тут знаходяться не лише Шварцвальд, багаті на ліс середньовисокі гори і безліч місць відпочинку, але й Боденське озеро – “Швабське море”. Земля славиться своїми долинами рік Рейн і Дунай, Неккар і Таубер, суворою Швабською Юрою і м'яким Марктгрефлерландом з його виноградниками.

Природа щедро обдарувала цю землю, вона має дуже ви-

Нова Державна галерея в Штутгарті

гідне транспортне положення; винахідливість і діловитість її людей стали приказкою, їх духовні та мистецькі успіхи зайняли визначне місце в історії німецької культури. Назвемо лише імена поетів Фрідріха Шіллера (1759–1805) чи Фрідріха Гельдерліна (1770–1843) або філософів – Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля (1770–1831) і Мартіна Гейдеггера (1889–1976).

Регіон Середній Неккар зі столицею Штутгарт (571 000 жителів) – економічний центр землі.

Фахверкові будинки в м. Урах у Швабському Альбі

Старі ремісничі традиції і сучасне підприємництво – фундамент промислового ландшафту землі Баден-Вюртемберг.

Автомобілі і мікросхеми. Високоіндустралізований Баден-Вюртемберг належить до найсильніших в економічному відношенні федеральних земель. Найдавнішу традицію мають тут точна механіка, сконцентрована у Шварцвальді, початком якої було виробництво годинників, і автомобілебудування.

У Штутгарті та навколо нього знаходяться не лише такі всесвітньовідомі фірми, як Даймлер Бенц АГ, Бош, ІБМ, СЕЛ чи виробник спортивних автомобілів Порше. Тут, як і скрізь у Баден-Вюртемберзі, економіка головно організована за рахунок середніх фірм. Багато малих і середніх фірм є високоспеціалізованими постачальниками названих фірм.

Поряд з економічною областю Середній Неккар розташовані промислові райони Карлсруе (265 000) з нафтоперегінними заводами, Мангейм (300 000) і Гейдельберг (131 000) зі спеціалізованим виробництвом автобусів і типографічного обладнання, а також Фрайбург (183 000) та Ульм (106 000) – відомі центри широкої служби сервісу.

Наука і дослідження. До численних наукових установ у цій землі належать Центр дослідження атомного ядра в Карлсруе, Німецький онкологічний центр у Гейдельберзі, багато інститутів ім. Макса Планка, а також дев'ять університетів. Заснований у 1386 р. Гейдельберзький університет є найстарішим у Німеччині, а Карлсруе має найдавнішу німецьку Вищу технічну школу. Тут знаходяться також Федеральний Верховний і Федеральний Конституційний суди – найвищі німецькі судові органи.

Баварія

Вибори до ландтагу в 1990 р.

ХСС 54,9 %

СДПН 26 %

Зелені 6,4 %

ВДП 5,2 %

Населення 11,2 млн

Площа 70554 км²

Столиця Мюнхен

Вільна держава Баварія

Біло-голуба традиція, яка має майбутнє. Ця найбільша за площею федеральна земля має найдавніші традиції державності: ще в VI ст. існувало герцогство баварського племені. Своїй привабливості як центр іноземного туризму Баварія багато в чому завдячує багатій культурно-історичній спадщині. Це чарівні пейзажі гірського світу Альп з найвищою в Німеччині горою Цугшпітце (2963 м), мальовничі озера в пагористому передгір'ї Альп, Баварський Ліс з першим німецьким національним парком, долини рік Дунаю і Майну, ландшафти і міста, через які веде "Романтичний шлях".

Баварія – найбільша німецька аграрна земля. Раніше Мюнхен вважався сільською столицею. Після другої світової війни його почали називати "таємною столицею Німеччини" і він перетворився на центр зорієнтованого на майбутнє промислового регіону (автомобілебудування, літакобудування, електропромисловість, електронна промисловість, страхова і видавнича справа). Університет та інші вузи, Інститут ім. Макса Планка і реактор для дослідження атомного ядра роблять столицю баварської землі (1,2 млн. жителів) визначним центром науки і дослідницької роботи.

Нюрнберг (486 000 жителів) розташований у центрі майбутньої європейської мережі автострад з Неаполя до Стокгольма і від Лісабона через Прагу до Варшави. Разом із Фюртом і Ерлангеном Мюнхен утворює міську агломерацію з такими основними галузями промисловості, як машинобудування, електропромисловість і виробництво іграшок. Найважливішою свого роду є щорічна Нюрнберзька міжнародна іграшкова ярмарка. Аугсбург (248 000) є осідком машинобудування і текстильної промисловості. Регенсбург (119 000) має молоду електропромисловість і ще молодшу

Мюнхен на фоні Баварських Альп

автомобільну промисловість. Ремісничо-промислові традиції Східної Баварії продовжують на високому технічному рівні склозаводи (Цвізель) і фабрики фарфорових виробів (Розенталь, Гученрейтер). У великій частині Баварії, особливо в Альпах і передгір'ях, переважає сільське і лісове господарство. У сотнях пивоварень варять знамените баварське пиво.

Культура зі всіх епох. Регенсбург добре зберігся з часів середньовіччя. Нюрнберг – місто Альбрехта Дюрера (1471–1528) – зберігає у своїх церквах та музеях коштовні скарби мистецтва доби пізнього середньовіччя. Ренесанс найкраще проявляє себе в Аугсбурзі. Перлинами стилів барокко і рококо є церкви у Банці, Фірценгейлігені, Етталі і Штейнгадені, де церква “Візкірхе” занесена організацією ЮНЕСКО в список скарбів світової культури. Це стосується

Сучасна архітектура: іпотечний банк в Мюнхені

також колишньої княжої і єпископської резиденції Вюрцбурга. Мюнхен має не лише найбільший німецький університет, а й Німецький музей, де зберігається найбагатша колекція з історії природничих наук і техніки. Крім цього, тут багато архітектурних пам'яток, відомих колекцій творів мистецтва і театрів. Замки баварського "короля казок" Людвіга II, Геррєнхімзее, Ліндергоф і Нойшванштейн, які збудовані в історизованому стилі XIX ст., приваблюють сьогодні відвідувачів, так само, як і старонімецькі фахверкові будинки міст Ротенбург, Нердлінген і Дінкельсбюль.

Берлін

Вибори до ландтагу в 1990 р.

ХДС	40,4 %
СДПН	30,4 %
ПДС	9,2 %
ВДП	7,1 %
Альтернативний список	5 %
Союз 90 / Зелені	4,4 %

Населення	3,4 млн
Площа	883 км ²
Столиця	Берлін

Берлін

Місто світового значення на зламі. Упродовж десятиліть Берлін був символом німецького розколу і конфлікту між Сходом і Заходом та центром холодної війни між західними державами-переможницями і Радянським Союзом. У 1948 році жителі Західного Берліна пережили, завдяки незабутньому повітряному мосту, одинадцятимісячну блокаду советами. Авіація ВПС США, підтримана літаками британських

Палац Шарлоттенбург

Технологічний центр Товариства ім. Фраунгофера

та французьких союзників, постачала західноберлінському населенню життєво необхідні товари. Три західні сектори і Східний Берлін почали розвиватися все більше й більше в різних напрямках. Поділ здавався остаточним, коли 13 серпня 1961 р. НДР почала споруджувати Стіну. Своім крилатим висловом "Ich bin ein Berliner" ("Я – берлінець") американський президент Джон Ф. Кеннеді солідаризувався з містом та його мешканцями. В 1987 р. в промові біля Бранденбурзьких воріт президент США Рональд Рейган закликав Радянський Союз знести Стіну. Стіна впала 9 листопада 1989 р. після мирної революції в НДР. Почався новий етап в історії 750-річного міста.

Німецька столиця – європейський культурний центр. Перед своїм культурним та духовним занепадом під час нацистської диктатури і зруйнуванням у другій світовій війні Берлін був не лише економічним центром Німеччини, але й культурною столицею Європи в “золоті двадцяті”.

Столиця знову об'єднаної Німеччини і майбутня резиденція уряду невпинно зростає. Згідно з підрахунками, населення Берліна у 2000 році нараховуватиме 8 млн. чол.

Берлін – найбільший промисловий центр Європи, де зосереджені такі галузі промисловості, як машинобудування, харчова і смакова, текстильна і передусім електропромисловість. У XIX ст. тут виникли дві всесвітньовідомі фірми Сіменс АГ і АЕГ, звідки вони успішно стартували у вік інформації.

Багато свідчить про те, що у 90-х рр. Берлін знову стане найбільшою вітриною німецької культури. Після об'єднання може знову зростатися і доповнювати одне одного те, що десятиліттями було розділене. Берлін має три оперні театри: Німецький оперний театр, Німецький державний оперний театр “Унтер ден Лінден”, театр “Коміше Опер”; багато великих оркестрів, десятки театрів. Як і раніше, Берлін є одним з найбільших музейних міст світу.

Тут містяться три великі університети. Іменем ученого і політика Вільгельма фон Гумбольдта (1767–1835) і його брата, мандрівника по світу і природодослідника Олександра фон Гумбольдта (1769–1859), названий університет, розташований у колишньому Східному Берліні. У західному секторі знаходяться засновані у 1948 р. Вільний і Технічний університети. Науку і дослідницьку роботу в Берліні представляють численні інші заклади, наприклад, Інститут ім. Гана-Мейтнера, що, між іншим, займається дослідженнями в галузі ядерної та реакторної фізики, Інститут техніки зв'язку ім. Генріха Герца, Технологічний центр Товариства ім. Фраунгофера.

Перед об'єднаним містом стоять великі завдання. Люди в обох частинах Берліна повинні знову пізнати одні одних, потрібно ліквідувати економічний дисбаланс. Треба, передусім у східній частині, провести санацію сотень тисяч квартир. Об'єднання принесло місту могутній економічний бум, якому однак необхідно надати соціального спрямування. Особливе піднесення охопило його у 1991 р., коли Німецький бундестаг ухвалив зробити німецьку столицю також резиденцією уряду.

Знову відкриті Бранденбурзькі ворота

Бранденбург

Вибори до ландтагу в 1990 р.

СДПН	38,2 %
ХСС	29,4 %
ПДС	13,4 %
Союз 90 / Зелені	9,3 %
ВДП	6,6 %

Населення	2,6 млн
Площа	29060 км ²
Столиця	Потсдам

Бранденбург

Спадок Фрідріха II. Навколо німецької столиці розкинулася земля Брандербург. Перед ворітьми Берліна розташована столиця землі Потсдам (140 000 жителів) – місце проведення Потсдамської конференції, на якій влітку 1945 р. політичні керівники США, Великобританії та Радянського Союзу прийняли історичні рішення щодо переможеної Німеччини. Місце проведення конференції було вибрано обдумано, адже Потсдам був найтісніше зв'язаний з пруссько-німецькою історією від того моменту, коли король Фрідріх II (1712–1786) перетворив його у свою резиденцію. Потсдамські будівлі Фрідріха, особливо ті, що розміщені в чудовому парку Сансусі,

Приваблюють туристів: палац і парк Сансусі

Люббенау – типове село у Шпреевальді

пережили кінець Пруссії як держави. Там прусський король проводив філософські розмови зі своїми друзями, наприклад, Вольтером (1694–1778). Тут він приймав і таких знаменитих гостей, як Йоганн Себастьян Бах (1685–1750).

Про голландців і гугенотів. Довгий час рідкозаселений Брандербург був економічно відсталим. Щоб поправити ситуацію, у XVI і XVIII ст. місцеві князі запросили до себе багато іноземців. Голландські іммігранти, біженці-протестанти з Чехії та Франції сприяли розвитку землі своїми набутими вдома знаннями і здібностями. Про це ще дотепер нагадують у Потсдамі, наприклад, "Голландські квартали" і "Французька церква".

Пейзажі околиць Берліна чудово описав у своїх "Мандрівках через Маркграфство Бранденбурзьке" Теодор Фонтане (1819–1898), нащадок французьких гугенотів.

Жито і сталь. Сільське і лісове господарство належать до найважливіших галузей промисловості Брандербургу. Тут

вирощують жито і пшеницю, картоплю і цукрові буряки, а навколо Берліна також овочі і фрукти. Промисловими регіонами є Айзенгюттенштадт (виробництво сталі) і Котбус, де видобуток бурого вугілля становить основу для хімічної промисловості та одержання електроенергії. В Людвігсфельде, що південніше Берліна, фірма Мерседес Бенц недавно відкрила монтажний завод грузових автомобілів; заплановані там капіталовкладення становлять 1 млрд. нім. марок.

Завдяки запровадженню безвізового сполучення між Німеччиною та Польщею нового значення набуває старе університетське місто Франкфурт-на-Одері.

Брандербург перебуває зараз на межі економічного і соціального перелому. Земля сподівається мати добрий шанс завдяки економічному піднесенню Берліна.

Існує ідея об'єднати Бранденбург і Берлін в одну федеральну землю зі столицею в Потсдамі, щоб була змога краще розробляти плани майбутнього розвитку Берліна.

Бремен

Вибори до ландтагу в 1991 р.

СДПН	38,8 %
ХДС	30,7 %
Зелені	11,4 %
ВДП	9,5 %
ННС	6,1 %

Населення	665000
Площа	404 км ²
Столиця	Бремен

Вільне ганзейське місто Бремен

Держава з двох міст. Два міста – одна держава: Бремен і Бремергафен розташовані на відстані 65 км одне від одного, проте обидва утворюють одну федеральну землю Бремен, яка за площею і кількістю населення найменша у Німеччині.

Бременська площа Ринок з ратушею і собором

Порт Бремергафена

Вільне ганзейське місто Бремен, як і Баварія, є найдавнішою державністю на німецькій землі, а після Сан Маріно – другим у світі за віком ще існуючим містом-республікою.

Бремен виник на багато століть раніше від Бремергафена. Заснований у 787 р. як резиденція єпископа, Бремен швидко почав розквітати завдяки ринковим привілеям; в XI ст. він вважався "Римом Півночі". У 1358 р. Бремен став членом ганзейського союзу міст, який до XVI ст. панував у торгівлі в районі Північного та Балтійського морів.

Риск – благородна справа. "Buten un binnen / wagen un wippen" – ця готовність ризикувати як удома, так і в світі (buten = назовні), звеличила місто. І навіть більше: оскільки існувала загроза обміління Везеру, то в 1827 р. бург'омістр Шмідт трохи нижче по течії заснував новий порт Бремергафен, який

пізніше за рахунок зростання з іншими общинами перетворився у нове велике місто.

Бремен і Бремергафен – це порти швидкої перевалки вантажів. Більш дохідний дрібний товар (тепер у контейнерах) переважає над масовим. За імпортом чаю, кави, тютюну і бавовни Бремен володіє монополією. Щодо інших товарів – конкурує з Гамбургом. Але вже без власного флоту, оскільки його північнонімецька фірма Ллойд злилася з гамбурзькою Гапаг у Гапаг-Ллойд.

Та й в інших галузях Бремен пішов новим шляхом, відірвавшись від морської залежності у судноплавстві і суднобудуванні. Він додатково розвинув сильну авіаракетно-космічну промисловість, знову взявся за автомобілебудування, не оминув і електронну промисловість. Якщо раніше вся ініціатива була в руках купецтва, то тепер нововведення немислимі без участі науки. Бремергафен є центром німецьких полярних досліджень. Там плавають також старі човни і судна з Німецького музею судноплавства.

Бремен запрошує. На площі Ринок розташовані готичний Собор св. Петра і розкішна ратуша в стилі ренесанс з гостинною винною пивничкою. Перед нею підноситься вгору колона Роланда – символ свободи міста. Поблизу знаходиться пам'ятник бременським музикам – фігури тварин із казок братів Грімм. Від площі Ринок бере свій початок казковий світ вулиці Бондарів, яку збудував купець Розеліус. Ця вулиця, забудована будинками із паленої цегли, є справжнім монументом бременського патріотизму.

Гамбург

Вибори до ландтагу в 1991 р.

СДПН 48 %

ХДС 35,1 %

Альтернативний список Зелених 7,2 %

ВДП 5,4 %

Населення 1,6 млн

Площа 755 км²

Столиця Гамбург

Вільне і ганзейське місто Гамбург

Ворота Німеччини у світ. Гамбург – найважливіший морський порт Федеративної Республіки і водночас її найбільше зовнішньоторговельне і транзитне місто. Промислова частина порту

Багате традиціями місто-склад у гамбурзькому порті

– верфі, нафтопереробні заводи і фірми, що працюють на привозній сировині. Поряд з цими типовими для порту промисловими галузями великого значення набули фірми авіа-ракетно-космічної техніки, електроніки, точної механіки і хімічної промисловості.

Піднесення Гамбурга почалося у 1183 р. митними та економічними привілеями. Гамбург, один із перших членів Ганзи, перетворився незабаром у її найважливіший перевалочний пункт між Північним і Балтійським морями. У 1460 р. і оста-

Найважливіший морський порт Федеративної Республіки

перетворився незабаром у її найважливіший перевалочний пункт між Північним і Балтійським морями. У 1460 р. і остаточно в 1510 р. Гамбург став імперським містом. Свою державну самостійність він зберіг і по сьогодні. Однак спустошлива пожежа 1842 р. і друга світова війна залишили мало від архітектури пізнього середньовіччя цієї метрополії торгівлі.

Зелене промислове місто. Хоч Гамбург і є другим за розмірами промисловим містом Німеччини і центром економічного регіону з населенням 2,8 млн.чол., та він потопає в зелені численних алей і парків.

Об'єднання Німеччини повернуло портові завдяки розгалуженому доступу до мережі водних шляхів колись утрачені ним тили. Це збільшує шанси міста-держави стати на перетині шляхів, що з'єднують Північ і Схід, і цим продовжити старі традиції, і позитивно впливає на функції Гамбурга як банківського і сервісного центру для цілої північної Німеччини. Те, що Гамбург після Нью-Йорка є містом з найбільшою кількістю консульських представництв, підкреслює його міжнародний клас. Безперечна роль Гамбурга як центру засобів масової інформації. Саме тут осідок найбільших німецьких журнальних видавництв, Німецького Пресового Агентства (ДПА) і телерадіоорганізацій.

Громадянський патріотизм і пристрасть до мистецтва.

Гамбург вже давно відомий як культурний центр. У 1678 р. тут було відкрито перший оперний театр Німеччини, де творив Георг Фрідріх Гендель (1685–1759). Пізніше, відомий син міста, композитор Йоганнес Брамс (1833–1897) створив шедеври майже в усіх формах класичної музики: симфонії, камерну музику, хорові твори, пісні. У 1767 р. був заснований пов'язаний з іменем Лессінга Німецький національний театр, який завоював провідне становище головно за рахунок постановок творів Шекспіра. Фрідріх Готтліб Клопшток (1724–1803) і Матіас Клаудіус (1740–1815) були в той час гамбурзькими "літературними установами". У нашому столітті художні керівники Рольф Ліберманн та Густав Грюндгенс надали опері і виставі авангардистських імпульсів міжнародного класу. Жертвенний патріотизм і пристрастна далекоглядна політика придбань зробили Гамбурзький зал мистецтв, Музей мистецтва і ремесла та Етнографічний музей місцем зберігання численних знаменитих колекцій. І це лише три з багатьох.

Гессен

Вибори до ландтагу в 1991 р.

СДПН 40,8 %

ХДС 40,2 %

Зелені 8,8 %

ВДП 7,4 %

Населення 5,7 млн

Площа 21114 км²

Столиця Вісбаден

Гессен

Рейнсько-Майнський транспортний вузол. Центральне положення землі Гессен у старій Федеративній Республіці і велика приваблива сила ярмарків Франкфурта-на-Майні (635 000) сприяли розвитку цього міста як найважливішого фінансового осередку Німеччини. Тут перетинаються автостради і залізничні колії, розташований величезний Рейнсько-Майнський аеропорт з найбільшою на європейському континенті кількістю перевезення пасажирів. Франкфурт-на-Майні є осідком більшості великих німецьких банків і багатьох філіалів зарубіжних

На площі Ринок у північно-гессенському Бад Герсфельді

Скайлайн хмарочосів у Франкфурті-на-Майні

банків. Тут Німецький федеральний банк слідкує за стабільністю німецької марки.

Економічний центр з культурним життям. Рейнсько-Майнський регіон є найбільшою промисловою агломерацією Німеччини після промислових центрів на Рейні і в Рурі. Він займає місце поруч Берліна. Тут розташовані, зокрема, такі фірми, як Гехст і Опель чи Дегусса. Ще один індустріальний центр з машинобудуванням, вагонобудуванням, локомотивобудуванням і автомобілебудуванням утворився в Північному Гессені навколо міста Кассель. Серед шанувальників мистецтва це місто користується великою популярністю завдяки багатим колекціям голландського живопису і виставок "documenta", на які надсилають свої твори сучасні митці з цілого світу. У Південному Гессені зосереджена шкіряна промисловість (Оффенбах). Центром Південного Гессену є Дармштадт з відомою Вищою технічною школою і районом Матільденгее, який на початку нашого століття був центром стилю модерн.

Франкфурт, у якому народився Йоганн Вольфганг фон Гете (1749–1832), – місто мистецтва. Наочним свідченням

цього є Музейна набережна. Окрім цього, це місто театрів і видавництва. Міжнародний книжковий ярмарок, на якому щорічно присуджується Премія миру німецької книжкової торгівлі, є найбільшою виставкою книг світу. Кожного року цей ярмарок обирає центром загальних заходів якусь країну або певний регіон. У 1991 р. в центрі уваги була Іспанія.

Мальовничо розташовані університетські міста Марбург і Гісен, а також відоме своєю оптичною промисловістю місто Вецлар. Бергштрассе і Рейнгау належать до найкращих німецьких областей вирощування фруктів і винограду. У Східному Гессені може похвалитися своєю довголітньою історією Фульда – місто єпископської резиденції і бароккової архітектури.

Республіканські традиції. У сьогоденній формі земля Гессен існує з 1945 р. До того протягом століть земля була майже завжди територіально роздібною. Гессен привернув до себе увагу в XVI ст., коли гессенський ландграф Філіпп Великодушний став одним з політичних вождів Реформації. Довгий час Франкфурт був вільним імперським містом, де відбувалися коронації німецьких кайзерів. Національним музеєм стала франкфуртська церква св.Павла, в якій у 1848–1849 рр. відбувалися Національні збори – засідання першого демократичного законного німецького парламенту, що, однак, зазнав краху під владою пануючих у Німеччині князів.

Столиця землі Вісбаден є не лише адміністративним центром землі, але й елегантним курортним містом з лікувальними водами.

Мекленбург-
Передня Померанія

Вибори до ландтагу в 1990 р.	
ХДС	38,3 %
СДПН	27 %
ПДС	15,7 %
Союз 90 / Зелені	6,4 %
ВДП	5,5 %

Населення	1,95 млн
Площа	23835 км ²
Столиця	Шверін

Мекленбург-Передня Померанія

Земля тисячі озер. Жодна інша федеральна земля не має такого чітко вираженого сільського господарства, такого мальовничого узбережжя і такої малої густоти населення, як нова федеральна земля Мекленбург-Передня Померанія.

Впадає у вічі особлива архітектура будинків з паленої цегли таких старих торговельних міст, як Штральзунд і Вісмар, а також університетських міст Грейфсвальд (засноване в 1456 р.)

Чудом природи є крейдяні скелі на острові Рюген

Північнонімецька архітектура з паленої цегли у Вісмарі

і Росток, що характерна для ганзейської традиції містобудування. Всі ці балтійські міста вже століттями мають зв'язки зі скандинавськими країнами. Найбільшим у цій землі є ганзейське місто Росток (250 000 жителів). Столицею землі після воз'єднання став Шверін (130 000 жителів).

Природа і мистецтво. Мекленбург-Передня Померанія – ледь пагориста земля, всяяна сотнями озер, де чергуються поля, ліси і обгороджені вигони для випасу худоби. Найбільше мекленбурзьке озеро Мюрітц (117 кв.км), на східному березі якого знаходиться великий заповідник.

Збереглися численні пам'ятки архітектури з багатою історією землі, але більшість із них потребують реставрації.

Чудом природи є крейдяні скелі на найбільшому острові Німеччини Рюгені (926 кв.км). Ці скелі змалював Каспар Давид Фрідріх (1774–1840): романтик з Грейфсвальду, як ніхто інший, таємничо зобразив морський пейзаж. Фріц Рейтер (1810–1874) реалістично описав у своїх творах землю та її людей. При цьому він підніс нижньонімецький діалект до рангу літературної мови. Скульптор і поет Ернст Барлах (1870–1938) творив у місті Гюстров. А Уве Джонсон (1934–1984) у своїх романах спорудив літературний пам'ятник своїй вітчизні та її людям.

Туризм як промисловість майбутнього. Найважливішими галузями промисловості є сільське господарство, землеробство і тваринництво. Морське та річкове рибальство повинні пристосуватися до змінених потреб споживачів. Політики слідкують за тим, щоб туризм, який постійно зростає, не занадто руйнував природний ландшафт.

Земля ще мало індустріалізована, розвиток починається з окремих центрів, перш за все у Нойбранденбурзі (харчова, будівельна промисловість та виробництво автомобільних шин). Традиційна кораблебудівна промисловість на узбережжі моря повинна ще пройти випробування у вільній конкурентній боротьбі, в той час як верф, що спеціалізується на виробництві річкових кораблів, вже використала свій ринковий шанс.

Нижня Саксонія

Вибори до ландтагу в 1990 р.

СДПН	44,2 %
------	--------

ХДС	42 %
-----	------

ВДП	6 %
-----	-----

Зелені	5,5 %
--------	-------

Населення	7,3 млн
-----------	---------

Площа	47349 км ²
-------	-----------------------

Столиця	Ганновер
---------	----------

Нижня Саксонія

Різноманітність природи. Земля, що за площею посідає друге місце в Німеччині (47 349 кв. км), поділена на три великі райони: Гарц, гірський край вздовж річки Везер та Північнонімецьку низовину із люнебурзьким вересовим пустищем у своєму центрі. Свій власний світ творять болота Емсланду, заплавні луки за дамбами Північного моря та східнофризькі острови на мілководді.

У Нижній Саксонії перехрещуються великі автостради і залізничні магістралі, що ведуть з півночі на південь і зі сходу на захід; тут Середньонімецький канал з'єднає ріки Рейн, Ель-

Колони автомобілів на заводі "Фольксваген" у Вольфсбурзі

Ганновер: ратуша над озером Машзее

бу та Одер і тим самим внутрішні водні шляхи Західної і Східної Європи.

Школа гірничої справи, майстерня фірми “Фольксваген”.

Майже дві третини площі використовується сільським господарством. Давню традицію має видобуток корисних копалин: велике значення мало добування руди у Гарці – вже у середні віки імператорське місто Гослар збагатилось завдяки видобутку срібла, а у 1775 р. в Клаусталі була заснована школа для шахтарів і металургів. Згодом вона стала всесвітньою Академією гірничодобувної промисловості. Люнебург був з давніх часів відомим завдяки покладам солі. Важливою галуззю економіки є калійна промисловість Нижньої Саксонії. У Зальцгіттері розробляється третє в Європі за розмірами родовище залізної руди. Неабияке значення має і місцевий видобуток нафти і газу, який покриває приблизно 5 відсотків національних потреб. В Емдені знаходиться третій за величиною німецький порт на Північному морі. Знамениті

фірми виготовляють тут судна-контейнеровози і легкові автомобілі.

Колискою автомобілебудування стало місто Вольфсбург – звідси почав свій переможний марш автомобіль "Фольксваген". Акціонерне товариство Фольксваген АГ є найбільшою фірмою цієї землі, а фонд Фольксвагена – найбільшим позадержавним німецьким закладом, що сприяє розвитку науки.

Місто ярмарок Ганновер, університетське місто Геттінген.

Із 7,3 млн. жителів землі півмільйона проживає у столиці землі Ганновері. Ганновер – провідне міжнародне місто ярмарків. Його промисловий ярмарок, а останнім часом і СЕВІТ – грандіозна виставка комунікаційної техніки – щорічно демонструють перспективи розвитку світу майбутнього.

Університетське місто Геттінген відіграло визначну роль у політичній історії та розвитку природничих наук. У 1837 році група геттінгенських професорів, ("геттінгенська сімка"), підняла протест у ліберальному дусі проти скасування місцевим можновладним князем земельної конституції. Після цього більшість звільнених професорів зустрілись у 1848 р. як депутати Франкфуртських Національних зборів. У цей час в Геттінгені працював математик і астроном, геній століття, Карл Фрідріх Гаусс (1771–1859).

У ХХ ст. з Геттінгена поширились у світ перші вагомі дослідження в галузі атомної фізики – вистачить назвати лише такі імена лауреатів Нобелівської премії, як Макс Борн (1882–1970) і Вернер Гейзенберг (1901–1976), в особі яких представлені всі інші, котрі навчалися і викладали у цьому місті.

Північний Рейн-Вестфалія

Вибори до ландтагу в 1990 р.

СДПН 50 %

ХДС 36,7 %

ВДП 5,8 %

Зелені 5 %

Населення 17,3 млн

Площа 34068 км²

Столиця Дюссельдорф

Північний Рейн-Вестфалія

Енергетичний вузол в центрі Європи. Площа землі Північний Рейн-Вестфалія (34 000 кв. км) відповідає площам Бельгії та Люксембургу, разом узятих. Найбільша за кількістю жителів федеральна земля (понад 17 млн.чол.) є одночасно найбільшою в Європі агломерацією: рівно половина людей проживає у великих містах з кількістю жителів понад 500 000 чол. Рурська частина агломерації утворює суцільний міський масив з населенням 7,5 млн.чол. і найбільшим не лише німецьким, але й європейським промисловим районом. 31 великі електростанції Рурського басейну роблять його енергетичним центром Німеччини.

Традиції та нововведення. Упродовж десятиліть внаслідок взаємодії економіки, землі та федерального уряду земля Північний Рейн-Вестфалія змогла успішно змінити структуру своєї, традиційно заснованої на вугіллі та сталі, економіки. Завдяки впровадженню нових галузей промисловості були створені сотні тисяч робочих місць. Сьогодні переважають перспективні галузі. Про економічну динаміку землі свідчить те, що поряд з великою промисловістю існують ще 450 менших і середніх фірм, багато з яких обладнані найсучаснішою технологією. Традиційно зростає у сервісному секторі страхова справа. У Дортмунді працюють найбільші німецькі пивоварні.

Жваве господарське життя знаходить своє вираження у густій мережі автострад, залізничних колій та водних шляхів. Це пересічення транспортних потоків Європи і сполучення між такими великими містами, як Кельн, Ессен, Дортмунд, Дюссельдорф, Дуйсбург, Бохум, Вупперталь, Білефельд, Гель-

зенкірхен, Золінген, Леверкузен і Аахен. Дуйсбург є найбільшим річковим портом світу.

Відпочинок, культура та вузи. Гірничопромисловий регіон змінює своє обличчя. Там, де раніше диміли заводські труби і працювали конвейери, проводиться озелення. У рейнському буровугільному басейні після завершення розробок відкритим способом створюються озера для купання. Зауерланд і Бергішес Ланд є улюбленими місцями відпочинку для людей, що мешкають у Рейнсько-Рурському басейні.

Сьогодні Кельн – найбільше місто федеральної землі (понад 1 млн. жителів). Воно відіграло значну роль ще за часів Римської імперії. Кельн відомий своїми романськими церквами і готичним собором, а також музеями (музей Вальрафа-Ріхартца/музей Людвіга, Римсько-Германський музей). Столиця землі, Дюссельдорф (574 000) – один з найважливіших німецьких фінансових осередків, славиться як місто мистецтва. Тут зберігаються визначні колекції картин, є Німецький оперний театр на Рейні (Дюссельдорф/Дуйсбург) і відомий драматичний театр.

Мюнстер у Вестфалії, одне з особливо гарних німецьких міст, має відомий університет, який разом з усіма іншими в країні є частиною найщільнішого вузівського ландшафту Європи.

Дуйсбург – найбільший річковий порт світу

Бонн на фоні гір Зібенгебірге

Південніше Кельна розташований Бонн. До 1949 р. – університетське місто середньої величини, з 1949 р. до об'єднання – столиця Федеративної Республіки. Незважаючи на перенесення урядової резиденції до Берліна, Бонн і надалі відіграватиме важливу роль адміністративного центру Федеративної Республіки.

Земля Північний Рейн-Вестфалія бере свій початок з часів британської окупаційної влади, яка у 1946 р. об'єднала більшу частину колишньої Прусько-Рейнської провінції і провінції Вестфалія із землею Ліппе-Детмольд. За минулий час у населення Північного Рейну-Вестфалії, як і в населення інших новостворених федеральних земель, розвинувся власний "земельний патріотизм".

Рейнланд-Пфальц

Вибори до ландтагу в 1991 р.

СДПН	44,8 %
ХДС	38,7 %
ВДП	6,9 %
Зелені	6,5 %

Населення	3,7 млн
Площа	19848 км ²
Столиця	Майнц

Рейнланд-Пфальц

Рейнланд-Пфальцьські визначні досягнення. Земля, хоч і належить до найменших федеральних земель, все-таки в одному аспекті є найбільшою: на виноградниках у Пфальці, що вирощуються на берегах рік Рейн, Ар і Мозель, збирають дві третіх німецького урожаю винограду. Якщо раніше ця земля належала до найбільш бідніших областей, то тепер це район з найбільшим процентом експорту і місцезнаходження фірми БАСФ – найбільшого хімічного підприємства Європи. Щорічно у Рейнланд-Пфальці відпочивають та проходять санаторне лікування 6 млн. приїжджих. Це місце відомих термальних і мінеральних джерел. Кожен третій літр мінеральної води отримують з місцевих джерел.

Головний завод фірми БАСФ у Людвігсгафені на Рейні

Фортеца Катц над Рейном поблизу Санкт-Гоарсгаузена

Водна артерія Рейн. Четверо з п'яти громадян проживають вздовж русла Рейну. Цей відрізок завдовжки 250 км є головною господарською артерією федеральної землі. На річці Рейн розташовані три великі міста: центр хімічної промисловості Людвігсгафен (158 000), столиця землі Майнц (175 000) і центр сфери обслуговування Кобленц (107 000). Дещо збоку залишається Кайзерслаутерн і засноване 2 000 років тому римське місто Трір на Мозелі, кількість жителів яких доходить до 100 000.

Одним з найпривабливіших ландшафтів Німеччини є овіяна легендами, прославлена численним поетами та музикантами долина ріки Рейн між Бінгеном і розташованими перед ворітьми Бонна в Північному Рейн-Вестфалії горами Зібенгебірге. Біля підніжжя Пфальцьського Лісу проходить німецький "виноградний шлях". Срібне світло над цим привабливим пагористим ландшафтом змалював художник Макс Слефогт (1868–1932). Його картини висять у замку Вілла Людвігсгее біля Еденкобена. Так само, як картини оголошеного нацистами поза законом художника-пфальця Ганса Пурмана (1880–1966), котрі прикрашають сьогодні канцелярію федерального канцлера у Бонні.

Сучасність історії – історія сучасності. На берегах річки Рейн селилися кельти, римляни, бургунди і франки. На Рейні, в містах Шпейєр, Вормс і Майнц, стоять великі імператорські

Свідчення римського періоду – Porta Нігра в Трірі

собори часів середньовіччя. Майнцький курфюрст деякий час був ерцканцлером “Священної Римської імперії німецької нації”. У Вормсі стояла найстаріша синагога Німеччини (будівництво почалося у 1034 р. в романському стилі). У цьому місті реформатор Мартін Лютер на засіданні рейхстагу у 1521 р. відхилив зречення своїх тез, триста років пізніше у Кобленці ліберальна газета “Рейнський Меркурій” чинила опір наполеонівському пануванню і цензурі преси, в 1832 р. у Гамбахському палаці відбулися перші демократично-республіканські масові збори. Світовий музей друкарського мистецтва у Майнці – музей Гутенберга – експонує свої скарби в рідному місті винахідника книгодрукування Йоганна Гутенберга (1400–1468). У Трірі народився філософ і критик національної економіки Карл Маркс (1818–1883).

Земля Рейнланд-Пфальц була утворена в 1946 р. з баварських, гессенських і пруських областей, які ніколи раніше не були разом. Однак протягом років Рейнланд-Пфальц зрослася в єдине ціле і здобула свою власну ідентичність.

Саар

Вибори до ландтагу в 1990 р.

СДПН	54,4 %
ХДС	33,4 %
ВДП	5,6 %

Населення	1,1 млн
Площа	2600 км ²
Столиця	Саарбрюккен

Саар

Європейське добросусідство. Політичний розвиток найменшої за своєю територією німецької землі Саар є ніби дзеркалом щедрої перипетії історії Німеччини ХХ ст.

Багата на вугільні шахти і сталелеварні заводи область у 1920 р. була відірвана від Німецької імперії і підпорядкована Лізі Націй. У 1935 р. населення переважною більшістю проголосувало за повернення до Німеччини. Подібне відбулося і

Ратушна площа в Саарбрюккені

Зелень Саару: коліно р. Саар біля Оршольца

після другої світової війни. Знову Саарська область була відокремлена і знову внаслідок референдуму повернута назад і стала окремою федеральною землею. Згода Франції на це стала віхою на шляху до німецько-французького порозуміння. Повернення до складу Федеративної Республіки відбулося 1 січня 1957 року згідно зі статтею 23 Основного закону – нове явище і зразок для німецького об'єднання 1990 р.

У столиці землі Саарбрюккені (188 000 жителів) сконцентровані вузи землі: університет, спеціальні вищі учбові заклади, вища художня і музична школи. Їх діяльність виходить далеко за межі землі.

Назва Саарлуї нагадує про те, що тут 300 років тому французький король Людовік XIV збудував фортецю для захисту своїх завоювань на заході Німеччини. Сьогодні в місті розташований великий автомобілебудівний завод.

Економіка, як і наука, вже давно перейшла кордони. Райони Саар, Лотарінгія і Люксембург все більше зростаються воєдино; скорочення Саар-Лор-Люкс означає також один з основних європейських центрів. Хоч у зв'язку з кризою вугільнодобувної і сталеливарної промисловості Саар трохи відстав, однак мають успіх заходи щодо оздоровлення економіки, які вживаються спільно з федерацією. Від Європейського внутрішнього ринку регіон очікує на січень 1993 року нового під-

---

несення, перш за все в таких галузях промисловості, як машинобудівна, металообробна та хімічна.

Саарське уміння жити. Традиційними галузями індустрії надрегіонального значення є скляна і керамічна промисловість. Високою якістю, багатством форм та барв відзначаються вироби такої великої фірми, як Віллерой & Бох. При бажанні тут можна помітити гармонію між німецькою солідністю і французькою чарівністю. Загалом спосіб життя саарців подібний трошки на французький. Вони вміють насолоджуватись тим, що дають їм їхня кухня і пивничка, а столиця гарними сонячними днями виглядає як сцена під відкритим небом. Син міста, режисер Макс Офюльс (1902–1957), увійшов в історію кіномистецтва завдяки таким чарівним комедіям, як “Залицяння”.

Саксонія

Вибори до ландтагу в 1990 р.	
ХДС	53,8 %
СДПН	19,1 %
ПДС	10,2 %
Союз 90 / Зелені	5,6 %
ВДП	5,3 %

Населення	4,8 млн
Площа	18300 км ²
Столиця	Дрезден

Саксонія

Біле золото – Зелені склепіння – Мікроелектроніка. Серед нових федеральних земель Саксонія тричі займає особливе місце. Вона найгустіше заселена, має найрозвиненішу промисловість і грала першу скрипку в мирній революції, яка принесла Німеччині єдність.

Більш як одна п'ята з 4,9 мільйонів саксонців проживає у Лейпцігу (530 000) і Дрездені (501 000). Лейпціг, традиційне місто-ярмарок, "маленький Париж" Гете, був одним центрів мирного опору режиму СЄПН. Великі демонстрації у понеділок 9 жовтня 1989 р. завершилися єдиним закликом: "Ми –

Оперний театр Земпера в Дрездені

народ!" А Дрезден, "перлина барокко", майже повністю знищений у 1945 р. в пеклі повітряних нальотів, став столицею відродженої "Вільної держави Саксонія".

Неперервним з 1710 р. є розвиток фарфорової мануфактури Мейсена. За рік до того Йоганн Фрідріх Беттгер (1682–1719) замість рецепту виготовлення золота відкрив рецепт отримання "білого золота".

Хемніц, де є Вища технічна школа і науково-дослідні інститути, розвиває машинобудування, а останнім часом і мікроелектроніку. Цвіккау – місто автомобілебудування, однак за-

Лейпціг: Новий Гевандгауз і висотний корпус університету

У Цвіккау продовжуються традиції автомобілебудування

мість незабутньої малолітражки “Трабант” (“Трабі”) тут вже сходить з конвейєра “Фольксваген – Поло”.

Лейпціг, колись найважливіший торговельний центр Німеччини, а до того ще й центр видавничої справи, завдяки Лейпцігському ярмарку хоче продовжувати традицію міста ярмарків і стати ворітьми до Східної Європи. Дрезден сподівається заново підтвердити свою давню репутацію культурного центру. Він все ще залишається першорядним музичним центром з відновленим за оригіналом оперним театром, збудованим у 1870–1878 рр. Готтфрідом Земпером у стилі італійського ренесансу, з Державною капелою і хором хлопчиків “Кройцхор”. Це ельдорадо образотворчого мистецтва зі своїми змістовними колекціями коштовностей під “Зеленими склепіннями” у Музеї художньої промисловості і збірками шедеврів європейського живопису в “Картинній галереї старих майстрів”.

Творча наснага і дух підприємництва. Саксонія представлена у багатьох розділах історії німецької культури. Твори Йоганна Себастьяна Баха (нар. в 1685 р. в Айзенаху), який з 1723 р. до своєї смерті (1750 р.) працював у Лейпцігу, продовжують залишатися невід'ємною частиною репертуару церковного хору хлопчиків "Томанерхор", який наслідує музикальні традиції композитора. Вчений-універсал Готфрід Вільгельм Лейбніц (1646–1716) відкрив двозначну систему чисел і, незалежно від Ньютона, аналіз нескінченно малих чисел. Готтгольд Ефраїм Лессінг (1729–1781) у своїй драмі "Натан Мудрий" проголосив гімн людяності і терпимості. Уродженцями Саксонії були також композитори Роберт Шуман (1810–1856) і Ріхард Вагнер (1813–1883).

Навіть і за десятиліття соціалістичного планового господарства саксонці не втратили любові до мистецтва і діловитості. Знов утверджує себе саксонський дух підприємництва. Зі всіх нових федеральних земель Саксонія має найкращі економічні прогнози.

Саксонія-Ангальт

Вибори до ландтагу в 1990 р.

ХДС	39 %
СДПН	26 %
ВДП	13,5 %
ПДС	12 %
Союз 90 / Зелені	5,3 %

Населення	2,96 млн
Площа	20445 км ²
Столиця	Магдебург

Саксонія-Ангальт

Сузір'я трьох міст. Густота населення землі Саксонія-Ангальт (площа 20 400 кв. км) невелика. Особливо це стосується північних, здебільшого аграрних областей регіону Альтмарк і Магдебургер Берде, де на глиноземах вирощують пшеницю, цукрові буряки і овочі. Майже кожен четвертий з трьох мільйонів жителів є мешканцем великих міст Галле (235 000 жителів), Магдебурга (290 000) і Дессау (104 000).

Колишні осередки хімічної та буровугільної промисловості

"Баугауз" в Дессау, один з напрямків у світовій архітектурі

Замковий двір у Вернігероде, "барвистому місті поблизу Гарцу"

Галле, Біттерфельд, Лойна, Вольфен і Мерзебург зазнають зараз важкого процесу перебудови. Це наслідок помилкової промислової політики колишньої НДР. Ще протягом багатьох років необхідними будуть великі капіталовкладення в оздоровлення навколишнього середовища і для розбудови нової інфраструктури, хоча передбачено зберегти в регіоні осередок традиційно сильної промисловості.

Те, що Магдебург є центром важкого машинобудування і містом, в якому знаходяться Технічний університет і Медична академія, а в 1990 році став столицею землі Саксонія-Ангальт, поклало кінець його традиційному суперництву з Галле. Обидва міста відомі своїми середньовічними пам'ятками: Собор кайзерівського і єпископського міста Магдебург – одна з найбільших культових архітектурних споруд Німеччини. Собор, церква Маркткірхе та Червона вежа домінують в історичному центрі міста солеварень Галле, де народився композитор Георг Фрідріх Гендель (1685–1759). Німецько-американський художник Лайонел Фейнінгер (1871–1956), чії картини виставлені поряд з творами його сучасників у Державній галереї в Моріцбурзі, в захоплюючому модерному стилі зобразив старі мотиви Галле. Однак, одне з найпочесніших міст на “карті мистецтв” ХХ ст. займало місто Дессау завдяки школі “Баугауз”, напрям якої знайшов своє відображення насамперед в архітектурі.

Класична Середня Німеччина. Саксонія-Ангальт – це класична Середня Німеччина на берегах Ельби і Заале: місцевість, розташована між горами Гарц з вершиною Броккен (1142 м), відомою з “Фауста” Гете, горою Блоксберг та Флемінгом – стороною ззаду на сході, між луками і полями на півночі та виноградними схилами на берегах рік Заале і Унструд. Збудований у романському стилі Гальберштадтський собор і літературна пам'ятка більш ніж тисячолітньої давності “Мерзебурзькі закляття” свідчать про історичну спадкоємність від часів Карла Великого. В багатьох місцях тут збереглося минуле. Містечко Тангермюнде зі своїми будівлями з червоної цегли вважається “північним Ротенбургом”. Перлину фахверкової архітектури Вернігероде називають “барвистим містом поблизу Гарцу”. Прикладом раннього мистецького реалізму є середньовічні скульптури засновників Наумбурзького собору. В Айслебені народився і помер Мартін Лютер (1483–1546), похований у віттенберзькому замковому костелі, на дверях якого в 1517 році він вивісив 95 своїх відомих тез. При кеттенському княжому дворі Йоганн Себастьян Бах написав шість “Бранденбурзьких концертів”, кожен з яких має свою форму та інструментальний склад, але всі вони однакові за красою.

Вибори до ландтагу в 1992 р.

СДПН 46,2 %

ХДС 33,8 %

ННС 6,3 %

ВДП 5,6 %

СВПШ 1,9 %

Шлезвіг-
Гольштейн

Населення 2,6 млн

Площа 15700 км²

Столиця Кіль

Шлезвіг-Гольштейн

Навіки неподільна. Шлезвіг-Гольштейн – єдина німецька федеральна земля, яка розташована на узбережжі двох морів – Балтійського і Північного. В одному старовинному документі про обидві частини федеральної землі говориться, що вони повинні бути “навіки неподільними”. Тому ці землі (на відміну від утворених після 1945 р. за допомогою окупаційних властей німецьких земель, назва яких пишеться через дефіс) вже давно називаються разом.

Шлезвіг-Гольштейн зі своїми 26 млн. жителів має невелику густоту населення. Завдяки розташуванню на березі Бал-

Ворота "Гольштентор": частина пам'ятки світової культури Любека

Гельголанд: острів червоних скель в Німецькій бухті

тійського моря неабияке значення мають столиця землі Кіль (244 000 жителів) і ганзейське місто Любек (213 000). Любек-Травемюнде є одним із найважливіших німецьких поромних портів.

Селяни та купці. Раніше Шлезвіг-Гольштейн була суто аграрною землею із сильно розвинутим тваринництвом, яке ще й сьогодні домінує на плодючих низовинних вологих місцевостях західного узбережжя. Своєю традицією славиться також рибальство на узбережжі Північного та Балтійського морів.

У середньовічні часи і в період ранньої нової історії Фленсбург володів одним із найбільших парусних флотів півночі і панував над вест-індійським судноплавством, в той час як Любек досяг свого багатства завдяки торгівлі зерном, а Кіль – завдяки воєнно-морському флоту.

Із розвитком судноплавства розвинулась також могутня кораблебудівна промисловість. Коли в кінці 60-х років цю галузь охопила криза, то деякі фірми успішно перейшли на будівництво спеціальних суден. Щоб уникнути традиційної залежності, був вибраний ще один шлях: розвиток середніх фірм широкого профілю; при цьому особливо стрімкого піднесення зазнав район навколо міста Гамбург.

Туризм – галузь, що постійно розвивається. Острів у відкритому морі Гельголанд, на якому Гофманн фон Фаллерслебен у 1841 р. написав “Пісню про Німеччину”, і північнофризькі острови, екстравагантний Сильт і звичайний Фер мають так само своїх постійних відвідувачів, як і курорти Балтійського моря, сучасний Дамп так само як замріяний Говахт. Любителів природи приваблює національний парк мілководдя на узбережжі Північного моря. Відпочинок у центральних районах землі пропонує багата на озера Гольштейнська Швейцарія. Гідними, щоб їх відвідати, є Мельн чи місто соборів Шлезвіг із створеним у 1514–1521 рр. Гансом Брюггеманном пізньоготичним Бордесгольмським вітарем, шедевром різьби по дереву.

Пам'ятник культури світового значення і світова література. П'ятсотрічні міські ворота Любека, на яких надписане виборче гасло латинською мовою “Вдома одностайність – поза домом мир”, вважають німецькою пам'яткою світової культури, занесеною у список ЮНЕСКО. У світову літературу увійшли романи уродженця Любека письменника Томаса Манна (1885–1955), який у 1929 р. отримав Нобелівську премію з літератури. Під час багатого традиціями “Кільського тижня” щорічно зустрічаються спортсмени парусного спорту зі всього світу.

Тюрінгія

Вибори до ландтагу в 1990 р.

ХДС	45,4 %
СДПН	22,8 %
ПДС	9,7 %
ВДП	9,3 %
Союз 90 / Зелені	6,5 %

Населення	2,6 млн
Площа	16251 км ²
Столиця	Ерфурт

Тюрінгія

Зелене серце Німеччини. Тюрінгію через розташування і те, що на її території багато лісу, називають також “зеленим серцем Німеччини”.

Столицею землі є заснований у VIII ст. надзвичайно багатий у старій частині міста на будинки патрициїв, церкви і монастирі Ерфурт (217 000 жителів), що вважається “архітектурним музеєм просто неба”. Ерфурт ще часто називають містом садів.

В Айзенаху в 1685 р. у багатодітній сім'ї музиканта народився Йоганн Себастьян Бах (помер у 1750 р. в Лейпцігу). У замку Вартбург, розташованому поблизу міста, в 1521/22 рр. пере-

Вартбург часто відвідують туристи

ховувався Мартін Лютер. Там він переклав Новий Завіт на німецьку мову – важливий крок на шляху до створення сучасної німецької літературної мови. В цьому ж замку в 1817 р. представники студентських братств поклялись у вірності єдиній Німеччині.

Партикуляризм (малодержавництво), культура і варварство. Тюрингія була яскравим уособленням територіальної роздробле-

Перлина старого Ерфурта – міст-вулиця Кремербрюкке

ності Німеччини, на яку раніше дуже жалілись. У культурному відношенні цей партикуляризм приніс, однак, деякі позитивні результати, тому що володарі малих земель охоче ставали меценатами.

Найвизначнішим меценатом Тюрінгії був герцог Саксонсько-Веймарський Карл-Август (1757–1828). Він запросив у своє місто-резиденцію, яке близько 1800 р. стало ніби столицею духу (і не лише німецького), письменника-романіста і перекладача творів Шекспіра Христофа Мартіна Віланда (1733–1813), поета і мовознавця Йоганна Готтфріда Гердера (1744–1803), а найголовніше, Йоганна Вольфганга Гете (1749–1832). У Веймарі з'явилися деякі найвідоміші твори Гете, такі, наприклад, як остаточний варіант "Фауста". З 1787 по 1789 р. і з 1799 по 1805 р. у Веймарі жив також Фрідріх Шіллер. Тут він написав, зокрема, свій твір "Вільгельм Телль". У другій половині минулого століття у Веймарі виступав з концертами і писав музику Ференц Ліст (1811–1886). У 1919 р. тут був заснований "Баугауз" – навчальний заклад, в якому повинні були стиратися грані між мистецтвом, ремеслом і технікою. 1925 р. "Баугауз" перебрався до Дессау, а ще через кілька років – до Берліна, де у 1933 р. став жертвою варварства, що почалося після захоплення влади Гітлером. Рік 1933 означав також кінець першої німецької республіки – "Веймарської республіки", конституція якої була розроблена у Веймарі 1919 р.

Промисловість і ремесло. У середні віки багато тюрінзьких міст, зокрема Ерфрут, збагатилися завдяки торгівлі вайдою, рослиною-фарбником, що фарбує в синій колір. Пізніше розвинулися інші важливі галузі, наприклад, виробництво станків і точних оптичних приладів, які на весь світ прославили місто Йєна та механіка Карла Цейсса. В Айзенаху з давніх часів випускаються автомобілі: за часів НДР – "Вартбург", після об'єднання Німеччини там розгорнула свою діяльність фірма Опель. Давні традиції має ремесло.

Нарис історії Німеччини до 1945 р.

Ще у минулому столітті вважалося, що точно відомо дату початку німецької історії: 9 рік н. е. Того року Армініус, князь німецького племені херузків, завдав поразки трьом римським легіонам у Тевтобурзькому Лісі. Армініус, про якого детальніше нічого не відомо, вважався першим німецьким національним героєм. У 1838–1875 рр. біля м. Детмольд йому був споруджений величезний пам'ятник.

Сьогодні на такі речі вже дивляться не так просто. Виникнення німецького народу – це процес, який тривав багато століть. Слово “німецький” з'явилося, очевидно, у VII ст. і спочатку означало лише мову, якою розмовляли у східній частині імперії франків. Цю імперію, яка досягла своєї найбільшої могутності під час правління Карла Великого, населяли народності, що говорили частково германським, а частково романським діалектами. Після смерті Карла (814 р.) вона швидко розпалася. Під час різних поділів спадщини виникла Західна і Східна імперії, причому політичний кордон співпадав приблизно з мовним кордом між німецькою та французькою мовами. Поступово у населення Східної імперії почало розвиватися відчуття єдності. Позначення “німецький” із мови перейшло на її носіїв і врешті на регіон проживання (“Німеччина”).

Німецький західний кордон був зафіксований відносно рано і залишався досить стабільним. На противагу йому східний кордон мінявся протягом століть. Біля 900 р. він проходив приблизно по ріках Ельбі і Заале. Пізніше німецький район поселення поширився далеко на схід – частково мирним шляхом, а частково і насильницьким. Цей рух припинився лише в середині XIV ст. Досягнутий тоді етнічний кордон між німцями і слов'янами проіснував до другої світової війни.

Пізнє середньовіччя. Вважають, що період від часів Східної імперії франків до німецької імперії розпочався у 911 р., коли на королівський престол після смерті останнього Каролінга зійшов франкський герцог Конрад I. Він вважається першим німецьким королем. Офіційний титул його був “франкський король”, пізніше – “римський король”. Назва держави звучала, починаючи з XI ст., “Римська імперія”, а з XIII ст. – “Священна Римська імперія”; у XV ст. з'явився додаток “німецької нації”. Імперія була виборчою монархією; короля вибирало вище

дворянство. Поряд з цим певну силу мало так зване “право походження”. Новий король повинен був бути родичем свого попередника. Цей принцип багато разів не дотримувався, справа доходила до повторних виборів. У середньовічній імперії не було столиці. Король правив імперією, роз’їжджаючи. Не було ніяких імперських податків, і монарх жив насамперед на доходи від імперських маєтків, якими він управляв як опікун. Авторитет приходив до короля не відразу. Тільки тоді, коли справа доходила до застосування військової сили, або завдяки вмільй політиці союзів король міг заслужити собі шану у могутніх герцогів племен. Це вдалося послідовнику Конрада, саксонському герцогу Генріху I (919–936), і ще більше – його синові Отто I (936–973) Отто став справжнім володарем імперії. Його повнота влади знайшла своє уособлення у коронації 926 р. в Римі на імператора.

З цього часу німецький король був кандидатом в імператори. Імператорська влада за своєю ідеєю була універсальною і робила імператора володарем всієї Західної Європи. Цілковитою політичною дійсністю ця ідея, однак, не стала. Щоб коронуватись у папи на імператора, король повинен був їхати до Риму. З цього почалася італійська політика німецьких королів. 300 років вони панували у Верхній та Середній Італії, але це відволікало їх від важливих завдань у Німеччині. Важких невдач зазнали вже послідовники Отто. Нове піднесення наступило під час правління наступної династії – салічних франків. За Генріха III (1039–1056) німецька імперія перебувала на вершині влади; перш за все вона утвердила свою перевагу над палством. А вже Генріхові IV (1056–1106) не вдалось зберегти таке становище. У боротьбі за право призначення єпископів він фактично перемиг папу Григорія VII, однак його паломництво у 1077 р. до Каносси завдало імперській владі моральних збитків, відшкодувати які вже було неможливо. З цього часу імператор і папа були однаково могутні.

У 1138 р. почалося столітнє правління династії Штауфенів. У боротьбі з папою, верхньоіталійськими містами і зі своїм головним суперником у Німеччині – саксонським герцогом Генріхом Левом, Фрідріх I Барбаросса (1152–1190) привів імперію до нового розквіту. Однак при ньому почалося територіальне роздроблення, яке врешті послабило центральну владу. При послідовниках Барбаросси Генріхові VI (1190–1197) і Фрідріхові II (1212–1250) цей процес продовжувався, незважаючи на велику повноту влади імператора. Духовні і світські князі стали напівсуверенними володарями земель.

Із занепадом правління династії Штауфенів (1268 р.) фактично закінчилась універсальна західноєвропейська імператорська влада. Сили, які прагнули до територіального роздроблення, перешкодили Німеччині стати національною державою – процес, який саме тоді починався в інших країнах Західної Європи. Тут слід шукати одну із причин того, чому німці стали “запізнілою нацією”.

Пізнє середньовіччя та рання нова історія. Від Рудольфа I (1273–1291) вперше починається правління Габсбурзької династії. Матеріальною основою імперської влади були не втрачені імперські маєтки, а “домашні володіння” відповідної династії. Внутрішня політика боротьби за владу стала в центрі інтересів кожного імператора.

Золота Булла Карла IV від 1356 р., своєрідний Основний імперський закон, надавала сімом вибраним князям – курфюрстам – виключне право вибору короля і ще більші привілеї порівняно з іншими володарями. В той час, як маленькі графи, володарі і рицарі поступово втрачали своє значення, вплив міст завдяки їх економічній владі зростав. Утворення союзів міст ще більше зміцнило їх. Найважливіший із цих союзів – Ганза – зайняв у XIV ст. панівне становище в районі Балтійського моря.

Починаючи з 1438 р. імператорська корона – хоча імперія формально була виборчою монархією – практично передавалася у спадок при дворі Габсбургів, які тим часом стали найсильнішою територіальною державою. У XIV ст. почали зростати вимоги імперської реформи. Максиміліан I (1493–1519), який вперше прийняв імператорський титул без папської коронації, намагався втілити таку реформу у життя, але безуспішно. Створені або заново упорядковані ним установи – рейхстаг, імперські округи, імперський верховний суд – хоча й існували до кінця імперії (1806 р.), але не могли зупинити прогресуючого процесу територіального роздроблення. Розвинувся дуалізм “імператора та імперії”; владі імператора противились імперські стани – курфюрсти, князі та міста. Влада імператорів обмежувалася і все більше втрачалася “капітуляціями”, свого роду нерівноправними угодами, які вони підписували з курфюрстами під час сходження на трон. Князі, особливо найбільші серед них, дуже розширювали свої права за рахунок імперської влади. Однак імперія і далі продовжувала існувати: блиск імператорської корони ще не потьмянів, імперська ідея залишилась жити, а маленькі і середні кня-

*Імператор Карл IV і сім курфюрстів
(Гербова книга, прибл. 1370 р., Bibliothéque Royale Albert Ier, Brüssel)*

зівства імперія захищала від нападів могутніх сусідів.

Міста ставали центрами економічної влади. Цьому сприяла перш за все зростаюча торгівля. У текстильній і гірничодобувній промисловостях виникли форми господарювання, що вийшли за рамки цехової організації праці ремісників, і, як і зовнішня торгівля, вже виявляли ранньокapіталістичні риси. Одночасно здійснився духовний переворот, позначений добою ренесансу і гуманізму. Знову пробуджений дух критики виступив у першу чергу проти засилля церкви.

Період розділення віри. Зростання незадоволення церквою розрядилося насамперед у 1517 р. з виступом Мартіна Лютера, в Реформації, яка швидко поширювалась. Її наслідки почали виходити далеко за рамки релігії. Зрушилася вся соціальна структура. У 1522–1523 рр. відбулося повстання імперських рицарів, у 1525 р. – Селянська війна, перший великий революційний рух в історії Німеччини, у якому об'єдналися політичні та соціальні прагнення. Обидва повстання зазнали поразки і були жорстоко придушені. З Реформації скористали в основному територіальні князі. Після боротьби, яка тривала з перемінним успіхом, вони згідно з Аугсбурзьким релігійним миром 1555 р. отримали право самим визначати релігію своїх підданих. Протестантська конфесія була визнана рівноправною з католицькою. Цим був остаточно закріплений

Повсталі селяни (різьба по дереву Ганса Бургкмайра, 1525 р.)

релігійний поділ Німеччини. Під час Реформації на імператорському троні перебував Карл V (1519–1556), який завдяки спадщині став володарем найбільшої імперії світу з часів Карла Великого. Він був занадто зайнятий світовою політикою, щоб утвердитися в самій Німеччині. Після його зречення престолу світова імперія розділилася. З німецьких територіальних та західноєвропейських національних держав утворилася нова система європейських держав.

За часів підписання Аугсбурзького релігійного миру чотири п'ятих населення Німеччини були протестантами. Однак боротьба між різними конфесіями на цьому не закінчилася. За наступні десятиріччя католицька церква змогла відвоювати багато областей (Контрреформація). Конфесійні протиріччя загострилися. Справа дійшла до утворення релігійних партій, протестантської унії (1608 р.) і католицької ліги (1609 р.). Локальний конфлікт у Богемії спричинився до вибуху Тридцятирічної війни, ареною якої протягом років стала вся Західна Європа. У ній зіштовхнулися між собою політичні та конфесійні протиріччя. В результаті у 1618–1648 рр. була спустошена і обезлюднена велика територія Німеччини. Згідно з Вестфальським миром 1648 р. до Франції і Швеції відійшов від Німеччини ряд територій; цей мир затвердив вихід Швейцарії та Голландії з імперії. Імперським станам мир забезпечив усі суттєві духовні та світські суверенні права і дозволив їм укласти союзи з іноземними партнерами.

Період абсолютизму. Майже суверенні територіальні держави взяли собі за взірець правління французький абсолютизм. Він наділяв певного володаря безмежною владою і сприяв побудові строгої структури управління, запровадженню упорядкованого фінансового господарства та створенню регулярних армій. Багато князів мали амбіції перетворювати свої резиденції в культурні центри. Деякі з них – представники “освіченого абсолютизму” – сприяли розвиткові науки та критичного мислення, при цьому не дозволяючи йому виходити за межі своїх інтересів влади. Господарська політика меркантилізму зміцнила економіку держав – абсолютних монархій. Так, Баварія, Бранденбург (пізніша Пруссія), Саксонія і Ганновер змогли перетворитися у самостійні центри влади. Великою державою стала Австрія, яка відбила напади турків і приєднала собі Угорщину та деякі території тодішніх

*Фейєрверк при Дрезденському дворі
(Гравюра на міді Йоганна Августа Корвінуса, 1719 р.)*

турецьких балканських країн. Суперником Австрії стала у XVIII ст. Пруссія, яка під час правління Фрідріха Великого (1740–1786) перетворилася в одну з наймогутніших військових держав. Обидві країни не належали територіально до імперії і проводили європейську великодержавну політику.

Період Французької революції. Поштовх, який розвалив будівлю імперії, прийшов із Заходу. У 1789 р. у Франції почалася революція. Під натиском буржуазії був ліквідований існуючий з часів раннього середньовіччя феодальний суспільний лад. Розподіл влади і права людини повинні були гарантувати свободу і рівноправність всіх громадян. Намагання Пруссії та Австрії задушити Французьку революцію силою не тільки жалюгідно провалилися, але й призвели до контрнаступу революційних армій. Імперія розпалася остаточно під натиском армій Наполена, який у Франції став спадкоємцем революції. Франція приєднала собі лівий берег Рейну. Щоб відшкодувати збитки, які були завдані володарям завойованих територій, за рахунок малих, а особливо духовних князівств, відбулося велетенське “землевпорядження”. Згідно з головним імперським депутаційним рішенням від 1803 р. близько 4 млн. підданих поміняли свого володаря. Виграли середні держави. Більшість із них об'єдналися в 1806 р. під французьким протекторатом у “Рейнський союз”. У цьому ж році імператор Франції зрікся престолу, в результаті чого припинила своє існування Священна Римська імперія німецької нації.

Французька революція не перекинулася на територію Німеччини. Правда, й тут минулими роками окремі особистості не раз намагалися подолати межу між дворянством і буржуазією, а видатні люди вітали революцію на Заході як початок нових часів. Але іскра революції не могла спалахнути, тому що, на відміну від Франції з її централізованою системою управління, роздріблена територіальна структура імперії перешкоджала поширенню нових ідей. До цього, саме батьківщина революції Франція стала для німців уособленням противника та окупаційної влади. Боротьба проти Наполеона вилилась у національний рух, який згодом завершився визвольними війнами. Німеччина не залишилась осторонь сил суспільних реформ. Спочатку реформи були запроваджені в державах Рейнського союзу, а потім в Пруссії (там пов'язані з такими прізвищами, як Штейн, Гарденберг, Шарнгорст, В. фон Гумбольдт). Вони повинні були нарешті ліквідувати феодальні рамки і створити вільне буржуазне суспільство:

скасування кріпосного права, свобода ремісничої діяльності, міське самоврядування, рівність перед законом, загальна військова повинність. Однак багато реформ було впроваджено наполовину. Громадянам здебільшого заборонялася участь у законодавстві. Лише зволікаючи, деякі князі, особливо на півдні Німеччини, прийняли у своїх державах конституції.

Німецький союз. Після пермоги над Наполеоном Віденський конгрес 1814/15 рр. встановив новий лад у Європі. Надії багатьох німців на створення вільної, єдиної національної держави не виправдалися. Німецький союз, що змінив стару імперію, був хитким об'єднанням окремих суверенних держав. Єдиним органом був бундестаг у Франкфурті. Але це не був вибраний парламент, а конгрес посланників. Дієздатним цей союз був лише тоді, коли досягали згоди дві великі держави – Пруссія та Австрія. У наступні десятиріччя союз вбачав своє головне завдання у придушенні всіх змагань, спрямованих на єдність і

Франкфуртські Національні збори (літографія)

свободу. Преса і публіцистика підлягали суворій цензурі, університети контролювалися, політична діяльність була майже неможливою.

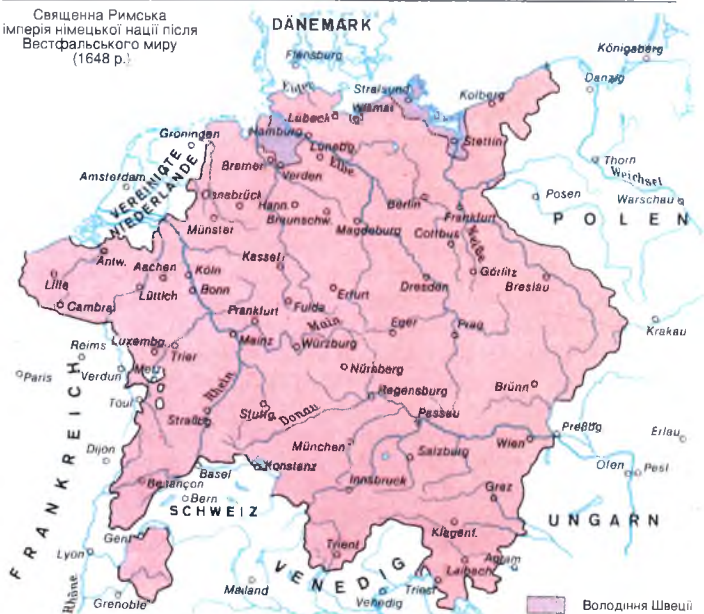
А тим часом почався розвиток сучасної економіки, який протидіяв цим реакційним тенденціям. У 1834 р. була заснована Німецька митна спілка і тим самим створений єдиний внутрішній ринок. У 1835 р. введено в експлуатацію першу німецьку залізничну колію. Почалася індустріалізація. Разом із фабриками виник новий клас фабричних робітників. Спочатку вони мали в промисловості кращі заробітки, але швидке зростання населення призвело незабаром до надлишку робочої сили. Оскільки, крім цього, було відсутнє ще й всяке соціальне законодавство, то маса фабричних робітників жила у великих злиднях. Напруження розряджалося насильно, як, наприклад, у 1844 р. під час повстання сілезьких ткачів, яке було придушене прусською воєнщиною. Лише повільно почали формуватися перші натяки на організований робітничий рух.

Революція 1848 року. На відміну від революції 1789 р. Французька лютнева революція 1848 р. відразу знайшла живий відгук у Німеччині. У березні в усіх землях Німеччини вибухнули народні повстання, в результаті яких налякані князі змушені були піти на деякі поступки. У травні у франкфуртській церкві св. Павла зібралися Національні збори. Вони вибрали австрійського ерцгерцога Йоганна правителем імперії і заснували імперське міністерство, яке однак не володіло ніякими засобами влади і не користувалося авторитетом. Визначальною на Національних зборах була ліберальна середина, яка прагнула до конституційної монархії з обмеженим виборчим правом. Та поділ Національних зборів на консерваторів і радикальних демократів, в результаті якого пізніше почали зароджуватись перші партії, ускладнив прийняття конституції. Але й ліберальна середина не змогла подолати суперечностей між прихильниками "великонімецького" і "малонімецького" вирішення питання, тобто суперечностей між тими, котрі виступали за німецьку імперію з Австрією і без неї. Після впертої боротьби була прийнята демократична конституція, яка намагалася поєднати старе з новим і передбачала створення звітного перед парламентом уряду. Але тоді, коли Австрія почала налягати на тому, щоб включити всю свою державну територію, на якій проживав десяток народностей, у майбутню імперію, перемогу здобули прихильники малонімецького вирішення питання. Національні збори запропонували прусському

Римо-німецька імперія
(сер. X ст.)

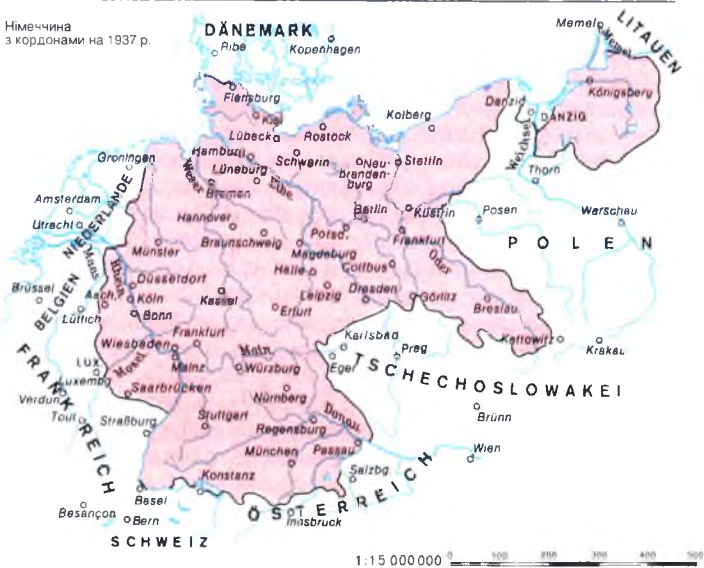
Священна Римська
імперія німецької нації після
Вестфальського миру
(1648 р.)

Німецька імперія
(Кайзерівський рейх)
1871–1918

Німеччина
з кордонами на 1937 р.

королеві Фрідріху Вільгельму IV спадкоємну німецьку імператорську корону. Король відмовився. Імператорський сан він не захотів завдячувати революції. У травні 1849 р. були придушені народні повстання у Саксонії, Пфальці і Бадені, які хотіли силою добитися прийняття конституції “знизу”.

Це закріпило поразку німецької революції. Більшість здобутків була ліквідована, а конституції окремих земель проревізовані в реакційному дусі. У 1850 р. відновлено Німецький союз.

Зліт Пруссії. П'ятдесяті роки були періодом великого економічного піднесення. Німеччина стала державою з розвинутою промисловістю. Хоч за обсягом виробництва вона ще значно відставала від Англії, однак переганяла її за темпами росту. Лідерами були важка індустрія та машинобудування. Пруссія стала наймогутнішою державою Німеччини також в економічному відношенні. Економічна могутність зміцнювала політичну самосвідомість ліберальної буржуазії. Німецька партія прогресу, що виникла в 1861 р., стала найсильнішою парламентською партією в Пруссії і відмовилася надати урядові засоби для зміни структури армії в реакційному дусі. Новообраний прем'єр-міністр Отто фон Бісмарк (1862 р.) вирішив випробувати свої сили і керував державою протягом багатьох років без затвердження парламентом державного бюджету, якого вимагала конституція. Партія прогресу не наважувалася чинити опір, який виходив би за рамки парламентської опозиції.

Своє критичне внутрішнє політичне становище Бісмарк міг зміцнити лише зовнішньополітичними успіхами. У війні між Німеччиною та Данією (1864 р.) Пруссія та Австрія змусили Данію віддати їм Шлезвіг-Гольштейн, яким спочатку керували спільно. Однак Бісмарк від самого початку переслідував мету приєднати до Пруссії обидва герцогства і пішов на відкритий конфлікт з Австрією. У Німецькій війні (1866 р.) Австрія була розбита і зійшла з німецької сцени. Німецький союз був розпущений. Його місце зайняв Північнонімецький союз, у який увійшли всі німецькі держави північніше ріки Майн. Союз очолив Бісмарк як федеральний канцлер.

Імперія Бісмарка. Бісмарк почав готувати остаточне об'єднання Німеччини в малонімецькому розумінні. Опір Франції він придушив у франко-пруській війні 1870–1871 рр., яка почалась через дипломатичний конфлікт навколо престольної спадщини в Іспанії. Франція змушена була віддати Ельзас-Ло-

Проголошення Вільгельма I Німецьким імператором у Дзеркальному залі Версальського палацу в 1871 р. (картина Антона Вернера)

тарінг'ю і виплатити великі репарації. В патріотичному запалі війни південнонімецькі держави об'єдналися з Північнонімецьким союзом у Німецьку імперію. 18 січня 1871 р. прусський король Вільгельм I був проголошений імператором Німеччини.

Німецьке об'єднання здійснилося не в результаті народного рішення "знизу", а як наслідок угоди між князями "зверху". Перевага Пруссії була величезною. Багатьом нова імперія видавалася "Великою Пруссією". Рейхстаг обирався на основі загального і рівного виборчого права. Він не мав ніякого впливу на утворення уряду, однак впливав на виконання урядових справ своєю участю в імперському законодавстві і правом на затвердження бюджету. Хоча рейхсканцлер був підзвітним лише імператору, а не парламентові, він повинен був завжди старатися мати більшість прихильників своєї політики серед депутатів рейхстагу. Виборче право для народних представництв від окремих земель ще не було єдиним. Одинадцять німецьких федеральних держав мали ще залежне від подат-

кових доходів виборче класове право. У чотирьох інших державах існував старий становий поділ народних представництв. Південнонімецькі держави, які мали глибокі парламентські традиції на початку нашого століття провели реформу свого виборчого права, а Баден, Вюртемберг і Баварія уподібноли його до виборчого права рейхстагу. Перетворення Німеччини у країну із сучасною високорозвинутою промисловістю зміцнило вплив буржуазії, яка економічно міцніла. Незважаючи на це, тон у суспільстві задавало дворянство, а передусім офіцерський корпус, який складався переважно з представників цього стану.

Рейхсканцлер Бісмарк урядовав дев'ятнадцять років. Своєю послідовною політикою миру і союзів він намагався зміцнити становище імперії у новому європейському співвідношенні сил. Протилежною цій далекоглядній зовнішній політиці була його внутрішня політика. Він не розумів демократичних тенденцій свого часу. Політичну опозицію вважав "ворогом імперії". Вперто, але в кінцевому підсумку безуспішно, боровся Бісмарк проти лівого крила ліберальної буржуазії, політичного католицизму і особливо проти організованого робітничого руху, який був заборонений дванадцять років (1878–1890) з прийняттям виняткового закону проти соціалістів. Таким чином, незважаючи на прогресивні соціальні закони, був відчужений від держави зростаючий робітничий клас. Врешті Бісмарк сам став жертвою своєї власної системи, коли у 1890 р. був звільнений з посади молодим кайзером Вільгельмом II.

Вільгельм II хотів керувати сам, однак йому для цього не вистачало ні знань, ні сталості. Більше своїми промовами, ніж діяльністю він справляв враження деспота, який загрожував мирові. Під час його правління був здійснений перехід до "світової політики". Німеччина намагалася догнати імперіалістичні наддержави і при цьому все більше потрапляла в ізоляцію. У внутрішній політиці Вільгельм II незабаром пішов реакційним курсом, після того як зазнала поразки його спроба схилити робітничий клас на бік "соціальної імператорської влади". Його канцлери спиралися на змінні коаліції з консервативного і буржуазного табору. Соціал-демократія, хоча й була однією з найсильніших партій і користувалася підтримкою мільйонів виборців, і надалі залишалася поза грою.

Перша світова війна. Вбивство 28 червня 1914 р. австрійського спадкоємця престолу призвело до вибуху першої світової війни. Питання, хто винен у розв'язанні цієї війни, залишається

надалі об'єктом суперечок. Звичайно, Німеччина та Австрія, з одного боку, а Франція, Англія та Росія – з другого, не хотіли свідомо цієї війни, однак були готові взяти на себе відповідний ризик. У всіх від самого початку були чіткі воєнні цілі, для здійснення яких військовий конфлікт принаймні не був небажаним. Передбачена в німецькому плані розгортання військ швидка перемога над Францією не вдалася. Війна на заході після поразки німецьких військ у битві на Марні перетворилася незабаром у позиційну, що завершилася безглуздими у військовому відношенні битвами військової техніки з величезними людськими втратами з обох сторін. З початком війни імператор відійшов на задній план. Слабі рейхсканцлери змушені були під час війни все більше піддаватися тискові Головного командування армією, яке очолювали офіційно фельдмаршал Пауль фон Гінденбург, а фактично – генерал Еріх Людендорфф. Вступ США у війну в 1917 р. призвів врешті-решт до давно назрілого фіналу, змінити який не змогли вже ні революція у Росії, ні мир на сході. Хоча країна була повністю знекровлена, Людендорфф, недооцінюючи становище, аж до вересня 1917 р. наполягав на “переможному мирі”. Однак незабаром він несподівано почав вимагати негайного перемир'я. До військової поразки долучилася політична. Без опору імператор і князі зреклися в листопаді 1918 р. своїх престолів. Ніхто не виступив на захист сумнівної монархії. Німеччина стала республікою.

Веймарська республіка. Влада перейшла до рук соціал-демократів. Більшість з них вже давно відвернулася від революційних уявлень минулих років і вважала своїм основним завданням забезпечення упорядкованого переходу від старої до нової державної форми. Приватна власність у промисловості і сільському господарстві залишилася недоторканою. На службу новоствореній державі був у повному складі перейнятий переважно антиреспублікансько настроєний апарат суддів і чиновників. Кайзерівський офіцерський корпус зберіг командну владу над військами. Спроби ліворадикальних сил продовжувати революцію у соціалістичному напрямку придушувалися військовою силою. На вибраних у січні 1919 р. Національних зборах, які засідали у Веймарі і прийняли нову імперську конституцію, отримали більшість три радикальні республіканські партії – Соціал-демократична, Німецька демократична партія і Центр. Однак протягом 20-х років у народі і в парламенті міцніли ті сили, які в меншій чи більшій мірі протистояли

Густав Штреземанн у Лізі Націй. Женева 1926 р.

демократичній державі. Веймарська республіка була “республікою без республіканців”, проти якої вели запеклу боротьбу її противники, а прихильники захищали тільки наполовину. Перш за все важке економічне становище післявоєнного часу і пригнічуючі умови Версальського мирного договору, який Німеччина змушена була підписати в 1919 р., стали причиною виникнення глибокого скептицизму стосовно республіки. Наслідком цього був ріст внутрішньополітичної нестабільності.

У 1923 р. сум'яття післявоєнного часу досягло свого кульмінаційного моменту (інфляція, окупація Рурського басейну, гітлерівський путч, комуністичні спроби повалення влади). Після цього разом із економічною стабільністю прийшло певне політичне заспокоєння. Зовнішня політика Густава Штреземанна, в результаті якої був підписаний Локарнський договір (1925 р.) і здійснений вступ до Ліги Націй (1926 р.), повернула переможеній Німеччині політичну рівноправність. Мистецтво і наука переживали “золоті двадцять роки” – короткий, але інтенсивний час розквіту. Після смерті першого рейхспрези-

дента, соціал-демократа Фрідріха Еберта, у 1925 р. головою держави був обраний кандидат від правих партій – колишній фельдмаршал Гінденбург. Хоча він і строго дотримувався конституції, але ніяк не міг знайти внутрішнього зв'язку з республіканською державою. Занепад Веймарської республіки розпочався зі світовою економічною кризою 1920 р. Лівий і правий радикальні рухи почали використовувати безробіття і загальне зубожіння у своїх цілях. У рейхстазі вже більше не було здатних до управління державою більшостей. Кабінети залежали від підтримки (конституційно дуже сильного) рейхс-президента. Незначний до цього часу націонал-соціалістський рух Адольфа Гітлера, який поєднував екстремістські антидемократичні тенденції і шалений антисемітизм із псевдоревольюційною пропагандою, починаючи з 1930 р. стрімко почав набирати силу і у 1932 р. перетворився у найсильнішу партію. 30 січня 1933 р. Гітлер став рейхсканцлером. Крім членів його партії, до урядового кабінету увійшли також деякі політики з табору правих і безпартійні міністри, а це вселяло надію, що справа не дійде до встановлення єдиновладдя націонал-соціалістів.

Диктатура націонал-соціалізму. Гітлер швидко покінчив зі своїми союзниками завдяки закону про надзвичайні повноваження уряду, за який проголосували всі буржуазні партії. Він забезпечив собі фактичне повновладдя і заборонив усі партії, крім своєї. Профспілки були розгромлені, практично ліквідовані основні права і свобода преси. Щодо противників режим застосовував безжалісний терор. Тисячі зникали без суду і слідства у нашвидкоруч збудованих концтаборах. Були ліквідовані на всіх рівнях і позбавлені влади парламентські органи. Коли у 1934 р. помер Гінденбург, Гітлер став канцлером і президентом в одній особі. Цим самим він, як верховний головнокомандуючий, перейняв керівництво вермахтом, до цього часу певною мірою самостійного.

За недовгі роки Веймарської республіки у більшості німців ще не закріпилося розуміння вільного демократичного порядку. Багаторічне внутрішньополітичне сум'яття, жорстокі суперечки – аж до кровопролитних вуличних боїв – між політичними противниками, а також викликане світовою економічною кризою масове безробіття сильно підірвали довір'я до державної влади. Гітлерові ж удалося своїми програмами працевлаштування та озброєння знову оживити економіку і швидко покінчити з безробіттям. У цьому йому сприяв кінець світової економічної кризи.

Становище Гітлера зміцнювалося його великими зовнішньополітичними успіхами. У 1935 р. до Німеччини повернулася Саарська область, яка перебувала під управлінням Ліги Націй, і в тому ж році був відновлений військовий суверенітет імперії. У 1936 р. німецькі війська вступили на територію демілітаризованої з 1919 р. Рейнської області. У 1938 р. Німеччина приєднала Австрію, а західні держави дозволили Гітлерові анексувати Судети. Все це полегшувало швидке здійснення його політичних цілей, незважаючи на те, що серед усіх прошарків населення люди чинили диктаторові мужній опір.

Відразу після захоплення влади режим почав втілювати в життя свою антисемітську програму. Поступово євреї позбавлялися всіх людських і громадянських прав. Хто міг, рятувався втечею за кордон.

Переслідування політичних противників і придушення свободи думки примусили тисячі людей покинути країну. Багато найкращих німецьких письменників, митців і науковців емігрували.

Берлін 1945 р.

Друга світова війна та її наслідки. Однак усе це не задовольняло Гітлера. Від самого початку він готувався до війни, яку готовий був вести, щоб панувати над усією Європою. Нападом на Польщу 1 вересня 1939 р. він розв'язав другу світову війну, яка тривала п'ять з половиною років, спустошила значну частину території Європи і коштувала життя 55 млн. людей.

Спочатку німецькі армії перемогли Польщу, Данію, Норвегію, Голландію, Бельгію, Францію, Югославію і Грецію. В Радянському Союзі вони підійшли впритул до Москви, а в Північній Африці загрожували Суецькому каналові. У завойованих країнах був установлений жорстокий окупаційний режим, проти якого піднявся Рух опору. В 1942 р. режим розпочав "остаточне вирішення єврейського питання". Всі євреї, яких вдалося схопити, були депортовані і знищені в концентраційних таборах на території окупованої Польщі. Загальне число жертв оцінюється в 6 млн. осіб. Рік, коли почалися ці незбагненні злочини, став переломним у війні. Німеччина та її союзники Італія і Японія почали терпіти поразку за поразкою на всіх фронтах.

Терор режиму і військові невдачі зміцнили внутрішній опір Гітлерові. Представниками Руху опору були вихідці зі всіх прошарків населення. Офіцерський путч 20 липня 1942 р. провалився. Гітлер пережив бомбовий захват у своїй штаб-квартирі і жорстоко помстився. В наступні місяці були страчені понад 4 тис. осіб зі всіх прошарків суспільства, які брали участь у Русі опору. Найвизначнішими учасниками Опору були генерал-полковник Людвіг Бек, полковник граф Штауффенберг і лейпцігський обер-бургмістр Карл Герделер.

Війна тривала. Незважаючи на величезні жертви, Гітлер продовжував війну, аж поки вся територія імперії не була окупована ворогом. Тоді він покінчив життя самогубством (30 квітня 1945 р.). Через вісім днів беззастережно капітулював його наступник, призначений ним в заповіті, гроссадмірал Деніц.

Німеччина зазнала найбільшої поразки за всю свою історію. Більшість міст лежало в руїнах, була знищена або сильно пошкоджена четверта частина всіх квартир. Були паралізовані економіка і транспорт, не вистачало найнеобхіднішого. Мільйони німців були у полоні, мільйони стали бездомними внаслідок бомбардувань, мільйони вигнанців рятувалися втечею. Здавалося, що Німеччина не має майбутнього.

Від розколу до єдності

Напрямки розвитку після 1945 р. Після беззастережної капітуляції німецьких військ 8–9 травня 1945 р. останній імперський уряд, очолюваний гроссадміралом Денітцем, ще 23 дні залишався при владі. Після цього він був заарештований. Членів уряду разом з іншими високими посадовими особами націонал-соціалістської диктатури обвинуватили пізніше на Нюрнберзькому процесі у злочинах проти миру і людяності.

5 червня держави-переможниці – США, Великобританія, Франція і Радянський Союз – перебрали верховну владу на всій імперській території. Згідно з Лондонським протоколом (12 вересня 1944 р.) і наступними домовленостями на його підставі основною їх метою було повне право розпоряджатися Німеччиною. Основу цієї політики становив поділ країни на три окупаційні зони із поділеною на три частини столицею Берлін та зі спільною Контрольною Радою трьох головнокомандуючих. Поділ на окупаційні зони повинен був назавжди відняти в Німеччині бажання до світового панування після невдалих спроб у 1914 і 1939 рр. Планувалося заспокоїти на майбутнє тевтонський завойовницький дух, знищити Пруссію як оплот мілітаризму, покарати німців за геноцид та воєнні злочини і перевиховати їх у демократичному дусі.

На Ялтинській конференції (Крим) в лютому 1945 р. у велику трійку була включена Франція як четверта контрольна держава. Їй надавалася власна окупаційна зона. У Ялті залишався в силі лише намір ліквідувати Німеччину як державу. Держави-переможниці відмовилися від поділу імперської території на частини. У збереженні Німеччини як єдиного економічного цілого був особливо зацікавлений Сталін. За великі жертви, яких зазнав СРСР від німецького нападу, він вимагав таких колосальних репараційних виплат, що одна окрема зона не змогла би їх задовольнити. Крім 20 млрд. доларів, Москва вимагала передачі Радянському Союзові 80% всіх німецьких промислових підприємств.

Англійці та американці змінили свої попередні плани і також виступили за збереження життєздатної решти Німеччини. Але не із жадоби до репарацій, а тому, що приблизно з вересня 1944 р. президент США Рузвельт виступив за стабільну Центральну Європу в рамках глобальної системи рівноваги. Цього не можна було досягти без економічної стабільності Німеч-

Німеччина на 1945 р.

— Німеччина з кордонами на 1937 р.

- Західні зони і західні сектори Берліна* (з 1949 р. Федеративна Республіка Німеччина)
- Радянська зона і східний сектор Берліна* (з 1949 р. Німецька Демократична Республіка)
- Німецькі східні території під польським і радянським адміністративним управлінням

чини. Тому відповідно швидко він відхилив горезвісний план Моргентау (вересень 1944 р.), згідно з яким німецька нація в майбутньому повинна була займатися лише землеробством.

Незабаром держав-переможниць об'єднувала лише спільна мета роззброєння і демілітаризації Німеччини. Її поділ ще швидше став, за словами Чарльза Болена, "пустослів'ям умираючої ідеї", коли західні держави із неприємним здивуванням змушені були стати свідками того, як Сталін безпосередньо після воєнного визволення чи окупації Польщі і південно-східної Європи розпочав масивну советизацію цих країн.

12 травня 1945 р. Черчілль телеграфував президентові США Трумену, що перед фронтом радянських військ опустилася "залізна завіса": "що відбувається за нею, ми не знаємо". З того часу Захід стурбовано роздумував над можливими наслідками залучення Сталіна до спільного вирішення питань репараційної політики на Рейні і в Рурі.

*Потсдамська конференція 1945 р. Зліва направо:
Етлі, Трумен і Сталін*

Внаслідок цього на Потсдамській конференції (17 липня – 2 серпня 1945 р.), де спочатку передбачалося створення повоєнного устрою в Європі, були укладені угоди, які більше закріпили, ніж розрядили виникле напруження. Було досягнуто згоди лише у питаннях денацифікації, демілітаризації і економічної децентралізації, а також виховання німців у дусі демократії. Крім цього, Захід дав важку за своїми наслідками згоду на виселення німців з Польщі, Угорщини та Чехословаччини. Різким протиріччям до західного застереження про “гуманне проведення” цього виселення стало brutальне вигнання 6,75 млн. німців. Вони заплатили за німецьку провину і пересунення західного польського кордону внаслідок радянської окупації Кенігсберга і Східної Польщі. Мінімальної згоди було досягнуто лише в питанні збереження чотирьох окупаційних зон як економічних і політичних одиниць. Спочатку кожна окупаційна влада мусіла покривати репараційні виплати за рахунок своєї власної окупаційної зони. Це, як виявилось у наступні роки, був вибір принципових напрямків розвитку. Не тільки через політику репарацій, але й через приналежність чотирьох зон до відмінних політичних та економічних систем, Німеччина стала країною, в якій, як ніде в світі, проявила себе холодна війна.

А тим часом в окремих окупаційних зонах розпочалося створення нових партій та органів управління. Дуже швидко і строго керовано це відбулося в радянській окупаційній зоні. Вже в 1945 р. там були дозволені партії в цілій зоні й утворено багато центральних адміністративних органів.

Розвиток політичного життя у трьох західних зонах відбувався знизу вгору. Спочатку політичні партії були допущені на місцевому рівні, а після утворення земель дозволені й на цьому рівні. Об'єднання в масштабі зон відбулося пізніше. Адміністративні органи на рівні зон існували лише в зародковому стані. Та оскільки матеріальні злидні країни, що лежала в руїнах, можна було подолати лише за допомогою широкого планування, яке виходило б за рамки земель і зон, то США і Великобританія вирішили у 1947 р. здійснити економічне об'єднання обидвох зон (подвійна зона).

Дуель двох панівних систем на Сході і Заході, а також дуже відмінне проведення репараційної політики в окремих зонах призвели до блокади всієї німецької фінансової, податкової, сировинної та виробничої політики, внаслідок чого регіони все більше розвивалися в різних напрямках. Франція спочатку не була зацікавлена в такому економічному управлінні (подвійна зона/потрійна зона). Сталін поставив вимогу спільного контролю над Рурським басейном і одночасно ізолював свою зону. Так, він заборонив будь-яке втручання західних держав у лояльну стосовно комуністів відомчу політику в радянській окупаційній зоні (РОЗ). Проти радянського свавілля західна сторона залишилася безсилою, як, наприклад, під час насильницького об'єднання Комуністичної партії Німеччини (КПН) і Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН) у Соціалістичну єдину партію Німеччини (СЄПН) в квітні 1946 р.

З огляду на такий розвиток подій англійці й американці теж почали дбати про власні інтереси в своїх зонах. Вищим військовим командуванням, переважно консервативного напрямку, соціалізм сприймався як жах. Тому в західних зонах були збережені успадковані структури власності і суспільства. Крім цього, тяжке економічне становище заставляло не продовжувати денацифікацію, а залучати до терміново необхідної відбудови досвідчених німецьких спеціалістів, що мало стати передумовою успішного захисту передового рубежу від радянського підриву західних зон.

По обох сторонах застигли фронти холодної війни. Взаємні звинувачення у відповідальності за розкол Німеччини лише слабо приховували той факт, що обидва блоки захопилися розширенням своїх бастионів.

Від ворожої держави до співробітництва. Промова міністра іноземних справ США Бірнса 6 вересня 1946 р. в Штутгарті ознаменувала поворот в Західній Німеччині. Сталінська окупація і кордони Польщі були названі лише тимчасовими. Згідно з його концепцією, військова присутність західних союзників у Західній Німеччині перетворилася з окупаційної і контролюючої влади у захисну. Тільки "м'яка" репараційна політика повинна утримувати німців від проявів націоналістичного реваншизму і заохочувати їх до кооперації. З ініціативи Великобританії і США після подолання опору французької сторони, була нарешті створена англо-американсько-французька зона як єдина західна економічна територія. Небезпека дальшого радянського просування на Захід, враховуючи наслідки державного перевороту в Празі 25 лютого 1948 р., спонукала Францію врешті долучитися до західного союзу. Концепції Бірнса знайшли своє наочне втілення в утворенні Брюссельського пакту (17 березня 1948 р.) і, врешті, у підписанні Північно-Атлантичного договору (4 квітня 1949 р.).

Щоб така договірні спільність могла існувати, необхідна була єдина політична та економічна організація Західної Німеччини. Відповідно до цього на Лондонській конференції шести держав (23 лютого – 3 березня; 20 квітня – 1 червня 1948 р.) Франція, Великобританія і США, вперше з участю країн Бенелюксу, домовилися про створення спільного державного устрою в західних окупаційних зонах. 20 березня 1948 р. на вісімдесят другому засіданні Контрольної Ради радянський представник, маршал Соколовський, вимагав відомостей про Лондонську конференцію. Коли його західні колеги почали давати непрямі відповіді, то Соколовський покинув засідання Контрольної Ради, щоб вже більше не повертатися.

В той час, як західні держави були ще зайняті розробкою своїх рекомендацій західнонімецьким прем'єр-міністрам щодо скликання зборів, на яких мала бути ухвалена конституція, Сталін сприйняв запровадження нім. марки на Заході (валютна реформа від 20 червня 1948 р.) як привід для блокади Західного Берліна з метою його насильницького приєднання до радянської окупаційної зони. В ніч з 23 на 24 червня 1948 р. було заблоковане все наземне сполучення між західними зонами і Західним Берліном. Припинилося постачання міста електроенергією і продовольством з РОЗ. 3 серпня 1948 р. Сталін висунув вимогу визнати Берлін столицею НДР, яка 7 жовтня 1949 р. отримала свій власний уряд. Однак Президент

США Трумен залишався непохитним у тому, що, згідно з його заявою від 20 липня, не можна відмовлятися ні від Західного Берліна ("ніякий Мюнхен 1948 р."), ні від заснування західної держави. До 12 травня 1949 р. союзники постачали Берлін усім необхідним за допомогою повітряного моста. Цей очевидний зв'язок з Берліном як форпостом західної політики і способу життя, а також демонстрація Америкою своєї сили сприяли у Західній Німеччині розвиткові готовності до співпраці з окупаційними властями. Вороги все більше ставали партнерами.

Заснування Федеративної Республіки Німеччини. Починаючи з 1946 р. Західна Німеччина отримувала від Америки допомогу (програма GARIOA). Та лише після прийняття програми Маршалла проти "голоду, бідності, розпачу і хаосу" (план Маршалла) Західна Німеччина дістала вирішальну допомогу (у 1948–1952 рр. – 1,4 млрд. дол.) для своєї відбудови. В той час, як у радянській окупаційній зоні повним кроком йшла соціалізація промисловості, у Західній Німеччині із прийняттям валютної реформи все більше утверджувалася модель "соціального ринкового господарства" (Альфред Мюллер-Армак, 1947 р.). Новий економічний лад повинен був, з одного боку, перешкодити "розкладу капіталізму" (Вальтер Ойкен), а з другого – впровадженню планового централізму, як перепони, яка гальмувала творчість і ініціативу. Така економічна мета була доповнена у боннському Основному законі принципом правової та соціальної держави і федеративною республіканською структурою. При цьому конституція свідомо визначалася лише як "Основний закон", щоб підкреслити її тимчасовий характер. Остаточна конституція повинна була бути прийнятою лише після відновлення єдності Німеччини.

У цей Основний закон увійшли, звичайно, багато задумів західних окупаційних властей, які 1 липня 1948 р. (Франкфуртські документи) доручили західнонімецьким прем'єр-міністрам розробку конституції. Одночасно в цьому Основному законі знайшов своє відображення німецький досвід з часів Веймарської республіки і "легальне" встановлення націонал-соціалістської диктатури. Конституційні збори на озері Герренхімзее (10–23 серпня 1948 р.) і Парламентська рада у Бонні (65 посланих ландтагами членів зібралися разом 1 вересня 1948 р.) в Основному законі (8 травня 1949 р.) продиктували майбутнім урядам, партіям та іншим політичним силам дотримуватися принципів превентивного юридичного захисту. Всі

намагання ліквідувати вільний демократичний порядок, всі спроби замінити його правою чи лівою диктатурою розцінюються з цього часу як незаконні і карні. Федеральний конституційний суд, як охоронець Конституції, вирішує питання легальності партій.

Конституція Веймарської республіки, наївно вірячи у законодавчу культуру народу, своєю статтею 76 ще формально надавала ворогам конституції право самим ліквідувати найдемократичнішу тоді конституцію світу, а тепер стаття 79 Основного закону категорично забороняла змінювати прив'язаність державної влади до прав людини (ст. 1). Заборонялася ліквідація демократичного, соціального і федерального устрою (ст.20.4).

Ці зобов'язання були безпосередньою реакцією на досвід націонал-соціалістської диктатури. Ця диктатура принесла колись горе й утиски більшості активних після 1945 р. "політиків

*Паризькі домовленості 1954 р. Зліва направо:
Мендес-Франс, Аденауер, Еден, Даллес*

першої години”, які тепер вносили у відбудову Німеччини демократичні традиції в дусі 1848 і 1919 рр., а також у дусі “повстання совісті” від 20 липня 1944 р. В очах цілого світу всі вони були втіленням “іншої Німеччини” і завоювали повагу окупаційних властей. Виразної специфіки надали новій діяльності партій у Західній Німеччині такі люди, як перший федеральний президент Теодор Гойсс (ВДП), перший федеральний канцлер Конрад Аденауер (ХДС), “локомотив економічного чуда” Людвіг Ергард (ХДС), видатні вожді опозиції СДПН Курт Шумахер і Еріх Олленгауер, а також громадянин світу Карло Шмід. Крок за кроком розширювали вони права німців на участь у спільному вирішенні питань, а також політичний вплив (окупаційний статут, Петерсберзька угода, членство в ГАТТ (Загальна митна і торговельна угода (1947/48 рр.)), вступ до Європейського об'єднання вугілля і сталі). У липні 1951 р. Великобританія, Франція і США оголосили стан війни з Німеччиною закінченим. СРСР зробив це 25 січня 1955 р.

Безпека завдяки західній інтеграції та європейському взаєморозумінню. Найвищою політичною метою для федерального канцлера Аденауера, який до 1963 р. особисто здійснив великий вплив на зовнішню і внутрішню політику Німеччини (“канцлерова демократія”), було возз'єднання Німеччини в мирі і свободі. Обов'язковою передумовою цього було включення Західної Німеччини в Атлантичну співдружність з безпеки. Тому одночасно з проголошенням 5 травня 1955 р. суверенітету Федеративної Республіки відбувся її вступ у НАТО. Союз повинен був стати надійним щитом після того, як французи відхилили проект Європейського оборонного товариства (ЄОТ). Паралельно відбувалося спільне розширення Європейських товариств (Римські угоди 1957 р.) і перетворення їх в антикомуністичний оплот.

Недовір'я Аденауера до Москви було таким глибоким, що він у 1952 р. разом із Заходом відхилив пропозицію Сталіна возз'єднати Німеччину аж до кордону по ріках Одер і Нейссе, надавши їй статус нейтралітету. Канцлер не міг відмовитися від захисту німецької території американськими військами. Його підозри виправдалися, коли 17 червня 1953 р. радянські танки придушили народне повстання в НДР проти неволі і “непосильних норм” (Ганс Майер). Ще раз стало ясно, що без Москви ніяке суттєве зрушення в німецькому питанні неможливе.

Тому здоровий державний глузд радив установити дипломатичні відносини з СРСР як найбільшою державою Європи.

Джон Ф. Кеннеді в Берліні 1963 р.

Крім цього, Аденауер під час свого візиту до Москви у вересні 1955 р. добився звільнення останніх 10 000 німецьких військовополонених, а також 20 000 цивільних осіб.

Придушення народного повстання в Угорщині радянськими військами у листопаді 1956 р., а також “супутниковий шок” (4 жовтня 1957 р.), сигналізували про значне зростання могутності СРСР. Воно виражалося у подальших заходах примусового характеру в рамках соціалістичної суспільної відбудови НДР, але насамперед – у Берлінському ультиматумі сталінського наступника Микити Хрущова, який вимагав від західних союзників залишити Західний Берлін протягом шести місяців.

Отримавши рішучу відсіч, він спробував підійти до вирішення берлінського питання м'якими методами. Візит Хрущова до США в 1959 р. призвів до значного покращення атмосфери взаємовідносин (“дух Кемп Девіда”). У всякому разі, на біду боннського уряду, президент США Ейзенгауер не вважав правопорушення советів у Берліні настільки важкими, щоб розцінювати їх за межами Німеччини як причину силового конфлікту.

Занепокоєння Бонна щодо безпеки Берліна зросло, коли внаслідок виборів президентом Джона Ф. Кеннеді в політичних верхах США відбулася зміна поколінь, яка зменшила вплив Аденауера на американську політику в Європі. Хоча Кеннеді у

Берлінська стіна на Потсдамер платц

своїх трьох пунктах ("Essentials", 25 липня 1961 р.) і гарантував вільний доступ, присутність західних держав і безпеку Західного Берліна, але в кінцевому підсумку реакція союзників на спорудження Берлінської стіни (13 серпня 1961 р.) далі дипломатичних протестів і символічних погроз не пішла. І знову Москва змогла забезпечити свій протекторат. "Голосування ногами" проти режиму НДР було придушене за допомогою різних загороджувальних систем, смуг смерті і утисків. Перед спорудженням Стіни лише в липні 1961 р. НДР покинуло понад 30 000 людей.

Стіна обмежила взаємні претензії обох наддержав. Німецьке питання не було вирішене, але здавалося врегульованим. Процес порозуміння між двома наддержавами, вимушений атомною патовою ситуацією, продовжувався навіть після Кубинської кризи у 1962 р.

Відповідно до цього Бонн повинен був ще старанніше шукати власні шляхи розвитку, і тимчасове віддалення від Вашингтона практично було компенсоване назовні "літом французької дружби". Із підписанням Єлисейської угоди в січні 1963 р. Аденауер і де Голль надали німецько-французькій дружбі особливої ваги. Щоб підкреслити новий характер двосторонніх відносин, де Голль під час свого триумфаль-

ного державного візиту в Бонн (1962 р.), за кілька місяців перед підписанням угоди, говорив про "великий німецький народ". Генерал підкреслив, що другу світову війну слід менше відносити до категорії вини, а більше до категорії трагізму.

Політика взаєморозуміння із Заходом перекликала з проясненням ситуації в стосунках зі Східною Європою. В грудні 1963 р. в Афінах НАТО подало відповідний сигнал своєю новою стратегією гнучкого реагування ("flexible response") замість масивної відплати ("massive retaliation").

Щоб внести пожвавлення у застигли фронт, Федеративна

Німецько-французька дружба: Аденауер і де Голль, 1963 р.

Палац Беллев'ю, резиденція федерального президента в Берліні

Республіка прагнула покращення стосунків принаймі з країнами, що межували з СРСР. Не відмовившись офіційно від доктрини Галльштейна, яка гальмувала дипломатичне визнання НДР, послідовники Аденауера – Людвіг Ергард і Курт Георг Кізінгер – будували свою політику, виходячи із суворих реальностей у Центральній Європі. Не в останню чергу це було відповіддю на нову зовнішньополітичну лінію опозиції СДПН, для якої Егон Бар 15 липня 1963 р. сформулював гасло “зміни за допомогою зближення”.

Багатообіцяючим початком стало відкриття німецьких торгових місій у Бухаресті і Будапешті. На Заході поживилася спільна діяльність, спрямована на утворення Європейського Товариства (ЄТ) з Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), Європейського товариства з атомної енергії (ЄВРАТОМ) і Європейського економічного товариства (ЄЕТ) (8 квітня 1965 р.). Встановлення дипломатичних відносин з Ізраїлем, незважаючи на панарабські протести, було важливим кроком у німецькій політиці взаєморозуміння. На початку 1967 р. Бонн встановив дипломатичні стосунки з Румунією. В червні 1967 р. були відкриті торгові місії у Бонні і Празі.

Гармельський звіт у грудні 1967 р. принаймні готував дальші кроки в напрямку розрядки напруження. Він визначав подвійною метою західного альянсу військову силу при одночасній готовності вести діалог із східним блоком. У 1967 р. між Белградом і Бонном були знову встановлені дипломатичні стосунки, які раніше були зірвані через визнання Белградом НДР. У дипломатичних дебатах Польща запропонувала підписати угоду про незастосування сили.

Разом з політикою примирення з європейськими сусідами та інтеграції у співдружність західних держав ще Аденауер надавав особливої ваги відшкодуванню єврейському народові. 6 млн. євреїв стали жертвою систематичного терору нацистів. Не останню роль зіграли тут інтенсивні особисті стосунки першого федерального канцлера та ізраїльського прем'єр-міністра Бен Гуріона, які справили великий вплив на започатковане примирення між євреями і німцями. Незабутньою є зустріч 14 березня 1966 р. обох державних діячів у нью-йоркському готелі "Вальдорф-Асторія". У 1961 р. Аденауер підкреслив перед парламентом, що Федеративна Республіка може лише тоді засвідчити остаточний розрив із націонал-соціалістським минулим, коли будуть матеріально відшкодовані збитки, завдані євреям. Уже 1952 р. в Люксембурзі була підписана перша угода про виплату допомоги єврейським біженцям в Ізраїлі. Із 90 млрд. марок, призначених для відшкодування збитків, приблизно одна третя була віддана Ізраїлю і єврейським організаціям, зокрема фондові переслідуваних осіб єврейської національності у всьому світі ("Jewish Claims Conference"). Однак встановлення дипломатичних відносин між обома країнами відбулося аж у 1965 р.

Німецько-німецький діалог, незважаючи на відмежування НДР. Незважаючи на дальші заходи НДР, спрямовані на відмежування (наприклад, обов'язкова наявність паспорта і візи для транзитного сполучення між Федеративною Республікою і Західним Берліном) і на удар, який Варшавський пакт завдав празькій політиці реформ (Празька весна 1968 р.), "брежнєвська доктрина" неподільності соціалістичних територій не призвела до важких криз у процесі розрядки, що якраз почався. У 1969 р. Бонн заявив про свою готовність до угод із НДР, не переходячи до її визнання на підставі міжнародного права.

Звичайно, німецько-німецькі угоди не могли бути досягнуті без попереднього узгодження з Москвою. Коли звідти в Бонн надійшла пропозиція підписати договір про відмову від засто-

сування сили, швидко набрала контурів так звана "нова східна політика" утвореного 21 жовтня 1969 р. уряду соціал-ліберальної коаліції.

За кілька місяців перед тим (5 березня 1969 р.) федеральним президентом став Густав Гейнеманн, який був рішучим прихильником порозуміння між Сходом і Заходом ще за часів правління Аденауера. Разом із Віллі Брандтом на чолі федерального уряду стала людина, яка брала активну участь у Русі опору гітлерівському режимові. Свою енергію цей уряд спрямував на побудову загальноєвропейського мирного устрою. Загальні умови, які мали політичне значення для всього світу, були сприятливими. Москва і Вашингтон вели переговори про обмеження стратегічних озброєнь (ОСО), а від НАТО надійшла пропозиція щодо ведення переговорів про двостороннє пропорційне скорочення військ. 28 листопада 1969 р. Федеративна Республіка приєдналася до Договору про нерозповсюдження атомної зброї. Загалом після внутрішньополітичних заворушень Великої коаліції (війна у В'єтнамі, закони про надзвичайне становище, аушвіцькі процеси, позапарламентська опозиція (ППО), "культурні бунти" студентської молоді) новий уряд здобув неабиякий успіх, проводячи свою політику порозуміння.

В той час, як у Москві і Варшаві проходили переговори про відмову від застосування сили, Бонн і Східний Берлін зондували можливості кращого взаєморозуміння. 19 травня 1970 р. в Ерфурті вперше зустрілися керівники урядів обох німецьких держав – Брандт і Штофф. Зустріч продовжилася 21 травня у Касселі. У серпні 1970 р. в Москві був підписаний Договір про відмову від застосування сили і визнання статус-кво. Обидві сторони запевнили, що не висуватимуть ніяких територіальних претензій до "будь-кого". В переданому в Москві "Листі про німецьку єдність" Федеративна Республіка констатувала, що Договір не суперечить меті досягнення такого мирного стану в Європі, у якому "німецький народ знову об'єднається на основі вільного самовизначення".

7 грудня цього ж року була підписана Варшавська угода, яка підтвердила непорушність існуючих кордонів (лінія Одер-Нейссе). Варшава і Бонн запевнили, що не будуть мати жодних територіальних претензій один до одного, і висловили намір покращити співробітництво між обома країнами. В "Інформації" про гуманітарні заходи Варшава погодилася на переселення німців з Польщі і возз'єднання їх сімей через Червоний Хрест.

Щоб зробити можливою ратифікацію угоди, Франція, Великобританія, США і СРСР підписали Берлінську угоду, згідно з якою Берлін не вважався конститутивною частиною Федеративної Республіки. Але одночасно визнавалися повноваження Бонна представляти Західний Берлін. Також мали бути покращені "зв'язки" між Західним Берліном і Федеративною Республікою і поширені відносини між Східним Берліном/НДР і Західним Берліном (підписання 17 грудня Транзитної угоди). Світове визнання німецьких зусиль щодо досягнення миру і розрядки знайшло своє втілення у присудженні Віллі Брандту Нобелівської премії миру (1971 р.).

Однак результати переговорів здалися ХДС/ХСС, які вперше перебували в опозиції, незначними. Але конструктивний вотум недовір'я до Брандта не пройшов із співвідношенням голосів 249 до 247. 17 травня 1972 р. Німецький бундестаг схвалив договори з Радянським Союзом і Польщею. Більшість депутатів від блоку ХДС/ХСС утрималася від голосування. У своїй "пояснювальній резолюції" щодо договорів бундестаг підтвердив, що вони не суперечать мирному відновленню німецької єдності.

Східні угоди були накінець доповнені і завершені німецько-німецьким Договором про основи відносин, якому ще з червня 1972 р. передували зустрічі і переговори. Після повторного обрання 14 грудня 1972 р. Віллі Брандта федеральним канцлером був відкритий шлях до підписання договору в грудні того ж року. У цьому договорі сторони зафіксували свою відмову від взаємної погрози силою і її застосування, а також непорушність німецько-німецького кордону та повагу до незалежності і суверенітету обидвох держав. Крім того, вони підтвердили свою готовність до вирішення практичних і гуманітарних питань. У зв'язку з особливим характером їх відносин було ухвалене створення "представництв" замість звичайних посольств. І тут, при підписанні договору, федеральний уряд передав лист, в якому і далі наголошувалася воля до німецької єдності. Федеральний конституційний суд підтвердив баварському державному урядові, що договір не суперечить такій меті. Крім цього, суд констатував, що з погляду міжнародного права німецька імперія продовжує існувати і є частково ідентичною Федеративній Республіці, а НДР не може вважатися закордоном, а тільки частиною Німеччини.

У 1973 р. був підписаний Празький договір між Чехословаччиною і Федеративною Республікою, який визнавав недійсною Мюнхенську угоду 1938 р. Було досягнуто домовленості про непорушність кордонів і відмову від застосування сили.

Ставлення НДР до Федеративної Республіки суттєво не змінилося і в той час, як у Відні почалися переговори про взаємні пропорційні скорочення військ (МБФР), була підписана радянсько-американська угода про відвернення атомної війни, а у Гельсінкі за участю 35 держав відбувалася нарада з питань безпеки та співробітництва у Європі (НБСЄ). З одного боку, Східний Берлін одержував матеріальну і фінансову користь з окремих угод, які витікали з Договору про основи відносин, а з другого боку, він старанно прагнув до ідеологічного відмежування. Із зміною Конституції НДР поняття "соціалістична держава німецької нації" було замінене поняттям "соціалістична держава робітників і селян". Був викреслений вислів "усвідомлюючи відповідальність вказати цілій німецькій нації шлях у майбутнє миру і соціалізму".

І все-таки Гельмут Шмідт докладав зусиль до продовження політики примирення. 16 травня 1974 р. він замінив на посту федерального канцлера змушеного піти у відставку через Ліпигунську справу (афера Гійома) Віллі Брандта. Була продовжена до 1981 р. програма врегулювання "свінг", згідно з якою НДР дозволялося регулярно робити перерозхід до 850 млн. нім. марок за кредитом, наданим їй Федеративною Республікою.

НДР отримувала значну користь із фінансованих Заходом програм урегулювання транзиту і пізніше, залишаючись, у свою чергу, політично закритою країною. Заключний акт НБСЄ в Гельсінкі (1975 р.), яка проголошувала свободу вибору місця проживання і пересування через державний кордон, а також більшу повагу до прав людини і громадян, розчарував не лише громадян НДР. Продовжувалися придирання при пересіченні кордонів, свавільні заборони в'їзду, відмови у в'їзді відвідувачам Лейпцігського ярмарку. Західні журналісти, які пробували критикувати НДР, висилалися за межі держави. Особливо впав престиж режиму СЄПН після позбавлення громадянства автора багатьох пісень Вольфа Бірманна. І все-таки заради людей в НДР Федеративна Республіка дотримувалася своєї політики взаєморозуміння і згуртованості. Так, у 1978 р. зі Східним Берліном було узгоджене будівництво автостради Берлін–Гамбург, а також ремонт транзитних водних шляхів до Західного Берліна при значному фінансуванні видатків Федеративною Республікою. Крім цього, продовжувався викуп із НДР політичних в'язнів. У кінцевому підсумку за звільнення 33 750 осіб і возз'єднання 250 сімей Бонн заплатив НДР понад 3,5 млрд. нім. марок.

“Ракетна суперечка” проти політики розрядки. У той час, як у Західній Європі продовжувався процес єднання, кінець сімдесятих і початок вісімдесятих років розпочався у Східній Європі новими конфліктами. Вторгнення радянських військ в Афганістан, запровадження військового стану в Польщі, розміщення нових ракет середньої дальності (SS 20) в НДР і Чехословаччині призвели до погіршення відносин між Сходом і Заходом. Виникла загроза різкої конфронтації.

На таку небезпечну дестабілізацію балансу безпеки НАТО зреагувало своїм рішенням розпочати зі свого боку, починаючи від 1983 р., ракетне доозброєння. Одночасно Радянському Союзові було запропоновано розпочати переговори про контроль над озброєннями (подвійне рішення НАТО). На знак протесту проти інтервенції в Афганістані США, Великобританія, Канада, Норвегія і Федеративна Республіка відмовилися від участі в московській Олімпіаді 1980 р.

Новим етапом стала американська ініціатива так званого “нульового” вирішення, яке передбачало демонтаж радянських ракет середньої дальності при одночасній відмові НАТО від розміщення ракет “Першінг II” і нових крилатих ракет.

Щоб уникнути прогалин у системі безпеки, Федеральний канцлер Шмідт наполегливо настоюючи на альтернативі доозброєння, одночасно старався зробити так, щоб було завдано якомога меншої шкоди німецько-німецьким відносинам. Незважаючи на вимогу державного і партійного керівника Еріха Гонеккера мати власне державне громадянство і на різке підвищення мінімальних обмінних тарифів для західних відвідувачів НДР, Гельмут Шмідт все-таки поїхав до НДР, не зумівши однак добитися від Гонеккера суттєвих поступок. Ідеологічне зачерствіння режиму не в останню чергу було реакцією на зростання протестів усе більших кіл населення у сусідній Польщі, де люди вимагали економічних реформ, свободи і роззброєння.

Але втрата авторитету у дебатах навколо ракет була не лише на Сході. Після того, як у Бонні ВДП змінила свій економічно-політичний курс і вийшла з коаліції, база СДПН (не в останню чергу під тиском руху за мир і частин профспілок) перестала слідувати за федеральним канцлером Шмідтом, тому що він непохитно дотримувався подвійного рішення НАТО. 1 жовтня 1982 р. Гельмут Коль очолив уряд коаліції ХДС/ХСС/ВДП. При цьому він зберіг послідовність боннської влади у питаннях політики безпеки і продовжував тісне співробітництво з Парижем та Вашингтоном щодо розширення і збе-

реження єдиної Європи. Незважаючи на масові протести руху за мир, частин СДПН і "Зелених", які на виборах до бундестагу 1983 р. вперше увійшли в парламент, у листопаді 1983 р. Німецький бундестаг санкціонував розміщення ракет середньої дальності, оскільки федеральний канцлер Коль вбачав "перевагу Варшавського пакту у звичайних видах озброєння".

У той час, як у Західній Німеччині активізація руху за мир спричинила зміну уряду, групи протесту в НДР, які почали з'являтися з 1982 р. з ініціативи церкви ("мечі на орала"), започаткували повалення всієї соціалістичної системи.

Від занепаду НДР до німецької єдності. Заснована 7 жовтня 1949 р. НДР, була продуктом Москви. І все ж багато німців після всього пережитого ними під час нацистської диктатури спочатку охоче будували свою модель антифашистської держави. Командна економіка, таємна поліція, всевладдя СЄПН і сувора цензура призвели з часом до зростаючого відчуження населення від панівного апарату. Дуже низька вартість у сфері забезпечення основних матеріальних і соціальних потреб надала замкнутій системі тої еластичності, яка давала змогу різнобічно організовувати життя у так званих життєвих нішах. Великі міжнародні успіхи НДР у спорті були компенсацією і сатисфакцією для "трудящих", держава яких, незважаючи на екстремально високі репараційні виплати советам, мала чи не найбільший обсяг промислового виробництва і найвищий рівень життя серед країн східного блоку. На духовно-культурний контроль і опіку люди реагували усамітненням в приватній сфері життя.

Незважаючи на пропаганду про перевиконані річні плани, виграні виробничі битви, за фасадом виховання ненависті до імперіалістів у школі, на виробництві і в армії зріло усвідомлення того, що економічне випередження Заходу, яке було первинною метою режиму в НДР, залишиться фікцією. Вичерпані ресурси, агресивне промислове руйнування навколишнього середовища і зниження продуктивності праці як наслідок централізму і планового господарства примушували режим СЄПН відкладати свої обіцянки. Все частіше бралися великі фінансові позики на Заході. У галузі випуску товарів народного споживання панував принцип імпровізації. Життєва якість знижувалася, руйнувалася інфраструктура (квартири, транспорт, охорона навколишнього середовища). Найпізніше на початок вісімдесятих років зужилися спущені згори образи західних класових ворогів, що прагнуть наживи. Широкомас-

3.10.1990 р. опівночі перед старим рейхстагом в Берліні:

люди святкують возз'єднання

штабне стеження за цілим народом, психологічна обробка і спазматичні заклики до солідарності перетворювали претендування “робітничого класу і його марксистсько-ленінської партії” (ст.1 Конституції НДР) на керівництво, передусім для молодого покоління, на беззмістовну риторику запевнень. На противагу цьому населення вимагало більше прав на самовизначення і участь в управлінні, більше індивідуальної свободи, а також більше і кращих товарів народного вжитку. Нерідко ці бажання були пов'язані з надією на здатність соціалізму, який застряг у бюрократії і антизахідному відмежуванні, до самореформ.

У той час, як розміщення ракет, плани уряду США щодо створення космічної системи оборони (програма СОІ) і продовження НДР політики уколів голкою (наприклад, спорудження другої стіни біля Бранденбурзьких воріт, перепони у повітряному коридорі із Західним Берліном) охолоджували дипломатичний клімат, громадяни НДР поставили в несприятливе становище власне керівництво. Про це свідчить, наприклад, відмова громадян НДР, які бажали виїхати, покинути Постійне представництво Федеративної Республіки у Східному Берліні, поки вони не отримають остаточної згоди на свій виїзд на Захід. Щоб досягнути полегшень на користь людям, федеральний уряд багато разів добивався для НДР великих банківських кредитів. Побоювання Москви, що так може відбутися “розм'якшення соціалізму”, Еріх Гонеккер розвіяв у 1984 р. в газеті “Нойес Дойчланд” – центральному органі СЄПН: “Об'єднати соціалізм і капіталізм так само неможливо, як вогонь і воду”. Однак офіційні запевнення вже не могли приховати того, що з початком реформаторських рухів у східноєвропейських країнах усе більше почав відступати весь соціалістичний блок. Пропагандистською брехнею було спростування Гонеккером докорів конференції НБСЄ в Оттаві (1985 р.) про те, що у східному блоці люди незаконно позбавляються прав на свободу слова і пересування.

Від початку 1985 р. все більше людей приходило у Постійне представництво Федеративної Республіки у Східному Берліні і в німецьке посольство у Празі. Незабаром новий генеральний секретар КПРС Михайло Горбачов, наступник померлого в березні Костянтина Черненка, став найбільшим носієм надій не лише для громадян НДР, які прагнули до свободи, але і для нового орієнтованого в майбутнє співробітництва у міжнародній політиці безпеки.

У 1986 р. Горбачов проголосив найважливішим політичним завданням ліквідацію ядерної зброї до кінця століття. Готов-

ність вести діалог була продемонстрована на особистих зустрічах генерального секретаря із президентом США Рейганом у Женеві і Рейк'явіку, на Стокгольмській Конференції з питань довір'я і роззброєння в Європі (КДРЄ), а також для підготовки до переговорів про скорочення звичайних видів збройних сил у Європі (ПСЗСЄ) були вираженням нової готовності до діалогів. Це сприяло німецько-німецьким домовленостям у галузях культури, мистецтва, освіти і науки. Була також досягнута загальна угода про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища. У 1986 р. Саарлуї і Айзенгюттенштадт стали першими містами-партнерами Східної і Західної Німеччини. Горбачов став виразником надій на Сході і Заході.

Однак керівництво СЄПН не сприйняло горбачовських гасел "перебудова" і "гласність". Демократичне перетворення суспільства в СРСР не повинно було перекинутися на НДР. Курт Гагер, член Політбюро і верховний ідеолог СЄПН, вперто твердив, що свою квартиру не слід обклеювати новими шпалерами, коли це робить сусід.

Демонстрації протесту у Східному Берліні 13 серпня, в день спорудження Стіни, засвідчують, наскільки керівництво НДР ігнорувало сподівання власного населення. Проти продовження політики німецького розколу були звернуті слова Гельмута

Населення НДР виступає на свій захист: демонстрація на східноберлінському Александрплатц у 1989 р.

Коля, які він висловив гостеві під час робочого візиту Еріха Гонеккера в Бонні (1987 р.): "Ми поважаємо існуючі кордони, але хочемо подолати розмежування мирним шляхом на основі взаєморозуміння... Ми несемо спільну відповідальність за збереження життєвих основ нашого народу".

Прогресивним кроком у забезпеченні цих основ життя було підписання Рейганом і Горбачовим договору про скорочення ракет середньої дальності. Згідно з цим договором на протязі трьох років з Європи мають бути виведені і знищені всі розміщені там американські і радянські ракети з радіусом дії від 500 до 5000 км. Зустрічним кроком Федеративної Республіки стало виявлення готовності знищити розташовані на її території 72 ракети "Першінг -ІА".

Загальна розрядка посилила в НДР вимогу більшої свободи і більших реформ. На початку 1988 р. під час демонстрацій у Східному Берліні було заарештовано 120 прихильників руху за мир "Церква знизу". У церкві Гетземана на захист заарештованих відбулося богослужіння. У ньому взяли участь понад 2 000 людей, а через два тижні їх уже було 4 000. У Дрездені поліція розігнала демонстрацію за права людини, свободу слова і преси. У травні Гонеккер використав візит міністра оборони СРСР Язова як привід, щоб застерегти від "небезпек імперіалізму". Гонеккер вимагав зміцнення Варшавського пакту.

Хоча федеральний канцлер Коль і привітав певні полегшення в поїздках, у своєму звіті про становище нації, представленому Німецькому бундестагові у грудні 1988 р., він заявляв про придушення в НДР прагнень населення до реформ. Для державного і партійного керівника Гонеккера новий рух громадян був лише "вилазками екстремістів". На вимогу знести Берлінську стіну він відповів у січні 1989 р., що "антифашистський захисний вал" залишатиметься доти, поки не зміняться умови, які призвели до його спорудження. Він буде стояти і через 50, і навіть 100 років".

Уперта закостенілість керівництва НДР тоді, коли Горбачов уже говорив про контури "спільного європейського дому", а Гельмут Коль з надією констатував "кришення крустифікацій, які десятиліттями тривали у Європі", посилила обурення населення НДР. Через наплив бажаючих виїхати мусіло тимчасово закритися Постійне представництво Федеративної Республіки у Східному Берліні. У вересні 1989 р. Угорщина відкрила свій кордон для громадян НДР, які бажали виїхати, в результаті чого тисячі з них через Австрію змогли потрапити на Захід. Таке грубе порушення дисципліни Варшавського

Пакту схияло все більше людей в НДР до акцій протесту, значною мірою навіть поза церковною сферою. Коли керівництво НДР з великою пишністю святкувало на початку жовтня 1989 р. 40-у річницю заснування держави, у Лейпцігу відбувалися масові протести ("Ми – народ").

Врешті останнім засобом порятунку опорних стовпів режиму СЄПН Гонеккер визнав свою відставку. Його наступником – генеральним секретарем СЄПН і державним керівником НДР – став Егон Кренц, обіцянки якого зробити "поворот" задихнулися в недовір'ї до його особи. Під тиском розвитку подій Рада Міністрів і Політбюро СЄПН спільно подали у відставку. Мирна "лагідна революція" викликала своєрідний параліч державних органів. Так, наприклад, стало можливим те, що двозначне проголошення берлінським окружним секретарем СЄПН Шабовським нового закону про вільне пересування викликало 9 листопада 1989 р. у Берліні масовий перехід кордону. Державні власті на це ніяк не реагували. Вони втратили контроль над подіями. Стіна була відкрита. Незабаром її знесли, а маленькі бетонні кусочки продавалися в цілому світі як сувеніри.

Повідомлення про відкриття Стіни застало федерального канцлера Коля у Варшаві. Він перервав на один день свій візит і поспішив до Берліна, щоб з балкону Шенеберзької ратуші виступити з промовою перед 20 000 людей. Він закликав їх бути розсудливими у цей щасливий час і подякував Горбачову, а також своїм друзям на Заході за підтримку. "Дух свободи охопив усю Європу", – проголосив канцлер. У Варшаві він підписав декларацію про розширення і поглиблення німецько-польського співробітництва у справі миру, безпеки і стабільності у Європі.

Переворот в НДР породив шанс довгожданного возз'єднання Німеччини. Але потрібна була обережність. Для Парижа і Лондона ця мета не була "актуальною"; при зустрічі з президентом США на кораблі поблизу Мальти (грудень 1989 р.) Горбачов застеріг від усякого штучного форсування вирішення німецького питання, а в самій НДР новий уряд Модрова пов'язував бажання швидко провести реформи з вимогою отримання власної державності. Тому федеральний канцлер намагався наблизитись до такої мети через програму з десяти пунктів, яка за допомогою конфедеративних структур мала б зробити можливим утворення договірної співдружності і передумовою якої стали б суттєві зміни у політичній та економічній системі НДР. Федеральний канцлер Коль прагнув

включити прямі переговори з НДР у визначений Європейським Товариством і Народою з питань безпеки та співробітництва в Європі загальноєвропейський розвиток. При цьому він унікав назвати конкретний час проведення переговорів, щоб не підживлювати те підозріння, яке з початком процесу об'єднання було відчутне по всьому світі, про можливу німецьку великодержавну роль. Шлях обох країн до об'єднання здався ще довгим після того, як Горбачов у грудні 1989 р. запевняв перед ЦК КПРС, що Москва "не залишить НДР непризволяще". НДР є стратегічним союзником по Варшавському пакту. Слід неодмінно виходити з існування двох німецьких держав, між якими цілком може розвиватися мирне співробітництво, – вважав він.

Федеральний канцлер констатував, що темп і зміст цього співробітництва повинні нсамперед визначати самі люди в НДР. Однак часовий фактор помітно випередив політику. Населення НДР не довіряло своєму новому урядові, потяг до Заходу посилювався, швидко набирала темпи загальна дестабілізація. Горбачов ще не проявив до кінця своєї активності, тим більше, що Польща та Угорщина все суттєвіше віддалялися від Москви, в Румунії передбачався крах режиму Чаушеску,

*Зелене світло для німецького об'єднання:
Федеральний канцлер Коль (справа) в розмові
з Горбачовим (посередині) і Геншером (зліва), Кавказ*

Після підписання Німецького договору про об'єднання (Східний Берлін 1990 р.) міністрами внутрішніх справ Шойбле (Захід) і Краузе (Схід)

а політична рівновага з виходом НДР із Варшавського пакту повинна була б захитатися. Також із західної сторони лунали заклики, щоб при об'єднанні "враховувати законні інтереси сусідніх з Німеччиною країн" (виступ міністра закордонних справ США Бейкера у Берліні).

Підписання Договору "Два плюс чотири" в Москві 1990 р.

Перше засідання Загальнонімецького бундестагу в берлінському рейхстазі 1990 р.

Врешті процес об'єднання міг продовжуватися лише при наявності запевнень із Бонну не пов'язувати з питанням про єдність жодне зміщення існуючих кордонів, у випадку об'єднання не поширювати структури НАТО на територію экс-НДР і, як компенсацію одержання стратегічної вигоди, запропонувати скорочення німецьких збройних сил. Президент США Буш погодився на об'єднання за умови, що Федеративна Республіка залишиться в НАТО.

Щоб НДР здобула демократично узаконених партнерів на переговорах, 18 березня 1990 р. в НДР вперше за 40 років були проведені вільні вибори. Велику коаліцію з ХДС, ХСС, ДЗ, СДПН і ВДП очолив Лотар де Мезьєр. З ним Бонн узгодив план дій для економічного валютного і соціального союзу на період до 1 липня, після того, як стало очевидним, що економічна основа для продовження власного державного існування НДР вже більше не існує і більшість громадян НДР висловилися за приєднання до Федеративної Республіки. У серпні 1990 р. Народна Палата прийняла рішення про якнайшвидше об'єднання НДР із Федеративною Республікою.

31 серпня того ж року державний секретар НДР Краузе і федеральний міністр внутрішніх справ Шойбле підписали відповідний "Договір про об'єднання". Об'єднання НДР з Федеративною Республікою відбулося згідно зі ст. 23 Основного закону цього договору. З жовтня 1990 р. землі НДР Бранденбург, Мекленбург-Передня Померанія, Саксонія, Саксонія-Ангальт і Тюрінгія стали землями Федеративної Республіки Німеччини. Берлін став столицею і Основний закон (із певними змінами) вступив у силу на території приєднаних земель.

Єдність стала можливою після того, як у липні 1990 р. Горбачов під час розмов у Москві і Ставрополі (Кавказ) з федеральним канцлером Кодем дав згоду на об'єднання обох німецьких держав. Передумовою цього були відмова Федеративної Республіки від зброї масового знищення, скорочення збройних сил до 370 000 чол. і відмова від поширення військових структур НАТО на територію колишньої НДР доти, доки там розміщуватимуться радянські війська. Було узгоджене виведення цих військ до кінця 1994 р., причому канцлер Коль пообіцяв фінансову допомогу. Із згодою Горбачова відкрився шлях до підписання так званого договору "Два плюс чотири". У ньому СРСР, США, Франція і Великобританія, а також представники обох німецьких держав підтвердили утворення об'єднаної Німеччини, яка складається з територій НДР, Федеративної Республіки і Берліна. Зовнішні кордони Німеччини були визначені як остаточні. Враховуючи особливу історично зумовлену потребу Польщі у безпеці, Бонн і Варшава у додатковій угоді заручилися взаємною повагою до своєї територіальної цілісності і суверенітету.

З ратифікацією Договору про об'єднання і Договору "Два плюс чотири" закінчилися права і обов'язки чотирьох держав-переможниць щодо Берліна і Німеччини як єдиного цілого. Таким чином, Німеччина отримала цілковитий суверенітет у вирішенні своїх внутрішніх і зовнішніх справ, який вона втратила 45 років тому з крахом диктатури націонал-соціалістів.

Основний закон

Основний закон Федеративної Республіки був створений у 1949 р., щоб надати державному життю "на перехідний період" нового вільного демократичного устрою. Основний закон був задуманий як тимчасова, а не остаточна конституція. У ньому німецький народ закликався "у вільному самовизначенні завершити єдність і свободу Німеччини". В наступні роки він виявився міцним фундаментом стабільного демократичного суспільства. Вимога Основного закону щодо возз'єднання була виконана в 1990 р. На основі Договору про об'єднання, який врегулював приєднання НДР до Федеративної Республіки, були наново сформульовані преамбули і заключні статті Основного закону. Віднині текст конституції документально засвідчує, що з приєднанням НДР німецький народ знову здобув свою єдність. Починаючи від 3 жовтня 1990 р., дія Основного закону розповсюджується на весь німецький народ.

З об'єднанням виникло питання, чи Основний закон повинен бути замінений новою конституцією. Але безсумнівним залишається той факт, що необхідні принаймі конституційні зміни. Спільна конституційна комісія від бунденстагу і бундесрату займається питанням про можливі зміни в Основному законі. При цьому йдеться про зміцнення федералізму і обговорюється прийняття державних цільових постанов, як, наприклад, щодо охорони навколишнього середовища.

У 40-у річницю утворення Федеративної Республіки Німеччини, у 1989 р., Основний закон був визнаний найкращою і найдемократичнішою конституцією, яка існувала будь-коли на німецькій землі. Його вимоги стали суспільною дійсністю. Як ніяка раніше німецька конституція, Основний закон проник у свідомість громадян і був прийнятий ними. З ухвалою Основного закону до життя була покликана держава, якій до цього часу не довелося переживати серйозних конституційних криз.

На зміст Основного закону наклав відбиток безпосередній досвід авторів конституції, пов'язаний з тоталітарною державою нацистської диктатури. У багатьох місцях конституції спостерігається прагнення уникнути помилок, які призвели до загибелі Веймарської республіки. Авторами конституції 1948 р. були прем'єр-міністри утворених у західних зонах земель і Парламентська рада, яку вибрали ландтаґи. Ця рада

Підписання Основного закону в Парламентській раді 1949 р.

прийняла Основний закон Федеративної Республіки, що був проголошений 23 травня 1949 р.

Основні права. На першому місці конституції стоїть каталог основних прав із зобов'язанням держави поважати і захищати гідність людей. Ця гарантія доповнюється загальним правом на вільний розвиток особистості, яке забезпечує широкий за-

хист від протизаконних втручань держави. Як німці, так і громадяни ненімецької національності можуть однаковою мірою покликатися на повагу до людської гідності і свободи особистості. До класичних свобод, які гарантує Основний закон, належить свобода віросповідання, свобода слова (сюди належить свобода преси) і гарантія власності, свобода мистецтва і науки, право на формування коаліції, таємниця листування, телефонних розмов і поштових відправлень, захист від примусу до праці і примусової праці, недоторканість житла, а також право відмовитися від військової служби з причин совісті.

Так звані громадянські права, які розповсюджуються лише на німецьких громадян, стосуються переважно особистих прав на політичну участь і вільну професійну діяльність. По суті сюди належать свобода зборів, право засновувати спілки і товариства, право вільного пересування і проживання по всій території Федеративної Республіки Німеччини (включаючи в'їзд), свобода вибору професії і професійного навчання, заборона видачі особи і виборче право.

Поруч з правами на свободу існують права рівноправності. Основний закон конкретизує загальне правило, що всі люди рівні перед законом, визначаючи, що ніхто не повинен переслідуватися чи ставитися у вигідніше становище через стать, походження, расову приналежність, мову, батьківщину, віросповідання, релігію чи політичні погляди. Виразно підтверджується рівноправність чоловіків і жінок. Нарешті, конституція гарантує усім німцям однакові можливості отримання офіційних посад.

Основні соціальні права визначають відношення окремого громадянина до таких соціальних спільностей, як шлюб, сім'я, церква, школа, а також до держави, зокрема соціальної. Частково вони гарантують громадянам право вимагати від держави виконання певних дій, наприклад, забезпечення права на державний соціальний захист.

Основним правом, що за своєю суттю стосується лише іноземців, є вперше гарантоване у німецькій конституції право надання на території федерації притулку політично переслідуваним іноземним громадянам.

Окремі основні права можуть, у вузьких рамках, бути обмежені певними законами. Але закон ніколи не може суперечити суті основного права. Основні права є безпосередньо чинними. Це є одним з найважливіших нововведень Основного закону у порівнянні із ранішими конституціями, каталоги основних прав яких переважно мали характер загальних програмних

Герб Федеративної Республіки Німеччини

Прапор Федеративної Республіки Німеччини

заяв. Сьогодні парламенти як законодавча влада зобов'язані строго дотримуватися основних прав, як і уряди, суди, апарати управління, поліція і збройні сили. Так, кожен громадянин має право скаржитись перед Федеральним конституційним судом на дії держави, якщо вона порушила одне з його основних прав.

З приєднанням у 1952 р. до Європейської Конвенції з захисту прав людини і основних свобод, Федеративна Республіка Німеччина контролюється світовою громадськістю на дотримання прав людини. Стаття 25 цієї Конвенції надає громадянам країн, що підписали її, право скаржитись перед Європейською комісією і Європейським судом на власну державу. У 1973 р. Федеративна Республіка ратифікувала міжнародні угоди з прав людини ООН.

Основи державного устрою. Основний закон визначає п'ять принципів державного устрою: Німеччина є республіканською, демократичною, федеральною, правовою і соціальною державою.

Республіканська форма держави знаходить своє конституційне втілення насамперед у визначенні "Федеративна Республіка Німеччина". На зовні це виявляється у тому, що обраний на виборах федеральний президент є керівником держави. Основою демократичної державної форми є принцип народного суверенітету. Конституція стверджує, що вся державна влада виходить з народу. При цьому Основний закон став на сторону опосередкованої, репрезентивної демократії. Це означає: державна влада повинна бути визнана і схвалена народом, але її постанови не виконуються безпосередньо через рішення народу. Це доручено "особливим органам" законодавства, виконавчої влади і юрисдикції. Народ виконує належну йому державну функцію переважно під час періодичних виборів до парламенту. Такі форми безпосередньої демократії, як референдум чи воля народу, на відміну від конституцій деяких земель Основний закон передбачає лише у вигляді винятку, а саме у випадку нового розчленування федеральної території.

Основний закон стоїть на боці концепції "спірної демократії". Це бере свій початок ще з часів Веймарської республіки, яка була знищена радикальними антиконституційними партіями. Основною ідеєю спірної демократії є те, що вільна гра політичних сил повинна мати межу, де демократія може бути ліквідована лише демократичними засобами. Тому Основний закон містить у собі можливість забороняти партії, які завдають шкоди демократичному державному устрою або намагаються його ліквідувати.

Конституційне рішення про створення федеративної держави означає, що статус держави має не лише федерація, але й 16 окремих федеральних земель. Вони мають свою власну, обмежену певними сферами, суверенну владу, яку виконують через власне законодавство, виконавчу владу і юрисдикцію. За розподілом державних завдань і компетенцій між федерацією і землями основну увагу законодавству приділяє центральна держава, федерація, а землі відповідальні насамперед за управління. Такий розподіл завдань є суттєвим елементом у системі поділу і балансу влади згідно з Основним законом, що перешкоджає виникненню окремої, надмогутньої державної влади.

Ei - nig - keit und Recht und Frei - heit
Da - nach laßt uns al - le stre - ben

für das deut - sche Va - ter - land!
brü - der - lich mit Herz und Hand!

Ei - nig - keit und Recht und Frei - heit

sind des Glük - kes Un - ter - pfand.

Blüh im Glan - ze die - ses Glük - kes,

blü - he, deut - sches Va - ter - land!

Національним гімном Федеративної Республіки Німеччини є третя строфа "Пісні німців" на слова Августа Генріха Гоффманна фон Фаллерслебена (1798–1874). Музику написав Йозеф Гайдн (1732–1809).

Ядром принципу правової держави, що здійснюється в Основному законі, є поділ влади. Функції державної влади доручені незалежним один від одного органам законодавства, виконавчої влади і судочинства. Значення поділу влади полягає у послабленні державної влади на основі взаємного контролю і обмеження. Таким чином, цей поділ служить захистові свободи окремого громадянина. Суттєвим елементом принципу правової держави є непорушне значення права для всіх чинностей держави. Зокрема, це включає в себе і строге виконання конституції законодавцем і органами управління (наприклад, поліцією – закону). Коли потерпілий починає скаржитися, то всі акти державної влади можуть бути перевірені незалежними суддями щодо їх правомірності.

Принцип соціальної держави є сучасним доповненням до традиційної ідеї правової держави. Він зобов'язує державу до постійної турботи про соціальну справедливість стосовно соціально малозахищених громадян. Численні закони і судові вироки вже втілили цей принцип у життя. Соціальна держава вбачається у соціальному забезпеченні старих людей, інвалідів, хворих і безробітних, у соціальній допомозі для бідних, у субсидіях на квартирну плату, у матеріальній допомозі сім'ям з дітьми, в охороні праці і правовому захисті робочого часу – якщо навести тільки деякі приклади. Основний закон не встановлює рамок економічного устрою: в економічній політиці він є нейтральним.

Зміни в Основному законі. Зміни в Основному законі можливі при згоді на те двох третин членів бундестагу (парламент) і двох третин членів будесрату (земельна палата). Оскільки певна партія чи партійна коаліція дуже рідко здобуває таку більшість у бундестазі і в будесраті, то зміни в Основному законі вимагають широкої згоди. Вони можливі лише тоді, коли на це дає згоду також певна частина опозиції.

Деякі положення Основного закону не мають взагалі права змінюватися, навіть при наявності двох третин голосів. До цих непорушних конституційних принципів належать федерально-державний устрій, поділ влади, принципи демократії, правової і соціальної держави. Непорушним є визнання людської гідності, а також ядро перелічених в Основному законі прав на свободу і рівність.

Конституційні органи

“Всяка державна влада виходить з народу”, – цей основний демократичний принцип записаний у конституції. Народ здійснює державну владу безпосередньо через вибори і голосування, а посередньо – через особливі органи законодавства, виконавчої влади і юрисдикції. Бундестаг і бундесрат є конституційними органами з переважно легіслативними (законодавчими) завданнями. Виконавчі завдання, тобто функції держави, виконують, перш за все, федеральний уряд разом із канцлером і федеральний президент. Функція судочинства належить на конституційному рівні Федеральному конституційному суду.

Федеральний президент. Державним керівником у Федеративній Республіці Німеччині є федеральний президент. Його обирають федеральні збори – конституційний орган, який і збирається лише з цією метою. Він складається з депутатів бундестагу, а також з такої самої кількості депутатів, котрих обирають земельні парламенти. Інколи замість федеральних зборів висуваються кандидатури авторитетних і заслужених осіб, які не належать до земельного парламенту.

Федеральний президент обирається більшістю голосів федеральних зборів на термін 5 років. Повторні вибори допускаються лише один раз.

Федеральний президент представляє Федеративну Республіку Німеччину відповідно до норм міжнародного права. Від імені федерації він укладає угоди з зарубіжними країнами, акредитує і приймає послів. Сама зовнішня політика є справою федерального уряду.

Федеральний президент призначає і звільняє з посади федеральних суддів, федеральних чиновників, офіцерів та унтер-офіцерів. Він може помилувати злочинців. Він перевіряє конституційність вступу в силу законів і обнародує їх у Федеральному віснику законів.

Президент пропонує бундестагові (враховуючи співвідношення більшостей) кандидата на посаду федерального канцлера, призначає і звільняє, за пропозицією канцлера, федеральних міністрів. Коли заява федерального канцлера про вираз йому довіря не знаходить згоди у бундестазі, то федеральний президент, за пропозицією канцлера, може розпус-

Теодор Гойсс

Генріх Любке

Густав Гейнеманн

Вальтер Шеель

Карл Карстенс

Ріхард фон Вайцзеккер

Федеральні президенти

Теодор Гойсс (ВДП)	1 період правління	1949–1954
	2 період правління	1954–1959
Генріх Любке (ХДС)	1 період правління	1959–1964
	2 період правління	1964–1969
Густав Гейнеманн (СДПН)		1969–1974
Вальтер Шеель (ВДП)		1974–1979
Карл Карстенс (ХДС)		1979–1984
Ріхард фон Вайцзеккер (ХДС)	1 період правління	1984–1989
	2 період правління	1989

Конрад Аденауер

Людвіг Ергард

Курт Георг Кізінґер

Віллі Брандт

Гельмут Шмідт

Гельмут Коль

Федеральні канцлери

Конрад Аденауер (ХДС)	1 кабінет	1949–1953
	2 кабінет	1953–1957
	3 кабінет	1957–1961
	4 кабінет	1961–1963
Людвіг Ергард (ХДС)	1 кабінет	1963–1965
	2 кабінет	1965–1966
Курт Георг Кізінґер (ХДС)		1966–1969
Віллі Брандт (СДПН)	1 кабінет	1969–1972
	2 кабінет	1972–1974
	3 кабінет	1974–1976
Гельмут Шмідт (СДПН)	1 кабінет	1974–1976
	2 кабінет	1976–1980
	3 кабінет	1980–1982
Гельмут Коль (ХДС)	1 кабінет	1982–1983
	2 кабінет	1983–1987
	3 кабінет	1987–1990
	4 кабінет	1990

титу бундестаг. У 1972 р. і 1983 р. таким чином були передчасно проведені нові вибори.

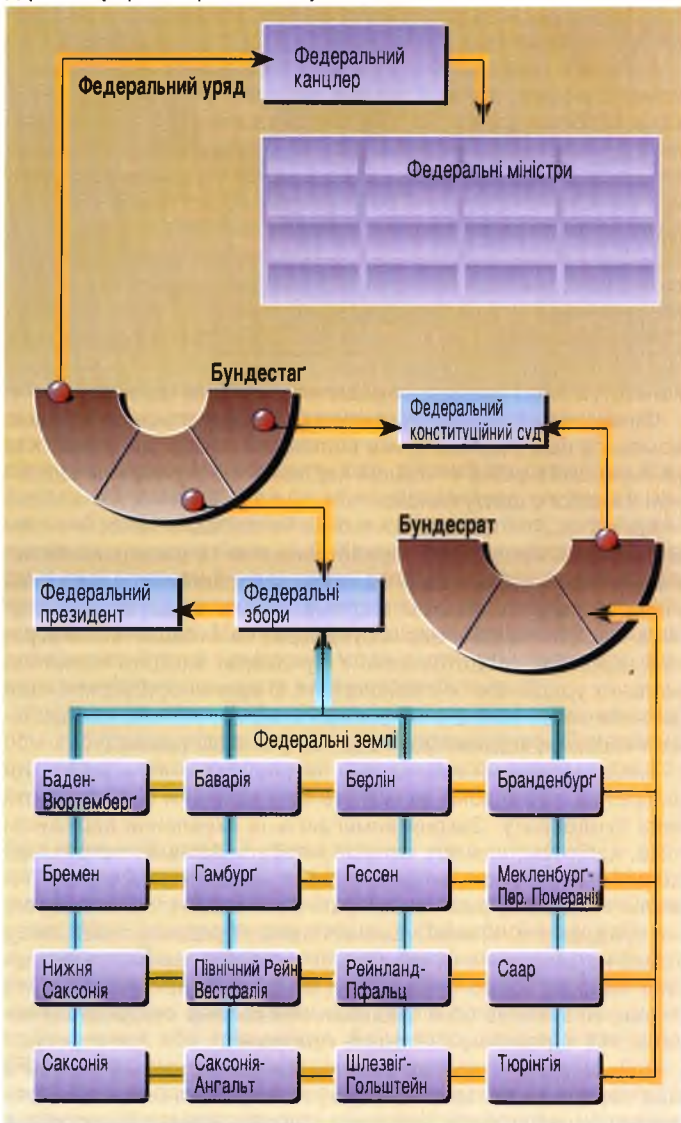
Федеральний президент особливим чином втілює єдність політичного суспільства. Він виступає за взаємозв'язок між державою і конституційним устроєм, який виходить за всякі партійні рамки. Незважаючи на свої переважно репрезентативні завдання, федеральний президент може завоювати великий особистий авторитет як сила, що врівноважує і нейтралізує політичну щоденну боротьбу. Принциповими висловлюваннями своєї думки на теми часу він може, виходячи за рамки політичних щоденних справ, визначити масштаби для політичної та моральної орієнтації громадян.

Бундестаг. Німецький бундестаг є народним представництвом Федеративної Республіки Німеччини. Він обирається народом на чотири роки. Достроковий розпуск можливий лише як виняток і є прерогативою федерального президента. Найважливішими функціями бундестагу є законодавство, вибори федерального канцлера і контроль за урядом.

Пленум бундестагу є форумом великих парламентських дискусій, особливо коли обговорюються вирішальні питання зовнішньої і внутрішньої політики. На здебільшого неофіційних засіданнях парламентських комісій виконується основна попередня робота над кожним законом, там звіряються політичний волевияв і знання експертів. Комісії виконують основне завдання парламентського контролю за діяльністю уряду. Різноманітні соціальні питання було б також неможливо вирішити якимсь іншим чином. Свої комісії бундестаг створив за зразком відомчого поділу федерального уряду. Сюди входять такі, як комісія зовнішніх справ, комісія з соціальних питань аж до бюджетної комісії, яка має особливе значення, бо втілює верховну владу парламенту над бюджетом. До петиційної комісії може звернутися зі своїми проханнями і скаргами кожен громадянин.

Від 1949 р. до закінчення останнього терміну повноважень законодавчих органів у 1990 р. на розгляд парламенту було внесено близько 6700 законопроектів і 4400 з них прийнято. Більшість законопроектів були внесені федеральним урядом, менша їх частина – центром парламенту і бундесратом. Законопроекти розглядаються у бундестазі на трьох їх читаннях і, як правило, один раз передаються компетентній комісії. Під час третього читання проводиться остаточне голосування. Закон (за виключенням конституційних змін) вважається

Державний устрій Федеративної Республіки Німеччини

прийнятим, коли за нього проголосує більшість. Законопроекти, які стосуються справ федеральних земель, повинен ухвалити ще й бундесрат.

Депутати німецького бундестагу обираються на загальних, прямих, вільних, рівних і таємних виборах. Вони є представниками цілого народу, не зв'язані завданнями і вказівками і несуть відповідальність лише перед своєю совістю. Отже, вони мають вільний мандат. Відповідно до своєї партійної приналежності вони об'єднуються у фракції або групи. Свобода совісті і політична солідарність із своєю партією можуть випадково вступити у суперечність. Однак навіть тоді, коли депутат виходить зі своєї партії, він зберігає мандат. Тут найчіткіше проявляється незалежність депутатів.

Сила фракцій і груп визначає кількісний склад комісій. Президент бундестагу обирається, згідно із старим німецьким конституційним звичаєм, із рядів найсильнішої фракції.

Фінансова незалежність депутатів гарантується своєю середньою компенсацією ("дієтою"), яка відповідає посаді депутата. Хто мінімум шість років є членом парламенту, отримує по досягненні вікового цензу пенсію.

Бундесрат. Бундесрат – представництво 16 федеральних земель – бере участь у законодавстві та управлінні федерацією. На противагу сенатським системам таких федеральних держав, як США чи Швейцарія, бундесрат не складається з обраних народних представників. У бундесрат входять члени земельних урядів або їх уповноважені. В залежності від кількості жителів землі володіють трьома, чотирма, п'ятьма або шістьма голосами; віддаватись вони можуть лише разом.

Більше половини всіх законів потребують схвалення їх бундесратом, тобто вони не можуть бути прийняті без або проти волі бундесрату. Закони вимагають їх схвалення передусім тоді, коли йдеться про основні інтереси земель, наприклад, коли вони стосуються фінансової і управлінської сфери земель. У кожному разі конституційні зміни вимагають схвалення бундесрату. У всіх інших випадках бундесрат має лише право на заперечення, яке бундестаг може перемогти більшістю голосів. Якщо бундестаг і бундесрат не можуть дійти згоди, то з членів обох федеральних органів створюється комісія, яка переважно знаходить компроміс.

У бундесраті інтересам земель завжди надається перевага над партійними інтересами. Тому голосування може привести до інших результатів, ніж при співвідношеннях більшості по-

Будинок рейхстагу в Берліні

літичних партій. Це говорить про дійовий федералізм. Федеральний уряд не завжди може покластися на те, що земельний уряд, очолюваний цією ж самою партією, дотримуватиметься у всьому його лінії. Кожна земля представляє там саме свої інтереси й іноді шукає союзу з іншими землями, що прагнуть до однакової мети, незалежно від того, яка партія утворює там уряд. Це приводить до змін більшостей. Завжди доводиться йти на компроміс, коли партії, які утворюють федеральний уряд, не мають у бундесраті більшості.

Строком на один рік бундесрат згідно із встановленим циклом вибирає з числа земель свого президента. Президент бундесрату виконує обов'язки федерального президента, коли останній не в стані їх виконувати.

Федеральний уряд. У федеральний уряд – “кабінет” – входять федеральний канцлер і федеральні міністри. Всередині федерального уряду і на противагу міністрам канцлер займає самостійне, нарядне становище. У федеральному кабінеті він головує. Йому одному належить право утворювати кабінет: він відбирає міністрів і робить федеральному президентові значною мірою обов'язкову для нього пропозицію щодо їх призначення або звільнення. Крім того, канцлер приймає рішення про кількість міністрів і затверджує їхнє коло діяльності. Сильна позиція канцлера ґрунтується передусім на його директивній компетентності: він визначає основні напрямки

Засідання Німецького бундестагу в Бонні

політики уряду, в рамках яких федеральні міністри вже самостійно вирішують своє коло питань, несучи особисту відповідальність. У політичній практиці канцлерові доводиться рахуватися з домовленостями, досягнутими з партнерами по коаліції.

Німецьку урядову систему справедливо називають “канцлерською демократією”. Федеральний канцлер – єдиний обраний парламентом член кабінету, і він один відповідає перед ним. Ця підзвітність може виражатися у “конструктивному вотумі недовір'я”. Основний закон ввів цей вотум, свідомо виходячи з досвіду Веймарської конституції. Це повинно перешкодити опозиційним групам, яких єднає не альтернативна програма, а відмова підкорятися урядові, повалити цей уряд. Більше того: бундестаг, який хоче висловити канцлеру недовір'я, одночасно повинен більшістю своїх голосів вибрати наступника. До цього часу було дві спроби повалити владу канцлера за допомогою конструктивного вотуму недовір'я, і одна із них вдалася: в результаті проголошеного у 1982 р. тодішньому федеральному канцлерові Гельмуту Шмідту недовір'я новим канцлером був обраний Гельмут Коль. Основний закон не передбачає вотумів недовір'я окремим федеральним міністрам.

Федеральний конституційний суд. Федеральний конституційний суд у Карлсруе слідкує за дотриманням Основного

закону. Він вирішує, наприклад, суперечки між федерацією і землями або між окремими федеративними органами. Тільки цей суд може встановити, чи певна партія загрожує демократичному державному устрою і через це є антиконституційною. У цьому випадку суд розпоряджається про розпуск партії. Він перевіряє федеральні і земельні закони з погляду їх узгодженості із Основним законом: якщо суд вважає певний закон антиконституційним, то останній не має права більше застосовуватися. У таких випадках конституційний суд втручається, якщо його закликають до цього такі органи, як федеральний уряд, земельні уряди, парламент або суди.

Крім цього, кожен громадянин має право на конституційну скаргу, якщо держава порушує його основні права. Як правило, такий громадянин перед цим безуспішно звертався до всіх компетентних судових органів.

Федеральний конституційний суд розглянув до цього часу понад 80 000 справ. 76 000 з них стосувалися конституційних скарг, але тільки близько 2 000 з них вирішилися на користь скажників. Знову і знову траплялися випадки великого внутрішньо- і зовнішньополітичного значення, що викликало жвавий інтерес у громадськості. Востаннє суд займався, наприклад, виборчим правом перших загальнонімецьких виборів 1990 р. і Договором про об'єднання Німеччини. Федеральним урядам всіх політичних спрямувань уже доводилося підко-

Засідання кабінету уряду

рятися судовим рішенням із Карлсруе. І все-таки суд завжди наголошував, що він не вбачає своє завдання у тому, щоб диктувати державним органам якісь політичні дії.

Федеральний конституційний суд великою мірою сприяв тому, щоб положення Основного закону могли бути втілені у життя. Його роботою є зокрема оформлення частини закону, де містяться основні права. Наприклад, після однієї скарги суд добився того, що ст.6 Основного закону, яка вимагає рівноправності між шлюбними і позашлюбними дітьми, стала законом і тим самим правовою практикою.

Федеральний конституційний суд складається з двох сенатів, у кожен з яких входить вісім суддів. Судді вибираються наполовину від бундестагу і наполовину від буденсрату. Свою посаду вони займають протягом дванадцяти років. Повторні вибори не допускаються.

Федералізм і самоуправління

Вже у самій назві "Федеративна Республіка Німеччина" виражена її федеративна структура. У Федеративну Республіку входять 16 федеральних земель. Одинадцять земель старої Федеративної Республіки були відновлені або заново створені після 1945 р. Після мирної революції в НДР землі були створені й там. Від 3 жовтня 1990 р. вони належать до Федеративної Республіки. Федеральні землі – це не лише провінції, а держави із власною державною владою. Вони мають свою власну земельну конституцію, яка повинна відповідати принципам республіканської, демократичної і соціальної правової держави в дусі Основного закону. У всьому іншому землі вільні у створенні власної конституції.

Принцип федеральної держави належить до непорушних конституційних принципів. Але склад сьогodнішніх земель не є незмінним. Для нового розчленування федеральної території в Основному законі містяться відповідні положення. З огляду на створення економічно продуктивніших і більших федеральних земель, зараз, зважаючи на наявність вже 16 земель, обговорюється принципово нове розчленування федеральної території.

Устрій федеральної держави має тривалу конституційну традицію, яка була перервана лише націонал-соціалістами у 1933–1945 рр. Німеччина належить до класичних країн із федералістичною державністю. Федералізм виправдав себе. Він дає змогу набагато краще враховувати регіональні своєрідності і проблеми, ніж би це могла зробити центральна урядова влада.

Переваги федералізму. Подібно до США чи Швейцарії, німецький федералізм поєднує зовнішню єдність із внутрішньою різноманітністю, збереження якої належить до традиційних завдань федералізму. Ця функція одержує сьогodні нову суть завдяки таким специфічним регіональним потребам, як догляд за ландшафтами, охорона природи й пам'яток архітектури, збереження традицій містобудування і сприяння розвитку регіональних культур.

Федеральна держава повинна забезпечувати передусім свободу. Розподіл завдань між федерацією і землями є суттєвим елементом у системі поділу і балансу влад, яку перед-

бачає Основний закон. Сюди належить також участь земель у створенні політичної лінії на федеральному рівні, де вони діють через бундесрат.

Федеративна держава зміцнює також демократичний принцип. Вона забезпечує політичну активність громадян у їх оточенні. Демократія активізується, коли саме у своїй, знайомій їм сфері федеральної землі громадяни впливають на політичний процес, беручи участь у виборах і голосуванні.

Федеративна система надає ще такі переваги, як, наприклад, шанс провести експеримент у меншому масштабі і шанс конкуренції між землями. Так одна окрема федеральна земля може в певній галузі, наприклад, системі освіти, випробовувати нововведення і постачати моделі для реформ у рамках всієї федерації.

Крім цього, федерально-державна структура дозволяє краще віддавати належне регіонально відмінним співвідношенням більшостей. Опозиційні партії федерації можуть у тих землях, де вони мають більшість, творити уряд і цим доводити свою здатність до урядування.

Компетенції федеральних земель. В Основному законі компетенції федерації були встановлені відповідно до того, чи положення для земель повинні бути єдиними, чи бажана власна сфера компетенцій. Це чітко спостерігається при розділенні компетенції федерації на виключне, конкуруюче і загальне законодавство.

У законодавство, яке належить виключно федерації, входять, наприклад, зовнішні справи, оборона, валютна, грошова і монетна система, залізничний транспорт, повітряне сполучення і частина податкового права.

При конкуруючому законодавстві землі мають право приймати закони, якщо федерація не почне сама вирішувати ті ж самі питання за допомогою законів. Однак федерація має право на це лише тоді, коли існує особлива потреба у федеративному регулюванні. У сферу конкуруючого законодавства входять господарське, атомне, трудове і земельне право; крім цього, житлова справа, судноплавство і вуличний рух, ліквідація відходів, дотримання чистоти повітря і боротьба з шумом. Конституційна практика показала, що такі питання слід вирішувати тільки в рамках федерації. Тому компетенції земель тут практично не існує.

Певні сфери законодавства передані землям в рамках федеральних приписів. Сюди належать, наприклад, система ви-

щої освіти, охорона природи і ландшафтів, планування місцевості і водний баланс. Ряд інших надрегіональних, орієнтованих на майбутнє завдань, які не наводяться в Основному законі, плануються, регулюються відповідно до законів і фінансуються сьогодні спільно федерацією і землями. У 1969 р. вони були прийняті Основним законом як "спільні завдання" і стосуються розширення існуючих і будівництва нових вищих учбових закладів, покращення регіональної господарської і аграрної структури, а також охорони узбережжя.

Властиве федерації управління існує в основному лише в Міністерстві закордонних справ, на федеральній залізниці, пошті, в системі працевлаштування, на митниці, у федеральній прикордонній охороні і бундесвері. Більшу частину адміністративної роботи землі виконують самостійно.

Юрисдикція федерації обмежена Федеральним конституційним судом і верховними судами, які дбають про єдине тлумачення права. Всі інші суди є земельними судами.

У законодавстві землям належать сфери дій, які федерація не виконує або які не наведені в Основному законі. Так, переважна частина системи освіти і культурної політики як вираз "культурного суверенітету" належить до законодавчої компетенції земель. Сюди входять також комунальне право і поліцейська система.

Сила земель полягає в управлінні та участі у федеральному законодавстві через бундесрат. Землі відповідальні за все внутрішнє управління. Одночасно їх адміністративний апарат застосовує більшість федеральних законів і розпоряджень. Функції земельного управління поділені на три частини. Воно виконує ті завдання, відповідальність за які несе виключно земля (наприклад, школи, поліція, земельне планування); застосовує федеральне право як власне і несе відповідальність за це (наприклад, право будівельного планування, промислове право, охорона навколишнього середовища) і, врешті, воно застосовує федеральне право за дорученням самої федерації (наприклад, будівництво федеральних доріг, сприяння розвитку освіти).

У конституційній практиці розвиток Федеративної Республіки привів до утворення держави з переважно централізованим законодавством і федеральним управлінням.

Комунальне самоуправління. У Німеччині є традицією комунальне самоуправління як втілення свободи громадян. Воно бере свій початок у привілеях вільних міст середньовіччя,

Міська рада в Майнці

коли право міських громадян звільнило людей від кайданів феодального кріпацтва ("міське повітря робить вільним", говорили тоді).

У наш час комунальне самоуправління пов'язане в першу чергу з реформами барона фон Штейна, які зокрема були запроваджені у 1808 р. в пруському міському управлінні. Основний закон підхопив цю традицію. Він виразно гарантує комунальне самоуправління містам, общинам і районам. На цій підставі вони мають право врегульовувати в рамках законів всі справи місцевого значення, несучи при цьому відповідальність. Всі міста, общини і райони повинні мати демократичну організаційну структуру. Комунальне право є справою земель. З історичних причин, комунальні конституції земель сильно відрізняються одна від одної. Однак комунальна управлінська практика у всіх землях однакова.

У сферу дій права на самоуправління входять насамперед громадський транспорт комунального сектору, місцеве будів-

Міська рада в Штольберзі (Саксонія-Ангальт)

ництво доріг, забезпечення електроенергією, водою і газом, планування будівництва міст. До цього долучаються будівництво й утримання шкіл, театрів і музеїв, лікарень, спортивних споруд і басейнів. Общини відповідальні також за навчання дорослих і догляд за молоддю. Доцільність і господарність заходів община визначає сама. Багато з місцевих завдань, які непосильні для общин і невеликих міст, може взяти на себе район – наступна за рангом територіальна одиниця. Частиною комунального самоуправління є також район з

його демократично обраними органами. Більші міста не належать до ніякого району, вони є "безрайонні".

Комунальне самоуправління і самостійність приречені на занепад, якщо общинам не вистачає грошей на виконання їх завдань. Знову й знову дискутуються питання належного фінансування общин. Общини мають право утримувати податки й мита. Сюди належать поземельний податок і ремісничий податок (податок на підприємницьку діяльність). У компетенцію общин входить також збирання місцевих споживчих податків на предмети вжитку і розкоші. Однак цього не вистачає на покриття фінансових потреб. Тому федерація і землі надають общинам частину своїх доходів, наприклад, від податку на трудовий дохід і прибуткового податку. Вони отримують також грошові відрахування із фінансового балансування, що проводиться в кожній федеральній землі.

Комунальне самоуправління надає громадянину можливість співучасті і контролю. На зборах громадян вони можуть спілкуватися з обраними представниками своєї общини, ознайомитися з проектом бюджету чи обговорити нові плани будівництва. Міста й общини є найменшими осередками політичного суспільства. Вони повинні і далі удосконалюватися та оновлюватися, щоб зберегти в державі і суспільстві свободу й демократію.

Партії і вибори

У сучасній демократії істотне значення мають політичні партії, які конкурують між собою. Вибрані на певний період, вони виконують завдання політичного управління та функції контролю. Партії відіграють визначальну роль у формуванні політики.

В Основному законі партіям відведена окрема стаття (ст. 21). В ній говориться, що: "Партії беруть участь у процесі формування політичної волі народу. Існує свобода утворення партій. Вони повинні мати демократичну організацію і публічно звітуватися в справі походження своїх фінансів".

Партії в бундестазі. Від перших загальнонімецьких виборів 1990 р. до складу Німецького бундестагу входять шість партій, а саме: Християнсько-демократичний союз Німеччини (ХДС), Соціал-демократична партія Німеччини (СДПН), Вільна демократична партія (ВДП), Християнсько-соціальний союз (ХСС), Партія демократичного соціалізму (ПДС), а також блок Союз 90/"Зелені". ХДС не має земельної організації в Баварії, а ХСС діє тільки на території Баварії. Однак у бундестазі ХДС і ХСС творять спільну фракцію. СДПН, ХДС, ХСС і ВДП були створені на території західних федеральних земель в період з 1945 по 1947 рр. СДПН, за яку раніше голосували переважно наймані

*Голова ХДС Гельмут Коль і його заступник
Ангела Меркель*

Голова ХСС Теодор Вайгель

працівники та яка в 1933 р. була заборонена гітлерівським режимом, сформувалася знову як політична партія під тією самою назвою. Решта партій – нові організації. Християнські партії ХДС і ХСС – на відміну від партій Католицького центру Веймарської республіки – звернулись до виборців обидвох християнських віровизнань. ВДП втілює традиції німецького лібералізму.

*Голова ВДП граф Отто Ламбсдорфф (другий зліва)
у колі своїх заступників*

*Голова СДПН Бйєрн Енггольм (посередині)
у колі своїх заступників*

Протягом більше чотирьох десятиліть ці чотири партії зазнали важливих змін. На федеральному рівні за ці роки вони то створювали коаліції одна з одною, то були в опозиції. Сьогодні вони вважають себе народними партіями, що представляють усі верстви суспільства. Вони мають чітко виражені праве і ліве крило, які відображають різноманітність позицій народної партії.

З 1983 по 1990 рр. до бундестагу входила також партія "Зелених". Вона була заснована на федеральному рівні в 1990 р. і з часом увійшла до парламентів багатьох земель. Партія, що вийшла з радикального руху за охорону навколишнього середовища, об'єднує у своїх рядах противників атомної енергетики та учасників акцій протесту пацифістського зразка. На виборах до бундестагу в 1990 р. "Зелені" не пройшли у зв'язку з існуванням правила "5 процентів голосів". Однак все-таки увійшли до нього завдяки об'єднанню в спільному виборчому списку з "Союзом 90". Це угруповання виникло на основі правозахисного руху, котрий в 1989/90 рр. разом з іншими силами призвів до мирного перевороту у колишній НДР.

ПДС є спадкоємцем СЄПН – державної партії колишньої НДР. В об'єднаній Німеччині їй не вдалося набрати вагової політичної сили. ПДС і блок "Союз 90"/"Зелені" увійшли до бундестагу лише завдяки спеціальному рішенням щодо партій в нових федеральних землях, яке полягає в застосуванні "правила п'яти процентів" окремо до нових і окремо до старих земель.

Правило п'яти процентів. З 36 партій, які висунули кандидатів на перші вибори в бундестаг у 1949 р., у парламенті 1990 р. залишилося тільки чотири. Таке зменшення кількості партій пов'язане насамперед із запровадженою в 1953 р. і посиленою в 1957 р. обмежувальною квотою. Згідно з цим правилом до парламенту входять тільки ті партії, котрі здобули щонайменше п'ять процентів від кількості відданих дійсних голосів виборців, або три прямі мандати. Це правило було затверджене ухвалою Федерального конституційного суду. Суть цього правила полягала у прагненні уникнути політичної роздробленості, що мала місце у Веймарській республіці, та можливості створення в бундестазі більшості, здатної сформувати уряд.

Правило п'яти процентів не розповсюджується на представництво національних меншостей. Так, наприклад, спілка виборців південного Шлезвігу (СВПШ), яка представляє датську меншість, має свого депутата у ландтазі землі Шлезвіг-Гольштейн, хоча він і не набирає п'яти процентів голосів.

Інколи муніципальні вибори в районах і общинах істотно відрізняються від виборів до бундестагу і в ландтаги. Важлива роль так званих "ратушних партій" вільних спілок виборців.

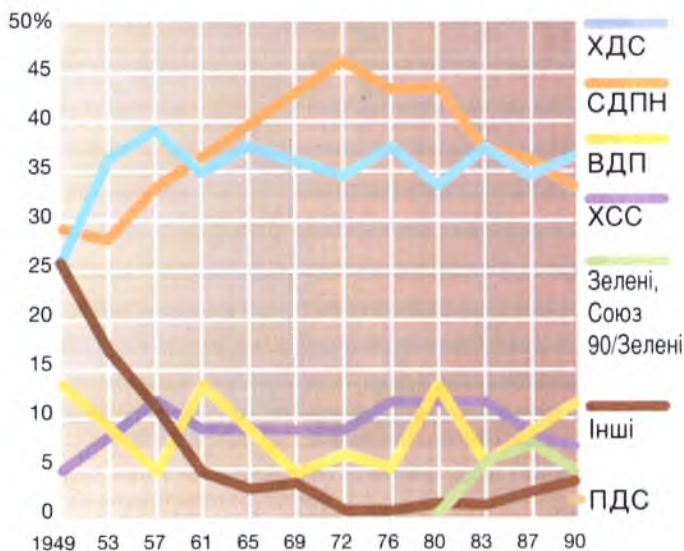
Виборча система. Вибори до всіх народних представництв є загальними, прямими, вільними, рівними, при таємному голосуванні. Право голосу має кожен німець, котрий досягнув 18-річного віку. Попередні вибори не проводяться. Кандидати висува-

Виборчий плакат Союзу 90 "Зелені" на виборах до бундестагу 1990 р.

ються від партій. Система виборів до Німецького бундестагу ґрунтується на принципі “особистого пропорційного представництва”. Кожен виборець має два голоси. Перший він віддає за кандидата своєї виборчої дільниці за принципом мажоритарної системи відносної більшості. Вибирається той, хто отримав більшість голосів. Другий голос виборець віддає за депутатів, які входять в бундестаг за так званими земельними списками партій. Розподіл мандатів у бундестазі відбувається за результатами підрахунків голосів в окремих виборчих дільницях і голосів за земельними списками таким чином, що склад бундестагу майже в точній пропорції відображає розподіл голосів, відданих за окремі партії. Якщо якась партія здобуде більше прямих мандатів, ніж їй належало б відповідно до частки відданих за неї голосів, то їй дозволяється зберегти за собою ці “додаткові мандати”. В таких випадках у бундестазі може засідати більше депутатів, ніж 662, які налічуються сьогодні. Метою системи виборів за земельними списками є забезпечення представництва всіх партій в парламенті відповідно з часткою набраних ними голосів. Прямі вибори у виборчих дільницях дають можливість вибору конкретного політика.

Частка голосів на виборах до бундестагу

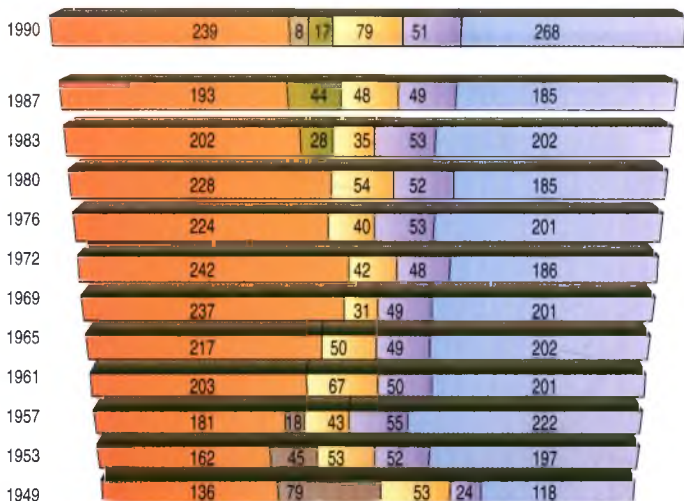

Вибори до бундестагу 1990 р.

Партія	Дійсні другі голоси	Процент	Кількість депутатів
ХДС	17055116	36,7	268
СДПН	15545366	33,5	239
ВДП	5123233	11,0	79
ХСС	3302980	7,1	51
Зелені	1788200	3,8	–
ПДС	1129578	2,4	17
Зоюз 90/Зелені	559207	1,2	8
Інші	1952062	4,3	–
<i>Разом</i>	46455772	100	662

У виборах брали участь 77,8 % виборців. Чисельність фракції включно з додатковими мандатами. За станом на 1990 р.

Розподіл місць у Німецькому бундестазі *

* відповідно на початку періоду правління; до 1987 р. включно з депутатами Західного Берліна

Як правило, населення виявляє велику заінтересованість виборами. У виборах до бундестагу в 1990 р. взяло участь 77,8 % населення. Число виборців до ландтагів і в муніципалітети коливається, але майже завжди становить близько 70 %

Члени і фінанси. В 1991 р. партії, представлені в бундестазі, налічували таку кількість членів: СДПН – 935 000, ХДС – 790 000, ХСС – 180 000, ВДП – 162 000, ПДС – 180 000, Союз 90/“Зелені” – 5000. Членські внески тільки частково покривають фінансові потреби партій. Не вистачає також пожертвувань політичних прихильників. До того ж, тут прихована небезпека впливу жертводавців на політику партії. Тому в Законі про партії сказано, що повинні розголошуватися пожертвування на суму понад 20 000 нм. Партії отримують державні дотації на покриття коштів виборчої кампанії. Партіям, які набрали щонайменше 0,5 % голосів, держава повертає суму в 5 нм. на кожного виборця відповідно до кількості здобутих партією “других” голосів. Федеральний конституційний суд заборонив державне фінансування, яке виходило б за межі покриття коштів виборчої кампанії.

Соціал-демократична партія Німеччини
Sozialdemokratische Partei Deutschlands
Ollenhauerstr. 1, 5300 Bonn 1

Християнсько-демократичний союз Німеччини
Christlich Demokratische Union Deutschlands
Friedrich-Ebert-Allee 73-75, 5300 Bonn 1

Християнсько-соціальний союз у Баварії
Christlich Soziale Union in Bayern
Nymphenburgerstr. 64, 8000 München 2

Вільна демократична партія
Freie Demokratische Partei
Baunscheidtstr. 15, 5300 Bonn 1

Союз 90/“Зелені”
Bündnis 90/Grüne
Scheidemannstr. 2, 1080 Berlin

Партія демократичного соціалізму
Partei des Demokratischen Sozialismus
Kleine Alexanderstr. 28, 1020 Berlin

Система правопорядку

Право Федеративної Республіки Німеччини є переважно писаним. Найбільшу його частину становить федеральне право, яке охоплює понад 4000 законів і юридичних постанов. Разом із поліцейською системою і комунальним правом земельне право стосується, передусім, системи шкільної та університетської освіти, а також преси і радіомовлення. Із заключенням 31 серпня 1990 р. Договору про об'єднання було визначено, що, починаючи від 3 жовтня 1990 р. принципово все федеральне право стає чинним на території колишньої НДР.

Протягом чотирьох десятиліть системи правопорядку Федеративної Республіки і НДР розвивались у повністю відмінних напрямках. "Соціалістичне право" НДР було політичним інструментом втілення в життя марксистсько-ленінського світогляду. З 1990 р. вирішальним стало прагнення, як наслідок приєднання НДР до Федеративної Республіки Німеччини, якнайшвидше провести значне уподібнення правових систем і створити правову єдність. Це мало вирішальне значення і для економічної відбудови нових федеральних земель. Враховуючи особливий розвиток НДР і структур, які виникли, майже у всіх правових сферах були передбачені суттєві компроміси, щоб звести правові норми до взаємної відповідності.

Правова держава. З історичного погляду, право Федеративної Республіки бере свій початок частково у праві Римської імперії і численних правових джерелах окремих областей. У XIX ст. було вперше створене єдине приватне право для всієї Німецької імперії. Громадянський і торговельний кодекси ще й до сьогодні зберігають ліберальний дух періоду свого виникнення. Тут панує принцип свободи укладати угоди.

Гарантії правової держави виявляються передусім у матеріальному і процесуальному праві. У карному праві діє положення, підняте Основним законом до конституційного рівня, яке передбачає, що певний вчинок підлягає покаранню лише у випадку, якщо він був скоєний після прийняття цього положення (*nulla poena sine lege*). Тому при розгляді карної справи судді забороняється закривати прогалини караності, вдаючись до аналогії або застосовувати карні закони у зворотній силі. Існує також конституційне положення про те, що ніхто не може бути багаторазово покараний за той самий вчинок на

підставі загальних карних законів. Обмеження свободи особи можливі лише на підставі офіційного закону. Питання допустимості і тривалості позбавлення волі має право вирішувати лише суддя. При кожному обмеженні свободи, яке не ґрунтується на постанові судді, необхідне негайне судове рішення.

Поліції хоча й дозволяється тимчасове затримання, однак вона не має повноважень затримувати кого-небудь на довший час, ніж до кінця доби з моменту затримання. Перед судом кожен має право на слухання справи – це також записана в конституції суттєва складова частина принципу правової держави.

Юрисдикція довірена лише незалежним і підлеглим тільки законові суддям. Вони не можуть бути звільнені з посади або переведені на інше місце роботи без їх згоди на це. Надзвичайні суди заборонені.

Фундаменти юстиції правової держави були майже повністю закладені ще законами правосуддя ХІХ ст. Це передусім судовий конституційний закон, який регулює питання побудови, організації та компетенції судів, статут цивільного судочинства і карний процесуальний кодекс. Громадянський кодекс, який вступив у силу в 1900 р., цивільний процесуальний кодекс і карний процесуальний кодекс були відвойовані в останній третині минулого століття у кайзерівського уряду ліберальними і демократичними силами у запеклих парламентських диспутах. Німецькі кодекси законів є також взірцем для зарубіжних систем правопорядку, наприклад, громадянський кодекс був хрещеним батьком цивільних кодексів Японії і Греції.

Громадяни і державне управління. Після політично-правового прогресивного розвитку, що тривав понад 100 років, Основний закон закріпив широкий правовий захист від актів державної влади. Громадянин отримав можливість опротестувати кожен дію, спрямовану проти нього, якщо вона порушує його права. Це стосується всіх заходів сфери управління – чи то рішення про податок, чи про перевід у школі, позбавлення прав водія чи відмова у дозволі на будівництво.

В НДР не було адміністративних судів. Віднині і в нових землях передбачений контроль адміністративного управління зі сторони судів. Правовий захист за допомогою спеціальних судів доповнюється можливістю кожного громадянина звернутись із конституційною скаргою до Федерального конституційного суду. Конституційна скарга є надзвичайним право-

Палата Федерального суду в Карлсруе

вим допоміжним засобом проти порушень основних прав державною владою. Скаржник повинен довести, що певний захід влади, наприклад, судові рішення чи адміністративне розпорядження, порушило одне з його основних прав. Як правило, конституційна скарга може лише тоді бути подана, коли перед спеціальними судами вичерпані всі допустимі засоби оскарження.

Право у соціальній державі. Основний закон вимагає розширювати соціально-державний устрій. Тому соціальні потреби враховуються тепер в Основному законі набагато більше, ніж колись. Починаючи з часу заснування Федеративної Республіки, в такому дусі було прийнято багато законів, особливо у сфері трудового і соціального права. Вони гарантують кожному у разі захворювання, при нещасному випадкові, інвалідності і безробітті, а також після виходу на пенсію різноманітні фінансові виплати.

Виразним прикладом правового втілення принципу соціальної держави є трудове право. Початково його урегулювання лише коротко наводилося в громадянському кодексі у розділі "Трудовий договір". Сьогодні трудове право охоплює велику кількість законів і колективних договорів. Особливе значення мають Закон про тарифні угоди, Закон про захист від необ-

грунтованого звільнення, Закон про статут підприємства, а також Закон про участь у спільних рішеннях і Закон про суди у трудових справах.

Організація правосуддя. Юрисдикція у Федеративній Республіці характеризується суцільним правозахистом і значною спеціалізацією. Вона поділяється на п'ять галузей:

- Так звані звичайні суди компетентні у карних справах, цивільних справах (наприклад, конфлікти при купівлі-продажу чи орендних відносинах, сімейні справи і справи про спадщину) і у сфері охоронної юрисдикції (суди входять, наприклад, справи, що стосуються реєстрації в поземельній книзі, справи про спадщину й опікунство). Існують чотири рівні: дільничний суд – земельний суд – верховний земельний суд – федеральний суд. У карних справах, залежно від характеру вчинку, до уваги може братися кожен із трьох перших судів, у цивільних справах – або дільничний, або земельний суд як початкова інстанція. Дві наступні інстанції передбачені для оскарження і перегляду справ.
- Суди у трудових справах (із трьома інстанціями: суд у трудових справах – земельний суд у трудових справах – федеральний суд у трудових справах) займаються приватно-правовими конфліктами із сфери тарифних угод і трудових договорів, а також конфліктами із сфери статуту підприємства у відповідності з Законом про статут підприємства. Суди у трудових справах розглядають, наприклад, питання правомірності звільнення з роботи.
- Адміністративні суди (адміністративний суд – верховний адміністративний суд – федеральний адміністративний суд) відповідальні за процеси в адміністративному праві, якщо вони не належать до компетенції соціальних і фінансових судів, або – як виняток – звичайних судів, або коли відсутній конституційний конфлікт.
- Соціальні суди (соціальний суд – земельний соціальний суд – федеральний соціальний суд) вирішують конфлікти із загальної сфери соціального забезпечення.
- Фінансові суди (фінансовий суд – федеральний фінансовий суд) займаються податковими справами.

У п'яти нових федеральних землях на перехідний період збережена колишня судова структура. Всі справи вирішуються там районними та окружними судами, які у старих землях входять у компетенцію судів п'яти судових галузей. Деякі з нових земель вже відокремили свою трудову юрисдикцію.

За межами цих перелічених п'яти галузей перебуває Федеральний конституційний суд, який є не лише найвищим судом федерації, але одночасно і конституційним органом. Він займається конституційними конфліктами.

Система апеляцій є різноманітною і відкриває численні можливості для контролю. Проти винесення вироків існують дві форми апеляції. Оскарження надає можливість правового і фактичного контролю. Перед інстанцією, до якої подається оскарження, можуть бути, отже, наведені нові факти. А перегляд, який є правовим засобом оскарження апеляції, веде лише до перевірки, чи правильно було застосоване матеріальне право і чи були дотримані приписи судочинства.

Право юрисдикції у Федеративній Республіці Німеччині мають приблизно 20 000 професійних суддів, понад три четверти яких працюють у звичайних судах.

Більшість суддів призначені на свою посаду довічно і у винесенні вироків дотримуються тільки права і закону. При дільничних судах завдання добровільної юрисдикції виконують переважно судові чиновники. Це переважно чиновники юстиції вищого рангу, які не є суддями. У багатьох судових галузях працюють народні засідателі. Як знавці відповідних умов життя – наприклад, в плані юрисдикції у трудових і соціальних справах – вони сприяють тому, щоб судові рішення було близьким до життя. Крім цього, вони несуть частину безпосередньої відповідальності громадянина за правосуддя.

Прокурори, кількість яких перевищує 4000, займаються в основному карними справами. При наявності підозріння вони повинні з'ясувати обставини справи. Прокурори приймають рішення про те, чи процес зупинити, чи висунути проти когонебудь обвинувачення; під час судового процесу вони виступають у ролі обвинувача. Особисто і в діловому відношенні прокурори не такі незалежні, як судді; як чиновники вони дотримуються вказівок своїх начальників, однак ця залежність вузько обмежена.

Вільну професію незалежних консультантів і представників мають понад 60 000 адвокатів, які беруть участь у розгляді всіх правових справ, представляючи своїх мандантів перед судом. У них особливі обов'язки, дотримання яких контролюється судами честі.

Професійні судді, прокурори й адвокати повинні бути "спроможними займати посаду". Це означає, що вони мають мати вищу юридичну освіту, після цього пройти практику і скласти державні іспити.

Спрощена схема правосуддя Федеративної Республіки Німеччини

Федеральний конституційний
суд 2 сенати

Конституційні суди
федеральних земель

Федеральний суд

Великий сенат
у цивільних справах

Сенати
в цивільних справах

Великий сенат у кримінальних справах

Сенати
в цивільних справах

Федеральний
адміністративний суд

Великий сенат
Сенати

Федеральний
фінансовий суд

Великий сенат
Сенати

Федеральний
суд у трудових
справах

Великий сенат
Сенати

Федеральний
суд із соціальних
питань

Великий сенат
Сенати

Верховний земельний суд

Сенати
в цивільних
справах

Сенати
в сімейних
справах

Сенати в кримінальних справах

Сенати в кримінальних справах
важких злочинів
проти державного
ладу

Вищий адміні-
стративний суд

або Адміністративна
судова палата
Сенати

Фінансовий
суд

Сенати

Земельний суд
у трудових
справах

Сенати

Земельний суд
із соціальних
питань

Сенати

Земельний суд

Палати
у цивільних
справах

Палати
у торговельних
справах

Малі
палати
у кримінальних
справах

Великі
палати
у кримінальних
справах
(1 інстанція)

Великі
палати
у кримінальних
справах
(2 інстанція)

Палати
у справах
неповнолітніх
(1 інстанція)

Палати
у справах
неповнолітніх
(2 інстанція)

Адміністратив-
ний суд

Суд
у трудових
справах

Суд
із соціальних
питань

Дільничний суд

Окремі
суди

Суд
у сімейних
справах

Кримінальні
суди

Суд
з народними
засідателями

Суди
у справах
неповнолітніх

Суд
з народними
засідателями
у справах не-
повнолітніх

Цивільне
судочинство

Звичайне судочинство

Кримінальне судочинство

Адміністративне
судочинство

Фінансове
судочинство

Судочинство
у трудових
справах

Судочинство
із соціальних
питань

Охорона інформації. Запровадження електронної обробки інформації (EOI) у майже всі сфери життя сучасного індустріального суспільства створило нові проблеми для юридичної сфери і системи правопорядку. Комп'ютери використовуються сьогодні для ведення банківських рахунків, для бронювання місць авіакомпаній, оформлення фінансовими відомствами податкових повідомлень чи збирання поліцією інформації про злочинців – ніде не обійтися без електронної обробки інформації. Вона дозволяє вводити в пам'ять величезну кількість інформації, після чого її можна отримати в будь-який момент. Сучасна техніка значно полегшила роботу багатьох фірм та установ і все більше проникає в маленькі бюро і приватні домашні господарства.

Одночасно стало ясно, що сучасна техніка обробки інформації містить у собі певну небезпеку. Нагромаджена інформація може бути незаконно використана і потрапити в руки осіб, які не мають на це уповноваження. Хто володіє достатньою кількістю інформації, дістає доступ до приватної сфери громадян, яка повинна залишатися недоторканою.

Щоб запобігти такій небезпеці, у 1977 р. в Німеччині почали регулювати охорону інформації за допомогою федеральних і земельних законів. Закони визначають, коли установи і фірми мають право нагромаджувати дані, що стосуються приватних осіб. У всіх інших випадках збір такої інформації недопустимий. Співробітники установ, що займаються обробкою даних, беруть зобов'язання не розголошувати таємницю. Громадянин має право на отримання від установи, що займається обробкою даних, довідки про інформацію, нагромаджену про його особу. Він може вимагати виправлення неправильної, блокування спірної і стирання недозволено зібраної інформації.

З метою контролю за обробкою даних про неселення федеральний президент, за пропозицією федерального уряду, призначає федерального уповноваженого з охорони інформації. Він виконує свої завдання контролю незалежно від інших установ. Кожен громадянин, який вважає, що державні органи незаконно втрутилися у сферу інформації про нього, може звернутися до такого уповноваженого зі скаргою. Щорічно уповноважений звітує перед бундестагом про свою діяльність. Федеральні землі також мають своїх уповноважених з охорони інформації. Фірми, які займаються обробкою даних, теж повинні призначати свого уповноваженого з охорони інформації. Органи влади перевіряють дотримання ними приписів щодо охорони інформації.

У вирозі від 1983 р. Федеральний конституційний суд чітко визначив конституційні рамки охорони інформації. Із ст. 2 Основного закону він вивів право громадянина самому приймати рішення щодо інформації про себе. Суд вирішив, що кожен має право приймати принципове рішення про застосування своїх особистих даних або про відмову від цього. У 1990 р. відбулося оновлення федерального закону про охорону інформації. Цим було віддано належне технологічному прогресові в електронній обробці даних. Передусім були розширені права потерпілого, а також контрольні повноваження федерального уповноваженого щодо охорони інформації.

Німецькі закони про охорону інформації є найпередовішими і найповнішими у світі. Вони настроїли громадську свідомість на необхідність охорони інформації. Законодавство і надалі реагуватиме на швидкий технічний прогрес в обробці даних.

Загальнодержавні фінанси

На протязі останніх десятиліть все більше завдань раніше приватного характеру перейшло у відання державних органів. До них додалися нові державні завдання. У такій же мірі зростали обсяг і значення державних фінансів. Загальний державний бюджет Федеративної Республіки Німеччини включає в себе не лише федеральний бюджет, але й бюджети федеральних земель, общин і общинних спілок, а також ще декілька спеціальних бюджетів.

Розподіл завдань. Найнижчим рівнем, на якому надаються послуги зі сторони держави, є община. Вона безпосередньо визначає будні громадянина. Община турбується про постачання водою, газом і електроенергією, вона організовує вивіз сміття та утримує в належному стані місцеві дороги. Спільно з відповідною федеральною землею община піклується про шкільну освіту й інші ділянки.

Завдання земель поширюються переважно на царину культури, в першу чергу на шкільну і народну освіту. У сферу її відповідальності входять також поліція і державна охорона здоров'я.

Найбільше завдань у федерації. Вона піклується про соціальне забезпечення, освіту і навчання, транспорт і зв'язок, оборону, підтримує науку і дослідницькі роботи. Федерація відповідає також за розвиток енергетики й економіки, за сільське господарство, житлове будівництво і містобудування, охорону здоров'я і навколишнього середовища, внутрішню безпеку і надання допомоги країнам, що розвиваються.

Крім цього, існують ще спільні завдання, які плануються і фінансуються разом федерацією і землями. Сюди входять розширення існуючих і будівництво нових вищих учбових закладів, покращення регіональної економічної структури, аграрної структури та охорони узбережжя, а також співпраця у плануванні розвитку системи освіти і науки.

Фінансове планування. Згідно з законом від 1967 р. про фінансування стабільності і зростання економіки федерація і землі зобов'язуються орієнтувати свою бюджетну політику відповідно до економічно-політичних основних цілей, до яких належать: стабільність рівня цін, високий ступінь зайнятості

населення, зовнішньо-економічний баланс і постійне пропорційне зростання економіки. Федерація і землі повинні скласти для своїх сфер фінансові плани, у яких надходження і витрати цих бюджетів повинні бути збалансовані на п'ятирічний термін. Таке багаторічне фінансове планування покликане узгодити загальнодержавні надходження і витрати із можливостями і вимогами народного господарства. Упорядковані за терміновістю, загальнодержавні витрати повинні бути приведені у відповідність із загальноекономічними фінансовими можливостями. Середньострокові фінансові плани повинні складати також і общини.

Велике значення державних бюджетів вимагає тісного узгодження бюджетної структури адміністративних рівнів. Найважливішим органом добровільної співпраці є створена у 1968 р. Рада фінансового планування. До неї входять федерація, землі, общини і Німецький федеральний банк. Кон'юнктурна рада органів державної влади виконує координаційні і дорадчі функції.

Розподіл доходів. Щоб федерація, землі та общини могли виконувати свої завдання, вони повинні володіти відповідними фінансовими засобами. Їх найважливішим джерелом доходів є податки. Існує понад два десятки різноманітних податків. Тільки п'ять із них – податки з корпорацій, з обігу, прибутко-

Податкові надходження 1991 р.

(в млн. нім. марок, приблизно)

Федерація	317 791
Землі	227 848
Общини	83 667
Фінансові засоби ЄТ	31 494
<hr/>	
Разом	660 800

Важливі види податків:

Податок на трудові доходи	214 177
Прибутковий податок із заявленого доходу	41 532
Податок з обороту, податок з обороту з імпорту	179 646
Податок на нафтопродукти	47 266
Тютюновий податок	19 591

Загальнодержавний проект: клініка в Аахені

вий, нафтовий і промисловий податки – дають разом понад чотири п'ятих всього податкового прибутку. Федерація володіє сьогодні майже половиною цього прибутку.

Розподіл податкових надходжень повинен підпорядковуватися завданням трьох рівнів загальнодержавного управління. Подходящий податок, податок з корпорацій і податок з обороту є "спільними податками". Вони розподіляються згідно із встановленим (при податкові з обороту їх потрібно періодично узгоджувати заново) порядком розподілу між федерацією і землями. Частину прибуткового податку з населення отримують також і общини. За це вони повинні віддавати федерації і землям частину промислового податку, який раніше був чисто комунальним податком. Частину податкових надходжень від податку з обороту отримує також і Європейське Товариство.

Інші податки належать до одного відповідного адміністративного рівня. Федеральні прибутки є надходженнями з фінансових монополій (наприклад, з монополії держави на виробництво і продаж спиртних напоїв), а також деякі податки на предмети вжитку і транспортні засоби (наприклад, податок

на нафтопродукти, тютюновий податок і податок на оборотний капітал).

Землі отримують надходження з податку на автомобілі, податку зі спадщини, майнового податку, податку на варіння пива та з декількох менш значних податків.

Общини одержують кошти із промислового податку, за винятком частки, призначеної для федерації і земель, з поземельного податку і місцевих податків на предмети вжитку і специфічні форми використання доходів.

Найбільші кошти надходять від податку на трудовий дохід і подоходного податку, які стосуються передусім середнього громадянина. Працедавець вираховує його у несамостійно зайнятих осіб, тобто в робітників, службовців і чиновників, як податок із зарплати і перечисляє його у фінансове відомство. Із ростом прибутку зростає і розмір податку. На сьогодні він становить, за винятком певних сум, які не підлягають оподаткуванню, мінімум 19 і максимум 53 проценти.

Поряд з податковими надходженнями ще однією можливістю фінансування загальнодержавних витрат є отримання кредитів. Загальний борг державних бюджетів Федеративної Республіки становив у 1991 р. 1, 203 млрд. нім. марок. На одного жителя припало майже 15 000 нім. марок. Загальнодержавна заборгованість досягла високого рівня. Однак за роки, що передували німецькому об'єднанню, завдяки послідовній політиці економії нову заборгованість вдалося зменшити.

Фінансове балансування. Співвідношення між податковими надходженнями і чисельністю населення окремих федеральних земель має суттєві відмінності, тому що землі дуже різні за своїми природними умовами та за економічною структурою. Таким фінансово сильним землям, як Баден-Вюртемберг, Гамбург чи Гессен, протистоять слабші у цьому відношенні землі Нижня Саксонія, Саар, Шлезвіг-Гольштейн, Бремен. Ці відмінності стираються за допомогою "горизонтального фінансового балансування". Урівноваження досягається як за допомогою диференційного розподілу прибутків земель від податків з обороту, так і шляхом балансових грошових виплат фінансово сильніших земель слабшим.

"Вертикальне фінансове балансування" проводиться між землями та общинами. Для виконання своїх завдань общинам не вистачає місцевих податків та інших надходжень. Тому вони залежні від дотацій федеральних земель. Частково такі

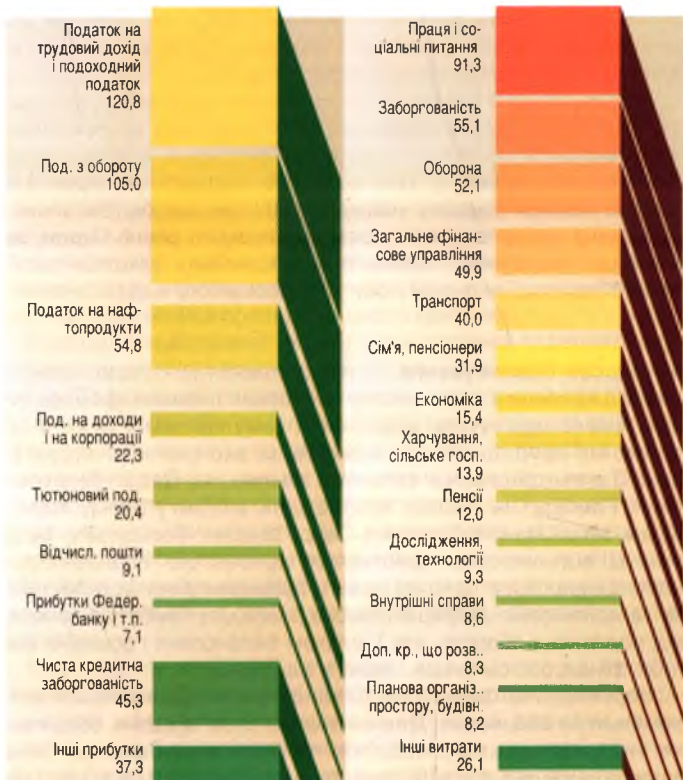
дотації мають цільовий характер, а частково общини можуть розпоряджатися ними вільно. Це комунальне фінансове балансування задумане таким чином, щоб у кожній федеральній землі стиралися відмінності між сильними і слабкими у податковому відношенні общинами.

Фінансові проблеми німецького об'єднання. З об'єднанням Німеччини в 1990 р. перед німецькою фінансовою системою постали особливі проблеми, які стосуються економічного і фінансового простору. Німецький Договір про об'єднання пе-

Федеральний бюджет на 1992 р.

Надходження 422,1 млрд. нім. марок

Витрати 422,1 млрд. нім. марок

редбачав, щоб від самого початку нові федеральні землі максимально ввести у фінансовий устрій Основного закону. З 1991 р. там мають чинність ті самі розпорядження щодо ведення бюджетного господарства і розподілу податків, що і в старій Федеративній Республіці. Щоб забезпечити відповідне фінансування нових федеральних земель та общин, був заснований фонд "Німецька єдність". Він фінансується спільно федерацією і старими федеральними землями – переважно через ринок капіталу.

Цей фонд заміняє на перехідний період до 1994 р. загальнонімецький фінансовий баланс між землями. Починаючи від 1995 р. фінансові відносини між федерацією та всіма 16 землями повинні мати принципово новий характер. Поряд із вільною допомогою, яка надходить через фонд "Німецька єдність", землі й общини на території колишньої НДР отримують різноманітну широку цілеспрямовану допомогу від федерації. Влітку 1991 р. федеральний уряд висунув додаткову "Спільну програму піднесення Сходу". Згідно з нею уряд виділяє на 1991 і 1992 р. по 12 млрд. марок на програму комунальних капіталовкладень, створення робочих місць і розвиток економіки. Для фінансування структурних змін у нових федеральних землях необхідним стало збільшення заборгованості державних бюджетів (особливо федерального). У наступні роки цей дефіцит повинен знову значно зменшитися за рахунок послідовної консолідації.

Державна служба

Для більшості громадян держава поняття абстрактне. Однак вона конкретно проявляється в особах працівників, зайнятих на державній службі. Через них здійснюються різноманітні функції федерації, земель і общин. Понад 4,6 млн. осіб, не враховуючи солдатів, працюють на державній роботі в старих федеральних землях. Ця цифра ще збільшиться із завершенням створення державних закладів у колишній НДР.

На державній роботі зайняті люди найрізноманітніших професійних груп: наприклад, міністерські чиновники і водії сміттєвозів, працівники басейнів і професори, судді і медсестри, поліцейські, вчителі і машиністи локомотивів.

Протягом років державна служба перейняла багато нових функцій. Сьогодні державна робота виходить за рамки чисто адміністративного управління і включає в себе державне навчання, різноманітні державні установи, охорону навколишнього середовища. Для цього необхідно було все більше людей: у 1950 р. на державній роботі було зайнято лише 9 процентів всіх пацездатних, в той час, як сьогодні їх частка становить майже 17 відсотків. Біля 40 процентів зайнятих на державній службі є чиновниками, решта – робітниками і службовцями.

Професійне чиновництво. Професійні чиновники – це німецька особливість, яка розвинулася ще з XVIII ст. Цій інстанції, що зуміла себе виправдати, Основний закон надав чіткі гарантії і залишив за нею право виконувати “державні повноваження”. Професійне чиновництво мусить постійно гарантувати незалежне від політичних впливів, надійне виконання державних завдань. Державні завдання виконують, наприклад, поліція, фінансові відомства і міністерства. Чиновники виконують державні повноваження, коли, наприклад, розпоряджаються про знесення аварійного будинку, виписують повідомлення про грошовий штраф або, озброєні, переслідують злочинця.

Щодо свого працедавця чиновник перебуває у громадсько-правових службових стосунках вірності, які регулюються законом. Від чиновника вимагається особлива вірність державі. Він повинен завжди бути вірним конституції. У політичній діяльності від чиновників вимагається самовладання і стриманість. Вони мають право об'єднуватись у професійні спілки,

але не мають права страйкувати. Особливі обов'язки передбачають особливі права. Як правило, чиновники призначаються довічно. Під час дійсної служби і на пенсії вони та їх сім'ї мають право на державне соціальне забезпечення. При досягненні вікового цензу або при нездатності виконувати службові обов'язки чиновникам призначається пенсія. Службовий оклад визначається відповідно до чотирьох "службових категорій": простий, середній, високий і вищий ранг. Для займання відповідної посади вирішальне значення має освіта. Так, для вищого рангу необхідна закінчена вища освіта.

Судді і солдати не вважаються у правовому відношенні чиновниками. Хоч їх службове право співпадає в основному з принципами чиновницького права, їхній особливий статус впливає із незалежності суддів та вимог військової дисципліни.

Робітники і службовці. Робітники і службовці, зайняті на державній службі, у багатьох відношеннях прирівняні до найманих працівників приватної сфери економіки. Наприклад, вони повинні сплачувати внески у фонд соціального забезпечення і не наймаються відразу довічно; лише після закінчення п'ятнадцятирічного строку служби і досягнення сорокарічного віку нема права звільнити їх з роботи. Їх прийом на роботу обґрунтовується договором, зміст якого визначається в основному тарифними угодами. На відміну від чиновників, вони мають право страйкувати. Але з часом їх робота в багатьох аспектах наблизилася до прав і обов'язків чиновників. Так, вони зобов'язані зберігати відомчі таємниці, бути непідкупними і вірними конституції. У XIX ст. лише незначна кількість працівників за наймом була зайнята на державній службі. Їх число збільшувалось із зростанням значення комунальних послуг.

Внутрішня безпека

Дотримання громадського порядку і безпеки в суспільстві є центральним завданням держави. У Федеративній Республіці Німеччині це завдання виконують відповідні органи земель і федерації. Поліцейська система та поліцейське адміністративне право в основному є справою земель. Лише у деяких сферах Основний закон надає федерації власні поліцейські повноваження.

Поліція земель. До поліції належать охоронна, кримінальна поліція, поліція охорони водних шляхів і чергова поліція.

Охоронна поліція відповідальна за боротьбу зі злочинністю – від профілактики злочинів до карного переслідування. Громадянин стикається з охоронною поліцією найчастіше у вуличному русі, тому що вона контролює також і транспортний рух.

Завданням кримінальної поліції є також профілактика і розслідування злочинів. Охоронна поліція займається в першу чергу легкими і середніми кримінальними злочинами. Завданнями кримінальної поліції є розкриття злочинів банд, професіоналів, рецидивістів і серійних злочинців: статеві злочини, пограбування, шантаж, великі крадіжки і вбивства, торгівля наркотиками і фальшування грошових знаків. Кримінальна поліція, частково спільно з охоронною поліцією, має у своєму розпорядженні спеціальні підрозділи. Вони застосовуються в першу чергу для боротьби з тероризмом, у випадках захоплення заручників, для охоронних заходів при особливих подіях, а також для стеження і розшуку.

Поліція охорони водних шляхів контролює промислове судноплавство і рух спортивних суден. Вона забезпечує рух на воді, зокрема транспортування небезпечних вантажів.

Чергова поліція навчає поповнення і підтримує охоронну та кримінальну поліцію під час державних візитів, демонстрацій, великих спортивних і ярмаркових заходів, а також у випадках катастроф. Чергова поліція навчається і використовується цілими підрозділами, які розміщені в казармах. Чергова поліція старих федеральних земель налічує близько 25 000 чиновників. У нових федеральних землях чергові поліцейські загони (у 1991 р. приблизно 3000 чиновників) перебувають ще на стадії створення. Навчання нових поліцейських вимагає особливих зусиль старих земель.

Жінка-поліцейський на патрульній службі

Федеральна поліція – федеральна прикордонна охорона. Федеральна прикордонна охорона (ФПО) є федеральною поліцією і підпорядкована федеральному міністрові внутрішніх справ. Її чисельність – 30 000 службовців. ФПО стереже кордони Федеративної Республіки Німеччини. До її обов'язків входить боротьба з міжнародним тероризмом і торгівлею наркотиками (шляхом цілеспрямованого вистежування на прикордонних пунктах), а також перевірка осіб з метою запобігання нелегального в'їзду іноземців. Крім цього, до її компетенції належить охорона об'єктів (наприклад, охорона канцелярії федерального президента, канцелярії федерального канцлера, міністерств та Федерального конституційного суду в Карлсруе). В нових федеральних землях ФПО додатково виконує функції залізничної поліції і охорони аеропортів. Для земель ФПО служить резервом під час таких великих заходів, як, наприклад, державні візити. Міжнародне визнання у боротьбі з

тероризмом здобув підрозділ ФПО GSG 9, який перебуває у стані бойової готовності з 1973 року.

Федеральне кримінальне відомство. Федеральне кримінальне відомство (ФКВ) з резиденцією у Вісбадені і головним відділом поблизу Бонна є центральним пунктом співпраці між федерацією і землями у боротьбі із злочинністю. ФКВ починає діяти, коли акції злочинців виходять за межі одної землі або мають міжнародний характер. Воно збирає і обробляє інформацію та документацію про боротьбу кримінальної поліції із злочинністю, проводить кримінологічні та кримінально-технічні дослідження. ФКВ – національне центральне бюро міжнародної організації кримінальної поліції “Інтерпол”.

У випадках скоєння важких злочинів спеціалісти ФКВ самі займаються карним переслідуванням. Це стосується, наприклад, міжнародної торгівлі зброєю і наркотиками, а також тероризму. У великих розшуках ФКВ підтримує поліцію земель. Група безпеки “Бонн” цього відомства, охороняє конституційні органи федерації та їх зарубіжних державних гостей.

ФКВ, кількість співробітників якого становить 4000 осіб, підпорядковується федеральному міністрові внутрішніх справ.

Органи охорони конституції. Захист вільного демократичного державного ладу визначається Основним законом як охорона конституції. Щоб її ефективно забезпечувати, федеральні і земельні органи охорони конституції, збирають інформацію про екстремістські і загрозливі для державної безпеки спроби, обробляють її для федеральних і земельних урядів, виконавчих установ і судів, ведуть контррозвідку і боротьбу на державній території Федеративної Республіки Німеччини з агентурою таємних служб чужих країн.

Федеральним органом охорони конституції і одночасно центральним пунктом збору документації з метою охорони конституції є федеральне управління охорони конституції (ФУОК) у Кельні. Воно підпорядковане федеральному міністрові внутрішніх справ. Управління співпрацює із земельними органами охорони конституції. Воно не має жодних поліцейських виконавчих повноважень, отже, не має права нікого допитувати чи арештовувати. Закон від 1990 р. уточнив правові основи ФУОК і зміцнив охорону особистих прав громадян.

Нагляд над федеральними і земельними установами охорони конституції здійснюють відповідні міністри, парламенти, уповноважені з охорони інформації і суди.

Зовнішня політика

У 1990 р. в результаті вільного самовизначення німецький народ знову здобув свою єдність. Це здійснилося мирним шляхом при підтримці друзів і партнерів на Заході та Сході. Підписанням 12 вересня 1990 р. в Москві Договору про заключне врегулювання стосовно Німеччини (Договір "Два плюс чотири") завершився етап післявоєнного часу. Згідно з цією домовленістю після об'єднання 3 жовтня 1990 р. щодо статусу в галузі зовнішньої політики і політики безпеки за Німеччиною не залишається відкритих питань і вона стає суверенною. Зовнішні аспекти об'єднання висловлені в 10 розділах. Таким чином, через 45 років після завершення війни разом з возз'єднанням Німеччини був подоланий також поділ Європи. Зростає роль єдиної Німеччини в дальшому об'єднанні Європи в союзі з Північною Америкою, у розвитку Центральної та Східної Європи, а також країн третього світу. Німецька політика залишається насамперед політикою миру. Мислення категоріями національної держави стало для німців поняттям минулого.

Основою німецької зовнішньої політики залишається постійне залучення Федеративної Республіки до кола вільних демократій, її членство у Європейському Товаристві та Атлантичному Союзі (НАТО). Звідси випливають чотири зовнішньополітичні цілі: продовження справи європейського об'єднання, дальший розвиток НАТО, стабілізація і підтримка процесів реформ у Центральній і Східній Європі та партнерські стосунки з країнами третього світу.

Федеративна Республіка прагне зробити свій внесок до політичного прогресу в світі. До того ж, як одна з великих промислових та торговельних держав з контактами у цілому світі, вона є залежною від стабільної та дійової системи світової економіки. Її політика спрямована на встановлення шляхом плідного діалогу балансу інтересів між Північчю та Півднем, між розвинутими промисловими країнами і країнами, що розвиваються. Цю мету вона переслідує насамперед в рамках ООН, а також у підпорядкованих їй організаціях.

На сьогоднішній день Федеративна Республіка підтримує дипломатичні стосунки майже з усіма державами світу. Вона має понад 230 представництв за кордоном. До того ж, існують ще 9 представництв у міждержавних та наддержавних організаціях, а також два представництва оборонного характеру.

Європейське єднання. З часу свого існування Федеративна Республіка є натхненником європейського єднання. Разом з Бельгією, Францією, Італією, Люксембургом і Голландією вона стала співзасновником у 1952 р. Європейського об'єднання вугілля і сталі (Монтануніон) і в 1957 р. Європейського спільного ринку (ЄСР), а також Європейського товариства з атомної енергії (ЄВРОАТОМ). У 1967 р. ці три заклади були об'єднані у Європейське Товариство. ЄТ розвинулося до наднаціональної організації з власними органами, рішення яких у державах-членах Товариства подекуди має статус безпосередньо чинного права.

Для виконання поставлених перед ним завдань ЄТ має у своєму розпорядженні цілий ряд закладів. До них належать зокрема:

- Європейський парламент, що з 1979 р. обирається населенням на основі прямого виборчого права. Він щоразу отримує дедалі більше прав вирішального голосу;
- Європейська рада керівників держав та урядів країн-членів ЄТ, яка вирішує основні питання європейської політики;
- Комісія ЄТ в ролі виконавчого органу Товариства. Вона незалежна від урядів, забезпечує дотримання принципів Товариства і виробляє пропозиції дальшого розвитку спільної політики;
- Європейський суд, який займається питаннями дотримання права при застосуванні та інтерпретації договорів у рамках Товариства. Його юрисдикція значно удосконалила європейське право.

З часу заснування ЄТ набуло визначної ролі не тільки як економічна, але як і політична сила, що керується демократичними принципами. У 1986 р. до шести країн-співзасновників ЄТ долучилися Великобританія, Данія, Ірландія, Греція, Португалія та Іспанія. Бажання вступити до нього висловили й інші європейські держави. Від часу німецького об'єднання Товариство налічує близько 340 мільйонів чоловік.

Від самого початку метою Європейського Товариства був політичний союз. Великим кроком на шляху до цієї мети стали результати Європейської наради в Маастріхті від 9-10 грудня 1991 р. У майбутньому Товариство називатиметься Європейським Союзом. Наріжним каменем Союзу стануть спільні зовнішня політика та питання безпеки. Вони опираються на Європейську політичну співпрацю (ЄПС), що після скромного початку більш ніж 20 років тому стала важливим інструментом європейської зовнішньої політики і другою складовою справи

еднання. І надалі діятимуть основні принципи ЄПС, що були визначені в Загальному європейському акті від 1986 року. Вони будуть доповнені новими елементами вирішального значення. Сюди відносяться насамперед принцип прийняття рішення більшістю голосів і першочергове закріплення в процесі інтеграції аспектів політики безпеки та оборони.

Це справжній пролом порівняно з Єдиним європейським актом. Він значно зміцнює позиції європейців у галузі зовнішньої політики та політики безпеки. Одночасно відбувається розширення міцної основи Союзу і трансатлантичного партнерства, та, зрештою, Товариство і його держави-учасниці роблять вирішальний внесок до стабілізації загальноєвропейської системи безпеки.

Успішне завершення конференцій урядів під час Європейської наради в Маастріхті, в результаті яких була досягнута домовленість про утворення політичного, економічного та валютного союзів, стало вирішальним етапом на шляху завершення європейської інтеграції: створено передумови запровадження єдиної грошової одиниці ще в цьому десятиріччі. Це зробить Товариство найважливішою економічною зоною світу. Основними політичними напрямками є в першу чергу:

- узагальнення договорів, підписаних в рамках Товариства, в „Договір про політичний союз“;
- спільна зовнішня політика та політика безпеки;
- розширені права вирішального голосу Європейського парламенту;
- залучення до Договору внутрішньої політики та політики юстиції;
- вступ до соціального союзу.

Між державами-учасницями ЄТ усунені майже всі митні та торговельні бар'єри. 31 грудня 1992 р. завершиться етап створення Європейського внутрішнього ринку. Буде створений великий ринок з вільним пересуванням осіб, товарів, послуг та капіталу, розміри якого можна буде порівнювати з північноамериканським ринком. Імпульси росту внутрішнього ринку відчутні вже сьогодні у сфері німецької економіки, що орієнтована на експорт. Вражає привабливість Європейського Товариства як моделі згуртування вільних народів. Але Європа набагато більша за сьогоднішнє Товариство. Численні значні європейські держави або заявили про бажання стати членом ЄТ, або зважують цей крок. Згідно з буквою і духом Римських договорів та з їх принциповим розумінням Товариство відкрите для кожної демократичної європейської держави. Динаміч-

Європейська рада визначає основні напрямки, Маастріхт 1991 р.

не удосконалення його структур повинно сприяти майбутнім переговорам про вступ нових демократій Центральної та Східної Європи. Вже в 1993 р. держави Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) – а це Австрія, Швейцарія, Швеція, Норвегія, Фінляндія, Ісландія та Ліхтенштейн – об'єднуються з ЄТ у Спільну економічну зону (СЄЗ) і таким чином стануть співучасниками внутрішнього ринку.

Упродовж десятиріч свого розвитку Європейське Товариство сприяло зміцненню свободи і демократії в Європі. Як економічно найсильніший член ЄТ, Німеччина робить значні фінансові внески в розбудову Товариства. Також і в майбутньому Німеччина посилено сприятиме подальшій інтеграції Товариства. Німецька політика спрямована на перетворення Європейського Товариства в Європейський Союз, а згодом і в Сполучені Штати Європи.

У зовнішній політиці Європейське Товариство проводить політику вільної світової торгівлі. Воно виступає за орієнтовану на ринкову економіку світову економічну структуру, чинить опір тенденціям протекціонізму. Свої економічні та торговельні стосунки з третіми країнами Товариство підтримує на основі густої мережі торговельних контрактів та домовленостей про кооперацію і співпрацю. Дорогоказом партнерської співпраці з країнами, що розвиваються, є укладений з 69 африканськи-

ми, карібськими та тихоокеанськими державами договір, підписаний в Ломе (АКР).

Конференція на вищому рівні країн-учасниць Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі в листопаді 1990 р. в Парижі поклала початок новій ері загальноєвропейського співробітництва. З підписанням з цього приводу „Паризької хартії нової Європи“ остаточно подолана конфронтація між Сходом і Заходом. Був закладений фундамент основаної на спільному розумінні понять прав людини, демократії та правової держави, єдності Європи, до якої прагне Німеччина. Необмежене дотримання прав людини, свободи та самовизначення, визнані всіма державами-учасницями НБСЄ, – фундамент, на якому мусить виникнути нова Європа. Тому мета німецької зовнішньої політики полягає і в намаганні зробити більш дієздатними поряд з ЄТ також і НБСЄ та її заклади.

Для майбутньої співпраці зі східними сусідами для Німеччини було важливим на основі угод закласти основу упорядкованих взаємин. Це знайшло своє відображення у вже підписаних угодах з Росією, Польщею, ЧСФР та іншими державами Центральної і Східної Європи. Центральну роль для всієї Європи відіграють стосунки Німеччини з державами-спадкоємницями колишнього Радянського Союзу. Для німецької політики особливо важливим є створення матеріальних передумов єдності Європи, щоб сприяти перелому у втіленні принципів демократії та правової держави. Переслідуючи мету створення вільних з ринковою економікою структур, народи Східної, Південної та Південносхідної Європи потребують солідарної допомоги цілого Заходу. З самого початку Німеччина неослабно підтримувала процес реформ у цих країнах. Свідченням цього не в останню чергу є фінансова допомога у розмірі понад 90 млрд. нім. марок лише в період з 1989 по 1991 рр. Це поставило Німеччину на перше місце серед країн, які надають допомогу. У кінцевому підсумку ця допомога принесе користь не тільки людям там, але й усім в Європі. Німеччина наполегливо відстоює плюралізм у цілій Європі. Прагнення до самовизначення в Східній Європі розвиватиметься настільки стабільно, наскільки використовуватимуться для цього загальноєвропейські структури та солідарність.

Атлантичний Союз та союзні партнери. Атлантичний союз НАТО був і залишається необхідною основою безпеки його членів у Європі та Північній Америці. Членом НАТО Федеративна Республіка Німеччини стала у 1955 р. Це забезпечило

Федеральний канцлер Коль і президент США Буш перед Білим Домом, 1991 р.

їй мир та свободу. Від самого початку всі оперативні з'єднання бундесверу були підпорядковані головнокомандуванню НАТО. Здатність і готовність усіх держав-членів НАТО до оборони забезпечили впродовж десятиліть існування вільних демократій. При цьому НАТО проводило прийняту за звітом Гармеля в 1967 р. подвійну концепцію надійної оборони і готовності до діалогу з державами колишнього Варшавського Договору. Союз НАТО значним чином спричинився до змін в Європі і Німеччині.

Тимчасом політичні зміни у Європі усунули конфронтацію між Сходом і Заходом. Становище щодо безпеки, за винятком деякого ризику, що залишається, суттєво покращилося. Разом з тим НАТО не стало зайвим.

Ці зміни призвели до необхідних висновків, що знайшли своє відображення у прийнятій у листопаді 1991 р. в Римі новій стратегії НАТО. В ній частина, яка стосується скорочення військ, приєднується до підписаної в 1990 р. в Парижі – одночасно з „Хартією“ – „Угоди про скорочення звичайних збройних сил у Європі“. Країни-учасниці НБСЄ у Відні досягли домовленості про значні скорочення військ. З огляду на довгий час повідомлення НАТО орієнтується на потребу значно мен-

шої кількості військ і концентрує свою діяльність у рамках „стратегії посилення“ на швидку мобілізацію з'єднань швидкого реагування для захисту флангів НАТО.

Політична воля Союзу, спрямована на створення партнерства з оборони в Європі, знаходить свій вияв в одночасному будівництві організаційних форм „Ради зі співробітництва“ як форуму узгодження питань політики безпеки між країнами НАТО і країнами колишнього Варшавського Договору.

Стосунки з західними державами. Німеччина та Європа дуже тісно пов'язані з демократіями Північної Америки. Трансатлантичне партнерство базується на спільних живих інтересах і цінностях. Між Європою, США і Канадою існують різноманітні, виниклі в процесі історичного розвитку, людські, культурні та політичні зв'язки. Тому роль і відповідальність США і Канади в Європі та за Європу і надалі матимуть життєво важливе значення для миру та безпеки на континенті, а разом і в Німеччині. НАТО залишається Союзом безпеки між Європою та Північною Америкою, від якого не можна відмовитися.

Щопіврічні зустрічі на вищому рівні та численні двосторонні консультації постійно дають нові імпульси німецько-французьким особливим стосункам, які започатковані федеральним канцлером Конрадом Аденауером та президентом де Голлем (Єлисейський договір від 1963 р). Останніми роками основну роль відіграють питання, пов'язані з процесом Європейського об'єднання, який був вирішальним чином просунутий вперед завдяки спільним ініціативам федерального президента Коля і президента Міттерана.

Після німецького об'єднання Франція ангажується також і в нових федеральних землях у галузі економіки та культури. Гарантом стабільності німецько-французької дружби є стосунки між громадянами (понад 1400 міст-партнерів, 2000 шкіл, що підтримують партнерські стосунки, регіональна співпраця), а також тісне економічне сплетіння обох країн, які є взаємно важливими партнерами в галузі економіки.

Постійно поглиблювалося співробітництво також і з іншими західними державами. Щопіврічно проводяться розмови на вищому рівні з Великобританією. Подібним чином завдяки тісному сплетінню договорів, консультацій та взаємних візитів Німеччина підтримує контакти з рештою своїх західних партнерів.

Тісними є двосторонні стосунки між Ізраїлем та Німеччиною. Відносини інтенсивні та доброзичливі на всіх рівнях і в

більшості галузей. Після відновлення дипломатичних відносин у 1965 р. вони багато в дечому розвинулися до справжньої дружби.

Політика стосовно країн третього світу. Незважаючи на великі фінансові обтяження, що їх несе з собою німецьке об'єднання, економічне співробітництво з країнами Азії, Африки та Латинської Америки і надалі залишатиметься важливим елементом німецької зовнішньої політики. В цьому Німеччина має живий інтерес.

Федеративна Республіка Німеччина роками підтримує стосунки з державами третього світу на основі рівноправного партнерства. Вона підтримує їх право на незалежність і самостійний розвиток. При цьому федеративний уряд виступає за світ, у якому всі нації самі визначають свою політичну, економічну та культурну форму життя і в якому вони співпрацюють між собою на основі партнерських стосунків.

Найважливішим міжнародним завданням є ліквідація різниці в добробуті населення між промисловими країнами і країнами, що розвиваються. Німеччина прагне зробити свій внесок, передусім шляхом надання допомоги найменш розвинутим країнам. Спільно з партнерами по ЄТ вона веде діалог між промисловими країнами і країнами, що розвиваються, бере участь у боротьбі проти голоду і зубожіння, за кращі умови життя.

Федеративна Республіка Німеччина постійно видавала зростаючі суми на допомогу слаборозвинутим країнам, добре пам'ятаючи, що й сама отримувала допомогу від інших для відбудови після спустошень другої світової війни. З 1950 по 1990 рр. Федеративна Республіка витратила майже 335 млрд. нім. марок із загальнодержавних та приватних фондів на допомогу країнам, які розвиваються.

Членство в Об'єднаних Націях. День об'єднання є датою великого значення також у стосунках Німеччини з Об'єднаними Націями. З 3 жовтня 1990 р. інтереси всіх німців в ООН репрезентує одна місія.

З усуненням права впливу, пов'язаного з чотиристороннім договором, до історії належать також залишки особливого статусу Німеччини в Об'єднаних Націях. Сьогодні вона має у всіх відношеннях повні права і обов'язки рівноправної держави-члена ООН.

Важливою метою німецької зовнішньої політики є даліше зміцнення ролі Об'єднаних Націй, як центрального форуму дій

об'єднання держав. Тільки таким чином світова організація матиме змогу відповідно реагувати на глобальні проблеми – запобігти конфліктам, проводити політику щодо населення та охорони навколишнього середовища. Це стосується насамперед Генерального Секретаря ООН, який завдяки зміцненню свого становища повинен бути спроможним ще ефективніше виконувати свою головну роль у запобіганні конфліктам. Досвід власної історії особливим чином зобов'язав Німеччину відстоювати вільну правову державу і права людини. Тому поширення німецької політики в усьому світі орієнтується на права людини і людську гідність.

Зовнішня культурна політика. Зовнішня культурна політика є одною з основ німецької зовнішньої політики. До її завдань належать:

- передача за кордон об'ємної, самокритичної та такої, що відображає демократичне багатство думок, картини Федеративної Республіки Німеччини та її культурних досягнень, яка охоплює всі духовні цінності нашого народу;
- сприяти розвитку знань та поширенню німецької мови в світі;
- на основі партнерського співробітництва плекати культурний обмін з іноземними державами.

Зовнішня культурна політика прагне усунути упередженість і зміцнити взаємну повагу народів. Цим вона підтримує співпрацю у сферах політики й економіки. У зовнішній культурній політиці Міністерство зовнішніх справ співпрацює з урядами земель, церквами, профспілками, спортивними об'єднаннями, фондами політичних партій і багатьма іншими організаціями.

Німеччина уклала культурні договори з 68 державами, які визнають рамки культурного співробітництва. Тісний культурний обмін існує з більшістю інших держав. Практичне втілення зовнішньої культурної політики здійснюється в основному через посередницькі організації, які діють самостійно в рамках зовнішньополітичних завдань федерального уряду.

Важливими організаціями в цій галузі є:

- Інститут Гете. Він утримує 147 філіалів за кордоном і 16 в Німеччині. Його основним завданням є піклуватися про німецьку мову за кордоном і сприяти міжнародній культурній співпраці;
- Німецька служба академічного обміну (НСАО). Вона займається обміном науковцями і студентами;
- “Inter Nationes”. Ця організація опікується закордонними

-
- урядовими гістьми і всесторонньо інформує їх про Федеративну Республіку Німеччину за допомогою фільмів, магнітофонних записів та друкованих видань;
- Інститут закордонних стосунків. Він організовує німецькі виставки за кордоном і закордонні виставки в Німеччині.

Зовнішня безпека

Найважливішою метою політики безпеки Федеративної Республіки Німеччини є гарантування миру, свободи та незалежності Німеччини. “Творити мир, маючи менше озброєнь”. Під цим гаслом Федеративна Республіка зробила свій внесок у кінець конфронтації між Сходом і Заходом. Німеччина бере активну участь у творенні нової політики безпеки в Європі. Роззброєння і зміна структури її збройних сил творять важливу частину аспектів цього процесу. До свого об'єднання Німеччина зобов'язалася згідно з договорами до 1994 р. суттєво скоротити кількість своїх військовослужбовців. Бундесвер об'єднаної Німеччини, що нараховуватиме 370 тис. військовослужбовців, буде меншим за збройні сили старої Федеративної Республіки. Особовий склад бундесверу становив до 1990 р. 490 000 тис. осіб. Національна народна армія (ННА) НДР мала 170 000 військовослужбовців. Федеративна Республіка Німеччина є членом організації Північно-Атлантичного союзу (НАТО) і має надалі найбільший контингент звичайних військ Союзу в Європі. Крім того, в 1990 р. згідно з договором про звичайні збройні сили в Європі Федеративна Республіка зобов'язалася провести значні скорочення озброєнь. Бундесвер залишається, як і досі, армією чисто оборонного характеру. Він не має зброї масового знищення і не намагається оволодіти нею. Однак і надалі необхідна профілактика безпеки, бо тільки готова до оборони країна є суверенною і тому здатною вести переговори і укладати союзи.

Бундесвер. Бундесвер є сучасною армією на базі загальної військової повинності для чоловіків. Строкова служба триває сьогодні 12 місяців. Крім того, є кадрові солдати і солдати, які служать довший час за контрактом – до 15 років. Жінки можуть робити військову кар'єру в санітарній і оркестровій службах. У федеральному управлінні оборони працюють близько 180 000 жінок і чоловіків.

Бундесвер складається з таких частин збройних сил: сухопутні війська, ВПС, ВМФ. Заплановане значне роззброєння: буде знищено сотні танків і літаків, знято з озброєння сотні кораблів. Скорочується воєнний бюджет. В середині дев'яноятих років почне діяти нова концепція збройних сил. Будуть об'єднані сухопутна армія та армія територіальної оборони.

Федеральний канцлер Коль серед солдат

В мирний час повний особовий склад матимуть лише небагато мобільних з'єднань кількістю від 10 000 до 15 000 осіб кожне і з високим процентом кадрових військовослужбовців.

З жовтня 1986 р. були розпущені збройні сили колишньої НДР – ННА. Військовослужбовці ННА продовжують службу з різним терміном контрактів і включені до складу бундесверу.

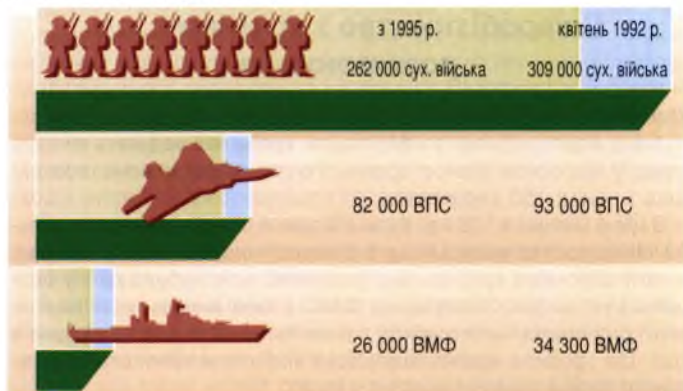
В 1991 р. Радянський Союз почав вивід своїх майже 340 000 військовослужбовців, а також 210 000 членів їх сімей і цивільних співробітників з території колишньої НДР. Цей процес, який фінансово підтримує німецька сторона, повинен завершитися в 1994 р. В свою чергу Сполучені Штати Америки також зменшать кількість військ, розташованих у Німеччині. Свою присутність зменшать також інші партнери з НАТО, війська яких розташовані у Німеччині.

Завдання. Завдання бундесверу згідно зі статтею 87а Основного закону звучить:

- підтримувати безпеку Федеративної Республіки Німеччини разом з партнерами НАТО;
- зберігати здатність до політичних дій;
- захищати Німеччину і територію Північно-Атлантичного союзу від будь-якого нападу ззовні;
- у випадку оборони зберігати або відновлювати недоторканість німецької території.

Особовий склад бундесверу

Бундесвер і суспільство. Бундесвер підпорядкований політичному керівництву. Головнокомандуючим збройних сил в мирний час є федеральний міністр оборони, а у випадку нападу противника – федеральний канцлер. Бундесвер контролюється парламентом через комісію бундестагу, зокрема через комісію з питань оборони.

Важливу парламентську функцію контролю виконує уповноважений з питань оборони Німецького бундестагу, який обирається парламентом на 5 років. Він слідкує за дотриманням конституційних прав військовослужбовців. Кожен військовослужбовець має право звернутися зі скаргами безпосередньо до нього. Уповноважений з питань оборони може зажадати від військових інстанцій довідку з правом ознайомлення з актами і без попередження відвідувати всі заклади бундесверу. Про скарги він щорічно звітує перед Німецьким бундестагом.

Загальна військова повинність (12 місяців) є виявом волі держави до оборони. Одночасно вона виконує роль інтеграції збройних сил в суспільстві. На протигагу патріотичному обов'язкові військової служби Основний закон передбачає право кожного відмовитися від неї з причини совісті. Згідно зі статтею 4 Основного закону нікого не можна заставити служити зі зброєю в руках, якщо це суперечить його совісті. У випадку визнання відмови від військової служби військова повинність анулюється. Замість неї військовозобов'язаний мусить відбути 15-місячну альтернативну службу.

Співробітництво з країнами, що розвиваються

Допомагаючи країнам, що розвиваються, Федеративна Республіка стала однією з найбільших країн, які надають цю допомогу. На основі рівностороннього партнерства вона співпрацює з понад 150 державами.

З цією метою в 1961 р. було створене спеціальне федеральне Міністерство економічного співробітництва (ФМС). Уперше в світі допомога країнам, що розвиваються, набула рангу офіційної установи. Заснування ФМС стало виявом волі парламенту, федерального уряду і населення допомогти людям в біді. Це зробила країна, відбудова якої після війни стала можливою тільки завдяки допомозі інших.

Німеччина розбудовувала свої стосунки з країнами, що розвиваються, також після свого возз'єднання і після змін в Центральній і Східній Європі. Це вияв її зрослої відповідальності перед світом. Усі ведучі політики уряду та опозиції висловилися за те, щоб Німеччина виконувала свої зобов'язання щодо людей в країнах, які розвиваються, і в майбутньому далі збільшувала обсяги цієї допомоги.

За більш ніж 30 років політики стосовно країн, які розвиваються, федеративний уряд разом з недержавними організаціями та закладами, які працюють у сфері приватної економіки, нагромадив важливий досвід і створив широкий спектр засобів практичної діяльності для такої допомоги. Завдяки тісній співучасті країн-партнерів вдалося підібрати допоміжні заходи для різних за своєю економічною та соціальною структурою країн Азії, Африки і Латинської Америки.

Незважаючи на дотеперішні намагання зменшити різницю в добробуті між промисловими країнами та країнами, які розвиваються, і безсумнівні часткові успіхи, завдання ліквідації голоду та злиднів залишається все ще невирішеним у багатьох частинах світу. Тому ліквідація масових злиднів і їх структурних причин є першочерговою метою німецької політики щодо країн, які розвиваються. Завтрашній світ зможе жити в мирі тільки тоді, якщо вдасться зменшити голод і нужду, різницю в добробуті між Північчю та Півднем і добитися дотримання прав людини.

Вже стало загальним переконання, що люди на Півночі і Півдні, на Сході і Заході, люди бідних і багатих націй залежні

одні від одних. Про це виразно свідчать тривожний розмах знищення навколишнього середовища і його взаємодія між промисловими країнами і країнами, що розвиваються. Федеративний уряд проводить прогресивну політику щодо охорони навколишнього середовища не тільки в Німеччині, а й готовий солідарно підтримувати країни третього світу у їх намаганні розвиватися без завдання шкоди навколишньому середовищу. Це поєднання пільг у сплаті довгів з особливими заходами щодо охорони навколишнього середовища.

Як провідний експортер, Федеративна Республіка Німеччина заінтересована в економічному оздоровленні і прогресі в країнах третього світу. Вона особливо вбачає своє зобов'язання в забезпеченні вільної і відкритої світові торгівлі. Чим сильніше буде економіка країни, що розвивається, тим вона буде кращим партнером у торгівлі і для інвестицій.

Існує ще один мотив сприяння країнам, що розвиваються: покращення життєвих умов у третьому світі створює позитивні економічні та соціальні перспективи для мільйонів людей, які інакше покинули б свою батьківщину в пошуках нових можливостей для себе серед промислових націй.

Мета політики щодо країн, які розвиваються. Мета політики щодо країн, які розвиваються, мусить визначатися самими цими країнами. Тому що ефективною така допомога може бути тільки як сприяння у їх власних зусиллях. Вона стає ефективною тільки в тому випадку, коли країни, що розвиваються, створюють умови, які дають людям можливість демократичної участі в економічних та суспільних структурах їх країн і раціонального та вартісного застосування своїх здібностей. З досвіду відомо, що ці передумови найшвидше мають місце в структурах правової держави з елементами ринкової економіки і особливими стимулами для успіхів. Відповідальність за створення умов для сприяння такій політиці несуть самі країни, що розвиваються.

Восени 1991 р. федеральний уряд визначив нові політичні критерії, на які орієнтується державна співпраця з країнами третього світу. До них належить:

- повага гідності та дотримання прав людини;
- демократично-плюралістична та правова форма державного урядування;
- орієнтована на ринок структура економіки і дійове управління;
- власні пошуки шляхів прогресивного розвитку в економічних

Ремонт артезіанського колодязя в Єгипті

та соціальних інтересах більшості населення (сюди належить також і скорочення надмірних видатків на озброєння). Звичайно, повністю ці умови виконуються не всіма урядами держав третього світу. В таких випадках німецька політика спрямована на пошуки можливостей безпосередньої допомоги людям у подоланні злиднів та сприянні збереженню природних основ життя населення.

Політика співпраці з країнами, що розвиваються, здійснюється: шляхом прямої двосторонньої допомоги держави державі; багатосторонньої допомоги через міждержавні установи, перш за все Об'єднані Нації та їх спеціальні організації і через Європейське Товариство; співпрацею на рівні приватної економіки і сприянням недержавним організаціям, які мають багаторічний досвід кооперації з партнерами в країнах третього світу.

У 1990 р. федеральний уряд витратив майже 10,3 млрд. нім. марок на співпрацю з країнами, що розвиваються. Це 0,42 відсотка валового суспільного продукту, які ставлять Німеччину понад середній показник усіх промислових країн.

Співпраця у сфері фінансів, технічних засобів і кадрів. Найважливішим інструментом за своїм обсягом є співпраця у сфері фінансів (СФ) чи допомога капіталом. Допомога капіталом надається здебільшого у формі вигідних кредитів для по-

треб соціальної структури і охорони навколишнього середовища – також у формі субсидій. Допомога капіталом використовується для фінансування окремих проєктів, як, наприклад, будівництво доріг чи здійснення широких програм у сфері охорони здоров'я, або надання кредитів для селян-бідняків. Крім того, за рахунок допомоги капіталом бідні на валюту країни, що розвиваються, мають змогу імпортувати необхідні для забезпечення чи удосконалення виробництва устаткування, прилади, запчастини, сировину, а також обладнання для наукових, технічних і медичних закладів. З 1987 р. в рамках "структурної допомоги" федеральний уряд надає валюту для швидкого імпорту товарів і послуг у зв'язку з програмами удосконалення структур. Німецька "структурна допомога" не пов'язана з німецьким постачанням і послугами. Федеративний уряд надає великого значення пом'якшенню важких соціальних наслідків для населення в результаті заходів щодо удосконалення структур.

Умови СФ орієнтуються на економічне становище країни-партнера. З 1978 р. найбільш бідні країни третього світу отримують лише безвідплатні субсидії (фінансові внески). Решта країн, які розвиваються, отримує при наданні кредитів пільги – десять років звільнення від сплати, довгі строки погашення і мінімальні проценти.

На Філіппінах: як зберегти плантації тютюну?

Сенегал: селяни садять нові горіхи кешу

Послуги в рамках співпраці у сфері технічних засобів (СТЗ) загалом безплатні. Вони надаються спільно з уже існуючими закладами, або такими, що мають бути заснованими країнами-партнерами. Метою такої співпраці є завжди те, щоб спільні проекти чи програми якомога швидше могли бути перебрані місцевими силами. СТЗ охоплює: делегування фахівців, радників, інструкторів, експертів і спеціалістів; постачання обладнання і матеріалу для закладів, яким надається допомога, і оплата делегованих спеціалістів, а також навчання і підвищення кваліфікації місцевих фахівців і керівництва, які повинні перебрати виконання завдань посланих радників.

У сфері кадрової співпраці (КС) навчання і підвищення кваліфікації спеціалістів і керівництва країн, що розвиваються, відбувається переважно в Німеччині. 160 000 осіб з цих країн скористали до сьогодні з таких програм. КС спрямовує здібності і знання людей у країнах третього світу на шлях самостійного розвитку їх суспільства. Сюди належить сприяння заснуванню фірм і залучення місцевих спеціалістів до проектів у рамках співробітництва з країнами, які розвиваються. Над проектами у сфері технічних засобів поряд із 1412 німецькими спеціалістами в 1990 р. працювали вже 3006 місцевих спеціалістів, які фінансувалися з німецьких джерел. Із близько 2000 зайнятих у відповідних проектах співпраці у сфері технічних засобів експертів майже 900 фахівців були з країн, що розви-

ваються. КС розрізняє різні типи експертів. Делеговані з Німеччини фахівці працюють за контрактом з німецькою організацією у проектах і програмах КС як спеціалісти-консультанти. Вони мають заключений контракт з німецькою організацією. Інтегровані ж спеціалісти, мають контракт із відповідним закладом у країні, що розвивається, та отримують звітні прийняту в даній місцевості платню. З німецьких фондів додатково фінансується соціальне забезпечення і підйомні. Особливе становище в рамках недержавних форм допомоги займають німецькі помічники країнам третього світу. Від інших спеціалістів вони відрізняються тим, що їх діяльність не переслідує власних цілей і вони "працюють у якомога тіснішому контакті з населенням" за незначну платню.

Основні напрямки співпраці з країнами, що розвиваються.

Рішення про те, в яких секторах з участю німецької сторони в першу чергу повинні бути подолані значні труднощі політичного характеру стосовно допомоги, приймається на основі пропозицій, поданих країною-партнером після перевірки проектів і документів. Сфери співробітництва мають значний обсяг: задоволення основних потреб через подолання злиднів шляхом сприяння самопомозі, охорона навколишнього середовища і ресурсів, розвиток села, освіта і наука, індустрія, ремесло і гірничо-промисловість, експорт технології, розвиток адміністративного управління, боротьба з наркотиками.

У процесі допомоги цим країнам жінкам надається можливість грати основну роль. Їх інтереси повинні враховуватися вже при плануванні проектів і програм, особливо у сферах, де жінки несуть основний тягар, наприклад, у сільському господарстві, постачанні води і пального, а також там, де їм доводиться особливо важко через незадовільний стан охорони здоров'я, житлової справи, у сфері харчування і освіти та ін.

Основним сектором допомоги є забезпечення харчування і розвиток села. Мета співпраці з країнами, які розвиваються, – допомогти їм власними силами забезпечувати себе продуктами харчування. Тому робота спрямована на підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва шляхом допомоги бідним селянам, надання сільськогосподарських засобів виробництва, створення сильних систем збуту, а також аграрних досліджень. Це також значно покращує постачання міських агломерацій, які швидко зростають.

Допомога продуктами харчування повинна застосовуватися лише у випадку стихійного лиха, неврожаїв або масової появи

біженців у зв'язку з воєнними діями. Поставки зерна, частка якого в рамках допомоги все зростає, федеральний уряд старається виконувати за рахунок регіональних чи локальних закупок в областях з надлишком продукції в країнах, які розвиваються. Ці поставки продуктів відповідають традиціям харчування отримувачів. Одночасно надається підтримка виробництву продуктів харчування тих країн, де закуповуються надлишки.

Суттєвою складовою допомоги країнам, які розвиваються, є збереження і відновлення природних основ життя. Тому кожен план перевіряється з погляду його впливу на навколишнє середовище. Крім того, надається пріоритет заходам, які служать охороні навколишнього середовища. Це самостійна екологічна політика, планування використання землі, лісопосадки, лісове господарство і боротьба з ерозією. Пріоритетними є заходи щодо збереження дощового тропічного лісу і боротьба проти поширення пустинь.

Дальшими основними секторами є покращення енергопостачання і розвиток освіти, особливо її інфраструктури. Допомога в галузі освіти посилює підтримку реформ загальноосвітнього виховання. Повинні покращитися можливості здобуття освіти для сільського населення, а також навчання дівчат і жінок. У сприянні розвитку професійної освіти Федеративна Республіка добилася значних міжнародних успіхів. У галузі політики народонаселення федеральний уряд сприяє узгодженим на рівні партнерів програмам планування сім'ї.

Після об'єднання Німеччини були продовжені проекти колишньої НДР щодо надання допомоги країнам, які розвиваються, якщо вони мали сенс з погляду політики гуманітарної допомоги. Так, до федерального Міністерства економічної співпраці долучилися 64 нові проекти в дванадцяти країнах, на здійснення яких заплановані субсидії загальною сумою близько 120 млн. нім. марок.

Економічний лад

Федеративна Республіка Німеччина належить до провідних індустріальних країн. За обсягом економічного виробництва вона займає четверте місце в світі, а у світовій торгівлі – навіть друге місце. З 1975 р. Федеративна Республіка бере участь в діяльності групи семи західних індустріальних держав (так званій “G-7”), які щорічно узгоджують свою економічну і фінансову політику на “світовій зустрічі в верхах з питань економіки”.

Чиста від ціни, реальна вартість валового суспільного продукту – вартість усіх вироблених за рік товарів і послуг – зростає з 1960 по 1991 рр. в старих федеральних землях більше ніж у два з половиною рази, виражена у цінах за станом на 1985 р., з 860 млрд. нім. марок до 2207 млрд. нім. марок. Якщо взяти за основу відповідні ринкові ціни, то валовий суспільний продукт з 1961 р. збільшився з 303 до 2614 млрд. нім. марок.

Повернення до кола провідних індустріальних націй після другої світової війни Федеративна Республіка завдячує не корисним копалинам, а своїм людям. Вирішальними для економічної продуктивності країни є навчання і готовність працювати зайнятих, уміння керівників підприємств, а також велика свобода дій, яку соціальна ринкова економіка дає людям, що хочуть чогось добитися.

Після другої світової війни часто говорили про “економічне чудо”. Людвіг Ергард, перший міністр економіки Федеративної Республіки Німеччини, не дуже зважав на це поняття. Він казав, що йшлося тут не про чудо, а “тільки про наслідок чесних змагань цілого народу, якому згідно з принципами свободи була надана можливість мати право знову застосувати людську ініціативу, людську свободу і людську енергію”.

Соціальний ринково-економічний лад. Після другої світової війни економічна система Федеративної Республіки розвинулася у соціальну ринкову економіку з глобальним управлінням економічними процесами. Ця економічна система означає як відхід від невтручання і потурання колишнього лібералізму, так і відмову від державного диригування. Основний закон, який гарантує свободу приватної ініціативи і приватної власності, підпорядковує ці основні права соціальним зв'язкам. Під

Валовий національний продукт великих індустріальних держав у 1991р.

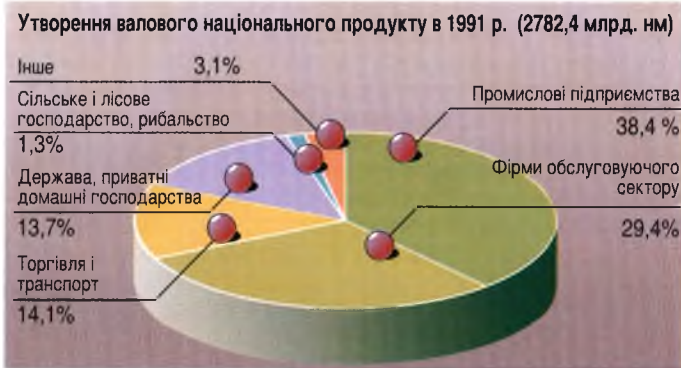
(Федеративна Республіка Німеччина: старі федеральні землі)

в млрд. дол.		в дол. на одного жителя
5 567	США	22 179
3 363	Японія	27 341
1 554	Фед. Респ. Німеччина	24 666
1 192	Франція	21 285
1 134	Італія	19 894
1 006	Великобрит.	17 649
595	Канада	22 368
524	Іспанія	13 897

лейтмотивом "Якомога менше держави – стільки держави, скільки необхідно" на державу в ринковій економіці в першу чергу лягає завдання упорядкування. Вона визначає рамки умов, у яких відбуваються ринкові процеси. Питання, які і скільки виробляється товарів і хто скільки з них отримує, вирішують насамперед ринки. Держава майже повністю відмовляється від прямого втручання в процеси ціноутворення і формування зарплати.

Ринкова економіка. Передумовою функціонування механізму ринку є конкуренція. Без конкуренції не може бути ринкової економіки. Конкуренція є суворою для всіх учасників. Підприємці щоразу пробують усунути її чи то шляхом домовленостей між конкурентами, чи об'єднанням фірм. Таким спробам повинен перешкоджати закон проти обмежень конкуренції (картельний закон) від 1957 р., який забороняє домовленості та угоди, що впливають на ринкові відносини шляхом обмеження конкуренції. Він був багато разів доповнений, щоб зберегти свою ефективність проти змінених картельних стратегій. Дотримання закону контролюється федеральним картельним управлінням в Берліні та картельними інстанціями земель.

Рушійною силою ринкової економіки є прагнення прибутку. Тому вона відмовляє всюди там, де тривалий час не можна

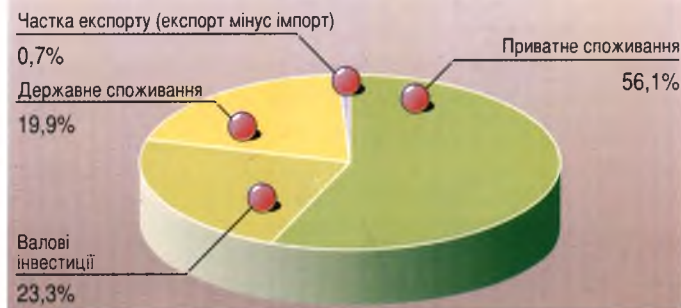

досягти прибутків, або де прибутки є другорядними щодо вищих цілей в загальних інтересах і тому небажаними.

З цієї причини деякі галузі німецької економіки не повністю були підпорядковані системі ринкової економіки, наприклад, сільське господарство, частини транспортної системи і видобуток кам'яного вугілля. Актуальним прикладом є колишні державні підприємства НДР. З наміром перевести їх у систему ринкової економіки ними керує не орієнтована на прибутки громадсько-правова опікунська установа. Після завершення діяльності цієї опікунської установи держава зосередиться також і в нових федеральних землях на виконанні притаманних їй завдань. Як і в багатьох інших країнах, сільське господарство з соціальних причин не може бути повністю піддане ринковій конкуренції. Тому воно підлягає приписам статуту аграрного ринку ЄТ, які гарантують певний мінімальний захист. Громадськості належать такі державні підприємства, як Німецька федеральна залізниця (Дойче Бундесбан), Німецька імперська залізниця (Дойче Рейхсбан) колишньої НДР і Німецька федеральна пошта. Вони не мають права орієнтуватися чисто на прибуток, а повинні служити суспільним інтересам. Залізниця змушена частково пропонувати соціальні тарифи, які не покривають витрат. Залізниця і пошта не можуть виключити зі сфери своєї діяльності віддалені місця.

Після другої світової війни у зв'язку з великою нестачею житла житлова справа була спочатку в компетенції держави. Тепер житловий ринок у значній мірі вільний. Але держава слідкує за тим, щоб конкуренція не призводила до соціально

Використання валового суспільного продукту в 1991 р. (2808,3 млрд. нм)

нестерпних умов. Її найважливішими інструментами є захист квартиронаймачів, грошова допомога малозабезпеченим громадянам на квартплату, сприяння будівництву і реконструкції квартир.

У деяких професійних сферах, де принципово панує вільна конкуренція, законодавець узалежнив доступ до ринку від певних передумов. Так, ремісники і роздрібні торговці, перш ніж заснувати своє підприємство, повинні документально підтвердити свої професійні знання. Для інших професій держава вимагає особливу освіту і певний вік. Це стосується, наприклад, професій у медицині, юридичній і податковій консультації та консультації з економічних питань.

Роль соціальних партнерів. Вільна діяльність сил є визначальною також і для ринку робочої сили. В рамках тарифної автономії робітники і працедавці – їх часто називають також соціальними партнерами – вільно укладають колективні угоди. Вони визначають розмір зарплати, робочий час, тривалість відпустки і загальні умови праці. Тому в економічному житті велику роль відіграють організації соціальних партнерів – профспілки і спілки працедавців. Їхнім завданням є час від часу рішуче і твердо виступати на захист інтересів своїх членів. Водночас вони несуть високу загальноекономічну відповідальність. Їх дискусії з питань тарифної політики мають суттєвий вплив на функціонування економічної системи.

Соціальні партнери у Федеративній Республіці завжди усвідомлювали цю відповідальність. Стабільність економічної

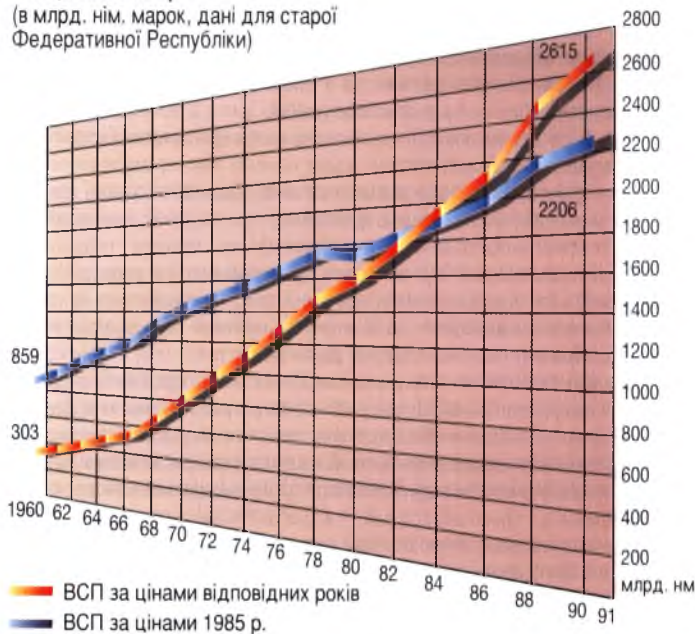

системи є у великій мірі також і їхньою заслугою. Тут зарекомендувала себе особлива форма профспілкової організації, яка виникла після другої світової війни. Німецькі профспілки – це “єдині профспілки” з двох причин: за індустріальним принципом вони репрезентують робітників і службовців цілої галузі економіки (отже, не тільки якусь одну професію), вони “нейтральні” з партійно-політичного та конфесійного погляду (отже, не поділені на різні напрямки). Ця єдність надає профспілкам сили, не обтяжує їх конкурентною боротьбою і робить їх одною з основ стабільності суспільства.

Соціальні компоненти економічної системи. Збереження соціального миру до цього часу в Федеративній Республіці було кращим, ніж у деяких інших країнах. Важливою причиною цього є густа сітка соціального забезпечення громадян. Особливо значним є соціальний захист робітників і службовців.

Валовий суспільний продукт за цінами відповідних років і за цінами 1985 р.

(в млрд. нім. марок, дані для старої Федеративної Республіки)

У старості чи на випадок хвороби, нещасного випадку чи безробіття, банкрутства підприємства, або перекваліфікації на перспективнішу професію – соціальна система у значній мірі перебирає на себе фінансові наслідки. Тут ідеться про послуги солідарного об'єднання. Працюючі сплачують внески у різні сфери соціального забезпечення. Соціальна система виходить далеко за рамки потреб працівників за наймом. Це допомога на дітей, на квартплату, соціальна допомога для тих, хто її потребує, і відшкодування жертвам війни. У 1990 р. видатки на соціальне забезпечення у старій Федеративній Республіці склали майже одну третю валового суспільного продукту.

Загальний розвиток економіки. Небажані тенденції розвитку можуть виникнути також і в ринковій економіці. Держава мусять намагатися протидіяти їм, ведучи політику в галузі бюджету, оподаткування, конкуренції та в соціальній сфері. Інструментом управління кон'юнктурою є прийнятий в 1967 р. закон стабільності. Постійною ідеальною метою є забезпечення стабільних цін, високого рівня зайнятості і зовнішньоекономічного балансу при неухильному і відповідному зростанні економіки. Цього рідко можна досягти одночасно. Велику відповідальність за економічний розвиток з урахуванням цієї мети несуть також відповідальні за грошову політику Німецький федеральний банк і тарифні партнери.

В питаннях координації економічної та фінансової політики беруть участь такі органи:

– Кон'юнктурна рада державних органів. До неї входять федеральні міністри економіки і фінансів, по одному членові від кожного земельного уряду та представники общин і общинних спілок. Федеральний банк може брати участь у нарадах, які відбуваються щонайменше двічі на рік. Кон'юнктурна рада старається максимально забезпечити єдиний підхід усіх учасників до ведення кон'юнктурної політики.

– Рада фінансового планування. Вона має подібний склад і виконує завдання координації фінансового планування федерації, земель і общин. Федерація і землі зобов'язані складати багаторічні фінансові плани, щоб загальнодержавні прибутки і видатки відповідали народногосподарським можливостям і потребам.

– Рада експертів для розгляду загального економічного розвитку, що була скликана в 1963 р. Цей орган п'яти незалежних експертів (в народі названий "п'ятьма мудрецьями") восени кожного року дає оцінку загального економічного розвитку.

Федеральний канцлер Коль приймає річну експертизу 1992 р.

Рада повинна полегшити прийняття рішень компетентними інстанціями.

У січні кожного року федеральний уряд складає перед бундестагом і бундесратом річний економічний звіт. У ньому є ставлення до річної оцінки ради експертів, виклад передбачених на цей рік федеральним урядом економічних і фінансово-політичних цілей та запланованої економічної політики.

Перебудова економіки. Федеративна Республіка – це країна високої заробітної платні і відповідного добробуту. Досягнуте мусить весь час здобуватися заново. Необхідне постійне пристосування до нового розвитку науки, техніки і світових ринків. Воно не завжди давалося без шкод. Це особливо проявилось після криз цін на нафту 1973–74 рр. і 1979–80 рр. У цей час постала необхідність не тільки у подоланні стрімкого подорожчання енергії. Із запровадженням мікроелектроніки ринули неймовірні нововведення. У цей час зростання німецької економіки, як і економіки більшості індустриальних країн, відбувалося повільніше, ніж раніше. І все ж, перерваний двома спадами, реальний обсяг промислового виробництва з 1973 по 1985 рр. зріс майже на 24 проценти. Процес пристосування знаходить свій вияв також у зміні ваги окремих галузей еконо-

міки. Так, частка промислового виробництва в суспільному продукті зменшилася, а частка галузі послуг зросла.

Після переорієнтації економічної та фінансової політики з 1983 р. ріст економіки пожвавився, ціни порівняно зі світовими зросли не набагато. Збільшилася також і кількість зайнятих, число яких у старих федеральних землях в середньому за 1991 р. становило майже на три млн. більше, ніж у 1983 р. Однак серйозною проблемою залишився високий рівень безробіття. До цього долучилися великі обтяження державних бюджетів через відбудову нових федеральних земель.

Центральним завданням економічної політики залишається зменшення безробіття. Ключем до більшої зайнятості є збільшення інвестицій. Щоб забезпечити відповідну рентабельність інвестицій, федеральний уряд старається зміцнити власні сили ринку, перш за все заохоченням індивідуальної роботи. Обмежується вплив держави на економіку, усуваються суперечливі для ринку приписи щодо його регулювання. Це сприяє вільній конкуренції і полегшує пристосування до нових тенденцій розвитку. Важливі імпульси в цьому напрямку дала реформа податкової системи, останній етап якої став чинним з 1990 р.

Федеративна Республіка підтримує вільну світову торгівлю і виступає проти всяких форм протекціонізму. Вона є залежною від вільних ринків, тому що експортує майже третину свого валового суспільного продукту. Для німецької економіки життєво необхідною є розбудова Європейського внутрішнього ринку і збереження старих та здобуття нових ринків за межами Європейського Товариства. Внутрішньому курсові на ринкову економіку відповідають зовнішні наполегливі виступи за відкриті ринки і вільну світову торгівлю.

Нові федеральні землі: побудова народного господарства

Відбудова на сході Німеччини – це завдання першопрохідців, перший такий процес в історії права та економіки. За кілька років потрібно перебудувати за принципом соціальної ринкової економіки ціле народне господарство разом з правосуддям і адміністративним управлінням.

Система соціалістичної примусової економіки знищила в людей колишньої НДР власну ініціативу і власну відповідальність, значною мірою паралізувала творчу думку і бажання працювати. Продуктивність економіки була порівняно низькою. Щоб досягти скромних економічних результатів, режим не гребував хижацькою експлуатацією природи і нищенням навколишнього середовища у велетенських масштабах. Термінові реконструкції потребують квартири, транспортна мережа і структури зв'язку.

Сьогодні повним ходом іде процес економічної перебудови. Успішним видався старт нових федеральних земель у соціальну ринкову економіку. Засновано понад півмільйона нових підприємств.

Для здійснення корінних змін у структурах нові федеральні землі отримують велику стартову допомогу. Кожна четверта марка федерального бюджету за 1992 р. витрачається на економічне піднесення в нових федеральних землях, причому центральна роль відводиться розбудові інфраструктури. З 1990 р. у Східну Німеччину вкладаються щорічно щонайменше 100 млрд. нім. марок загальнодержавних фондів – чи від федерації, чи через спільні заклади федерації і земель, як, наприклад, "Фонд німецької єдності". Ще одним інструментом, який повинен сприяти інвестиціям, є фінансована фондами федерації "Спільна справа піднесення на Сході". З 1991 по 1992 рр. вона отримала 24 млрд. нім. марок. Значні суми в Східній Німеччині вкладає також і приватна економіка. На 1992 р. тільки західнонімецькі підприємства планують інвестиції в нових федеральних землях на суму 44 млрд. нім. марок, що на дві третіх більше, ніж у минулому році.

Для побудови економіки необхідні також сильні земельна і комунальна адміністрації та упорядкована система правосуддя. Тому федеральний уряд фінансує, наприклад, скерування

туди 2300 суддів, прокурорів і судових чиновників. Досвідчені службовці адміністративного управління зі старих федеральних земель надають підтримку в побудові адміністративного апарату Східної Німеччини.

Опікунська установа: основна роль у побудові економіки.

Основну роль для економіки в нових федеральних землях відіграє опікунська установа, установа громадського права. До 1994 р. вона повинна приватизувати, провести реконструкцію чи, в разі необхідності, припинити роботу колишніх колективів і комбінатів з часів соціалістичної примусової економіки. Під час свого заснування в 1990 р. вона взяла під опіку 8000 комбінатів і народних підприємств з 45 000 виробничих місць, тобто майже цілу економіку колишньої НДР, у якій фірми на 90 процентів перебували в міцних руках держави. Уже за перший рік свого існування опікунська установа змогла приватизувати майже 5000 з близько 11 000 промислових підприємств. При цьому була досягнута домовленість про інвестиції на суму понад 100 млрд. марок і більше як 900 000 робочих місць.

Робота цієї установи повинна бути завершена найпізніше в кінці 1994 р. Після цього держава знову виконуватиме тільки властиві їй функції і дасть приватній ініціативі також в нових федеральних землях свободу в рамках соціальної ринкової економіки.

Нова трамвайна лінія у східній частині Берліна

Лейпціг: працівники пошти встановлюють нову техніку

Добрі шанси на майбутнє. У нових федеральних землях життєвий рівень ще нижчий, а безробіття вище, ніж у старих федеральних землях, але вже діють фінансування з Заходу .

Всюди в нових федеральних землях панує настрій пробудження. Прогрес помітний і в будівництві, і в цілій транспортній мережі, системі зв'язку, і у створенні адміністративного управління. Виникають нові, перспективні галузі промисловості, модернізується сільське господарство, з'являється все більше й більше успішних стратегій збуту і маркетингу для товарів місцевого виробництва. Зростає дух підприємництва: лише в 1990 р. між Ростоком і Дрезденом, між Лейпцігом і Франкфуртом-на-Одері було засновано 280 000 нових фірм.

З початком дії економічного і валютного союзу від 1 липня 1990 р. значно зріс дохід (а тим самим і купівельна спроможність) домашніх господарств у Східній Німеччині. Нові перспективи пропонує молоді широкий вибір місць для навчання. Державні курси перекваліфікації і курси професійної кваліфікації допомагають створенню нових робочих місць.

Вже в наступні роки в нових федеральних землях очікується 10 процентів щорічного приросту. Отже, Німеччина – на найкращому шляху до становлення привабливим місцем для розміщення індустрії, регіону з підприємствами, які обладнані найсучаснішим виробничим устаткуванням, і жвавим ринком, який особливо цікавим мав би бути для Східної Європи.

Ринок праці

Розвиток німецького ринку праці останніми десятиліттями характеризувався різними умовами і факторами. У перші роки Федеративної Республіки потрібно було насамперед включити в робочий процес мільйони вигнанців зі східних територій і біженців з колишньої НДР. Вони значною мірою спричинилися до піднесення німецької економіки. З середини п'ятдесятих до початку сімдесятих років панувала повна зайнятість, потім проблемою стало безробіття.

Набута в 1990 р. державна єдність Німеччини також вплинула на ринок праці: в той час, коли в старих федеральних землях завдяки добрій кон'юктурі кількість безробітних знизилася, в нових федеральних землях вона спочатку різко зростає. Це тимчасовий наслідок переходу від соціалістичної планової економіки до соціальної ринкової економіки.

Зайнятість. З 1950 р. кількість зайнятих у старих федеральних землях зростає з 20,4 млн. до понад 29 млн. в 1991 р. В нових федеральних землях в 1991 р. налічувалось близько 7,3 млн. зайнятих.

Приблизно починаючи з 1960 р. зростання кількості зайнятих у старих федеральних землях відбувалося в основному за рахунок працевлаштування іноземних працівників за наймом. У 1965 р. нараховувався 1 млн. іноземних працівників за наймом, у 1973 р. – в час найбільшого працевлаштування іноземців – їх було 2,6 млн. З того часу приплив іноземної робочої сили (за винятком припливу з Європейської Товариства) був загальмований. У 1991 р. в Німеччині працювало близько 1,85 млн. іноземних робітників. Найбільшу частину становлять турки, потім йдуть вихідці з колишньої Югославії, Італії, Греції, Іспанії і Португалії.

Повна зайнятість у старих федеральних землях досягла свого піку в 1970 р., коли безробітними були тільки 150 000 осіб, а водночас нараховувалось 800 000 незайнятих робочих місць. Під час спаду 70-х років кількість безробітних почала зростати. В 1975 р. безробіття перевалило за мільйон, а в 1982 р. було понад 2 млн. безробітних. Тепер кількість безробітних на заході Федеративної Республіки опустилася набагато нижче цієї відмітки. У 1991 р. в старих федеральних землях безробітними були зареєстровані близько 1,7 млн. осіб.

До працевлаштування належить і консультація у виборі професії

У старих федеральних землях ведена з 1982 р. політика покращення умов росту економіки і ліквідації перешкод зайнятості значно розрядила напруженість на ринку праці. З 1984 по 1990 рр. було створено майже три мільйони нових робочих місць.

У колишній НДР згідно з офіційними даними режиму панувала повна зайнятість. Однак серйозні оцінки виходять з прикритого безробіття, яке становило близько трьох млн. осіб. Політика федеральної установи з питань праці щодо ринку робочих місць запобігла дальшому зростанню безробіття в нових федеральних землях. Правда, старих, непродуктивних робочих місць позбуваються швидше, ніж створюються нові, орієнтовані на майбутнє робочі місця. Тому на перехідний час федеральна установа при активній підтримці федерального уряду намагається розрядити напруженість на ринку праці, підшукуючи роботу, забезпечуючи перекваліфікацію і підвищення кваліфікації, щоб дати працівникам нову перспективу і прискорити модернізацію економіки. З поживавленням економіки, яке намітилося, ситуація на ринку праці суттєво покращиться також і в нових федеральних землях.

Особливо уражені безробіттям деякі групи, передусім працівники за наймом без достатньої професійної кваліфікації, особи старшого віку і постійні безробітні. Держава й економіка докладають великих зусиль, щоб допомогти також і їм. Особ-

ливої ваги професійна кваліфікація набуває з огляду на застосування на виробництві сучасної техніки. Засоби для життя гарантує безробітним соціальне забезпечення.

Страхування на випадок безробіття. Передбачене законом страхування на випадок безробіття існує в Німеччині з 1927 р. Сьогодні воно регулюється законом розвитку зайнятості від 1969 р. Страхування здійснює федеральна установа з питань праці в Нюрнберзі. Страхуватися зобов'язані всі працівники за наймом. Засоби на страхування комплектуються наполовину з внесків працівників за наймом і наполовину з внесків працедавців. Право на грошову допомогу через безробіття має той, хто стає безробітним і певний час сплачував внески. Він мусять погодитися на запропоновану йому закладом з питань працевлаштування роботу. Розмір грошової допомоги безробітним становить до 68 процентів від "чистої" зарплати. Як правило, її виплата триває найдовше один рік, для безробітних старшого віку – максимально 32 місяці. Хто тоді все ще безробітний, може клопотатися про допомогу у зв'язку з безробіттям. Вона може становити відповідно до 58 процентів. При цьому враховуються інші доходи безробітного і його рідні.

Іншими послугами є, наприклад, грошова допомога частково безробітним, або "зимові" для будівельного господарства.

Посередництво у працевлаштуванні. Окрім наведених вище, до завдань федеральної установи з питань праці належать також посередництво у пошуках праці і консультації у виборі професії. Особливо важливим є розвиток профосвіти. Федеральна установа при необхідності надає дотації і позики для профосвіти. Вона сприяє розвитку системи профудосконалення і перекваліфікації. Особлива програма курсів удосконалення була запроваджена 1991 р. в нових федеральних землях для майже 900 000 осіб. Федеральна установа підтримує систему професійного удосконалення наданням позик для матеріальної допомоги і фінансує навчання.

До завдань установи належать, зрештою, і дослідження ринку праці та професій. Результати доводяться до відома федерального міністра з питань праці і соціальної системи, який враховує їх у прийнятті рішень.

Дохід і ціни

Дохід. Дохід людей в Німеччині походить з різних джерел. Найважливішу частку становить дохід від праці за наймом, отже зарплата і оклад. Крім того, є розподіл прибутків фірм, дохід з майна і такі державні виплати, як допомога на дітей, допомога через безробіття, а також пенсії. Якщо від суми цих доходів відняти відчислення державі (податки і внески на соціальне страхування), то вийде реальний дохід приватних домашніх господарств.

Реальний дохід приватних домашніх господарств у старих федеральних землях зріс у вісім разів (з номінальної суми 188 млрд. нім. марок в 1960 р. до майже 1509 млрд. нім. марок у 1990 р.). 91 відсоток з них був виданий для приватного вжитку, а 9 – заощаджені. Зате в 1990 р. були заощаджені 13,9 процента. Зріст доходу дозволив громадянам видавати постійно зростаючу його частку на придбання товарів і послуги підвищеного рівня необхідності – автомобілі, меблі, модний одяг, побутову радіоелектроніку, кухонні прилади, дозвілля, відпочинок і відпустку.

У 1964 р. реальний місячний дохід домашнього господарства з чотирьох осіб становив у старих федеральних землях 904 нім. марки. Для приватного вжитку витрачалися 823 нім. марки, з них майже дві третіх на харчування, одяг і квартиру. У 1990 р. реальний дохід домашнього господарства у Західній Німеччині становив місячно близько 4380 нім. марок, майже половина яких витрачалася на харчування, одяг і квартиру. Правда, інші видатки порівняно значно зросли, зокрема на транспорт, телефон і поштовий збір. Реальний місячний дохід домашнього господарства в нових федеральних землях становив у 1990 – 1991 рр. близько 2300 нім. марок. Економічна інтеграція Східної Німеччини, очевидно, швидко зменшить різницю в доході між старими та новими федеральними землями.

Майно. Приватний капітал досяг на кінець 1990 р. в старих федеральних землях суми приблизно 2970 млрд. нім. марок. Сюди належать готівка, заощадження, цінні папери, претендування на виплату сум страхування життя та інші цінності. З них на одного жителя Західної Німеччини середньостатистично припадають 47 000 нім. марок. Зате приватний капітал в

нових федеральних землях досяг суми тільки близько 137 млрд. нім. марок, що з розрахунку на одну особу становить приблизно 8500 нім. марок.

Але майно і середній місячний дохід у цілій Німеччині розподілені по-різному. На вершині піраміди доходів у старих федеральних землях стоять приватники. За ними йдуть фермери, службовці, урядовці і робітники. У нових федеральних землях подібна послідовність.

В той час, коли суспільство в нових федеральних землях тільки починає своє соціальне формування, старі федеральні землі пройшли процес зближення життєвого стилю більшості соціальних груп населення. Під провідною верствою в економіці, яка становить близько 2 процентів населення, утворилося "гладке суспільство середнього стану". Майже чотири п'ятих німців живуть повністю або переважно за рахунок власної робочої сили, в той час, як тільки незначна меншість може існувати за рахунок доходів від свого майна.

Понад 40 років соціальної ринкової економіки призвели до того, що майже половина працівників за наймом мають власний будинок або власну квартиру. Автомобіль – раніше символ престижу верхніх верств, – є сьогодні в більшості домашніх господарств працівників за наймом. Майже всі домашні господарства мають такі високоякісні споживчі товари, як холодильники, пральні машини, телевізори і відеомагнітофони. Цей загалом досить високий рівень життя в дуже багатьох випадках може бути досягнутий і забезпечений тільки за рахунок праці обох членів подружжя.

З 50-х років держава сприяє утворенню грошового і речового майна приватних домашніх господарств шляхом преміювання, надбавок і податкових пільг.

Заощадження на будову і заощадження у формі страхування життя, а також придбання власного житла підтримуються податковими пільгами, а заощадження на будову, крім того, – відповідними преміями. Розвиток різних форм заощаджень стосується заощаджень до певної щорічної максимальної суми; розміри премії з заощадження на будову залежать від доходу.

Крім загального сприяння для всіх громадян, з початку 60-х років існує особлива форма сприяння утворенню майна для працівників за наймом; з 1991 р. вона діє також і в нових федеральних землях. Згідно з законом утворення майна працівники за наймом отримують надбавку до заощаджень, якщо вони доручають працедавцеві переводити їх на ощадні до-

Торговий центр середнього міста Ремшайд

говори на будову, договори з кредитними установами щодо утворення майна (сертифікати капіталовкладення, акції), або використовують їх щоб стати співвласником підприємства.

Надбавка до заощаджень з метою утворення майна становить до 936 нім. марок на календарний рік; її розміри залежать від доходу. В старих федеральних землях ці надбавки передбачені передусім тарифними угодами для більшості працівників за наймом додатково до звичайної заробітної плати; крім цього, можна отримувати надбавку також до частки

заощадженої зарплати. У 1991 р. близько 13 млн. західнонімецьких працівників за наймом отримали майже 1 млрд. нім. марок надбавки до заощаджень з метою утворення майна. Податкові пільги до певної межі має також майнова участь у підприємстві, яка надається працівникам за наймом.

Ціни. Життєвий рівень залежить не тільки від доходу, але також від розмірів цін. Тому важливою внутрішньополітичною темою є розвиток споживчих цін. Опиту населення завжди підтверджували, що для більшості громадян першочергову роль відіграє стабільність цін. Причиною цього є також і багатостраждальний історичний досвід багатьох німців. У цьому столітті в Німеччині були вже дві великі інфляції, кожна з яких призвела до краху валюти і великої втрати майна.

Останніми роками Федеративну Республіку Німеччину не обійшла стороною світова тенденція зростання цін. Але економічній політиці загалом вдалося краще, ніж у багатьох інших країнах, тримати в рамках зростання цін. Від сімдесятих років загальний прожитковий мінімум у Федеративній Республіці

Індекс вартості життя в різних країнах (1985 = 100)

Країна	1989	1990	1991
Федеративна Республіка			
Німеччина (стара)	104,2	107,0	110,7
Бельгія	107,3	111,0	114,6
Данія	118,1	121,2	124,1
Франція	112,7	116,5	120,2
Великобританія	121,8	133,3	141,1
Ірландія	113,9	117,6	121,4
Італія	123,8	131,8	140,2
Нідерланди	101,7	104,3	108,4
Австрія	107,8	111,4	115,0
Швейцарія	107,4	113,2	119,7
Іспанія	128,2	136,8	144,9
Канада	118,7	124,5	131,5
США	115,2	121,5	126,6
Японія	103,7	107,0	112,3
Австралія	136,5	146,4	151,1

Багатство пропозиції: невеликий ринок у Франкфурті-на-Майні

Робочий час на придбання предметів першої необхідності*

Щоб купити названі товари промислового робітникові треба було затратити стільки робочого часу

		1950 Год. Хв.		1960 Год. Хв.		1985 Год. Хв.		1990 Год. Хв.	
1 кг цукру		0	56	0	30	0	10	0	6
1 кг хліба		0	20	0	17	0	11	0	10
1 кг м'яса		2	40	2	9	1	5	0	54
1 кг кави		22	19	6	34	1	29	0	48
Чол. мешти		18	53	11	25	8	22	7	25
Чоловічий велосипед		117	19	63	48	21	47	21	46

* територія старої Федеративної Республіки

Німеччині часом зростає щорічно більше ніж на шість процентів. Потім ступінь зростання значно зменшився. В грудні 1986 року прожитковий мінімум уперше за 30 років був нижчий, ніж у тому самому місяці рік тому: на 1,1 процента. Причиною були передусім ціни на нафту, які дуже впали. В середньому за 1986 р. прожитковий мінімум був на 0,1 процента нижчим від рівня минулого року. В наступні роки подорожчання у Федеративній Республіці не сягало трьох процентів, що було добрим показником у міжнародному масштабі. З 1990 р. наслідки війни у Перській затоці, а також податкові заходи і додатковий попит у нових федеральних землях прискорили зростання цін. У 1991 р. подорожчання складало на 3,5 процента більше, ніж у минулому році.

Політика цін. Федеральний уряд вважає, що успішну політику цін можна вести, тільки вживаючи заходів, які не мають негативного впливу на ринковий механізм. Командні заходи відчутно пошкодили б систему самоуправління економікою. Тому ціни утворюються вільно на ринку, крім кількох галузей прямого державного впливу, як, наприклад, транспорт чи сільське господарство. Державна політика цін ведеться передусім кредитними, фінансовими і податковими засобами, а також засобами політики у сфері конкуренції.

Житло і містобудування

Житло в Німеччині. Діапазон пропозицій житла сягає від окремої кімнати, найманої квартири й особняка до великої вілли. В країні існує близько 33 млн. квартир, з них добрих 26 млн. у старих федеральних землях. У майже 40 відсотках квартир мешкають самі власники, приблизно 60 процентів винаймаються. Помешкання у багатоквартирних будинках традиційно належали до тих, що здаються. Квартири, в яких проживають самі власники, містяться переважно в особняках і будинках для двох сімей. З кінця сімдесятих років весь час зростало значення власної квартири.

20 відсотків помешкань у старих федеральних землях є соціальними квартирами, будівництво яких фінансувала держава і які передбачені для багатодітних сімей, інвалідів, людей похилого віку і малозабезпечених громадян.

Згідно зі статистикою квартиру має кожне домашнє господарство. Але з кінця вісімдесятих років попит на квартирному ринку переважає пропозицію. По-справжньому тяжке становище з житлом панувало в Німеччині після другої світової війни, яка до тла зруйнувала багато міст. На початку 50-х років у Федеративній Республіці на майже 17 млн. домашніх господарств припадало тільки 10 млн. квартир. Завдяки великим зусиллям у галузі житлового будівництва, в ході якого щорічно здавалися в експлуатацію до 700 000 нових квартир, в наступні роки нестачу було усунуто.

Сьогодні проблеми існують передусім у міських агломераціях. Молоді подружжя, багатодітні сім'ї та іноземці не завжди знаходять квартиру, яка б відповідала їхнім потребам і яку вони б могли оплатити. Причин нестачі житла є багато: квартири шукають як люди одного певного віку сильної народжуваності, так і численні переселенці. Новобудови утруднюються високими процентами і цінами на земельні наділи. Ріст добробуту зумовлює тенденцію до збільшення одноосібних домашніх господарств. У 1991 р. в старих федеральних землях не вистачало приблизно 1,5 млн. квартир, у нових – близько 1 млн. квартир, як вважається, не підлягають збереженню. Після років постійного скорочення обсягів будівництва почався однак перелом. У 1990 р. на території цілої Федеративної Республіки Німеччини було здано близько 320 000 квартир. Держава значно збільшила свою допомогу. Додаткова про-

грама будівництва федерального уряду в 1991 р. дала нові імпульси для зведення соціальних квартир і створення нового житлового майна.

Якість житлового фонду. Між старими і новими федеральними землями існує ще велика різниця в якості житлового фонду і розмірах площі. В Західній Німеччині на кожну особу в середньому припадає житлова площа розміром 36 кв. м. Це

Відремонтований жилий будинок часів грюндерства в Гамбурзі

більше, ніж у два рази порівняно з 1950 р. 95 процентів квартир мають усі вигоди, 75 процентів – центральне опалення. Квартири тут здебільшого набагато новіші, ніж у нових федеральних землях, де ще дві третіх житлового фонду з довоєнного часу. Там багато квартир у поганому стані, нема сучасних санвузлів, застаріле опалення. За часів НДР держава тримала квартирну плату дуже низькою. Тому як держава, так і приватні домовласники майже не мали засобів на поточний ремонт і реконструкцію квартир. Зате в старих федеральних землях комфортне житло має свою ціну: на квартплату середнє домашнє господарство витрачає близько 20 процентів доходу плюс побічні розходи; в деяких містах квартплата ще вища. На селі проживання дешевше.

Перед житловою політикою стоять великі завдання: потрібно будувати нові квартири в Східній Німеччині, але насамперед робити капітальний ремонт мільйонів старих будинків. Треба приватизувати багато квартир, які належать общинам. У цій сфері приватні інвестори отримують податкові пільги і дотації. Подальші зусилля необхідні також і в західній частині Німеччини.

Матеріальна допомога для найму квартири і захист квартиронаймача. Проживання – одна з основних людських потреб. Тому в Німеччині кожен, чий дохід недостатній для відповідної квартири, має законне право на матеріальну допомогу для найму квартири. Вона виплачується як надбавка до квартирної плати або коштів власного житла, але тільки до певного розміру доходу. В 1990 р. федерація і землі виплачували таку допомогу майже 1,8 млн. домашніх господарств. З 1991 р. матеріальна допомога для найму квартири надається також і в нових федеральних землях; кількість нових заяв на виплату такої допомоги становить три млн. Це полегшить економічно необхідні підвищення квартирної плати. Загалом матеріальна допомога для найму квартири зарекомендувала себе як ефективний соціальний захід. Житлове право, яке принципово передбачає вільне укладання договорів, виконує роль балансу інтересів між здавачем помешкання і квартиронаймачем. Жоден з квартиронаймачів не повинен боятися невиправданих і самовільних вимог щодо квартирної плати. Так, здавач може розірвати договір з квартиронаймачем, який виконує умови, тільки тоді, коли зможе довести “виправданий інтерес” (напр., власну потребу). Підвищення квартирної плати можливе тільки в межах прийнятих у даній місцевості кварт-

Держава заохочує будівництво власних будинків

Житловий масив вісімдесятих років у Берліні

плат. Для квартиронаймачів у нових федеральних землях на перехідний період діє поширена система захисту їх прав.

Як придбати власний будинок. Бути власником будинку або квартири – мрія більшості німців. Згідно з опитами 90 відсотків усіх сімей бажають мати над головою власний дах. Це співпадає із суспільно-політичною метою утворення майна широкими масами населення. Хто вирішує будувати чи купувати власний будинок, отримує державну допомогу у формі дотацій, позик і податкових пільг.

Містобудування. Федеративна Республіка належить до країн з найбільшою густотою населення. Більшість людей проживає в містах або великих общинах. Вони були швидко відбудовані після 1945 р.; на наявні структури зверталось мало уваги. Стрибокподібна моторизація спричинилася до інтенсивного будівництва доріг також у житлових районах. Бажаною метою було “місто для автомобілів”. У містах неймовірно зросли ціни на землю. Для міського планування ставало щораз важче забезпечити розважну забудову і використання землі, яке служило б громадськості. Багато громадян переїхали на село і щоденно доїжджають на роботу до міста, яке ввечері безлюдніє. Однак уже кілька років спостерігаються зворотні тенденції. Все більше людей повертається до міст, які дають їм особливу атмосферу. З 1970 р. зросла роль капітального ремонту старих будинків і реконструкції цілих міських кварталів. Міське планування старається зберегти існуючі структури і зробити більш привабливими центри міст. У багатьох місцях найулюбленіших торгових кварталів влаштовані пішохідні зони, автомобільний рух вже не має обов'язкового пріоритету. Для общин були спрощені будівельні правила. Громадяни швидше й інтенсивніше залучаються до процесу міського планування. Лейтмотивом стало “місто для людей”.

Захист інтересів споживача

Асортимент товарів і послуг зростає. Понад 1000 нових товарів заповнює щорічно ринок лише в Німеччині. Із запровадженням в Європі з 1 січня 1993 р. Спільного внутрішнього ринку пропозиція стане ще більшою і заплутанішою. Товари місцевого виробництва конкурують з виробами з цілого світу. Споживач має невідомий дотепер вибір, але заледве спроможний правильно оцінити якість і ціну всіх товарів. Реклама, хоч і дає інформацію та допомагає прийняти рішення, у першу чергу спонукає до купівлі. Усуненням цих недоліків і займається захист інтересів споживача – як через поширення інформації і надання консультацій, так і заходами, передбаченими законом.

Метою політики щодо споживача є зробити наочним ринок і дати споживачам можливість прийняти раціональне рішення про купівлю на підставі об'єктивної оцінки якості і порівняння цін.

Ще в 1964 р. федеративний уряд заснував “Фонд перевірки товарів” з осідком в Берліні. Він оцінює і перевіряє усякі споживчі товари – від кулькової авторучки до збірного будинку – на якість, співвідношення ціни і вартості, а також вплив на екологію. Перевіряються також послуги. На сьогодні фонд перевірів більш ніж 30 000 товарів і послуг.

У “Фонді перевірки товарів” працюють тільки кваліфіковані, незалежні контролери і контрольні заклади. Про серйозність їхньої роботи свідчить незначна кількість судових процесів з виробниками. Позитивні оцінки Фонду – “добре” чи “дуже добре” – відповідні фірми охоче виористовують для реклами.

Найважливішою публікацією “Фонду перевірки товарів” є понад одномільйонний тираж щомісячного журналу “Перевірка”. Результати перевірки регулярно публікуються в близько 160 газетах і журналах, а також висвітлюються в численних передачах по радіо і телебаченню.

Крім того, громадяни мають змогу звернутися за порадою і допомогою до ряду спілок споживачів. Це такі, як “Робоче товариство спілок споживачів” (РТС) або правління споживачів у землях зі своїми понад 250 пунктами консультації споживачів. Вони безплатно дають відповідь на питання щодо якості товарів, цін і послуг. За свою роботу спілки отримують державну допомогу. Перш, ніж прийняти закон для захисту споживачів

"Фонд перевірки товарів" контролює товари всіх видів

чів, законодавець радиться з експертами спілок споживачів.

Захист споживачів значно покращився з прийняттям ряду законів. Деякі приклади:

На продуктах харчування повинна бути позначка з інформацією про вміст і його складники, строк зберігання і виробника. Особливо строгі вимоги ставляться щодо ліків.

Товари на вітринах і в приміщеннях продажу повинні мати ціну. Це стосується також і послуг, наприклад, у перукарні.

"Загальні правила торгівлі", яких дотримуються багато галузей, не мають права односторонньо утискати інтереси клієнтів. На сторожі інтересів споживача стоять багато інших законів, що діють у сучасній економіці.

З огляду на ЄТ законодавча діяльність у галузі політики щодо споживача все більше переноситься на європейський рівень. ЄТ приймає директиви, які треба буде перетворити у міжнародне право. Лише в 1989 р. Рада Міністрів ЄТ прийняла основні напрямки майбутніх першочергових завдань європейської політики щодо споживача.

Робоче товариство спілок споживачів
Arbeitsgemeinschaft der Verbraucherverbände
Heilsbachstr. 20, 5300 Bonn 1

Фонд перевірки товарів
Stiftung Warentest
Lützowplatz 11-13, 1000 Berlin 30

Індустрія

Основою німецької економіки є індустрія. Тільки в старих федеральних землях сьогодні налічується 46 700 підприємств. Лише близько двох відсотків промислових підприємств належать до крупних з числом зайнятих понад 1000 осіб. Приблизно половина з них – невеликі фірми з кількістю співробітників до 50 осіб. Отож промисловість Федеративної Республіки Німеччини має переважно середньостанову структуру. Як завжди, в промисловості працює далеко більше людей, ніж у будь-якій іншій галузі економіки Німеччини.

Правда, внаслідок структурних змін в економіці, вага промисловості значно зменшилася. Її частка в західнонімецькому валовому суспільному продукті впала від 1973 р. по 1990 р. з 48,7 до 40,6 процента. Одночасно частка галузей державних і приватних послуг зросла з 48,3 процента в 1973 р. до майже 58 процентів у 1990 р. Частка сільського господарства, лісової промисловості і рибальства становила у 1973 р. лише 3 проценти, а в 1990 р. навіть тільки 1,7 процента. Бурхливий розвиток таких галузей економіки, як електронно-обчислювальна і авіаракетно-космічна, не зміг замінити скорочення текстильної і сталеливарної промисловості.

Значення великих підприємств у промисловості має оберненопропорційне відношення до їх частки в загальній кількості підприємств. У старих федеральних землях майже половина з 7,4 млн. зайнятих працює на великих підприємствах. На них припадає більше половини загального обороту промисловості. Всесвітньовідомими, що часто мають філіали по всьому світу, є такі фірми, як електроконцерн "Сіменс", "БМВ", "Даймлер-Бенц", хімічні концерни "Гехст", "Байер" і "БАСФ", "Рурколе АГ", енергетичний концерн "ФЕБА" або група "Бош". Майже всі великі підприємства мають правову форму акціонерного товариства. Великі підприємства відіграють значну роль для багатьох невеликих і середніх фірм-постачальників.

Промисловість мала велике значення для відбудови Німеччини після другої світової війни. Вирішальним фактором у цьому процесі був перехід від командної до ринкової економіки в 1948 р. До основ соціальної ринкової економіки належить особиста відповідальність підприємця, який сам повинен турбуватися про ріст підприємства і його пристосування до змінних умов.

Державна економічна політика обмежується в основному створенням для економіки сприятливих умов. На думку федерального уряду, конкуренція між підприємствами є найкращим засобом забезпечення конкурентноспроможності німецької економіки на світовому ринку з технологічного і структурного погляду. Ця конкуренція на ринку поживається великою кількістю малих і середніх фірм. Тому федеративному урядові залежить на тому, щоб покращити умови існування

Найбільші промислові фірми Федеративної Республіки Німеччини (1991 р.)

Фірма, осідок	Галузь економіки	Оборот (млн. нм)	Кількість зайнятих
1. Даймлер-Бенц АГ, Штутгарт	Автомобілебудування Електропромисловість Авіаційна	94 660	375 300
2. Фольксваген АГ, Вольфсбург	Автомобілебудування	77 000	266 600
3. Сіменс АГ, Мюнхен	Електропромисловість	73 000	402 000
4. Феба АГ, Дюссельдорф	Енергетична Хімічна	60 000	116 500
5. РВЕ АГ, Ессен	Енергетична Будівельна	49 900	102 200
6. Гехст АГ, Франкфурт	Хімічна Фармацевтична	47 200	179 300
7. БАСФ АГ, Людвігсгафен	Хімічна Енергетична	46 600	129 400
8. Федеральна пошта Телеком, Бонн	Телекомунікація	43 200	250 000
9. Байер АГ, Леверкузен	Хімічна Фармацевтична	42 400	164 200
10. Тиссен АГ, Дуйсбург	Сталь Машинобудування	36 600	148 400
11. Бош ГмБГ, Штутгарт	Електропромисловість	33 600	148 600
12. БМВ Мюнхен	Автомобілебудування	29 800	74 200

невеликих підприємств і полегшити їх заснування. Ось короткий огляд деяких найважливіших галузей промисловості:

Виробництво засобів дорожнього транспорту. Це одна з галузей промисловості, що мають найбільший оборот. Після Японії і США Федеративна Республіка посідає третє місце в світі за обсягом випуску автомобілів. Оборот західнонімецької автомобільної промисловості, який нараховує близько 800 000 зайнятих, становив у 1991 р. майже 217 млрд. нім. марок. Знову високим був рівень щорічного випуску, який досяг 4,68 млн. легкових автомобілів. Було експортовано майже 2,2 млн. легкових автомобілів.

Давню традицію має автомобілебудування в нових федеральних землях. Правда, моделі з часів економіки НДР після об'єднання втратили всякі шанси в конкуренції Виробництво автомобілів східнонімецьких марок припинилося. Деякі великі німецькі продуценти автомобілів почали будівництво нових виробничих потужностей в Саксонії, Бранденбурзі і Тюрінгії. До 1994 р. західнонімецька автомобілебудівна промисловість зробить капіталовкладень в нових федеральних землях на суму близько 10 млрд. нім. марок. Після розширення виробничих ліній виробництво автомобілів у нових федеральних землях на середину 90-х рр. повинно досягти 500 000 одиниць, що в два рази більше, ніж за часів НДР.

Автомобілебудування – основна галузь німецької промисловості

Машино- і приладобудування, яке налічує понад 3600 підприємств у старих і близько 930 у нових федеральних землях, утворює найбільшу німецьку промислову групу. За традицією це підприємства середнього стану. Щодо пристосованості і технологічної потужності цій промисловій групі немає рівних у світі. Тільки три відсотки з них нараховують більше ніж 1000 співробітників. Це переважно підприємства, які виготовляють серійні вироби або конструюють і виробляють великі системи. Понад 90 відсотків машинобудівних фірм є невеликими або середніми фірмами з кількістю зайнятих до 300 осіб. Вони мають вузькогалузеву спеціалізацію. Ця галузь економіки відіграє важливу роль як постачальник устаткування для промисловості. Неповторний у міжнародному порівнянні асортимент продукції охоплює близько 17 000 різних виробів – від обладнання, друкарських машин і сільськогосподарської техніки до станків. У 1991 р. галузь машинобудування, у якій зайняті майже 1,2 млн. осіб, досягла загального обороту на суму 240 млрд. нім. марок. Майже 60 відсотків продукції пішло на експорт. Це одна п'ята загального експорту машинобудівної галузі західних промислових держав.

Хімічна промисловість є найважливішою галуззю індустрії основних матеріалів і виробництва промислових товарів Федеративної Республіки. Вона є провідною у міжнародному масштабі завдяки найсучаснішій технології і великим зусиллям у галузі досліджень. Три крупні хімічні підприємства належать до найважливіших світових концернів. Поряд з цим є багато середніх фірм. Обороти хімічної промисловості, яка нараховує 594 000 співробітників, становив у 1991 р. 165,9 млрд. нім. марок, причому частка експорту була 50 процентів. Хімічна промисловість вживає активних заходів щодо охорони навколишнього середовища, в деяких сферах якої вона відіграє провідну роль. Великі традиції має хімічна промисловість у нових федеральних землях, але в багатьох галузях вона не є конкурентоспроможною. Метою є збереження основних традиційних центрів хімічної промисловості, важливими передумовами чого стане швидка приватизація і заснування у цих місцях нових фірм. Для цього існують добрі прогнози.

Електротехнічна промисловість з оборотом 207 млрд. нім. марок (за станом у старих федеральних землях на 1991 р.) і понад одним мільйоном зайнятих належить також до провідної групи промислових галузей. Електротехнічну промисло-

"Молекулярний дизайн": комп'ютер допомагає в хімії

вість мають також і нові федеральні землі, де після об'єднання обсяги виробництва і оборот спочатку значно скоротилися. У 1991 р. намітилося полегшення.

Технічна кераміка – матеріал майбутнього

До інших важливих галузей промисловості належить **харчова**, яка налічує близько 493 000 зайнятих і загальний оборот якої у 1991 р. становив 197,2 млрд. нім. марок (старі федеральні землі). Певне значення мають все ще **текстильна і швейна промисловість**, які налічують 204 000 зайнятих і оборот яких становить 70 млрд. нім. марок (стан на 1991 р. у Західній Німеччині). **Сталеливарна промисловість** досягла у 1990 р. в старих федеральних землях обороту на суму майже 43,6 млрд. нім. марок. У ній працювало 149 000 співробітників. **Гірничодобувна промисловість** мала в 1991 р. в Західній Німеччині оборот на суму 31,4 млрд. нім. марок з кількістю зайнятих 173 000. Оборот **точномеханічної і оптичної промисловості** складав у 1991 р. 19 млрд. нім. марок. На багатьох середньостанових фірмах цієї галузі працює близько 135 000 співробітників. У багатьох секторах ці підприємства займають сильні світові позиції. **Авіаракетно-космічна промисловість** порівняно невелика, але має велике значення з технологічного погляду. У 1990 р. її оборот становив 17 млрд. нім. марок і в ній працювало понад 78 000 осіб. З 1963 р. Федеративна Республіка сприяє розвитку цивільної авіації. В центрі уваги є сімейство літаків-аеробусів "Airbus" – зразок плідного співробітництва європейських промислових фірм.

Федеральне об'єднання німецької промисловості
Bundesverband der deutschen Industrie
Gustav-Heinemann-Ufer 84-88, 5000 Köln 51

Техніка

Автомобілі, ліки, оптичні прилади, станки чи цілі електростанції – Федеративна Республіка постачає на світовий ринок високоякісну продукцію. У багатьох галузях вона належить до провідної групи промислових націй. У 1988 р. чотири німецькі фірми увійшли в список десяти найбагатших на винаходи концернів світу. З наукоємної продукції німецька промисловість експортує загалом у два рази більше, ніж за той самий час надходить імпорту в країну. Що стосується двосторонніх торговельних зв'язків, то тут цей баланс негативний для Німеччини тільки у відносинах з Японією.

Конкуренція. Для економіки Федеративної Республіки вирішальним є витримувати все більш наукоємну і тісно пов'язану з високою технологією міжнародну конкуренцію. Зміна господарських структур змушує підприємства орієнтуватися на галузі технологічного та економічного зростання. Як країна, бідна на природні ресурси, Німеччина вже з давніх часів мусіла пропонувати на світовому ринку високоякісну продукцію. Застосовуються раціональні, з використанням найсучасніших технологій, методи виготовлення продукції невеликим коштом. Тільки таким чином вдається досягти високих “результатів обміну” в міжнародній торгівлі і тим самим гарантувати вітчизняні робочі місця і дохід.

У Німеччині давати собі раду з технічним розвитком і нововведеннями мусять у першу чергу самі фірми. Держава втручається тільки шляхом сприяння, коли це необхідно з важливих причин. Вона розвиває кооперацію економіки з наукою. Це співробітництво йде на користь невеликим і середнім фірмам, допомагає їм у вирішенні нових технологічних проблем і створює сприятливі для нововведень умови.

На здійснення **науково-дослідних проектів** невеликих і середніх фірм у 1991 р. федеральне Міністерство досліджень і технології затратило близько 500 млн. нім. марок. Це сприяло кращому розвитку технічних засобів самих фірм. Підприємствам надається допомога також у так званому трансферті технологій, тобто у практичному застосуванні результатів досліджень. У влаштованих Міністерством досліджень “демонстраційних центрах” середні фірми мають можливість одер-

"Транспрапід" – транспортний засіб майбутнього

жувати інформацію стосовно найновішого стану техніки, наприклад, про застосування на виробництві комп'ютерів.

Основні напрямки промислових досліджень і розвитку індустрії колишньої НДР і Федеративної Республіки співпадали: сталь, машинобудування і автомобілебудування, електротехніка і хімія. Це використовується в процесі структурної перебудови східнонімецької економіки. Багато західнонімецьких фірм співпрацюють з фірмами і науково-дослідними закладами в нових федеральних землях у таких галузях, як зв'язок, мікроелектроніка, лазерна техніка, технічні засоби охорони навколишнього середовища і хімія.

Сильні і слабкі сторони. Значення наукоємної продукції для міжнародної конкурентноздатності Німеччини знаходить свій вияв у експортній структурі індустрії. Серед країн-членів OECD (Організація економічної співпраці і розвитку) стара Федеративна Республіка в 1989 р. мала найбільшу питому вагу у світовій торгівлі за продукцією обробної промисловості – 17,4 процента. У галузі передової техніки вона становила 14,4 відсотка після США і Японії. У галузі високоякісної техніки, яка налічувала 21,6 процента, Федеративна Республіка вийшла на друге місце після Японії. Що стосується передової технології,

*Станки німецького виробництва
цінуються в цілому світі*

то німецька економіка має добрі успіхи в таких галузях, як фармацевтична продукція, нові органічні хімікати і полімери, захист рослин, медична електроніка, передова оптика і вимірювальні прилади. Слабші позиції в галузі електронної обробки даних, телекомунікацій і напівпровідникових елементів.

Німецькою прерогативою є технологія охорони навколишнього середовища. За кількістю зареєстрованих тут патентів німецькі фірми посідають перше місце в світі. Німецькі підприємства активні у галузі біотехнології, однієї з основних технологій майбутнього. Правда, провідне становище тут займають США і Японія. Генна інженерія є не тільки новим полем діяльності науки і техніки – вона ставить також численні питання етичного характеру. Німецький Закон про генну інженерію забороняє маніпуляції в генній структурі людського організму.

До високоякісної техніки належать продукція машинобудування, автомобілі і залізничний транспорт, вироби хімічної промисловості, електротехніка і вимірювальні прилади. Тут німецька економіка вже десятиліттями займає провідне становище, яке збереглося й по сьогодні не зважаючи на всі кон'юнктурні перепади. Важливою основою цього є високий рівень освіти німецьких інженерів і кваліфікованих робітників.

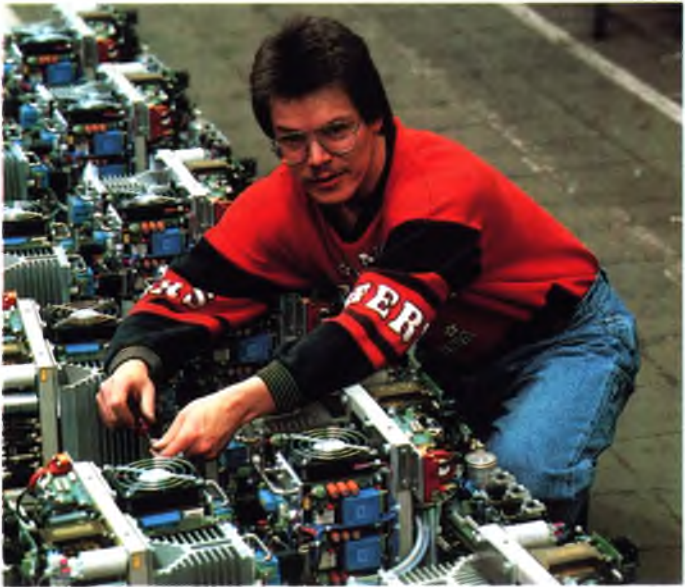
Ремесло

У порівнянні з індустрією ремесло у Федеративній Республіці Німеччині є меншою, однак набагато старшою і багатшою на традиції галуззю економіки. Німецьке ремесло процвітало в середні віки. Про це, між іншим, свідчать великі собори і художньо оздоблені будинки гільдій у багатьох містах. Але й сьогодні ремесло залишається важливим економічним фактором. У 1991 р. ним займалися понад 4,5 млн. осіб, а його частка у валовому суспільному продукті становила близько 9 процентів.

Значення ремесла в промисловому суспільстві. Індустрія потребує потенціалу ремісничих фірм, які здатні легко пристосовуватися до постачання напівфабрикатів і комплектуючих частин. З другого боку, ремісничі фірми творять проміжну ланку між промисловістю і споживачем, тому що високоякісна промислова продукція потребує технічного догляду і час від часу ремонту. Але ремісники є також і виробниками. Пекарі, конди-

Мейсенський фарфор вимагає найвищого мистецького рівня

Електротехнік контролює прилади

тори і м'ясники постачають різноманітні харчові продукти. В Німеччині будинки зводяться все ще переважно за допомогою ручної праці мулярів, столярів, склярів та сантехніків. Багато фірм, які надають послуги, стали просто необхідними. Взяти хоча б автослюсарів, перукарів, сажотрусів чи прибиральників. Є ще дві причини, які надали ремеслу особливого значення у розвитку німецької економіки. З одного боку, це можливість для існування великої кількості фірм, які є, так би мовити, школою підприємництва. З іншого, – ремісничі підприємства є одночасно основними закладами навчання. Там здобувають професію близько 40 процентів усіх учнів Федеративної Республіки. Після закінчення навчання далеко не всі з них можуть залишитися працювати у галузі ремесла. Але навчених там фахівців дуже цінують у решті господарства.

Кількість ремісничих фірм у Німеччині становила в 1949 р. ще понад 900 000. Потім вона скоротилася, але одночасно зросла чисельність зайнятих у ремісництві. У цілій Німеччині в 1991 р. нараховувалось близько 660 000 ремісничих підпри-

емств і 80 000 підприємств, подібних до них. У середньому в кожній ремісничій фірмі працює вісім осіб.

Особлива роль ремесла в процесі структурної перебудови нових федеральних земель, де воно стало рушійною силою росту. Ще за часів планового господарства НДР поряд з 2700 виробничими кооперативами існувало 82 000 приватних ремісничих фірм. Після об'єднання кількість приватних ремісничих фірм у нових федеральних землях зросла до кінця 1991 р. приблизно до 130 000.

Найважливішою за кількістю зайнятих галуззю є ремесло мулярів, бетонувальників, залізобетонувальників і шляхобудівників. Вражає розмаїття продукції ремісників на Міжнародній ремісничій ярмарці, що проводиться кожної весни в Мюнхені.

Розвиток ремесла. Федеральний уряд підтримує середньостанові ремісничі підприємства в забезпеченні і посиленні їхньої конкурентноздатності. Сюди належать податкові пільги, надання консультацій підприємцям, а також кредити з вигідними процентами. У 1990 р. ремісництво отримало від федерального уряду 135 млн. нім марок допомоги. Федерація і землі сприяють заснуванню фірм. Для цього створено широкий спектр програм.

Структура ремесла. Займатися ремеслом і надавати ремісничу освіту у Федеративній Республіці дозволяється тільки особам, зареєстрованим у ремісничому списку підприємств (перелік самостійних ремісників округи певної ремісничої палати). Для цього необхідним є "велике свідоцтво про кваліфікацію", яке, як правило, видається після успішно складеного іспиту на майстра. Майстер має право навчати лише після виповнення йому 24 років. Підприємства однієї ремісничої галузі міста або сільського району об'єднані в спілку ремісників. Спілки займаються передусім навчанням і професійним удосконаленням; вони можуть укладати колективні договори і утворювати каси для хворих. Ремісничі палати є органами самоуправління і представництвом інтересів усього ремесла. До їхніх завдань належить ведення ремісничого списку підприємств, учнів і навчальних договорів. Спілки і ремісничі палати очолює Центральна спілка німецького ремесла.

Центральна спілка німецького ремесла
Zentralverband des Deutschen Handwerks
Johanniterstr. 1, 5300 Bonn 1

Сільське і лісове господарство, рибальство

Німеччина є не тільки високорозвинутою індустріальною країною, але й має сильне сільське господарство, яке виробляє широкий асортимент високоякісних продуктів харчування. Близько половини, майже 36 млн. га, загальної площі в Німеччині використовується сільським господарством. Крім того, німецьке сільське господарство виконує завдання, яким у сучасному промисловому суспільстві надається все більшого значення: воно є гарантом функціонуючих сільських районів оселення і зберігає сформовані століттями культурні ландшафти. У сільському господарстві, як і в інших галузях економіки, за останні 40 років відбулися глибокі структурні перетворення.

Сільське господарство. На заході Німеччини кількість сільськогосподарських ферм з 1950 р. скоротилася на приблизно 1 млн. З огляду на кращі заробітки в інших галузях економіки багато фермерів перейшло на промислові підприємства і у сферу послуг. Крім того, зріст механізації сільського господарства сприяв значній економії робочої сили. У 1950 р. приблизно на 1,6 млн. ферм було повністю зайнято майже 3,9 млн. осіб. А вже в 1990 р. існувало тільки 630 000 ферм з майже 750 000 працівників з повним робочим днем.

Одночасно зі скороченням кількості підприємств і робочої сили зросла продуктивність сільського господарства. Якщо в 1950 р. один сільськогосподарський працівник забезпечував продуктами харчування тільки десять осіб, то сьогодні – 75. Незважаючи на цей великий ріст продуктивності праці дохід у сільському господарстві розвивався не завжди паралельно з доходом ремісників. Хоч різниця в доходах до кінця 80-х рр. і значно скоротилася, майже до десяти процентів, та все-таки пізніше вона знову зросла в результаті несприятливого розвитку цін.

Уособленням сільського господарства в Західній Німеччині споконвіку була і є сільська сімейна ферма. Понад 90 процентів усіх ферм обробляють площу, яка є меншою, ніж 50 гектарів. У порівнянні з іншими західноєвропейськими країнами важливе значення тут має також підсобне господарство, де джерелом основного доходу сімей є заняття поза сільським

господарством. До цієї категорії відноситься майже половина сільськогосподарських ферм.

Найважливішою за збутом сільськогосподарською продукцією Західної Німеччини є молоко, свиняче і яловиче м'ясо, а також зернові культури і цукрові буряки. В окремих регіонах велику роль відіграють такі культури, як виноград, фрукти і овочі, а також інші продукти садівництва.

Тваринництво в Західній Німеччині носить переважно роздрібний характер. Так звані агропромислові комплекси є винятком: майже 90 процентів молочної худоби утримується стадом не більше 40 голів, майже 80 процентів відгодівельних свиней – стадом до 600 голів.

Сільське господарство на сході Німеччини виглядає інакше. Після другої світової війни колишній уряд НДР послідовно примусив відмовитися від самостійності близько 600 000 селянських ферм. На їх місці були створені сільськогосподарські виробничі кооперативи (СВК), великі ферми, яких під кінець існування НДР нараховувалося десь 5100. СВК спеціалізувалися на масовому виробництві певної продукції. У рослинництві вони обробляли в середньому 4300 гектарів землі, у той

Фермерам не обійтися без сучасної техніки

час, коли строго відмежовані тваринницькі ферми утримували в середньому понад 1650 корів, 11 000 відгодівельних свиней чи 500 000 курок-несучок.

На бажання споживачів і кошти виробництва увага майже не зверталася. Вирішальним для керівництва підприємств було виконання спущених планових завдань. І все ж споживчі ціни залишалися низькими, тому що уряд НДР щорічно як дотацію на продукти харчування виділяв близько 30 млрд. марок.

Після німецького об'єднання в жовтні 1990 р. сільське господарство колишньої НДР було реприватизоване. Незважаючи на ще багато нев'язненого у питанні власності, до кінця 1991 р. майже 14 000 приватних фермерів вирішили провадити власне фермерське господарство. Одночасно три четвертих з колишніх 4500 СВК були перетворені в зареєстровані кооперативи, спілки і акціонерні товариства.

Щоб підтримати важкий процес пристосування і інтеграції, фермерам, які засновують або влаштовують власну ферму, надається державна допомога на перехідний період. Передбачені заохочення і при перетворенні колишніх СВК у конкурентоздатні ферми.

Крім забезпечення населення продовольчою продукцією, сільське господарство густонаселеної і високоіндустріалізованої Федеративної Республіки має додаткові завдання, які набувають усе більшого значення. До них належать:

- збереження природних основ життя;
- догляд за привабливими ландшафтами, як середовищем для життя, дозвілля і відпочинку;
- постачання для промисловості аграрної сировини.

Найкраще виконує ці функції селянське сільське господарство, тому що воно є в стані найшвидше пристосуватися до нових умов розвитку і забезпечити виробництво екологічно чистих продуктів харчування.

Аграрна політика ЄТ. Зі створенням у шістдесятих роках спільного аграрного ринку Європейського Товариства важливі галузі аграрної політики перейшли до компетенції європейських установ. Перш за все це стосується політики щодо ринку і цін, зовнішньої торгівлі, а також у зростаючій мірі структурної політики.

Метою ЄТ при її створенні було підвищення продуктивності сільського господарства, покращення доходів фермерів, стабілізація ринків, а також забезпечення споживачів продуктами харчування за помірні ціни. Багато з цього було досягнуто за

До столу – свіжі продукти з німецьких земель

десятиліття спільної аграрної політики. Особливо швидко вдалося значно підвищити обсяги виробництва сільськогосподарської продукції.

Сьогодні пропозиція набагато перевищує попит на такі важливі продукти, як, наприклад, зерно, молоко і яловиче м'ясо. Тому тепер першочерговою метою аграрної політики ЄТ стали такі заходи, які б обмежували кількість продукції з метою розвантаження аграрних ринків. Вже вступили в силу ряд заходів, що запроваджують квоти на виробництво молока і цукру, невикористання посівних площ і екстенсивацію сільськогосподарського виробництва. Але необхідне їх посилення, адже в майбутньому йтиметься передусім про те, щоб спрямувати аграрну продукцію ЄТ в основному на її внутрішнє споживання.

Національна аграрна політика. Хоч більша частина аграрно-політичних рішень і приймається сьогодні на рівні ЄТ, деякі важливі компетенції все-таки збереглися за окремими державами. Це стосується передусім політики аграрної структури. Тут ЄТ, правда, визначає рамки, а змістом їх заповнюють федеральний уряд і бундестаг. Федеральний уряд веде цю політику разом із землями головним чином шляхом здійснення спільної програми "Покращення аграрної структури і охорони узбережжя". У цей проект входять, між іншим, такі заходи щодо водного господарства, як будівництво центральних каналізаційних і водопостачальних систем, сільських доріг, а також

землевпорядкування і оновлення села. Федерація і землі підтримують окремих фермерів, які хочуть раціоналізувати своє господарство. Особливу допомогу отримують, крім того, фермерські господарства в регіонах, які обділені природою. Адже сільське господарство є там важливим економічним і соціальним фактором.

Харчування. Німецькі споживачі користуються сьогодні широким асортиментом високоякісних продуктів харчування. Метою харчової політики федерального уряду є забезпечення помірних цін. Завдяки цьому створюються передумови для врівноваженого харчування. Важливу роль відіграє також захист споживача від продуктів, небезпечних для здоров'я, і обману. Тому федеральний уряд постійно оновлює приписи щодо виготовлення і збуту продовольства відповідно до найновіших висновків науки.

Поряд з цим усе більшого значення набуває інформація про здорове харчування. Тому федеральний уряд сприяє розвитку роз'яснювальної і консультативної роботи у галузі харчування. Цим займаються в першу чергу Німецьке товариство харчування, Служба аналізу і інформації у сфері харчування, сільського господарства і догляду за лісами, а також головні відділи спілок споживачів земель. Там можна дізнатися не тільки про правильне харчування, але й одержати актуальну інформацію про пропозицію, ціни і зберігання приватних запасів.

Зростаючий добробут і різноманіття продовольчої пропозиції за останні десятиліття сильно змінили звички у харчуванні німців. У порівнянні з 50-рр. значно зменшився попит на такі багаті на крохмал рослинні продукти, як картопля і вироби з зерна. Зате дуже зросло споживання м'яса, птиці і яєць, а також овочів і фруктів. В загальному – порівнюючи із сукупними витратами – споживачі витрачають все менше грошей на продукти харчування: в середньому частка грошей, затрачених німецькими домашніми господарствами на продукти харчування, становила лише 17 процентів, у 1950 р. вона ще складала 35 відсотків.

Лісове господарство. Майже одна третя площі Німеччини – 10,7 млн. гектарів – покрита лісами. Найбагатшою на ліс федеральною землею є Рейнланд-Пфальц, де ліс займає близько 41 процента від загальної площі. Найбіднішою на ліс землею, де тільки 10 процентів площі займає ліс, якщо не брати до уваги міст-держав, є Шлезвіг-Гольштейн.

Загалом у Німеччині, не порушуючи балансу між вирублюванням і лісопосадками, вирубується щорічно майже 40 млн. фестметрів дерева. Це покриває майже дві третіх внутрішніх потреб. У 1990 р. німецьке лісове господарство зазнало серії ураганів, результатом якої стали мільярдні збитки від вітровалів. Було вирубано 75 млн. кубометрів пошкодженого дерева. Ліс – не тільки постачальник деревини, але й зона відпочинку для міського населення. Крім того, сповільнюючи вплив води, послаблюючи вітер, очищуючи повітря і захищаючи ґрунт від ерозії та лавин, ліс позитивно впливає на землю, повітря і клімат. Тому ліс є надзвичайно важливим фактором охорони навколишнього середовища і догляду за ландшафтами.

В 1975 р. був прийнятий “Закон про збереження лісу і розвиток лісового господарства”. Він визначає, що ліс можна корчувати і використовувати іншим чином тільки з дозволу земельних інстанцій. Власники лісу були зобов’язані провести лісозасадження на вирубаних площах.

Найвищою метою лісогосподарської політики в Німеччині є збереження лісу і його функцій в існуючій формі, де це є необхідним, збільшення його площі і неослабне забезпечення належного його використання.

Починаючи з вісімдесятих років у Німеччині спостерігається так звана “нова хвороба лісу” (вимирання лісу). Симптомами є прорідження крони, а також пожовтіння голок і листя. До цього спричиняються біотичні та абіотичні фактори. Основну роль відіграє забруднення повітря індустрією, транспортом, домашніми господарствами і сільським господарством.

Рибальство. За останні десятиліття в рибальстві, як і в сільському господарстві відбулися структурні зміни. Морські держави цілого світу поширили свої зони рибальства до 200 морських миль. Надмірний вилов риби завдав значної шкоди традиційно важливим запасам риби, не в останню чергу внаслідок надмірного застосування сучасних методів вилову. З огляду на такі процеси був сильно скорочений німецький риболовецький флот для риболовства у відкритому морі. Важливою зоною рибальства для Німеччини є Північне море. За ним ідуть Балтійське море, західнобританські і гренландські води.

Тільки в рамках Європейського Товариства Федеративна Республіка отримала шанси відвернути загрозу існуванню свого риболовного господарства, яка виникла в результаті розвитку міжнародного морського права. Завдяки додатковій допомозі федерального уряду у формі підйомних і компен-

Рибаки в Північному морі

сації був збережений власний флот для рибальства у відкритому морі.

На основі звіту комісії ЄТ підготовані до перевірки укладені в 1983 р. принципи спільної політики в галузі рибальства (підсумки за половину періоду). Центральною проблемою є збереження ресурсів рибальства, тому що надалі продовжується надмірний вилов важливих рибних запасів, зокрема в Північному морі.

Німецька селянська спілка
Deutscher Bauernverband
Godesberger Allee 142-148, 5300 Bonn 2

Торгівля

За останні сто років торгівля перетворилася у важливу сферу народного господарства. Завдяки своїй функції розподілу вона сприяла виникненню сьогоднішньої, побудованої на розподілі праці, економіки. У 1990 р. у Федеративній Республіці на приблизно 505 600 торговельних підприємствах (оптова і роздрібна торгівля) працювало майже 4,13 млн. людей.

Оптова торгівля. Підприємства оптової торгівлі постачають готові товари перепродавцям, фірмам, які займаються наступною переробкою, ремісничим і оптовим споживачам. Покупцями товарів оптової торгівлі є виробничі підприємства, яким необхідні основні засоби виробництва, а також сировинні, допоміжні і виробничі матеріали. Оптова торгівля постачає

Ринки споживачів полегшують оптову закупівлю

Дрібні торговці ставлять акцент на індивідуальне обслуговування

роздрібній торгівлі споживчі товари із меншим чи більшим терміном придатності.

У 1949 р. грошовий оборот оптової торгівлі становив приблизно 50 млрд. нім. марок. У 1990 р. він склав 990 млрд. нім. марок. За останні роки конкуренція в цій галузі економіки примусила ряд менших і непродуктивних підприємств самоліквідуватися. Внаслідок заходів раціоналізації скоротилося число зайнятих. Їх кількість у 1990 р. становила на приблизно 36 000 підприємств 1,017 млн. осіб.

Роздрібна торгівля. За останні десятиліття у роздрібній торгівлі, як у найближчій до споживача формі торгівлі, відбулися значні зміни. Сильну раціоналізацію дозволила провести насаперед система самообслуговування, яка спочатку поширилася у роздрібній торгівлі харчовими продуктами. Виникли нові форми підприємств, такі, як магазини зі зниженими цінами на товари, і ринки споживачів.

Для роздрібної торгівлі характерні сьогодні гостра конкуренція і незначні прибуткові маржі, що вигідно покупцеві. У 1949 р. грошовий оборот західнонімецької роздрібної торгів-

лі становив 28 млрд. нім. марок. У 1991 р. у старих федеральних землях він склав понад 748 млрд., а в нових – близько 100 млрд. нім. марок. Внаслідок раціоналізації кількість зайнятих у західнонімецькій роздрібній торгівлі зменшилася на кінець 80-х років майже на 2.6 млн. осіб. Вона знову зросла після німецького об'єднання, яке дало цій галузі економіки могутні імпульси. У 1990 р. в західнонімецькій роздрібній торгівлі працювало вже понад 2.7 млн. осіб, а в нових федеральних землях – близько 400 000 осіб.

Оптова і роздрібна торгівля колишньої НДР майже повністю була підпорядкована державному управлінню. Лише 400 торговельних підприємств належали до приватного сектору економіки. 883 000 осіб працювали у торгівлі, яка мала непривабливий асортимент товарів.

Розширення моторизації широких прошарків населення в старих федеральних землях і тенденція до сприятливих оптових закупок добре вплинули на ринки споживачів і універмаги з системою самообслуговування. Багато малих фірм роздрібною торгівлі не витримали конкуренції. Лише за період від 1962 до 1986 рр. кількість фірм роздрібною торгівлі зменшилася із 445 000 до 340 000. Однак середні підприємства роздрібною торгівлі цілком витримують конкуренцію з великими фірмами: за рахунок індивідуальної пропозиції, спеціалізації, кваліфікованих консультацій і індивідуального сервісу. Багато таких підприємств об'єднується в мережі і закупівельні спілки, щоб мати подібне до великих фірм становище на ринку. Таким чином можуть вижити і самостійні роздрібні торговці. У 1990 році лише 11 відсотків всіх підприємств роздрібною торгівлі у Західній Німеччині не входили у мережу чи в закупівельну спілку.

Головне об'єднання Німецької роздрібною торгівлі
Hauptgemeinschaft des Deutschen Einzelhandels
Sachsenring 89, 5000 Köln 1

Федеральна спілка Німецької оптової і зовнішньої торгівлі
Bundesverband des Deutschen Groß- und Außenhandels
Kaiser-Friedrich-Str. 13, 5300 Bonn 1

Зовнішня економіка

Зовнішня економіка відіграє вирішальну роль в економічному житті Федеративної Республіки Німеччини. Федеративна Республіка завжди виступала за інтеграцію у світовій економіці і відстоювала принцип міжнародного розподілу праці. Така позиція відповідає ліберальній зовнішній політиці, яка завжди діяла в напрямку скорочення митних бар'єрів та інших торговельних обмежень. Федеративна Республіка послідовно відкривала себе світові і це перетворило її в одну з найважливіших торговельних країн. У світовій торгівлі вона займає разом із США і Японією перше місце. Принципами німецької політики у сфері торгівлі є:

- міжнародний розподіл праці замість автархії;
- конкуренція у світовому масштабі замість бар'єрів у торгівлі;
- баланс інтересів замість економічної конфронтації.

Зовнішньоекономічний баланс і залежність від експорту. Загальна вартість імпорту і експорту старої Федеративної Республіки зросла із 19,7 млрд. нім. марок у 1950 р. до понад 1311 млрд. у 1990 р. З 1952 р. експорт здебільшого переважав над імпортом, незважаючи на неодноразові підвищення золотого паритету нім. марки. Перевищення експорту над імпортом майже постійно зростало з початку 80-х років. Так, у 1980 р. воно складало 134,5 млрд. нім. марок. У 1991 р. воно, навпаки, сильно скоротилося. Одна із причин падіння експорту полягає в тому, що великий попит на товари в нових федеральних землях викликав посилений імпорт товарів у Федеративну Республіку, яка, завдяки цьому, стала локомотивом світової економіки.

Через велику перевагу експорту Федеративну Республіку часто критикують за кордоном. Однак він потрібний, щоб компенсувати пасивні сальдо в інших галузях економіки. При цьому йдеться передусім про витрати німецьких відпускників за кордоном, про грошові переводи іноземних працівників за наймом у Німеччині на батьківщину та про сплату Федеративною Республікою грошових внесків у Європейське Товариство.

Майже кожен третій зайнятий у Федеративній Республіці працює на експорт. Німеччина – один з найбільших постачальників промислового обладнання у світі. Головними експортними

товарами є машини, хімічні та електротехнічні вироби, автомобілі, залізо і сталь. У всьому світі відомі ознаки німецького експорту: висока якість, всесторонній сервіс і надійне дотримання терміну постачання. Щоб компенсувати більші витрати, ніж у конкуренції, Німеччина, яка є країною з високою заробітною платнею, сконцентрувала свою промисловість на високоякісних товарах, виготовлених за найновішими технологіями.

До найважливіших імпортованих товарів належать, між іншим, сільськогосподарські продукти і вироби текстильної промисловості, – чим особливо активно намагаються вийти на світовий ринок країни третього світу і молоді промислові нації.

Тісне переплетіння німецької економіки із закордоном робить її залежною від нього. Федеративна Республіка чутлива до всіх перешкод у світовій торгівлі, від розвитку якої зале-

Контейнери в Бремергафені готові для світових ринків

Найбільші торговельні партнери Федеративної Республіки Німеччини у 1991 р.

Країни-експортери Імпорт з (в млрд. нм)	Країни-імпортери Експорт до (в млрд. нм)
Франція 78,9	Франція 87,5
Голландія 62,7	Італія 61,3
Італія 60,0	Голландія 56,1
Бельгія/Люксемб. 45,9	Великобританія 50,8
США 43,0	Бельгія/Люксемб. 48,6
Великобританія 42,7	США 41,7
Японія 39,7	Австрія 39,5
Австрія 26,9	Швейцарія 37,8
Швейцарія 25,3	Іспанія 26,5
Іспанія 16,9	СНД (кол. СРСР) 18,2
СНД (кол. СРСР) 14,6	Японія 16,5

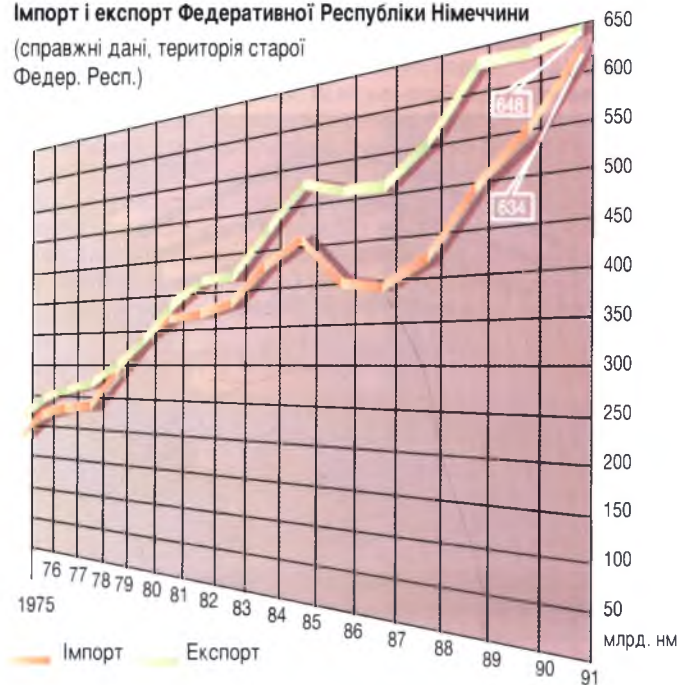
жать робочі місця, капіталовкладення, прибутки і життєвий рівень. Стабільність світової економіки, вільна торгівля та упорядкована валютна система є важливими умовами функціонування німецького народного господарства.

Торговельні партнери. Із прогресом економічної інтеграції Європейського Товариства (ЄТ) почала бурхливо розвиватися торгівля Федеративної Республіки з іншими державами ЄТ. Цей розвиток набагато випередив торгівлю з іншими країнами. У 1990 р. експорт лише до країн ЄТ становив близько 55 процентів німецького експорту.

Найважливішим торговельним партнером Німеччини є Франція. У 1991 р. Німеччина експортувала у Францію товарів та послуг на суму близько 87,5 млрд. нім. марок. Імпорт з Франції досягнув 78,9 млрд. нім. марок. Наступними важливими країнами, до яких Німеччина експортує свої товари, є Італія, Великобританія, Голландія, Бельгія і Люксембург.

Імпорт і експорт Федеративної Республіки Німеччини

(справжні дані, територія старої Федер. Респ.)

Потім ідуть США, у які в 1991 р. було експортовано товарів на суму близько 42 млрд. нім. марок.

Франція займає перше місце також і за імпортом. Після неї йдуть Голландія, Італія, Бельгія і Люксембург, Великобританія і США. Важливим партнером у зовнішній торгівлі є також Японія. Однак у той час, коли імпорту з Японії у 1991 р. досяг майже 40 млрд. нім. марок, то експорт німецьких товарів у цю країну становив за цей період лише 16.5 млрд. нім. марок.

У 1990 р. вперше в німецькій торговельній статистиці з'явилися дані про нові федеральні землі. У торгівлі колишньої НДР традиційно головним був обмін товарами з країнами колишнього східного блоку, де торгівля була державною. Найважливішим торговельним партнером був СРСР. У 1991 р. він ще відіграв важливу роль в загальнонімецькій торгівлі: Німеччина експортувала в Радянський Союз товарів на суму близько 18 млрд. нім. марок, а імпорту досяг 14,6 млрд. нм.

Іноземні капіталовкладення. Після другої світової війни у сфері капіталовкладень за кордоном Німеччині довелося починати з нуля. Майже все німецьке майно за кордоном пропало. На кінець 1990 р. загальна вартість усіх капіталовкладень Федеративної Республіки Німеччини за кордоном складала 221 млрд. нім. марок. А закордонні інвестори вклали у Федеративній Республіці на кінець 1990 р. понад 127 млрд. нм.

Причини капіталовкладень за кордоном різноманітні. Деякі підприємства переносять своє виробництво в інші країни, бо для них вітчизняний рівень заробітної платні зависокий. Інші мусять гарантувати постачання сировини і тому беруть участь у діяльності відповідних закордонних фірм. Часто інвестиції спрямовані на забезпечення і розширення ринків збуту за кордоном. Коли певні торговельно-політичні перешкоди або розвиток валютних курсів перешкоджають прямому експорту, то виходом може стати організація виробництва на місці.

У будь-якому випадку капіталовкладення за кордоном сприяють зміцненню міжнародних економічних зв'язків. Вони позитивно впливають і на міжнародний розподіл праці. Для країн, що розвиваються, закордонні прямі капіталовкладення дуже важливі для розбудови економіки і промисловості. Переводиться не лише довгостроковий капітал, але одночасно і технологія, знання менеджменту та підприємницький досвід.

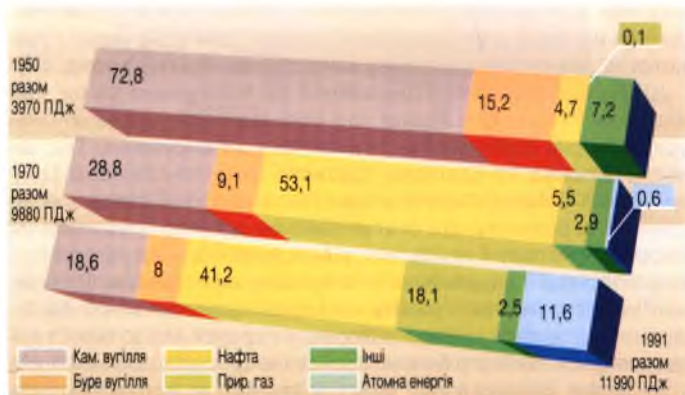
Щоб компенсувати економічний та політичний ризик при вкладенні капіталу в країни, що розвиваються, федеральний уряд створив особливий інструментарій фінансування. Так, він уклав з понад 70 країнами третього світу та країнами Центральної і Східної Європи угоди щодо охорони капіталовкладень та їх розвитку. Це статус найбільшого сприяння, вільний перевід капіталу і прибутків, рівноцінне відшкодування при експропріації і незалежна міжнародна юрисдикція. Для захисту від політичного ризику федерація дає на капіталовкладення у названих країнах відповідні гарантії, якщо інвестиції вважаються там потрібними. Засноване федерацією Німецьке товариство фінансування участі в країнах, що розвиваються, (DEG), сприяє прямим капіталовкладенням німецьких фірм у країнах третього світу. За відкриття представництв і трансферд технології у країни, що розвиваються, німецьким середнім підприємствам надаються пільгові позики і дотації.

Сировинні та енергетичні ресурси

Федеративна Республіка Німеччина є дуже бідна на сировину. Щодо постачання сировини та енергії вона залежна від імпорту. Німеччина – п'ята за обсягом споживання енергії країна у світі – змушена імпортувати близько двох третіх необхідної для неї первинної енергії. Забезпечення промисловості мінеральною сировиною (наприклад, міддю, бокситами, марганцем, титаном, неочищеним фосфатом, вольфрамом і оловом) також великою мірою залежне від імпортного постачання. Німецькі поклади залізної руди і нафти незначні. Потреба країни в природному газі лише на одну третю може бути покрита за рахунок вітчизняних родовищ. А от поклади кам'яного і бурого вугілля та солі можуть розроблятися для господарських потреб ще багато десятиліть.

Споживання первинної енергії

(в петаджоулях ПДж = 10^{15} Дж; частка в процентах, старі федеральні землі)

Гірнична справа і нафта. Найважливіші поклади кам'яного вугілля є в рейнсько-вестфальському та саарському вугільних басейнах. Запаси доступного для розробки кам'яного вугілля оцінюють приблизно на 24 млрд. т. Величезні поклади бурого вугілля є у південній частині Брандербургу, Саксонії-Ангальт, а також в передгір'ї Гарцу і Нижньорейнському басейні. Можливий видобуток становить близько 94 млрд. т.

Кам'яне і буре вугілля будуть і надалі використовуватися для забезпечення Німеччини енергією. Однак рівень такого забезпечення значно скорочується порівняно з кінцем 80-х років. Кам'яне вугілля і далі відіграватиме роль важливого джерела енергії для сталеливарної промисловості та енергетики, однак через несприятливі геологічні умови його видобуток обходиться дорог і примушує зменшувати темпи експлуатації.

Буре вугілля було найважливішим джерелом енергії у колишній НДР. Але недостатня якість і відсутність очисних систем викидів в атмосферу на електростанціях стали причиною масового забруднення повітря. Крім цього, надмірний видобуток відкритим способом залишив за собою ряд спустошених місцевостей. У нових федеральних землях видобуток бурого вугілля скорочується вже тільки з причини охорони навколишнього середовища.

У 1950 р. частка кам'яного вугілля у загальному споживанні енергії старою Федеративною Республікою становила 73 проценти. Однак у 1990 р. ця частка знизилася приблизно до 19 відсотків. Через високі ціни на нафту та експлуатацію інших енергетичних джерел у країні зменшується роль нафти у забезпеченні енергією. Її споживання зменшилося з 55 процентів у 1973 р. (після ледве 5 % у 1950 р.) до майже 41 процента у 1990 р. Наскільки важливим для Федеративної Республіки є бездоганне енергетичне постачання засвідчили нафтові кризи 70-х років.

Німеччина змушена ввозити майже всю необхідну їй неочищену нафту. Родовища у Північнонімецькій та Верхньорейнській низовинах і в передгір'ї Альп оцінюються лише на близько 50 млн. т. Вітчизняний видобуток нафти скорочується вже протягом багатьох років.

Сприятливіша ситуація з природнім газом – другим за своїм значенням енергетичним джерелом. Після відкриття нових родовищ у Емсланді і Північному морі запаси природного газу становлять до 500 млрд. куб. м. Частка природного газу у споживанні старою Федеративною Республікою первинної енергії складала у 1990 р. близько 17,5 процентів. Крім того, Федеративна Республіка має незначні поклади уранової руди. Однак необхідний для роботи атомних електростанцій збагачений уран повністю імпортується.

Політика щодо сировини. Постачання Федеративної Республіки сировиною вважається на сьогодні налагодженим. Та з огляду на загальне становище у постачанні ведеться не тіль-

ки дослідження нових покладів і родовищ у країні та за кордоном, а й одночасно шукаються шляхи до зменшення споживання сировини. Все більшого значення набуває вторинне використання цінних матеріалів ("Recycling"), тобто повторна переробка використаних матеріалів. Це ж стосується субституції – заміни дорогої або шкідливої для навколишнього середовища сировини, менше шкідливою. Щоб уникнути перешкод у постачанні, кожна галузь народного господарства, яка використовує сировину, створює резервні запаси. Для забезпечення сировиною Федеративна Республіка потребує передусім діючих ринків. Свої економічні стосунки з країнами, які слабо індустріалізовані, але мають необхідну сировину, Федеративна Республіка будує на основі таких принципів:

- збереження дієздатності та зростання світової економіки;
- стабілізація прибутків від експорту сировини, насамперед у найменш розвинутих країнах, і забезпечення безперервного постачання сировиною;
- прискорення індустріалізації країн, що розвиваються, і полегшення поширення технологій з промислових держав у країни третього світу;
- відкриття ринків промислових країн для імпорту напівфабрикатів і готових товарів з країн, що розвиваються;
- сприяння постійному трансферту капіталу в країни, що розвиваються, та захист інвесторів від експропріації;
- виділення промисловими державами більше ресурсів країнам третього світу.

Енергетика. Надійне, екологічно чисте і конкурентноздатне енергопостачання є одним з головних елементів функціонування сучасної економіки. До сфери основного постачання громадян належить також енергія. У Німеччині енергозабезпечення є переважно справою приватних підприємств. Однак держава регулює діяльність енергетичної індустрії. До засобів регуляції належать: закон про енергетичну промисловість, приписи щодо профілактики кризових ситуацій і створення запасів, а також закони про охорону навколишнього середовища.

З 1973 р. становище на міжнародних енергетичних ринках неодноразово ґрунтовно мінялося. Два стрімкі підвищення цін на нафту потрясли світову економіку. Після цього наступив швидкий спад цін на нафту. Це, а також війна в Перській затоці 1991 р., посилили невпевненість щодо розвитку цін на все ще найважливішого енергоносія. Одночасно стало зрозумілим, що при виробленні і споживанні енергії слід більше звер-

тати увагу на охорону навколишнього середовища. Німецька енергетика зробила вже важливі кроки на шляху до економії енергії і екологічно нешкідливого її споживання. У перспективі неможливо виключити повторні дефіцити нафтопродуктів і відповідні підвищення цін на них. Тому система постачання економіки енергією мусить бути здатною до пристосувань.

Енергетична політика. Основні напрямки енергетичної політики федерального уряду:

- Дальше зменшення забруднення навколишнього середовища. До першочергових завдань належить "охорона клімату", тобто різке зниження викидів двоокису вуглецю.
- Орієнтована на ринкову економіку політика, метою якої є надійне, конкурентоздатне, з ощадливим використанням ресурсів і екологічно нешкідливе енергопостачання.
- Подальші зусилля, спрямовані на економне споживання енергії, дослідження та розвиток довгострокових альтернатив її виробництва.
- Намагання досягти в населення згоди використовувати вугілля і атомну енергію.

АЕС дають 38 процентів електроенергії

За бажанням федерального уряду атомна енергія і в майбутньому повинна служити суттєвим елементом забезпечення населення електроенергією. В 1991 р. 21 АЕС у старій Федеративній Республіці виробляла близько 38 процентів електроенергії для загальнодержавних потреб. З 1975 р. будівництво й експлуатація атомних електростанцій у Федеративній Республіці є предметом інтенсивної громадської дискусії. Багато громадян побоюються шкоди чи навіть катастроф, які можуть бути завдані навколишньому середовищу. Катастрофа на Чорнобильській АЕС у 1986 р. посилює такі упередження. Уряд дуже серйозно ставиться до цих побоювань. Населення отримує повну інформацію про енергетичну політику. На дум-

Лінії електропередач: індустріальне суспільство потребує енергію

Стимулюється використання енергії вітру

ку федерального уряду, використання атомної енергії в майбутньому буде до того часу необхідним, поки не будуть знайдені інші порівняно надійні щодо постачання, екологічно чисті, дешеві енергоносії.

Атомні реактори у старій Федеративній Республіці мають визнаний високий рівень безпеки. Від початку мирного використання атомної енергії безпека реакторів зберігає цілковиту перевагу над економічними аспектами. Радіоактивні відходи відкладаються для зберігання в одну з найбільших північнонімецьких соляних шахт. Ці шахти вважаються найбезпечнішим місцем зберігання, тому що згідно з геологічними висновками залишаються стабільними впродовж багатьох мільйонів років.

Після німецького об'єднання на західнонімецьку енергетичну політику значним чином орієнтуються також і нові федеральні землі. Суворий закон Західної Німеччини про охорону навколишнього середовища чинний і на території колишньої НДР, що, наприклад, у сфері атомної енергії призвело до відключення і закриття існуючих реакторів.

Високий рівень німецької енергетичної політики визнаний у всьому світі, і підтверджується, скажімо, щорічними перевірками держав міжнародним енергетичним агентством (IEA). Природоохоронні заходи федерального уряду та підприємств енергопостачання призвели вже до значного зниження забруднення навколишнього середовища.

Фінансова і банківська система

Грошовою одиницею Федеративної Республіки Німеччини є німецька марка (1 нім. марка = 100 пфеннігів). Вона вільно конвертована, отже в будь-який момент може бути обмінною на будь-яку іноземну валюту відповідно до обмінного курсу. Обмежень на рух капіталу за межі держави нема. Німецька марка – одна з найстабільніших валют світу; після долара США вона є другою за важливістю резервною валютою.

Німецький федеральний банк. Емісійним банком Федеративної Республіки Німеччини є Німецький федеральний банк у Франкфурті-на-Майні. Його основний капітал належить федерації. У виконанні своїх функцій він незалежний від федерального уряду, однак повинен підтримувати його загальну економічну політику. Федеральний банк посідає ряд земельних центральних банків і філіалів. Правління федерального банку складається з президента, віцепрезидента й інших членів і призначається федеральним президентом за пропозицією федерального уряду. Правління і президенти земельних центральних банків утворюють разом Центральну раду банків. Вона визначає валютну і кредитну політику федерального банку і формує загальні напрями діяльності керівництва та управління.

Тільки федеральний банк має право випускати банкноти. З 1990 р. розпочато поступовий випуск нових банкнот; вперше появилася банкнота вартістю 200 нім. марок. Федеральний банк регулює грошовий обіг і кредитне фінансування економіки і займається банківськими операціями платіжного обороту всередині країни і з закордоном. З Договором про економічний, валютний і соціальний союз 1 липня 1990 р. була переведена на німецьку марку валюта колишньої НДР. Одночасно на територію колишньої НДР був розповсюджений Закон про кредитну систему. Цей та інші закони банківського нагляду охопили 571 кредитну установу НДР.

Управляючи обігом грошей федеральний банк переслідує мету забезпечити стабільність німецької марки і одночасно гарантувати необхідний платіжний засіб для фінансування економічного росту. Для цього він насамперед використовує політику мінімальних резервів, рефінансування і відкритого ринку.

Німецькі банкноти

Кредитні установи повинні безпроцентно тримати у федеральному банку певну процентну частину своїх зобов'язань – мінімальний резерв. Змінюючи цю процентну частку федеральний банк може впливати на можливості надання кредитів кредитними установами.

Ведучи політику рефінансування федеральний банк управляє наданням кредитів кредитним установам. Це здійснюється закупівлею векселів і виданням цінних паперів. Важливими факторами управління служить дисконтний (для векселів) і ломбардний (для цінних паперів) тарифи. Федеральний банк має право проводити операції на відкритому ринку тільки з метою регулювання грошового ринку. Закуповуючи цінні папери він скеровує гроші в економіку і, продаючи цінні папери, забирає їх звідти.

Європейська валютна система. З 1979 р. Європейська валютна система (ЄВС) переслідує мету стабілізації курсів обмі-

ну валют країн-членів ЄТ. До ЄВС належать усі країни-члени ЄТ крім Іспанії і Португалії; для Великобританії і Греції діють спеціальні положення. З метою стабілізації обмінних курсів кожна країна-член встановила для своєї валюти основний курс, який виражений у європейській грошовій одиниці ЕКЮ. Вартість ЕКЮ вираховується на основі "кошика" валют країн-членів. Ринкові курси кожної валюти можуть відхилитися в певних межах від двосторонніх основних курсів. Якщо ринкові курси виходять за межі допуску, то з метою регулювання втручаються національні емісійні банки. ЄВС сполучає тільки обмінні курси валют країн-членів. Обмінні курси щодо третіх валют, як наприклад до долара США або японської єни, формуються вільно на валютних ринках. Європейська єдина валюта появиться найпізніше в кінці дев'яностих років. Керівники держав і урядів країн-членів ЄТ прийняли відповідне рішення на зустрічі ЄТ в верхах у Маастріхті в грудні 1991 р.

Кредитні установи. У Німеччині діють громадсько-правові, акціонерні і приватні банківські установи. У 1990 р. діяло 341 кредитних банків, 11 головних жирууправлінь, 771 ощадна каса, 4 центральних акціонерних банки, 3392 кредитних акціонерних товариства, 36 іпотечних банків і громадсько-правових основних кредитних закладів, плюс 18 кредитних установ з особливими завданнями, 20 грошових фондів будівельних кооперативів і 16 поштових жирозакладів і поштових ощадних кас.

До приватних кредитних банків належать великі банки у правовій формі акціонерних товариств. Їх клієнтами є не тільки фірми, але й також багато працівників за наймом. Головні жирууправління (земельні банки) є центральними кредитними установами громадсько-правових ощадних кас в окремих федеральних землях. Як банки земель вони виконують переважно завдання регіонального фінансування. Ощадні каси мають переважно общини і спілки общин. Їх найбільшими приватними групами клієнтів є особи, які займаються самостійною діяльністю і працівники за наймом. Вони мають правову форму автономних громадсько-правових фірм; відповідальність перед ощадною касою несе община. Центральні акціонерні банки є головними закладами сільськогосподарських кас взаємодопомоги і народних банків. Ці акціонерні товариства утримуються передусім сільським господарством і середньостановим ремеслом. Понад 11 млн. німців належать до цих акціонерних товариств.

Франкфуртська біржа цінних паперів найбільша в Німеччині

Іпотечні банки є приватноправовими реальними кредитними установами, які надають іпотечні кредити і комунальні позики, а фонди для цього утворюють шляхом надання іпотек і випуском комунальних облігацій. До кредитних установ з особливими завданнями належить, зокрема, Кредитний заклад у справах відбудови. Грошові фонди будівельних кооперативів приймають внески від осіб, які хочуть будувати чи купувати власне житло і надають позику після того, як була заощаджена певна частина визначеної загальної суми.

Нагляд за діяльністю всіх кредитних установ Федеративної Республіки здійснює Федеральна установа нагляду за кредитною справою в Берліні. Якщо якась кредитна установа потрапляє у важке становище, то втрати вкладників покриває так званий "пожежний фонд" кредитного ремесла.

Фінансові ринки. Сума кредитів, що їх надають кредитні установи, останніми роками постійно зростала. У кінці 1990 р. фінансові заклади старих федеративних земель надали фірмам і працівникам за наймом кредитів на суму понад два більйони нім. марок (2000 млрд. нім. марок). Одночасно зросли заощадження приватних домашніх господарств. Так, заощадження у старій Федеративній Республіці зросли з 491 млрд. нім. марок у 1980 р. до 678 млрд. нім. марок у 1990 р. Заощадження, хоч вони й приносять незначні проценти, займають все ще перше місце в утворенні приватного майна. Більший відсоток приносять цінні папери з твердими процентами, об'яжких у 1990 р. становив близько 1,46 більйонів нім. марок. Значну частину з них складають державні позики. Сюди від-

носяться також і іпотеки, через які надходить велика частина фондів для будування житла.

Торгівля акціями відіграє у німців відносно невелику роль. Найважливіша біржа цінних паперів діє у Франкфурті-на-Майні. Там здійснюється майже дві третіх усього обороту цінних паперів німецьких бірж. Франкфуртська біржа займає четверте місце в світі після Токіо, Нью-Йорка і Лондона.

Рахунки і способи платежів. У шістдесятих роках ще не один німецький працівник за наймом отримував свою заробітну платню готівкою. Сьогодні практично кожний працівник за наймом має жирорахунок або рахунок для нарахування зарплати. Крім цього, понад 30 млн. німців користуються для здійснення платежів єврочеками, які признають майже у всіх європейських країнах. Все більшою популярністю користуються кредитні карточки. У 1990 р. в обігу було понад 5,4 млн. кредитних карточок.

Федеральне об'єднання німецьких банків
Bundesverband Deutscher Banken
Mohrenstr. 35–51, 5000 Köln 1

Німецька спілка ощадних кас і головних жироуправлінь
Deutscher Sparkassen- und Giroverband
Simrockstr. 4, 5300 Bonn 1

Федеральне об'єднання німецьких народних банків і сільськогосподарських кас взаємодопомоги, з. т.
Bundesverband der deutschen Volksbanken und Raiffeisenbanken e.V.
Heussallee 5, 5300 Bonn 1

Ярмарки і виставки

Німецькі торговельні виставки мають традицію: вони розвинулися в ранньому середньовіччі з окремих ринків, на яких збиралися люди, щоб торгувати. Ярмарки знаходилися під захистом князів. Так 11 липня 1240 р. кайзер Фрідріх II надав місту Франкфурту-на-Майні привілей ярмарку і взяв під свій захист подорожуючих на ярмарок купців. Свій пізніший розквіт Лейпцігський ярмарок завдячує привілею кайзера Максиміліана від 1507 р.

Сьогодні колишню універсальну виставку в Німеччині замінила галузева виставка одної або кількох галузей економіки. Німеччина признана країною ярмарків у цілому світі. Зі 150 ведучих міжнародних виставок 107 відбуваються тепер у Німеччині. У 1991 р. надрегіональні ярмарки і виставки відвідали понад 9,6 млн. осіб.

Німецькі ярмарки постійно розширюють асортимент експонатів. Цьому сприяють значні інвестиції для реконструкцій і новобудов, а також постійне оновлення концепцій виставок. На німецьких виставках зростає частка експонентів з-за кордону. В 1991 р. вона становила близько 44 процентів. Зріст міжнародного асортименту поживляє конкуренцію і збільшує кількість міжнародних учасників.

Внутрішні ярмарки і виставки. Поряд з великими ярмарками в Німеччині щорічно відбуваються близько 130 регіональних і велика кількість менших виставок. Найважливішими німецькими містами-ярмарками є: Берлін, Дюссельдорф, Ессен, Франкфурт-на-Майні, Ганновер, Кельн, Лейпціг, Мюнхен, Нюрнберг і Штутгарт. Особливе значення має заснований у 1947 р. ганноверський ярмарок, який проходить кожної весни. Ця найбільша промислова виставка світу налічує близько 6000 експонентів засобів виробництва і споживчих товарів на виставочній площі майже у півмільйона квадратних метрів. З 1986 р. для галузей оргтехніки, інформаційної і комунікаційної техніки проводиться окрема ярмарка "СЕВІТ".

Весною і восени Франкфурт-на-Майні стає ареною ярмарків споживчих товарів – головним чином кераміки, фарфору, скла, художнього ремесла, прикрас і паперових виробів. Крім того, у Франкфурті проводиться ряд таких значних галузевих ярмарків, як раз на два роки міжнародна галузева виставка

Ярмарка в Ганновері – найбільший огляд промисловості в світі

“сантехніка – опалення – кондиціонери”, а також “interstoff” – галузевий ярмарок швейного текстилю. Великою популярністю користується роками міжнародний книжковий ярмарок, який кожної осені збирає з цілого світу видавців, торгівців книгами і авторів.

У Кельні проводяться “ANUGA” (світовий ринок харчування), “photokina” (світова фотовиставка), міжнародний ярмарок меблів, “art-cologne” (виставка виробів мистецтва) та інші спеціальні ярмарки побутових приладів, залізоскоб’яних виробів, велосипедів і мотоциклів. У Берліні проводяться в першу чергу популярні в цілому світі “зелений тиждень” (виставка сільськогосподарської продукції і харчової промисловості), міжнародна туристична біржа, ярмарок трансатлантичного імпорту “партнери прогресу” і міжнародна радіовиставка. У 1992 р. в

Берліні знову після 60-річної паузи відбудеться "IFA – міжнародна виставка авіаракетно-космічної техніки". Визначними виставками в Дюссельдорфі є "Drupa" (друк і папір), "GIFA" (галузєва виставка ливарної промисловості), "INKAMA" (вимірювальна техніка і автоматика), "INTERPAK" (технологія упакування), а також організовувана часто протягом року міжнародна виставка мод "IGEDO".

Найважливішими виставками в Мюнхені є "BAUMA" (міжнародний ярмарок будівельної техніки) і "Міжнародний ярмарок ремесла". Зростає значення спеціальних виставок комп'ютерів і електронних конструктивних елементів.

Німецьке об'єднання з'єднало дві найрізноманітніші форми ярмаркового господарства: децентралізовану, узгоджену з

Лейпціг – традиційне місто ярмарків

залученою економікою, справу галузевих ярмарків у Західній Німеччині, і, орієнтовану на Лейпцігський універсальний ярмарок, ярмаркову справу з державним управлінням у колишній НДР.

Лейпціг розробив нову, орієнтовану на галузеві виставки, концепцію ярмарків. Так, традиційний лейпцігський весняний ярмарок продовжує відбуватись як сукупність багатьох галузевих ярмарків. Лейпціг опирається на свою компетентність у торгівлі зі Сходом і прагне спонукати економічне піднесення східних країн-сусідів.

Закордонні ярмарки і виставки. Зростаюче переплетення економіки веде до того, що все важливішим для німецької економіки стає розвиток експорту за рахунок участі в ярмарках і виставках за кордоном. Це здійснюється у формі інформаційних стендів експортної економіки, демонстрацій, зразків і моделей або спільних виставок індустріальних фірм і урядових закладів. У 1990 р. німецькі фірми брали участь у 136 великих зарубіжних виставках. Федеративна Республіка Німеччина регулярно організовує промислові виставки за кордоном – наприклад, виставку “TECHNOGERMA” в 1991 р. в Сеулі. У 1992 р. вона брала участь у світовій виставці в Севільї. Очевидно Німеччина стане місцем проведення світової виставки, яка запланована на 2000 рік в Ганновері. Ця світова виставка повинна відбутися під гаслом “людина – природа – техніка”.

Комісія німецької економіки з питань ярмарків і виставок AUMA
Ausstellungs- und Messeausschuß der Deutschen Wirtschaft AUMA
Lindenstr. 8, 5000 Köln 1.

Транспорт

Сучасне промислове суспільство, яким є Федеративна Республіка Німеччина, потребує високорозвинутої транспортної системи. Вона забезпечує вільне пересування людей, полегшує їм вибір місця проживання і праці, зменшує різницю у життєвих умовах. Індустрія, ремесло і торгівля можуть працювати на повну силу і швидко реагувати тільки за умов добре розбудованої транспортної мережі. Це особливо важливо для такої орієнтованої на зовнішню торгівлю країни, як Німеччина.

Німецька транспортна політика покликана вирішувати великі завдання. Потрібно проводити ремонт і розбудову транспортної мережі колишньої НДР. Зі вступом в силу європейського внутрішнього ринку в 1993 р. і відкриттям Східної Європи Німеччина ще більше, ніж досі ставатиме вузлом економічних та транспортних зв'язків у центрі Європи.

Транспортний проект НІМЕЦЬКА ЄДНІСТЬ. У той час, коли старі федеральні землі мають добрі дороги, транспортна мережа нових федеральних земель потребує капітальної реконструкції і розбудови. За сьогоднішніми підрахунками до 2000

На новому вокзалі Кассель-Вільгельмсгее – експрес ICE

року – це мільярди капіталовкладень. Пріоритет має розбудова внутрішньонімецьких сполучень схід–захід, адже вони відіграють головну роль у зростанні Німеччини. Тому федеральний уряд визначив 17 особливо важливих завдань дорожнього, річкового та залізничного транспорту. Для термінових транспортних проєктів НІМЕЦЬКА ЄДНІСТЬ значно скорочується процедура планування, об'єкти будівництва доріг і залізниць передаються приватним компаніям.

Транспортні засоби. Приватні автомобілі – найголовніший транспортний засіб у Німеччині. В 1990 р. обсяг перевезень приватними автомобілями в пасажирокілометрах становив близько 685 мільярдів. На автобуси, метро і трамваї припало 88, на залізницю – 63 і на літаки – 18 мільярдів пасажирокілометрів. У вантажопереvezеннях на першому місці були вантажні машини – 183 млрд. тоннокілометрів. Далі ідуть залізниця – 103 і річковий транспорт – 57 млрд. тоннокілометрів.

Федеральна залізниця і Німецька імперська залізниця. Найбільшим транспортним підприємством Федеративної Республіки є Німецька федеральна залізниця (DB). Вона належить державі. Згідно з передбаченим злиттям з Німецькою імперською залізницею (DR) об'єднана Німецька залізниця нараховуватиме 500 000 співробітників. З причин раціоналізації в наступні роки ця цифра мусить зменшитися, зокрема на DR. На сьогодні загальна протяжність обох залізниць складає близько 40 900 км; з них майже 16 000 електрифіковані. Частику DR, яка становить 13 000 км, передбачено скоротити до основної мережі довжиною близько 4800 км. Залізниця залишається необхідним, найбільш екологічним, засобом перевезення в першу чергу великих об'ємів вантажів для комбінованого транспорту і пасажирських перевезень. Тільки на модернізацію в нових федеральних землях потрібно буде затратити близько 40 млрд. нім. марок. На Заході DB у 1990 р. ввела в експлуатацію свої перші нові швидкісні залізничні магістралі. Вони дозволяють розвивати новим поїздам ICE швидкість до 250 км/год. Заплановані наступні швидкісні відтинки. Нові магістралі між Ганновером і Вюрцбургом, а також Мангейм–Штутгарт роблять залізницю ще більш привабливою для бізнесменів. Мета полягає у створенні на відстані до 500 км альтернативи до літака і автомобіля. Ще в 1971 р. були введені в експлуатацію поїзди “Intercity”. З 1991 р. щоденно в понад 250 міст курсують більше, ніж 630 поїздів далекого прямування.

Залізниця відіграє важливу роль як вид громадського транспорту приміського сполучення міських агломерацій. Привабливі пропозиції стараються переконати якомога більше власників автомобілів "пересісти" на транспортні засоби громадського користування, що було б також екологічним плюсом. Держава затратила мільярди на розширення і будівництво мереж міських залізниць в Берліні і Гамбурзі, промислового району Руру, у Франкфурті-на-Майні, Кельні, Нюрнберзі, Штутгарті і Мюнхені. Міські залізниці доповнюють метро, трамваї і автобуси. Зарекомендувала себе "Транспортна спілка", яка є об'єднанням громадських транспортних засобів майже у всіх міських агломераціях і дозволяє користуватися одним і тим же квитком для проїзду на всіх видах транспорту спілки. Однак загалом частка громадського транспорту приміського сполучення зменшується. Політика земель і міст спрямована на скорочення цієї тенденції.

Дорога. На дорогах Німеччини більше автомобілів, ніж будь-коли. У 1990 р. нараховувалось близько 42,2 млн. зареєстрованих автомобілів, серед них 35,5 млн. легкових (у 1950 р. у старій Федеративній Республіці було лише 1,9 млн., у 1986 р. – близько 31,7 млн. реєстрацій). Дорожня мережа міжрегіонального сполучення має загальну довжину 221 000 км, з них 11 000 км автобанів (автострад). Після США Німеччина має найбільшу мережу автомагістралей у світі. За винятком нових федеральних земель сьогодні йдеться не стільки про будівництво нових відрізків, скільки про усунення важких відтинків і аварійнонебезпечних місць, а також сполучення зі слабкими у структурному відношенні районами. На переважній більшості німецьких доріг діє класифіковане обмеження швидкості руху. Так, максимальна швидкість руху на дорогах федерального підпорядкування, як правило, становить 100 км/год., а в населених пунктах – 50 км/год., у житлових районах швидкість руху часто обмежена тільки до 30 км/год. Тільки на частині автострад нема обмежень швидкості руху.

Для багатьох автомобіль і надалі залишається необхідним як засіб, щоб добратися на роботу. Інші не бажають відмовлятися від нього в час дозвілля. Швидке перевезення вантажів "від дверей до дверей" неможливе без вантажних машин. Автомобіль залишиться і в майбутньому головним транспортним засобом.

У деяких випадках дорожний і залізничний транспорт взаємодоповнюють себе. Так, наприклад, коли вантажні автомо-

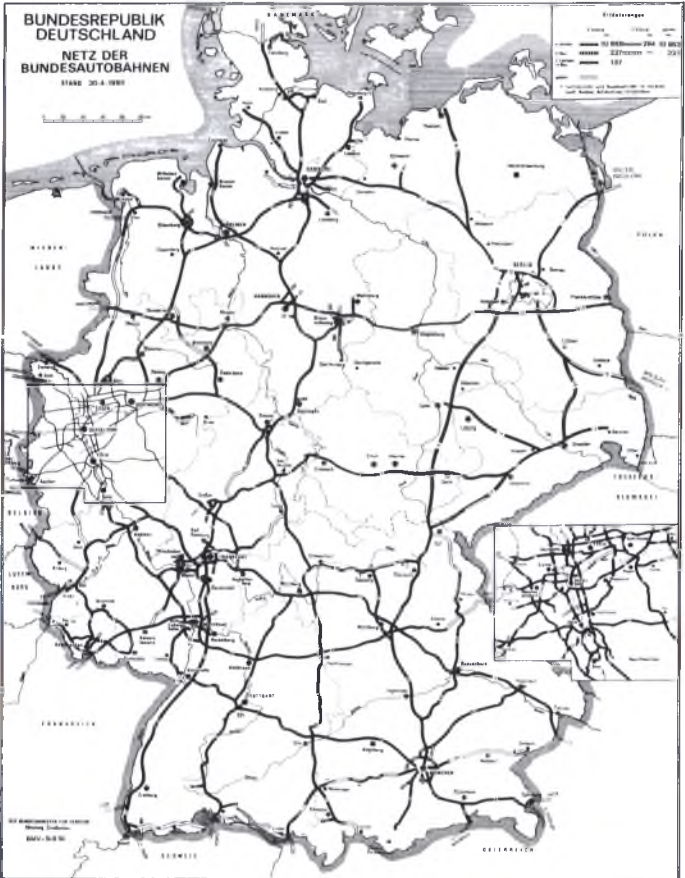
За довжиною автострад Німеччина займає друге місце в світі

білі перевозяться залізницею на спеціальних платформах. Залізничний і дорожний транспорт кооперують також у контейнерних перевезеннях, де залізниця відіграє важливу роль як елемент транспортної ланки. Це стосується також перевезень автомобілів туристів до місць їх відпочинку.

Мобільність і вигоди, які кожен отримує від автомобіля, мають також і негативні аспекти. Поряд з індустрією і домашніми господарствами автомобілі є основною причиною забруднення атмосфери. Вже давно користуються податковими пільгами власники автомобілів, які мають понижено отруйність вихлопних газів. Постійно підвищується безпека руху. Це відбувається за рахунок сучасних доріг, навчання правил вуличного руху вже в школах, а також випуску все безпечніших автомобілів. Хоч за останні роки і зросла кількість дорожньо-транспортних випадків, усе-таки не зважаючи на зрослу транспортну насиченість вдалося помітно знизити число загиблих у старих федеральних землях. У колишній НДР, де людям раптово довелося звикати до різкого підвищення транспортного руху і швидких автомобілів, кількість дорожньо-транс-

портних випадків значно зростає. Покращення безпеки руху на дорогах залишатиметься тривалим завданням.

Корабельний транспорт. Федеративна Республіка має також власний торговельний флот, який належить до найсучасніших і найбезпечніших у світі і нараховує 1066 суден загальним тоннажем 5,68 млн. брутто-тонн. Дві третіх суден не старші десяти років. Німеччина належить до провідних країн щодо контейнеровозів і суден з горизонтальним способом навантаження і розвантаження.

Мережа федеральних автострад

Німецькі морські порти (найбільшими є Гамбург, Бремен/Бремергафен, Вільгельмсгафен, Любек і Росток) відстояли свої позиції у міжнародній конкуренції. Такі іноземні порти, як Роттердам, хоч і мають вигідніше транспортне розташування, та німецькі порти залишилися конкурентноздатними завдяки вагомим інвестиціям в інфраструктуру і сучасне устаткування для підйому і транспортування вантажів. Сьогодні це "швидкі порти", в яких за короткий час завантажуються і розвантажуються великі судна. Балтійські порти в Мекленбурзі-Передній Померанії очікують особливих імпульсів від транспортних зв'язків зі Східною Європою.

Внутрішній водний транспорт має в Німеччині розвинуту мережу водних шляхів. Найважливішим міжнародним водним шляхом, по якому перевозяться близько двох третіх німецьких річкових вантажів, є Рейн. Приблизно 3900 німецьких вантажних суден курсують по річках і каналах загальною довжиною 6700 км. Проводиться даліше розширення і модернізація цієї мережі, наприклад, Середньонімецький канал і канал Ельба-Гавель для внутрішньонімецьких сполучень, підвищення вантажообігу по каналу Рейн-Майн-Дунай, який є прямим водним шляхом між Північним і Чорним морями.

Повітряний транспорт. Бурхливий розвиток міжнародних повітряних сполучень ставить також і Німеччину перед зростаючими вимогами щодо аеропортів і безпеки польотів. У 1990 р. в німецьких аеропортах було зареєстровано 82 млн. пасажирів і майже 1,8 млн. тонн авіаційних вантажів. Найбільшим аеропортом є Франкфурт-на-Майні. Він належить також до найважливіших у Європі. Інші аеропорти в Німеччині це: Берлін-Тегель і Берлін-Шенефельд, Гамбург, Бремен, Ганновер, Дюссельдорф, Кельн/Бонн, Мюнхен, Нюрнберг, Штутгарт, Саарбрюккен, Лейпціг, Дрезден і Ерфурт. Розширення слід очікувати передусім у Берліні.

Німецька Люфтганза належить до відомих міжнародних авіакомпаній. У 1990 р. обсяг її перевезень склав приблизно 22,5 млн. пасажирів. Її флот нараховує понад 220 сучасних авіалайнерів. У час відпусток щорічно понад 15 млн. пасажирів користуються послугами авіакомпаній Кондор, ЛТУ, Гапаг-Ллойд, Аеро-Ллойд, Джерман Ерлайнз і невеликих чартерних фірм. Близько 90 міжнародних авіакомпаній підтримують сполучення на регулярних авіалініях з німецькими аеропортами, які мають понад 200 прямих сполучень у більш як 90 країн.

Німецькі аеропорти мають приватно-правовий статус, а дер-

Авіаційний перехресток у Європі – франкфуртський аеропорт

жава здійснює функції контролю. Безпекою польотів займається федеральне управління безпеки польотів. У Німеччині стандарти щодо безпеки аеропортів і польотів постійно підтримуються на рівні сучасного розвитку техніки.

Перспективи транспортної політики. Вчені, які займаються дослідженням транспортних проблем, передбачають дальше збільшення кількості транспорту в Німеччині. Так, пасажирські перевезення на дорогах до 2010 р. мають підвищитися ще на близько 30 процентів. Відповідно до прогнозів залізничний транспорт зросте на 40 процентів, повітряний транспорт, може, навіть більш, ніж подвоїться. Темпи зростання обсягу перевезень вантажів на далекі відстані будуть ще більшими. Перевезення вантажів на дорогах зросте на 95, на залізниці – на 55 відсотків. Тим важливіше підтримувати транспортну систему екологічно якомога чистішою, безпечнішою, а також оптимально використовувати її потенціал.

Пошта і зв'язок

500 років тому, точніше в 1490 р. на шляху з Інсбрука до Мехелена, який сьогодні знаходиться на території Бельгії, з'явилися перші кінні поштові етапи. Це був час народження пошти в Німеччині. Про цю історичну дату нагадують святкування 500-річчя пошти в 1990 р.

Майже одночасно зі святкуванням 500-річчя співпала докорінна реорганізація пошти і зв'язку в Німеччині. Колишні підприємницькі завдання поштового міністерства були передані трьом новоствореним державним фірмам. Це

– Німецька федеральна пошта ПОСТДІНСТ

– Німецька федеральна пошта ПОСТБАНК

– Німецька федеральна пошта ТЕЛЕКОМ

Спільне адміністративне управління "Федеральна пошта" залишиться і на майбутнє. Однак нова конструкція дає трьом фірмам відносну самостійність і більшу свободу підприємницьких дій.

Інтереси держави уособлює і в нових умовах федеральний міністр пошти і зв'язку. Відповідні правові приписи і визначені федеральним урядом політичні цілі гарантують виконання завдань для суспільства. Крім того, міністр пошти займається регулюванням цілого ринку пошти і зв'язку. Щоб якомога краще задовольнити попит на послуги пошти, поштового банку і зв'язку три поштові фірми виконують свої завдання на виробничо-господарських засадах.

Ця сучасна структура повинна допомогти пошті залишитися конкурентноздатною також в умовах динамічного росту на європейському ринку. Це стосується насамперед зв'язку, де все частіше з'являється нова техніка і потрібно брати до уваги нові побажання клієнтів.

ТЕЛЕКОМ. Ця фірма займається будівництвом і експлуатацією систем зв'язку для обміну інформацією і даними. Сюди належать телефонна мережа, мобільний радіотелефонний зв'язок і оперізуючий всю земну кулю супутниковий зв'язок. Телефонна мережа повністю входить у компетенцію ТЕЛЕКОМУ, але на ринку приладів і систем для абонента він мусить конкурувати з приватними фірмами. Тому споживач має широкий вибір різноманітних типів телефонних апаратів і таких засобів зв'язку, як євросигнал, телекс і телефакс.

Наземна радіостанція в Райстінгу, Баварія

Телефонний зв'язок всередині країни цілком автоматизований. Телефонні абоненти в 212 країнах світу набираються також безпосередньо. Зростає служба телефаксу: у 1991 р. в експлуатації нараховувалось 900 000 телефаксів. Поряд з мережею телетайпного зв'язку ТЕЛЕКОМу все більшого значення набувають нові служби передачі тексту і даних. Швидкими темпами ведеться розширення мережі скловолоконних ліній для відеоконференцій, відеотелефонів і швидкісної передачі даних. Вже прокладено 500 000 км ліній.

Другою за розмірами службою зв'язку стало кабельне телебачення. У 1991 р. були під'єднані близько 9 млн. домашніх господарств. Під'єднання до кабельного телебачення дозволяє приймати приватні і громадсько-правові телестанції, а також радіопередачі.

Особливим завданням для ТЕЛЕКОМу є розширення застарілої телефонної мережі колишньої НДР. У 1990 р. і 1991р. там були встановлені і запуснені головні елементи повністю нової, цифрової мережі "overley". Вона працює на скловолоконних лініях, лініях радіорелейного зв'язку, найсучаснішій цифровій комутаційній апаратурі і сполучає центри нових федеральних земель між собою і зі старими федеральними землями. До кінця 1991 р. в нових федеральних землях до теле-

фонної мережі було під'єднано 500 000 нових телефонних абонентів, причому перевага надається фірмам і адміністративному управлінню.

Взагалі у 1991 р. в Німеччині налічувалось близько 30 млн. телефонних абонентів.

ПОСТДІНСТ. Німецька федеральна пошта, яка нараховує близько 400 000 співробітників, є найбільшою німецькою сервісною фірмою. Її державне завдання полягає у транспортуванні листів і вантажів на будь-яку відстань в будь-яке місце в межах Німеччини – для кожного за однаковий тариф. Це дуже коштовна послуга. Зараз ПОСТДІНСТ потребує дотацій від ТЕЛЕКОМУ. Приблизно до 1996 р. пошта збирається мати прибутки у цій галузі. На конкуренцію приватних фірм вона реагує міжнародною кооперацією. До вступу в конкуренцію з приватними поштовими службами вона підготовляє зовсім нову концепцію перевезення вантажів.

Суть першочергової мети поштового сервісу у тому, щоб зі 100 вкинутих листів на другий день 90 дійшли до адресата.

ПОСТБАНК. Німецький ПОСТБАНК є широкою банківською службою, хоч і з правових причин він не має права займатися кредитним і інвестиційним бізнесом. Тим не менше його сервіс відіграє велику роль: майже кожен третій громадянин Федеративної Республіки має поштовий ощадний рахунок. Він може вносити і знімати гроші у кожному поштовому відділенні. Важ-

Федеральна пошта в цифрах (1990/91 рр.)

		Постдінст	Телеком	Постбанк
Співробітники		390 000	260 000	270 000
Листові відправлення	13,87 млрд. щорічно			
Вантажні відправлення	327,3 млн. щорічно			
Посилки	281,9 млн. щорічно			
Телефонні абоненти			30,5 млн.	
Радіотелефон			0,4 млн.	
Телефакс			0,8 млн.	
Абоненти кабельного телебачення			9 млн.	
Поштові ощадні рахунки				24 млн.
Поштові жирорахунки				5 млн.

ливу роль у безготівковому розрахунку відіграє жирслужба ПОСТБАНКу. ПОСТБАНК сподівається здобути нових клієнтів за рахунок покращення сервісу і нових пропозицій. Так, з 1991 року за допомогою ПОСТБАНК-картки можна знімати гроші у всіх поштових відділеннях і грошових автоматах. Запланована участь у сфері термінових вкладів, федеральних скарбничих векселів і в страховому заощадженні. Вже сьогодні ПОСТБАНК Німеччини, який нараховує понад п'ять мільйонів поштових жирорахунків і майже 24 млн. ощадних рахунків, є найбільшою спеціальною установою приймання внесків і ведення розрахунків.

Німеччина – країна туризму

Німеччина – туристична країна з вартою уваги різноманітністю міст і ландшафтів на порівняно невеликій території. Федеративна Республіка є улюбленою країною туризму і для самих німців: майже половина з них проводить відпустку у власній країні. Лише 13 відсотків ночівель у готелях припадає на іноземців (для порівняння: в Австрії – дві третини). І все-таки іноземні гості залишили в країні в 1990 році 17,3 млрд. нім. марок.

Що пропонує Німеччина. Протягом століть німецькомовна територія була вільним союзом окремих суверенних країн з багатьма меншими та більшими резиденціями і столицями.

Гарміш-Партенкірхен взимку

Приельбські пісковикові гори в "Саксонській Швейцарії"

Майже у всіх квітло самостійне культурне життя. Про це свідчать сьогодні по всій країні архітектурні пам'ятки і бібліотеки, музеї та мистецькі збірки, сади і театри. Це улюблені цілі знавців і любителів мистецтва.

Приваблює розмаїття краєвидів. На півночі – це узбережжя й острови. Популярними є озерні краї в Гольштейні та Мекленбурзі, Середньогір'я та Альпи. На півдні – Бодензее та баварські озера. Романтичні сценарії пропонують долини річок Рейну, Майну, Мозелю, Неккару, Дунаю та Ельби. Понад 80 туристичних маршрутів осторонь великих автомагістралей ознайомлюють зі старими культурними ландшафтами і найрізноманітнішими визначними місцями. Вони прокладені через особливо гарні куточки країни і запрошують до оглядання, перебування і затримки. Найвідомішим літнім маршрутом є Романтичний шлях, де ніби потрапляєш у середньовічні Ротенбург об дер Таубер, Дінкельсбюль і Нердлінген.

На сліди давньої історії туристи натрапляють також у місцевостях, що не зазначені в путівниках. У Баварії вабить веселе барокко, на півночі – строгість цегляної готики. В декотрих місцевостях здається, ніби зупинився час. Відвідувач може сподіватися гостинності та уславленого німецького "затишку"

(слово, яке лише приблизно можна перекласти такими відповідниками як “тепло” і “комфорт”). Добру нагоду познайомитися з людьми має турист на численних регіональних і місцевих національних святах і святах строїв, тижнях винобрання й інших народних і міських святах.

Кухня та готелі досягли в останні десятиріччя високого стандарту. Їх асортимент починається від недорогої селянської господи, приватної квартири і сягає – через пансіонати – дорогих парків відпочинку та готелів міжнародного класу. Туристична індустрія нових федеральних земель ще має недоліки, проте вони поступово усуваються. Саме ці райони сподіваються отримати від туризму суттєві імпульси для економіки.

У гастрономії знавці говорять зараз про “чудо німецької кухні”. Всупереч поширеній думці, німецька кухня не складається лише зі свинячих ніжок та квашеної капусти. Для любителів вишуканих страв з'являється все більше ресторанів, які витри-

На півдні Німеччини багато романтичних озер

Далекий горизонт: узбережжя в Мекленбурзі-Передній Померанії

мують французьку та італійську конкуренцією. Про це свідчать оцінки найважливіших міжнародних каталогів ресторанів. Поруч з цим представлена регіональна німецька кухня з великою різноманітністю спеціальних страв і напоїв. Самі німці цінують не лише власну кухню – навіть у невеликих містечках можна знайти італійські або китайські ресторани, якщо назвати лише деякі національні кухні.

Добре розбудовані не тільки автомагістралі, а й федеральні та місцеві дороги. Далеке сполучення федеральної залізниці обслуговується комфортабельними поїздами, які мають ва-

гони-ресторани, а в нічних поїздах, як правило, також спальні вагони. Бажаючі можуть замовити місце в поїзді для перевезення автомобілів. Протягом цілого року залізниця пропонує поїздки в міста зі знижкою вартості квитків, а також інші пільги, наприклад, для молоді, людей похилого віку і туристичних груп. Туристам (подорожуючим пішки) пропонуються як короткі кільцеві екскурсії, так і далекі маршрути. Добре ознайомитися з Німеччиною можна також на велосипеді.

Формальності для закордонних туристів значно спрощені. Для громадян багатьох країн дозволяється безвізовий в'їзд до Німеччини для перебування з метою відвідин терміном до трьох місяців. Валюту можна ввозити і вивозити в будь-якій кількості.

Нові напрямки в туризмі. В Німеччині, як і всюди на світі, від масового туризму страждає природа окремих відпочинкових регіонів. Причиною цього є транспортне навантаження, розсічення ландшафтів для поселень, забруднення води і повітря. Роками держава намагається шляхом законодавчої охорони ландшафту та природи запобігти дальшому забрудненню навколишнього середовища. У місцях відпочинку все більше здійснюється перехід на природобережливий "делікатний" туризм. Основні зусилля спрямовані на обмеження забудови ландшафтів будинками відпочинку і готелями.

Німецьке центральне бюро туризму. Поруч з комерційними туристичними фірмами за кордоном діє Німецьке центральне бюро туризму (DZT), де воно рекламує подорожі до Федеративної Республіки Німеччини. DZT – член таких міжнародних організацій, як Європейська комісія з туризму (ETC). Воно публікує численні інформаційні видання про Німеччину багатьма мовами.

Німецьке центральне бюро туризму
Deutsche Zentrale für Tourismus
Beethovenstr. 69, 6000 Frankfurt am Main 1

Німецька спілка туризму, з. т. (zareєстроване товариство)
Deutscher Fremdenverkehrsverband e. V.
Niebuhrstr. 16 b, 5300 Bonn 1

Соціальні партнери

Робітники, службовці, чиновники і ті, що вчаться (коротко названі найманими працівниками) складають переважну частину 35,5 мільйона зайнятих у Німеччині. Разом з цими зайнятими за наймом існує 2,5 мільйона осіб із самостійним заробітком, які виступають як працедавці (цифри стосуються старих федеральних земель). Крім 600 000 зайнятих у фірмах членів сімей, у осіб із самостійним заробітком працює більша частина найманих працівників. Роль працедавців виконують також акціонерні товариства, федерація, землі, общини та інші державні заклади.

Працедавці та наймані працівники залежні від співпраці один з одним, хоч одночасно між ними виникають протиріччя інтересів. У Федеративній республіці існує тарифна автономія: працедавець і найманий працівник мають право укладати між собою тарифні угоди без втручання держави. Хоча держава у своєму законодавстві і визначає загальні взаємні умови, проте вона не встановлює, скільки має отримувати робітник або службовець у певній галузі промисловості. Домовитися про це (а також багато іншого, наприклад, про тривалість відпустки) – завдання тарифних партнерів: профспілок і спілок працедавців.

Профспілки. Найбільшою профспілковою організацією є Об'єднання німецьких профспілок (DGB), яке нараховує близько 10,7 мільйона членів у 16 окремих профспілках. Для профспілок DGB характерним є принцип галузевих профспілок ("промисловий принцип"): вони приймають робітників і службовців однієї промислової, ремісничої або іншої галузі господарства (або декількох галузей) незалежно від їх службового становища на підприємстві. Так, шофер і бухгалтер, які працюють в одній друкарні, можуть бути членами профспілки (IG) поліграфічної і паперової промисловості. Поруч з DGB існує Німецька профспілка службовців (DAG), яка нараховує майже 575 000 членів. До неї можуть належати тільки службовці різних галузей економіки. Спілка німецьких чиновників (DBB), яка налічує близько мільйона членів, є найважливішою організацією чиновників. Через особливість законодавства щодо чиновників вона не провадить тарифних переговорів і тому не може, наприклад, закликати до страйку, але має всі риси профспіл-

ки і значний вплив. Об'єднання християнських профспілок Німеччини (CGB) налічує близько 310 000 членів, які організовані в окремих профспілках. В ході об'єднання Німеччини було розпущено Об'єднання вільних німецьких профспілок (FDGB) колишньої НДР. Окремі східнонімецькі профспілки приєдналися до паралельних організацій старих федеральних земель. FDGB не була незалежним представником інтересів найманих працівників, а опорою режиму і вважала себе "школою комунізму".

Німецькі профспілки політично та конфесійно незалежні. Ніхто не змушується до вступу у профспілку. У Федеративній Республіці нема системи "closed shop", – тобто підприємств, на які за домовленістю між профспілками та підприємцями приймаються лише працівники, що є членами профспілок. Рівень організованості, тобто частка членів профспілки серед працівників за наймом кожної окремої галузі господарства, дуже різний, однак в середньому становить до 50 процентів. Для своїх членів профспілки мають численні навчальні заклади. DGB – організатор щорічного Рурського фестивалю, який влаштовується в Реклінггаузені. Кожен рік вона присуджує авторитетну премію в галузі культури.

Окремі профспілки DGB (1990 р.)

Профспілки промислових галузей або профспілки (старі федеральні землі)	Кількість членів (у тис.)	Частка DGB (%)
Будівельна промисловість	462,7	5,8
Гірничодобувна і енергетична	322,8	4,1
Хімічна, паперова і керамічна	675,9	8,5
Залізничний транспорт	312,3	3,9
Виховання і наука	189,1	2,4
Садівництво, сільське і лісове господарство	44,1	0,6
Торгівля, банки і страхування	404,7	5,1
Деревообробна та синтетичні матеріали	152,7	1,9
Шкіряна промисловість	42,6	0,5
Засоби масової інформації	184,7	2,3
Металообробна	2726,7	34,4
Харчова і смакова промисловість, ресторани	275,2	3,5
Поліція	162,7	2,1
Пошта	478,9	6,0
Текстильна і швейна	249,8	3,1
Державні і комунальні служби, транспорт	1252,6	15,8
Об'єднання німецьких профспілок	7937,9	100

Спілки працедавців. На чолі численних поділених за галузями спілок працедавців стоїть Федеральне об'єднання німецьких спілок працедавців (BDA). Само воно, як і DGB, не укладає тарифні угоди, а діє як координаційний орган і захищає основні інтереси членів. Ступінь організованості працедавців значно вищий ніж найманих працівників, і становить близько 90 процентів. BDA охоплює всі галузі господарства – від промисловості, торгівлі, ремесла, банків, страхування і сільського господарства до транспорту. Але воно представляє підприємства лише у їх функції працедавця, тобто як партнер у переговорах з профспілками. Всі інші інтереси, наприклад, економічні та податкові питання, враховуються іншими об'єднаннями. Як приклади можна назвати Федеральну спілку німецької промисловості (BDI), Центральну спілку німецьких ремесел, Федеральну спілку німецької оптової і зовнішньої торгівлі.

Тарифні угоди. Існують два суттєві різновиди тарифних угод, які укладають окремі профспілки із спілками працедавців або з окремими працедавцями. Тарифна сітка визначає оплату робітників і службовців. Звичайно вона приймається на один рік. Загальна тарифна угода регулює питання робочого часу, тривалості відпустки, термінів звільнення, оплати позатермінових години праці та багато іншого. Здебільшого ця угода діє протягом багатьох років. Крім того, є інші тарифні угоди, які стосуються особливих видів праці.

Перезміна на автозаводі в Гессені

Сторони, котрі укладають тарифну угоду, вільні щодо визначення змісту угод. Вони повинні лише враховувати мінімальні законоположення, якщо такі існують. Наприклад, максимальний час праці згідно з законодавством все ще становить 48 годин на тиждень. Насправді ж, майже всі наймані працівники мають за тарифом час праці менший, ніж 40, а частково тільки 35 годин. Те ж саме з відпусткою, де закон передбачає 18 днів, у той час як за тарифом термін відпустки складає шість і більше тижнів. Майже всі наймані працівники на підставі тарифних угод отримують відпускні гроші та гроші на Різдво. Виплачувані фактично зарплати і оклади, а також інші виплати в багатьох галузях економіки відчутно перевищують встановлені тарифними угодами суми.

Страйкова боротьба. В Німеччині страйкова боротьба дозволяється тільки з питань тарифних угод. Тому боротьбу можуть провадити лише сторони, які укладають тарифні угоди. На час дії тарифних угод не допускається страйкова боротьба з питань, визначених у них. З цих та інших причин страйкова боротьба в Німеччині ніколи не набирала такого розмаху, як в інших промислових країнах. Крім цього, сторони передбачили численні способи арбітражного розгляду. Статути більшості профспілок містять вимогу загального голосування членів профспілки з питань страйку. Ухвала про страйк може прийнятися тільки кваліфікованою більшістю голосів – трьома четвертими.

Праву профспілок на страйк працедавці протиставляють локаут: вони тимчасово закривають підприємства. Федеральний суд з питань праці та Федеральний конституційний суд з певними обмеженнями утвердив локаут як дозволений спосіб страйкової боротьби, але серед громадськості це залишається спірним питанням. Держава в страйковій боротьбі дотримується нейтралітету. Тому страйкарі та усунені від праці не отримують грошової допомоги через безробіття зі страхування на випадок безробіття. Члени профспілок, втративши заробок, отримують матеріальну допомогу з профспілкових страйкових кас, а ті, що не вступили до організації, не дістають нічого. У цей час вони змушені жити на заощадження або подавати заяву на соціальну допомогу.

Співпраця. Працедавці і наймані працівники не лише контрагенти у своїх відносинах, але і співпрацюють у різний спосіб. Насамперед це щоденна співпраця на підприємстві. Як пред-

Демонстрація найманих працівників на Франкфуртер Ремерберг

ставники своїх спілок, вони зустрічаються з багатьох причин. Наприклад, представники обидвох соціальних партнерів, входять до комісій, які приймають випускні экзамени в учнів. У судах, які вирішують конфліктні трудові питання, у всіх інстанціях засідають громадські судді з рядів працедавців і найманих працівників. Керівні функціонери спілок часто зустрічаються між собою, коли відповідальні політики звертаються до них за порадою. Ця та інші форми співпраці сприяють кращому взаєморозумінню, зберігаючи при цьому протилежність інтересів.

Статут підприємств і право вирішального голосу

XIX століття в Німеччині відзначалося переходом від аграрного до індустріального суспільства. Ця зміна викликала великі соціальні загострення. Прошарок промислових робітників, який швидко зростав, жив спочатку в глибокій нужді та був майже беззахисний і безправний. Завдяки утвореним організаціям робітництву вдалося поступово значно покращити своє матеріальне становище та соціальне забезпечення. На підприємствах наймані працівники залишалися ще і в цьому столітті повністю залежними. Право розпоряджатися власністю було майже необмеженим. Сьогодні світ праці в Німеччині характеризується забезпеченими законами можливостями статуту підприємства і правом вирішального голосу, які після об'єднання Німеччини діють також і в нових федеральних землях.

Статут підприємства. Закон про статут підприємств від 1952 року регламентує порядок всередині підприємства. Сюди належить, зокрема, право вирішального голосу та участь у прийнятті рішень окремого найманого працівника, представництва найманих працівників, а також права профспілок в рамках статуту підприємства. Ці права участі розповсюджуються практично на цілу господарську діяльність підприємства. Вони охоплюють соціальні, кадрові та економічні питання. Закон дає змогу найманим працівникам брати участь у прийнятті рішень на підприємстві. Він створює демократичні відносини на підприємствах і розширює можливості гуманізації трудового життя.

Права окремого найманого працівника. Окремий найманий працівник має велику кількість чітко визначених прав. До них належить право на поінформованість та право бути вислуханим у питаннях, які стосуються особистого робочого місця. Працівник може вимагати роз'яснень про вплив нової техніки на його робоче місце, ознайомитися зі своєю особою справою, попросити пояснення щодо оцінки його роботи або компонентів оплати своєї праці.

Рада підприємства. Рада підприємства представляє інтереси найманих працівників перед працедавцем. Вона може бути створена на всіх підприємствах приватної економіки, які мають

щонайменше п'ять найманих працівників. Наймані працівники віком до 18 років і ті, що навчаються, віком до 25 років можуть обирати представництво молоді та учнів.

Виборче право мають усі наймані працівники, яким виповнилося 18 років. А до ради підприємства можуть бути обрані лише ті, хто пропрацював на підприємстві щонайменше шість місяців. Враховується також час роботи на іншому підприємстві тої самої фірми або концерну. Право обирати і бути обраним мають також іноземні наймані працівники. Члени ради підприємства виконують свої обов'язки за сумісництвом з основною роботою. Лише на великих підприємствах один чи кілька членів звільняються від виконання своїх професійних обов'язків. На рівні фірми створюється загальна виробнича рада, на рівні концерну – виробнича рада концерну.

В управліннях і на підприємствах федерації, земель, общин і інших закладів громадського права замість Закону про статут підприємства діє Закон про представництво персоналу. Представництво інтересів зайнятих на державній службі називається радою персоналу. Її завдання і уповноваження подібні до ради підприємства. Рада підприємства не захищає інтересів керівного персоналу. До керівного складу службовців належать, наприклад, прокуристи та інші службовці на високих посадах. Згідно з законом про комітети представників службовці можуть вибирати свій комітет на підприємствах, де працює щонайменше десять керівних працівників. Подібно, як і в Законі про статут підприємств, передбачені комітети представників на рівні фірм і концернів. Вони заснуються в тому випадку, коли на перших виборах за нього висловиться більшість керівних службовців.

Завдання і склад ради підприємства. Рада підприємства слідкує, зокрема, за тим, щоб дотримувалися чинні для найманих працівників закони, постанови, приписи щодо попередження нещасних випадків, укладені тарифні договори та угоди підприємств.

Раз на квартал календарного року рада підприємства скликає виробничі збори, які служать для обміну думок між радою підприємства і найманими працівниками. Рада підприємства повинна складати звіт про свою діяльність. Присутні на зборах наймані працівники можуть висловлювати свою точку зору щодо рішень ради підприємства і подавати заяви.

Розмір і склад ради підприємства залежить від кількості та специфіки його працівників. Так, обирають:

– підприємства з 5–20 працівниками, що мають право голосу,

- 1 члена (= рада підприємства)
- підприємства з 21–50 працівниками, що мають право голосу, 3 членів (= рада підприємства)
- підприємства з 51–150 працівниками з правом голосу – 5 членів (= рада підприємства).

На більших підприємствах число членів ради підприємства зростає. Якщо на одному підприємстві виникає декілька рад підприємства, то слід вибирати загальну раду. Те саме стосується багатьох представництв молоді та учнів.

На підприємствах з понад 100 співробітників створюється господарська комісія, що наділена широкими правами з питань інформації і консультацій у господарських питаннях. Її члени визначаються радою підприємства.

Якщо рада підприємства складається принаймні з трьох членів, то робітники і службовці повинні мати представництво відповідно до свого чисельного співвідношення на підприємстві. Якщо в раду підприємства входить дев'ять або більше осіб, то при раді утворюється комітет, який займається поточними справами. За певних умов у засіданнях ради підприємства можуть брати участь уповноважені представлених у раді профспілок.

Важливі права вирішального голосу розповсюджуються на питання виробничого розпорядку, тривалості робочого часу (включно із запровадженням неповного або продовженого робочого дня) і відпусток; форми і управління соціальними закладами, сфера впливу яких розповсюджується на підприємство, фірму або концерн; технічного контролю за поведінкою і виробітком працівників; приписів щодо попередження нещасних випадків на роботі, професійних захворювань, питань охорони здоров'я в рамках законодавчих положень; надання та звільнення заводських квартир, а також на питання формування зарплати, розробки принципів оплати, встановлення акордних та преміальних ставок та інших видів оплати від виробітку.

Крім того, рада підприємства має широкі права вирішального голосу й участі в організації робочих місць, виробничих процесів і умов праці, у плануванні складу персоналу, а також у питаннях професійного навчання.

При змінах на підприємстві (наприклад, скороченні, згортанні виробництва, переносі підприємства) за певних умов рада підприємства може добиватися реалізації соціального плану, спрямованого на повне або часткове покриття матеріальних збитків найманих працівників. У принципі, працедавець повинен отримати згоду ради підприємства на проведення всіх окремих

кадрових заходів, наприклад, при прийомі на роботу, зарахуванні до тарифних категорій, перестановках і переведеннях. За певних, передбачених законом, умов рада підприємства може не дати своєї згоди. Якщо ж працедавець все-таки має намір провести відхилений радою захід, то дозвіл на це він повинен отримати через суд у трудових справах.

Перш ніж звільнити кого-небудь, працедавець мусить заслухати раду підприємства. Якщо він це ігнорує, звільнення вважається недійсним. При звичайному звільненні рада підприємства має право оскарження. Так, працедавець мусить працевлаштувати законно звільненого працівника на його вимогу, якщо рада підприємства опротестувала звільнення на законних підставах, а працівник подав заяву про безпідставне звільнення. Від цього зобов'язання працедавця може звільнити лише суд у трудових справах. Обґрунтоване опротестування ради підприємства значно посилює позицію працівника у судовій справі про безпідставне звільнення.

Закон про статут підприємств і видане в доповнення до нього положення про порядок проведення виборів дійсні також в нових землях. Із вступом в силу Договору про об'єднання діє також закон про комітети представників, що регламентує права участі представницьких органів керівних службовців.

Право вирішального голосу. Право вирішального голосу на підприємствах і фірмах належить до основних елементів суспільного ладу Федеративної Республіки Німеччини. Воно базується на переконанні, що демократична законність не може обмежуватися державною сферою, а має діяти у всіх сферах суспільства. Майже кожне прийняте на підприємстві або фірмі рішення має вплив на зайнятих там працівників, про що б не йшлося: планування збуту, розвиток виробництва, заходи щодо раціоналізації і т.д. Тому наймані працівники через своїх представників беруть участь у волевиявленні на підприємстві. Таким чином, готовність найманих працівників та їх профспілок брати участь у прийнятті рішень і нести відповідальність сформувала і стабілізувала існуючий суспільний лад у старих землях Федеративної Республіки.

Наймані працівники середніх і великих фірм, які мають правову форму акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерного командитного товариства, кооперативу або страхового об'єднання на принципі взаємності, можуть через своїх представників у раді за наглядом впливати на політику підприємства.

Така участь у роботі ради за наглядом не обмежується соціальними справами, а охоплює всі сфери підприємницької діяльності.

Наприклад, рада за наглядом може призначати і відкликати керівництво підприємства (управління); вимагати широкої інформації з усіх питань фірми; ставити в залежність від своєї згоди важливі рішення фірми, наприклад, про великі капіталовкладення або заходи раціоналізації.

Право вирішального голосу в гірничодобувній і металургійній промисловості регламентується законом від 1951 р. і додатком до цього закону від 1956 р. Право вирішального голосу на великих фірмах інших галузей господарства регулюється законом від 1976 р. З 1 червня 1990 р. ці чотири закони про право вирішального голосу діють в нових федеральних землях.

Форми участі з правом вирішального голосу і сфера їх дії

Без права вирішального голосу		3,4 млн. найманих працівників	Малі підприємства (менше ніж 5 працівників)
Внутрішньозаводське право виріш. голосу (Закон про представництво службовців)		3,6 млн.	Державна служба
Внутрішньозаводське право виріш. голосу (Закон про статут підприємств)		9,3 млн.	Решта економіки
Участь на третину		0,6 млн.	Дрібні акціонерні товариства
Право виріш. голосу в гірничодобувній і металургійній промисловості		0,5 млн.	Гірничодобувна і металургійна промисловість
Право вирішального голосу згідно з законом від 1976 р.		4,0 млн.	Великі акціонерні товариства

Право вирішального голосу на великих фірмах. На акціонерні товариства і товариства поза економікою гірничодобувної і сталеливарної промисловості, які самі чи разом із залежними філіалами нараховують понад 2000 найманих працівників поширюється Закон про право вирішального голосу від 1976 р. Згідно з цим законом рада за наглядом утворюється порівну з представників пайовиків і найманих працівників. Проте пайовики мають невелику перевагу, бо у випадку повторної рівності голосів у раді за наглядом її голова, який на практиці завжди є представником пайовиків, може добитися більшості голосів віддавши свій другий голос. При номінації заступника директора з питань праці представництво найманих працівників не має права вето.

Склад ради за наглядом. Ради за наглядом підприємств із самоуправлінням створюються з рівною кількістю членів від пайовиків і найманих працівників, а саме:

- на підприємствах з числом зайнятих до 10 000 у співвідношенні 6 : 6;
- на підприємствах з числом зайнятих від 10 000 до 20 000 у співвідношенні 8 : 8;
- на підприємствах, де зайняті понад 20 000 найманих працівників, у співвідношенні 10 : 10.

Статут підприємства може передбачати, що утворена згідно з законом із 12 членів рада за наглядом може бути збільшена до 16 або 20 членів, а рада за наглядом, яка складається з 16 членів, – до 20. Частина місць найманих працівників у раді за наглядом заброньована для представлених на підприємстві (або в концерні) профспілок, а саме:

- 2 місця на фірмі з радою за наглядом у складі 12 або 16 членів,
- 3 місця на фірмі з радою за наглядом у складі 20 членів.

Вибори членів ради за наглядом від найманих працівників.

Всі члени ради за наглядом від найманих працівників, як зайняті на фірмі, так і представники профспілок, обираються на первинних виборах або делегатами:

- на фірмах з числом зайнятих до 8 000 первинні вибори є законним правилом, але наймані працівники більшістю голосів можуть вирішити провести вибори через делегатів;
- на фірмах, де зайнято понад 8 000 працівників, законним правилом є вибори делегатами, однак працівники більшістю голосів можуть вирішити провести первинні вибори.

Вибори представників акціонерів. Представники акціонерів (представники капіталу) в раді за наглядом обираються членами акціонерних товариств на їх головних зборах, а в товариствах з обмеженою відповідальністю – їх членами на зборах товариства.

Вибір голови. На першому (установчому) засіданні ради за наглядом її члени вибирають голову та його заступника. Для цього необхідна більшість у дві третіх голосів. Якщо ж потрібна більшість не досягнута, то в другому турі голосування представники акціонерів обирають голову, а члени ради за наглядом працівників за наймом – його заступника.

Правління. Рада за наглядом призначає і відкликає членів правління. Більшість у дві третіх голосів необхідна також для виборів членів правління. У випадку, коли така більшість відсутня, утворюється посередницька комісія.

Якщо і цього не вистачає для абсолютної більшості, то голова ради за наглядом при повторному голосуванні має другий голос.

За таким самим принципом номінується заступник директора з питань праці як рівноправний член правління підприємства. Заступник директора з питань праці займається насамперед питаннями кадрів і соціальної сфери.

Право вирішального голосу в гірничодобувній і металургійній промисловості. Право вирішального голосу в гірничодобувній промисловості є найстарішою і найбільш широкою формою участі в управлінні фірмою, створеною для акціонерних товариств гірничодобувної і сталеливарної промисловості з числом найманих працівників понад 1000 осіб.

Рада за наглядом. Тут рада за наглядом складається з рівної кількості представників найманих працівників і акціонерів, а також одного “нейтрального” члена. Ради за наглядом фірм, на які розповсюджується Закон про право вирішального голосу гірничодобувної промисловості, складаються з одинадцяти членів; на великих фірмах це число може бути збільшене до 15 або 21 члена. У раді за наглядом, яка складається з 11 членів, з боку акціонерів і найманих працівників обираються по п'ять членів. Серед п'яти членів ради за наглядом від найманих працівників два члени повинні бути найманими працівниками фірми, три (не зайняті на фірмі) представники

пропонуються раді підприємства головною організацією представлених на підприємстві профспілок. Усі представники найманих працівників вибираються спочатку радою підприємства і пропонуються зборами акціонерів (в акціонерному товаристві – головними зборами) для виборів у раду за наглядом. Самі вибори на зборах акціонерів є формальним актом у повному розумінні цього слова, коли кандидатів не можна відхилити. Потім рада за наглядом пропонує нейтрального члена ради за наглядом, так званого одинадцятого члена. Його голос може бути вирішальним при прийнятті рішень у раді за наглядом.

Правління, заступник директора з питань праці. Члени правління призначаються та відкликаються радою за наглядом. До правління має належати заступник директора з питань праці. Він не може призначатися або відкликатися всупереч більшості членів ради за наглядом від найманих працівників. Отже, заступники директорів з питань праці виконують певним чином показову функцію участі в управлінні в рамках адміністрації фірми.

Право вирішального голосу на малих фірмах. В акціонерних товариствах, які нараховують від 500 до 2000 найманих працівників, рада за наглядом повинна на одну третину складатися з представників найманих працівників. Така частка ледве чи дає найманим працівникам можливість співучасті у прийнятті рішень. Однак вона робить доступною важливу інформацію.

Об'єднання німецьких профспілок
Deutscher Gewerkschaftsbund
Hans-Böckler-Str. 39, 4000 Düsseldorf 30

Німецька профспілка службовців
Deutsche Angestelltengewerkschaft
Karl-Muck-Platz 1, 2000 Hamburg 36

Німецька спілка чиновників
Deutscher Beamtenbund
Dreizehnmorgenweg 36, 5300 Bonn 2

Об'єднання християнських профспілок Німеччини
Christlicher Gewerkschaftsbund Deutschlands
Konstantinstr. 13, 5300 Bonn 2

Федеральне об'єднання спілок німецьких працедавців
Bundesvereinigung der Deutschen Arbeitgeberverbände
Gustav-Heinemann-Ufer 72, 5000 Köln 51

Соціальне забезпечення

Система соціального забезпечення у Федеративній Республіці Німеччині формувалася протягом багатьох років. Його висока ефективність визнана також за кордоном. Частка соціального забезпечення у валовому суспільному продукті (квота соціальних послуг) становить близько 30 процентів. Об'єм соціальних послуг у 1990 р. складав суму 710 млрд. нім. марок. Надаючи ці послуги, держава виконує зобов'язання щодо Основного закону. Згідно зі статтею 20 Федеративна Республіка є демократичною, соціальною, федеративною державою. Вона зобов'язана захищати кожного громадянина від соціальної незабезпеченості і здійснювати соціальну справедливість. Для виконання цього зобов'язання державою створена широко розгалужена сітка соціальних законів, яка охоплює забезпечення на випадок хвороби, нещасного випадку, старості, матеріальної допомоги на дітей, квартплату і грошову допомогу безробітним.

Розвиток соціального забезпечення. Початки соціального страхування в Німеччині сягають середньовіччя, коли шахтарі влаштовували каси взаємодопомоги для підтримки потерпілих від нещасних випадків і бідуючих. Однак широке соціальне забезпечення було створене лише на кінець XIX ст. Поштовхом для цього став швидкий промисловий розвиток, який супроводжувався зростанням кількості промислових робітників. Робітники були значною мірою незахищеними. Низька зарплата не дозволяла їм робити заощадження, а при хворобі або нещасних випадках вони залишалися ні з чим. Це соціальне питання хвилювало німецьку внутрішню політику. Тодішній рейхсканцлер Отто фон Бісмарк заклав основи прогресивного соціального законодавства. Це було зроблено також і з політичних причин, щоб стримати ріст робітничого руху. Однак тепер, враховуючи минуле, однозначно визнається, що це законодавство заклало фундамент сучасного соціального забезпечення, яке є зразком для інших індустріальних держав.

Законами від 1883, 1884, 1889 рр. були створені три галузі страхування, які до сьогодні залишилися характерними для німецького соціального страхування: страхування у зв'язку з хворобою, інвалідністю, старістю і нещасним випадком. Пенсійний вік був тоді 70 років. Максимальна річна пенсія становила 190,4 марки.

У 1911 р. ці види страхування були зібрані у дійсні ще сьогодні імперські правила страхування, які, крім того, передбачали забезпечення на випадок втрати годувальника у вигляді пенсій для вдів і сиріт. Страхування у зв'язку з інвалідністю та старістю поширилося на всіх службовців. Для шахтарів у 1923 році було запроваджене окреме страхування – пенсія за вислугу років. У 1927 р. виникло страхування на випадок безробіття, а з 1938 р. до соціального страхування були прилучені ремісники, якщо вони не страхувалися приватно.

Після другої світової війни послуги соціального страхування значно розширились і вдосконалилися. Так, у 1957 р. законодавчо запроваджена допомога за віком для фермерів. Велика пенсійна реформа 1957 р. узалежнила пенсії від загального розвитку доходів: пенсії зростають відповідно до підвищення середнього заробітку найманих працівників. Наступні реформи пенсійного забезпечення відбулись у 1972 та 1992 рр.

З 1990 р. широкою мережею соціального забезпечення можуть користуватися також пенсіонери, жертви війни та інваліди, чії права обмежувались у колишній НДР. Валютний, економічний і соціальний союз та Договір про об'єднання створили в 1990 р. фундамент для того, щоб усі люди у спільній соціальній державі Німеччині користувалися однаковою соціальною захищеністю після перехідного періоду.

Пенсійне страхування. Передбачене законом пенсійне страхування є основою соціального забезпечення у Федеративній Республіці Німеччині. Його завдання полягає у тому, щоб наймані працівники не терпіли нестатків після припинення професійної діяльності і могли підтримувати відповідний життєвий стандарт.

Всі робітники і службовці мають передбачене законом пенсійне страхування. Особи, які займаються самостійною діяльністю, і працівники за наймом, що не мають обов'язкового страхування на підставі їх приналежності до певних професійних груп, можуть подати заяву на обов'язкове страхування. Хто не підлягає обов'язковому страхуванню, може добровільно укласти пенсійне страхування. Внески пенсійного страхування (тепер 17,7 процентів загальної суми заробітку) вираховуються до певного розміру і сплачуються навпіл – найманим працівником і працедавцем. Пенсійне страхування виплачує пенсії у зв'язку зі старістю та професійною непрацездатністю або просто непрацездатністю. Після смерті застрахованої особи його родичі отримують певний процент його пенсії. Умовою

одержання пенсії є “час до строку її виплати”, тобто страхування повинно витримати мінімальний строк. Пенсія за віком, як правило, виплачується після досягнення 65 років. За певних обставин вона може виплачуватися вже по досягненні 63 або 60 років. Жінки отримують пенсію за віком з досягненням 60 років. Розмір пенсії залежить передусім від величини застрахованого заробітку. Після пенсійної реформи 1992 р. літні наймані працівники мають більшу свободу вибору при переході від трудового життя на пенсію. Існує можливість діставати частину пенсії і продовжувати працювати.

Реформа пенсійного забезпечення 1992 р. змінила систему з урахуванням майбутніх демографічних та економічних умов і гарантує фінансування пенсій за віком на період після 2000 року. Реформа врахувала принципи:

- співвідношення зарплати і страхових внесків;
- забезпечення життєвого рівня;
- участі пенсіонерів у розвитку економіки.

Для переважної більшості найманих працівників пенсія часто єдиний дохід у старості. Тому довголітнім сплатникам внесків у майбутньому пенсія також повинна гарантувати досягнутий в процесі трудової діяльності життєвий рівень.

З часу пенсійної реформи 1957 р. пенсія працівника з середнім заробітком і стажем роботи 45 років на Заході досягла рівня майже 70 процентів середнього чистого доходу. У 1991 р. така пенсія становила близько 1750 нім. марок. Від 1 липня 1990 р. пенсія працівника з середнім заробітком і строком страхівки 45 років у нових федеральних землях складає 70 процентів середнього чистого доходу тамтешніх працівників за наймом. Вона щорічно зростає разом з їх зарплатою. Це початок наближення східнонімецьких пенсій до західнонімецького рівня. З 1 січня 1992 р. в Німеччині діє єдине пенсійне законодавство.

Протягом столітньої історії пенсійному страхуванню доводилося постійно пристосовуватися до нових умов розвитку. Це стосується також і майбутнього. Так, зростання частки людей похилого віку в Німеччині викликало дискусію про запровадження страхування на випадок догляду, яке повинно забезпечити відповідну опіку людям, що потребують догляду.

Виплата пенсій – це не єдине завдання пенсійного страхування, яке також повинно забезпечувати збереження, покращення і відновлення працездатності застрахованих. За його рахунок здійснюється курортне лікування і надається допомога в набутті нової професії, якщо це потрібно за станом здоров'я.

Пенсії підприємств. Цінним доповненням законодавчого пенсійного страхування є “пенсії підприємств”, які багато фірм добровільно виплачують своїм співробітникам у вигляді додаткового забезпечення старості. Згідно з законом про пенсії підприємств від 1974 р. працівники зберігають за собою право на отримання призначеної пенсії підприємства навіть тоді, коли їм довелося піти з підприємства, не досягнувши пенсійного віку, за умови, що при звільненні вони мали принаймні 35 років, а строк зобов'язання щодо виплати пенсії становив десять років або три роки у випадку дванадцятирічного стажу роботи на цьому підприємстві.

Якщо працедавець виявляється неплатоспроможним, пенсія не втрачається. Вона виплачується з влаштованого з цією метою фонду.

До соціального забезпечення належить і реабілітація

Страховання на випадок хвороби. Майже все населення Федеративної Республіки застраховане на випадок хвороби – чи як члени обов'язкового, чи добровільного, чи приватного страхування. Соціальне страхування на випадок хвороби обов'язкове для всіх робітників, крім того, для службовців і деяких інших професійних груп з певним розміром доходу. Добровільне страхування можливе за певних умов. На випадок хвороби застраховані також пенсіонери, безробітні, учні та студенти. В залежності від професійної приналежності наймані працівники застраховані в місцевих, виробничих або цехових касах для хворих, морських касах для хворих, федеральних шахтарських і сільськогосподарських касах для хворих або інших касах. Всі застраховані мають вільний вибір між допущеними касою хворих лікарями і стоматологами. Страхові внески для осіб з обов'язковим страхуванням і для службовців з добровільним страхуванням вносяться відповідно навпіл застрахованими і працедавцями. У 1991 р. середня сума внесків складала 12,3 процента застрахованого доходу.

Каса хворих оплачує лікарське та стоматологічне лікування, ліки, лікувальні і допоміжні засоби, а також лікування в лікарні. У випадках необхідних курсів лікування каса повністю або частково покриває їх кошти. До їх послуг належить також допомога у зв'язку з материнством, сімейна допомога і догляд за хворими вдома. У випадку хвороби найманий працівник має право протягом 6 тижнів отримувати від працедавця зарплату чи оклад. Деякі тарифні угоди передбачають ще більший строк. Після цього грошову допомогу хворим, яка складає 80 відсотків звичайної зарплати, протягом 78 тижнів виплачують каси хворих.

Послуги кас потребують щорічно великих затрат. Щоб забезпечити страхування на випадок хвороби, були обмежені певні послуги. Розширена участь в оплаті самих застрахованих. Каси намагаються запевнити застрахованих у вартості послуг.

Страховання від нещасних випадків. Передбачене законом страхування від нещасних випадків надає захист і допомогу при нещасних випадках на виробництві і професійних захворюваннях. Усі наймані працівники застраховані від нещасних випадків згідно з законом, навіть фермери. Інші особи, які займаються самостійною діяльністю, можуть страхуватися добровільно. Страховий захист розповсюджується також на студентів, школярів і дітей у дитячих садках.

Страхують від нещасних випадків передусім страхові товариства, які охоплюють відповідно всі підприємства галузі певного округу. Грошові засоби отримуються за рахунок внесків фірм. Право на отримання страхових послуг надається при нещасних випадках на виробництві, які призводять до травм або смерті, а також у випадку захворювання і смерті внаслідок професійної хвороби. Нещасними випадками на виробництві вважаються також випадки по дорозі на місце і з місця праці. Якщо застрахований отримав тілесні пошкодження внаслідок нещасного випадку, то страховик покриває всі кошти лікування. Якщо він непрацездатний, то отримує грошову допомогу. Якщо він залишиться непрацездатним або помре внаслідок нещасного випадку чи професійної хвороби, товариство виплачує пенсію, допомогу на похорон і пенсію родині. Ці пенсії, як і пенсійне страхування, приводяться у відповідність із загальним розвитком доходів.

Професійна допомога в рамках страхування від нещасних випадків включає в себе професійне навчання для відновлення працездатності і допомогу в отриманні праці. Страхові товариства, крім цього, зобов'язані видавати інструкції для запобігання нещасним випадкам і боротьби з професійними захворюваннями. Вони здійснюють нагляд за їх виконанням.

Соціальне забезпечення (в млрд. нім. марок, 1991 р.)

Допомога на дітей. Для кожної сім'ї виховання та навчання дітей означає значне навантаження. Щоб зняти частину цього навантаження з сім'ї, був прийнятий Федеральний закон про допомогу на дітей. Зараз опікун отримує допомогу на кожну дитину віком до 16 років та на дітей віком до 27 років, якщо вони навчаються в школі або здобувають професійну освіту. Тепер на першу дитину виплачується щомісячна допомога в розмірі 50 нім. марок, на другу – 130, на третю – 220 і на четверту та кожну наступну – 240 нім. марок. У батьків з вищим доходом ставки нижчі, починаючи з другої дитини. Порядок з допомогою на дітей у податковому законодавстві передбачені пільги для платників податків, які мають дітей. З 1986 р., крім того, існує допомога на виховання для матерів і батьків, яка становить 600 нім. марок щомісячно на кожну дитину і виплачується протягом перших шести місяців. Дальша виплата залежить від розмірів доходів. На 1993 р. запланована виплата допомоги на виховання протягом перших двох років життя дитини.

Забезпечення для жертв війни (соціальне відшкодування).

Завдання забезпечення для жертв війни полягає у принаймні фінансовому відшкодуванні інвалідам війни, вдовам загиблих і сиротам. Жертви війни отримують пенсії, розмір яких приводиться у відповідність з рівнем економічного розвитку. Крім того, для інвалідів війни існують курси лікування, фінансування працевлаштування і профосвіти. Подібним чином забезпечуються солдати бундесверу з пошкодженим здоров'ям і жертви насильницької дій, а також рідні, які їх втратили.

Соціальна допомога. Соціальну допомогу в Федеративній Республіці отримують особи, які не можуть допомогти собі самі і не отримують сторонньої допомоги. Згідно з Законом про соціальну допомогу кожен мешканець Федеративної Республіки – чи німець, чи іноземець – у скрутному становищі має право на соціальну допомогу. Це допомога на засоби до життя або на подолання особливих життєвих умов, наприклад, інвалідність, хвороба або вік. Соціальна допомога надається переважно землями і общинами. У 1990 р. видатки на соціальну допомогу склали 33 млрд. нім. марок. З 1991 р. Федеральний закон про соціальну допомогу діє також у нових федеральних землях.

Охорона здоров'я

Федеративна Республіка Німеччина має широко розгалужену і соціально забезпечену систему охорони здоров'я. Турбота про здоров'я – це в першу чергу справа кожного. Але це ще й завдання держави та суспільства. Всі громадяни, незалежно від їх економічного та соціального становища, повинні мати рівні можливості для збереження і відновлення свого здоров'я. Німецька система охорони здоров'я має децентралізовану структуру і базується на плюралізмі та самоуправлінні.

За останні 40 років середня тривалість життя людей у Федеративній Республіці Німеччині постійно зростала. На сьогодні вона становить 72 роки для чоловіків та 78 років для жінок. Такий розвиток зумовлений в першу чергу вдосконаленням лікувальної медицини. Дальше підвищення тривалості життя повинно бути досягнуто подоланням так званих "хворіб цивілізації". Тому розширюється спектр профілактичних заходів. Це покращення санітарної просвіти, регулярні профілактичні огляди, а також рекомендації щодо сприяння здоровому способу життя.

Найбільшою небезпекою для здоров'я в Німеччині, як і в усіх високорозвинутих індустріальних країнах, є хвороби цивілізації: половину смертельних випадків призводять захворювання серця та системи кровообігу. Друге місце серед смертельних хворіб займають ракові захворювання. Все більшого значення набирають алергії і таке типове у старшому віці захворювання, як захворювання центральної нервової системи. Завдяки сучасній медицині не викликають такої загрози інфекційні хвороби минулих років, як туберкульоз, холера, дифтерія або запалення легенів. Зате з'явилася нова велика небезпека СНІД.

Лікарі та лікарні. У 1990 р. в землях старої Федеративної Республіки працювало близько 195 000 професійних лікарів, у нових землях – приблизно 42 000. Один лікар припадає на 321 жителя старих і 379 мешканців нових земель.

Це робить Федеративну Республіку однією з найкраще забезпечених з медичної точки зору країн на землі. Однак медичне забезпечення не всюди однаково добре. Це стосується насамперед розподілу лікарів, котрі вільно практикують. Вони утворюють основу медичного обслуговування. По селах і на

окраїнах міст часом бракує практикуючих лікарів. Але тому, що кількість лікарів усе ще зростає, ці недоліки будуть незабаром ліквідовані. Менше половини лікарів практикують приватно. Решта працює у лікарнях, в управлінні або на науковій роботі.

Приблизно 3600 лікарень налічують понад 830 000 ліжок. Лікарнями відають держава і общини (більше половини ліжок), а також благодійні, здебільшого церковні, спілки (понад 40 процентів ліжок); невелика кількість належить приватним фірмам.

Забезпечення ліками. У Німеччині надається велике значення безпеці ліків. Закон про ліки твердить, що споживач отримує їх тільки тоді, коли їх якість, ефективність і безсумнівність перевірені у межах державного допуску. Навіть після їх допуску над ліками здійснюється постійний контроль з метою захисту споживача, що допомагає швидко помітити небезпеку і негайно вжити відповідних заходів. Закон містить детальні інструкції з техніки безпеки при виготовленні ліків і визначає, які засоби можна продавати в аптеках вільно, а які тільки за рецептом лікаря. Важливі функції нагляду і регулювання пропозиції і збуту виконують Інститут ліків при Федеральному управлінні охорони здоров'я в Берліні і контрольні органи земель. Хто зіпсував здоров'я внаслідок вживання сумнівних ліків, має право вимагати у виробника відшкодування за заподіяну шкоду.

Профілактика захворювань. “Профілактика краща від лікування” – ця стара істина визначає основу сучасної політики охорони здоров'я. В рамках профілактики захворювань кожен громадянин повинен усвідомлювати свою відповідальність, вчитися шанувати здоров'я, оберігаючи себе від можливої шкоди здоров'ю і уникаючи факторів ризику. Тому в багатьох галузях запроваджені профілактичні обстеження і рання діагностика. Багато установ на федеральному і земельному рівнях і вільні благодійні організації пропонують різноманітну інформацію з проблем медичного виховання, програми курсів і консультацій. Передусім ідеться про

- профілактику при вагітності і родах, про догляд за немовлятами і дітьми раннього віку та про медичне виховання в школі;
- усунення шкідливих для здоров'я звичок, як, наприклад, зловживання алкоголем, ніотином, медикаментами і наркотиками, неправильне і надмірне харчування, недостатню рухомість, відомі причини серцевих і серцево-судинних за-

- хворювань, які частково відіграють роль при ракових та інших поширених захворюваннях;
- про підтримку хронічно хворих, інвалідів та їх рідних, допомогу при хворобі чи каліцтві.

У багатьох сферах пропонуються обстеження з метою профілактики і ранньої діагностики захворювань; так, наприклад, з 1971 р. існує програма ранньої діагностики раку для жінок і чоловіків. Величезних зусиль вимагає боротьба зі синдромом набутого імунodefіциту (СНІД). Федеральний уряд разом із Всесвітньою організацією охорони здоров'я і країнами ЄТ склав програму боротьби зі СНІДом, яка спрямована як на профілактику зараження цим вірусом, так і на створення широкої системи консультацій і обслуговування хворих та інфікованих. Важливим при роз'яснювальній та інформаційній роботі є домагатися також того, щоб хворі та інфіковані не зазнавали дискримінацій і не відчужувалися суспільством. Доки нема ні вакцини, ні ефективних методів лікування, найважливішим засобом стримання дальшого поширення СНІДу залишається роз'яснювальна і консультативна робота. Вона повинна моти-

Сучасні діагностичні прилади в лікарській практиці

увати і розвивати відповідальне ставлення до власного здоров'я і здоров'я інших.

Хворі і їх рідні часто потребують допомоги, яка виходить за межі медичних обов'язків лікарів та лікарень. Це передусім всеохоплюючі консультації та обмін досвідом з особами, які страждають аналогічним захворюванням. У такому випадку діють численні групи самопомоги, що утворилися як добровільні об'єднання хронічно хворих та інвалідів. Вони займають сьогодні важливе місце в системі охорони здоров'я. Як окремі приклади можна назвати такі об'єднання:

- Німецька організація допомоги в боротьбі зі СНІДом;
- Німецьке товариство полісклерозу;
- Жіноча самопомога хворих раком, з. т.;
- союзи родичів психічнохворих, наприклад, наркоманів;
- Анонімні алкоголіки.

Міжнародна діяльність. Німеччина активно співпрацює у міжнародній кооперації з питань охорони здоров'я. Жодна країна світу не спроможна сама дати собі раду з такими проблемами, як хвороби цивілізації, інфекційні хвороби, наприклад, СНІД, або із загрозою здоров'ю через забруднення навколишнього середовища. Дослідження і боротьба з цими хворобами і їх причинами вимагають міжнародної співпраці. Крім цього, Федеративна Республіка почуває себе зобов'язаною допомагати фінансово і професійними консультаціями країнам, які розвиваються, у створенні і розбудові їхньої охорони здоров'я.

Як член Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) Федеративна Республіка представлена в багатьох важливих органах управління. Щорічно організуються понад 35 конференцій з актуальних питань співпраці Федеративної Республіки і ВООЗ. Більше 30 наукових закладів були оголошені допоміжними центрами цієї організації. Федеративна Республіка є четвертою за обсягом внесків країною, що фінансує ВООЗ.

Федеративна Республіка активно співпрацює в рамках ЄТ у здійсненні загальної політики охорони здоров'я. Тепер до першочергової діяльності ЄТ належить також досягнення високого рівня охорони здоров'я у країнах-членах. Прикладами цієї спільної європейської діяльності є програма "Європа проти раку" – програма досліджень у сфері охорони здоров'я, європейське посвідчення на випадок надання негайної допомоги, програма заходів з токсикології, яка включає обмін інфор-

мацією між центрами знезаражування, і співпраця в боротьбі зі СНІДом, алкоголізмом та наркоманією. Ця європейська співпраця стане ще інтенсивнішою з новим віданням ЄТ у справах охорони здоров'я в рамках "Європейського політичного союзу".

Кошти. Сьогодні найважливішим завданням політики охорони здоров'я в Німеччині є створення в нових федеральних землях ефективної системи охорони здоров'я. Одночасно повинно вирішуватися і нелегке завдання забезпечення на об'єднаній території Федеративної Республіки Німеччини економічно пропорційного і соціально гармонійного фінансування медичних витрат. Головні успіхи в стабілізації витрат на охорону здоров'я були досягнуті з початком впровадження у 1989 р. реформи системи охорони здоров'я. Незважаючи на це, федеральний уряд планує подальші реформи з метою підвищення рентабельності передбаченого законом страхування на випадок хвороби, у рамках якого застраховано понад 90 процентів населення. Лише передбачене законом страхування на випадок хвороби покриває близько половини усіх витрат на охорону здоров'я старих федеральних земель, яка становить в загальному близько 140 млрд. нім. марок.

Охорона навколишнього середовища

Держава, економіка, громадяни повинні вирішити велику проблему: в небезпеці природні основи життя. Їх захист і збереження набувають усе більшого значення в громадській дискусії. Переважна більшість німців обстоює широкі заходи щодо охорони навколишнього середовища. У старих федеральних землях здорове навколишнє середовище хвилює людей більше, ніж безробіття і житлова проблема. Наскільки важливим є співіснування економіки і екології довело і господарство: без захисту повітря, води і землі воно втратить у перспективі основи виробництва. Для ліквідації заподіяної навколишньому середовищу шкоди, економіка і промисловість пропонують найсучаснішу техніку. У міжчасі більш ніж 4000 спеціальних фірм переорієнтувалися на виробництво техніки для потреб навколишнього середовища. Німецькі сучасні технології набрали статусу експортної продукції, яка користується попитом у всьому світі.

Екологічна політика. Політичним сигналом стало заснування в 1986 р. Федерального міністерства з питань навколишнього середовища, охорони природи і безпеки ядерних реакторів. З 1974 р. в Берліні існує Федеральне управління охорони навколишнього середовища. Землі також створили міністерства охорони навколишнього середовища. З самого початку теперішній федеральний уряд старався надати нових імпульсів політиці охорони навколишнього середовища й на міжнародному рівні, зокрема в рамках ЄТ. В основі цієї політики лежать три принципи:

- принцип профілактики: нові проекти держави і економіки повинні створюватися таким чином, щоб вилучалися будь-які проблеми, пов'язані з охороною навколишнього середовища;
- принцип відповідальності: не громадськість, а той, хто забруднює навколишнє середовище або шкодить йому, несе відповідальність;
- принцип кооперації: у вирішенні екологічних питань узгоджено співпрацюють держава, економіка і громадяни.

Держава має завдання створити умови для діяльності фірм і окремих осіб з метою збереження природних основ життя. За останні роки був створений широкий комплекс правових інструментів з охорони навколишнього середовища, який постійно удосконалюється. Заходів тільки в національному масштабі

вже недостатньо, бо для забруднення повітря кордонів не існує, а забруднені ріки пересікають багато країн.

Мета політики федерального уряду полягає у тому, щоб протягом десяти років поширити на нові землі досягнуті у старих землях природоохоронні стандарти. Для цього необхідні мільярди капіталовкладення.

Охорона повітряного середовища. Як і в інших індустріальних країнах, повітря в Німеччині забруднюється шкідливими речовинами, які надходять від електростанцій, промисловості і ремесел, дорожнього транспорту і внаслідок опалення квартир. Забруднення навколишнього середовища помітні особливо чітко у шкоді лісам. Пошкодження близько 64 процентів дерев виявляються у слабій чи сильній стадії, лише 36 відсотків дерев вважаються здоровими. Тому необхідна охорона людського здоров'я, ґрунтів і вод та цінних пам'яток мистецтва від дальшого впливу забрудненого повітря.

Вироблена широка програма охорони повітря від забруднення. Можливість забруднення повинна враховуватися і ліквідуватися вже в самому джерелі її виникнення, наприклад, ідеться про шкідливі речовини, які викидаються в атмосферу електростанціями і ТЕЦ, а також відпрацьовані гази автомобілів. Такі заходи, як "Постанова про великі опалювальні системи" і "Технічні вказівки – повітря" змусили експлуатаційників електростанцій швидко переоснастити своє обладнання і довести його до найновішого рівня техніки. Викиди промисловістю двоокису сірки і окисів азоту вже зменшилися на 20-30 процентів, а до середини дев'яностих років намічено знизити їх на 40 процентів. За період з 1982 по 1990 рр. викиди двоокису сірки, головним чином на електростанціях, скоротилися приблизно на 75 відсотків.

У сфері транспорту забруднення повітря окисами азоту значно знизилася завдяки запровадженню каталізатора для очищення відпрацьованих газів. Найпізніше у 1993 р. всі нові автомобілі на території ЄТ будуть оснащені цими оптимальними очисними системами. Подальше зменшення викидів буде досягнуто за рахунок використання неетилованого бензину, який продається на всіх німецьких заправних станціях.

Охорона повітряного середовища – це також і міжнародне завдання. У Федеративній Республіці половина забруднень двоокисом сірки походить із сусідніх країн. І навпаки, з вітром виноситься за кордон половина вироблених у Німеччині викидів шкідливих речовин. Тому велике значення має, наприклад, Женевська конвенція з охорони повітряного середовища від 1983 р.

До світових проблем захисту клімату належать дія такого газу, як двоокис вуглецю, який є причиною виникнення так званого тепличного ефекту, а також зростаюче руйнування озонового шару під впливом фторо- і хлоровуглеводнів (ФХВВ). У цій сфері Федеративна Республіка займає провідне становище. До 1995 р. виробництво ФХВВ у Німеччині буде припинено. До 2005 р. викиди двоокису вуглецю скоротяться на 25 процентів.

Охорона вод і морів. І тут вирішального покращення було досягнуто за рахунок впровадження більш строгих приписів, а також після спорудження промисловістю і общинами нових очисних систем, у першу чергу біологічних систем для підготовки води і каналізацій. Розпорядження були спрямовані, зокрема, на відвернення забруднення поверхневих вод органічними речовинами. Якщо такі сильно забруднені ріки, як Рейн і Майн, у сімдесятих роках практично були біологічно мертві, то зараз там знову живуть різні види риб. Однак, озера і ріки колишньої НДР потребують великих заходів щодо їх санації.

Основою таких успіхів є, зокрема, Закон про податок на стічні води. Общини і промисловість він змусив сильно скоротити вміст шкідливих речовин у стічних водах. Особливо ґрунтові води слід оберегати від отрутохімікатів для захисту рослин. Від 1986 і 1989 рр. діють строгі граничні норми щодо питтєвої води. Застосування отрутохімікатів буде скорочуватися і надалі.

Стан Північного моря контролюється і з повітря

Сучасні очисні споруди, як на цьому хімічному заводі, зменшують забрудненість рік і озер

У кінцевому результаті багато шкідливих речовин потрапляють в море через ріки і з повітря. Але судноплавство і видобуток нафти також забруднюють моря. Ці проблеми можна вирішити тільки солідарними діями всіх прибережних держав. За німецькою ініціативою на міжнародних конференціях з охорони Північного моря, які відбулися в 1984, 1987 і 1990 рр., було вжито заходів щодо скорочення викидів шкідливих речовин в Північне море. Мета полягає у забороні різних викидів і затоплень шкідливих речовин, а також у швидкому припиненні спалювання відходів на морі, що Федеративна Республіка вже зробила.

Ще успіхи: у 1989 р. цілком припинено викиди слабкої кислоти в Північне море. Слаба кислота і подібні до неї відходи утилізуються тепер на суші в спеціальних системах вторинного використання.

Охорона природи і ландшафтів. Частина площі, зайнятої населеними пунктами і транспортними спорудами з кінця п'ятдесятих до кінця вісімдесятих років зросла в Західній Німеччині з приблизно восьми до дванадцяти процентів загальної площі. Відповідно зменшилася частина ландшафтів, які близькі до природних. Тому все необхіднішою стає охорона просторів із збереженою природою і місцевою флорою та фауною. Як і постанова про охорону видів, була покращена програма охорони природи, котра служить основою планування ландшафтів.

До тепер в Німеччині оголошені Національними парками десять просторих зон з особливо визначними місцями. До них слід додати велику кількість природних парків і заповідників. У Німеччині здійснюється суворий нагляд за дотриманням міжнародних угод, як, наприклад, Директиви ЄТ щодо охорони птахів, Вашингтонської угоди про охорону видів чи Бернської угоди щодо збереження європейських диких тварин і рослин.

Грунт у багатьох місцях отруєний важкими металами і певними хімікатами, також як наслідок надто інтенсивного аграрного господарювання. Тому федеральний уряд готує широкі заходи, щоб зберегти грунт для водного балансу як збірник і фільтр, а також як життєвий простір для рослин і тварин.

Шум і відходи. У густонаселених міських агломераціях шум, у першу чергу від транспорту, став серйозною загрозою для здоров'я населення. Тому не обійтися без заходів щодо боротьби з шумом: багато вулиць оголошуються зонами "заспокоєного руху транспорту", були зменшені граничні норми шуму для автомобілів і літаків. Все більше вулиць покривають звукопоглинаючим настилом. У промисловості і на будівництві також уживають заходів щодо зменшення рівня шуму.

З прийнятим у 1986 р. Законом про відходи почалася сучасна економічна політика у сфері відходів. Цей закон надає перевагу запобіганню і переробці відходів перед звичайною їх ліквідацією. Частина відходів, яка ще не йде на вторинне використання, надходить до сховищ і систем спалювання. Існують спеціальні системи для ліквідації так званих спецвідходів, тобто отруйних чи небезпечних відходів, на які поширюються строгі розпорядження.

Для бідної на сировину Федеративної Республіки вторинне використання відходів має особливе значення. Частина спалюваного побутового сміття використовується для теплопостачання. Близько половини макулатури і склотари йде на повторне використання. Зростає переробка непридатних автомобілів.

Жінка і суспільство

“Чоловіки і жінки мають однакові права”, сказано в Основному законі. Цю вимогу конституції ясніше не висловити. Але вона більше відображає завдання, ніж суспільну дійсність. Лише з труднощами витісняються старі упередження про те, що для жінки “підходить”, а що ні. І по сьогодні жінки все ще не мають рівних шансів з чоловіками ні у суспільстві, ні в політиці, ні при обранні професії. Багато жінок витримують велике навантаження і в сім’ї, і на роботі. І все-таки з бігом часу становище жінки в суспільстві покращується. Причому вони становлять більшість: у Німеччині жінок майже на три мільйони більше, ніж чоловіків.

Зрівняння в правах. Вимога рівноправності реалізовувалася в політиці лиш крок за кроком. У 1957 р. рівноправність жінки запроваджено в майнове право подружжя. У 1977 р. було здійснено реформу шлюбного і сімейного права, яка надала жінкам більше прав при одруженні чи розлученні. Так, принцип вини був замінений принципом розторгнення шлюбу. З того часу компенсація в забезпеченні дозволяє розлученому подружжю поділяти домагання пенсії за віком.

Жінка і професія. З 1980 р. діє “Закон про рівність чоловіків і жінок на робочому місці”. Цей закон забороняє дискримінацію на статевій основі у трудових стосунках. Трудове право містить спеціальні розпорядження щодо охорони вагітних і регламент стосовно важкої фізичної праці. Працювати жінкам уночі дозволяється тільки у виняткових випадках.

Значно покращене навчання дівчат і жінок. Перед жінками відчинені всі навчальні заклади. У 1988 р. жінки складала майже половину всіх західнонімецьких абітурієнтів. Понад 40 процентів усіх студентів – дівчата і жінки. З п’ятдесятих років значно зросла кількість дівчат із закінченою професійною освітою.

Сьогодні в Німеччині зайнята трудовою діяльністю кожна друга жінка у віці від 15 до 65 років. Праця жінок стала необхідною в економіці, охороні здоров’я і навчальних закладах. І все ще існує нерівність: жінки швидше стають безробітними, їм пропонується менше місць для навчання. Середня зарплата робітників і службовців чоловічої статі є значно вищою ніж

зарплата їхніх колег-жінок. Жінки, які виконують ту саму чи рівноцінну роботу, що й чоловіки, мають право на отримання рівної платні, чого вони можуть добиватися через суд. Однак робочі місця оцінюються за їх типом нерідко по-різному. Часто недооцінюється і оплачується нижче доручена жінкам так звана легка фізична праця. Зате на державній службі реалізований принцип "Однакова зарплата за однакову працю". Всі чиновники, службовці і робітники отримують рівну платню у межах розрядів зарплат і окладів.

Нерівність жінок у трудових стосунках пояснюється частково і тим, що їх трудова діяльність проходить інакше, ніж у чоловіків. Раніше багато жінок набували менш кваліфікованих професій, тому що вважали трудову діяльність тимчасовим заняттям до створення сім'ї. Сьогодні все більше жінок бажають повернутися на роботу за фахом, після того як присвятили частину часу сім'ї і вихованню дітей. У цьому жінкам допомагають державні програми з повторного залучення до діяльності. Багато жінок вибирають неповний робочий день, що заохочується федеральним урядом як розумне рішення в економічному і соціально-політичному плані. Однак на ринку праці такі робочі місця складають лише 13 процентів, що занадто мало. Втілюючи в життя подальші закони, федеральний уряд намагається ще більше допомагати встановленню рівноправності жінки в суспільстві. Так, опрацьовується закон про рівноправність, який ще ширше повинен сприяти поєднанню сім'ї з роботою за фахом.

Жінка і сім'я. У Німеччині 9 з 27 мільйонів шлюбів бездітні. Народжуваність продовжує падати. Сім'ї з трьома і більше дітьми стають усе рідшими. Натомість кількість сімей з однією дитиною або двома дітьми зростає. Сприяння розвитку сім'ї є важливою суспільно-політичною метою діяльності федерального уряду. Він заохочує роботу в сім'ї. Ця робота прирівнюється до звичайної трудової діяльності. Це підкреслює Закон про допомогу на виховання і відпустку з метою виховання. Протягом 18 місяців держава виплачує на виховання кожної дитини допомогу у сумі 600 нім. марок щомісячно. З цим пов'язана відпустка з метою виховання, з 1993 р. строком на три роки. Той з батьків, хто відмовився від свого робочого місця заради виховання дітей, користується особливим захистом від безпідставного звільнення. Крім цього, час на виховання дітей – з 1993 р. три роки на кожну дитину – зараховується у пенсійному страхуванні. Це також крок на шляху до прирівнювання сімейної праці і трудової діяльності.

Адвокат

Робітниця на конвейері

Електротехнік

Вчителька

Лаборантка

Секретарка

Жінка в політиці. З 1918 р. жінки в Німеччині мають право вибирати і бути обраними. Хоч частка політично активних жінок і збільшується, вона все-таки ще незначна. Деякі партії дотримуються положення про “жіночу квоту” з метою збільшення кількості жінок в органах управління.

З 1961 р. у склад кожного федерального уряду входила принаймні одна жінка, сьогодні їх чотири. Двічі жінок обирали на пост президента бундестагу. З 1991 р. існує спеціальне Федеральне міністерство у справах жінок і молоді. У всіх земельних урядах працюють жінки на посадах міністрів у справах жінок або як уповноважені з цих питань. У майже 1000 общин спеціально для жінок влаштовані так звані “зрівнювані органи”.

Паралельно з передбаченим законом зрівненням у Німеччині розвинувся рух жінок із сильно вираженими феміністичними рисами. Він різко виступає проти дискримінації. Не в останню чергу цей рух поза вже існуючими жіночими організаціями спричинився до створення так званих жіночих будинків. Там знаходять притулок жінки і їхні діти, над якими знущуються партнери.

Понад сорок років минуло з часу включення до Основного закону вимоги про рівноправність. З того часу юридично рівноправність майже реалізована. Вже нема законів, які безпосередньо фіксують нерівність жінок або відводять для них обмежуючу роль. Але існує соціальна нерівність, причини якої криються передусім у сформованих структурах світу праці. Тут ще існує “дефіцит справедливості”, який впливає на сьогодишню політику у сфері рівноправності.

Рада німецьких жінок
Deutscher Frauenrat
Simrockstraße 5, 5300 Bonn 1

Молодь

Майже кожен четвертий житель Федеративної Республіки Німеччини не сягає 20-річного віку. У Німеччині живуть добрих 18 млн. молодих людей, з них понад 2 млн. іноземців. Але не можна говорити конкретно про молодь як таку, бо дуже різними є сподівання, досвід і стиль життя молодих людей. Передусім це проявило себе після німецького об'єднання. Молодь колишньої НДР виросла за зовсім інших обставин, ніж їх ровесники в західній частині Федеративної Республіки. Їм доводиться переорієнтовуватися, долаючи складності перехідного періоду. Однак їх основний настрій і надії на майбутнє не менш позитивні, ніж у молодих людей на заході Німеччини.

Чого хоче молодь. Про німецьку молодь багато написано. Мова йшла про “втрату цінностей”, про “покоління без мене” чи “ментальність аутсайдерів”. Однак численні дослідження показали, що молодь, засвоївши нові цінності, все-таки дотримується і традиційних. Вона ще дорожить такими поняттями, як “робота”, “сім'я”, “вірність”. Понад 90 процентів опитаної молоді найважливішим вважає надійне робоче місце. Особливо важливим для молоді є збереження миру і охорона навколишнього середовища.

Різні турботи. Молодь нових федеральних земель найбільше боїться безробіття і соціального падіння, у той час, як на заході переважає страх перед руйнуванням навколишнього середовища. Молодь стала критичнішою у всій Німеччині. У колишній НДР багато молоді своїми протестами сприяло мирному переворотові. Молоді люди на сході і заході займають підкреслено критичну позицію стосовно багатьох суспільних і політичних питань.

Конфлікт поколінь? Тема про конфлікт поколінь регулярно повторюється. Однак опитування в 1988 р. довело, що 90 процентів німецької молоді має до кого звернутися зі своїми турботами і бідами. Переважно це батьки. І все ж, у Німеччині ці розбіжності проявляються, можливо, гостріше, ніж де інде. Це пов'язано з переломами в німецькій історії. Тут живуть разом люди, які мають дуже різний досвід. Деякі народилися ще за імперії і пережили Веймарський період, диктатуру націонал-

соціалізму, нужду перших повоєнних років і диктатуру НДР. За середнього покоління відбулося нове піднесення Німеччини до ведучої індустріальної нації. Сьогоднішня молодь, як правило, не знайома з нуждою і користується перевагами сучасної системи освіти, що сприяє отриманню різноманітних знань. Технічний прогрес, висока мобільність, часті поїздки і ріст свобод у багатьох сферах дають можливість молодим людям визначити свою життєву позицію набагато швидше, ніж старшим поколінням, що є характерним і для інших промислових країн світу.

Конфлікти між поколіннями існували ще в першій третині століття, коли німецький молодіжний рух виступив проти буржуазного світу дорослих у пошуках зближення з природою. Як і в інших західних країнах, у Федеративній Республіці наприкінці шістдесятих років відбувалися молодіжні бунти. У вісімдесятих роках вони переросли у рухи за екологію, мир і альтернативні форми життя. Чутливість молоді до проблем навколишнього середовища, яке перебуває під загрозою, виступи за мир і справедливий світовий лад не спричиняють конфліктів із старшими поколіннями. Але її вимоги є безкомпромісними, а довір'я до політики меншим. Це спричинило незадо-

Не стихає захоплення фестивалями рок-музики

волення, заворушення і протести і становить проблему не тільки для політиків. Призначена Німецьким бундестагом комісія "Молодіжний протест у демократичній державі" вивчила передумови цих заворушень і відзначила, що однією з основних причин є туманне і позбавлене індивідуальності сучасне промислове суспільство з його бюрократичними формами життя.

Молодіжні організації. Існує близько 80 надрегіональних спілок молоді, у яких організована приблизно четверта частина всіх молодих людей. Крім цього, виникає все більше самостійних угруповань. Більшість спілок входить до Федерального об'єднання німецьких молодіжних організацій, як, наприклад, Робітниче об'єднання евангелицької молоді, Спілка німецької католицької молоді, молодіжні профспілки і Спілка німецьких скаутів. Молодіжні організації партій входять у Спілку політичної молоді. Більшість молодіжних організацій дістають фінансову допомогу від федерації, земель і общин. Більшість спілок ставляться доброзичливо до участі у їх заходах позаспілкової молоді. Молодь, яка не бажає належати до якоїсь групи, але, не зважаючи на це, хоче бути разом із своїми ровесниками, має нагоду для цього, відвідуючи різноманітні заклади для проведення дозвілля. Як правило, там працюють співробітники соціальних відділів, до яких молодь може звертатися зі своїми питаннями.

В Альтені у Вестфалії міститься найстаріша в світі молодіжна база відпочинку. Вона була відкрита в 1912 р. Сьогодні у Німеччині налічується 782 молодіжні бази відпочинку, які щорічно приймають понад 10 млн. туристів, серед яких майже мільйон іноземців.

Держава і молодь. Метою молодіжної політики держави є підтримка вільного розвитку молоді. Молоді люди повинні вчитися самостійно організовувати своє життя. Враховуючи це, держава старається допомогти їм користуватися своїми правами. Політика для молоді є не тільки молодіжною політикою. Це завжди і суспільна і соціальна політика. Цьому світові необхідно надати більш людського обличчя, щоб молодь почувала себе звично у повсякденному житті.

Держава піклується про молодь на основі таких захисних заходів, як Закон про захист молоді або Закон про допомогу дітям і молоді, які визначають соціальну допомогу і дають можливість добровільної співучасті. У наданні допомоги молоді держава свідомо поступається місцем перед спілками,

об'єднаннями, церквами чи фондами та іншими незалежними закладами. Общини і райони пропонують багато можливостей для позашкільного навчання молоді. Вони фінансують велику кількість позадержавних молодіжних і благодійних організацій. Фінансові витрати на допомогу молоді покриваються переважно землями і общинами.

Серйозною проблемою є безробіття серед молоді. Хоч воно й скорочується, однак залишається постійною проблемою для держави і економіки. Найважливішим інструментом федерального уряду є федеральний план підтримки молоді. У ньому на позашкільну працю молоді виділяється понад 200 млн. нім. марок. Наприклад, підтримуються проєкти політичної і культурної освіти, а також міжнародний молодіжний обмін. Міжнародні молодіжні контакти – міст до взаєморозуміння. Так, щорічно понад 100 000 німців і французів беруть участь у приблизно 4000 заходах Німецько-французької організації молоді. Виник німецько-польський молодіжний обмін.

Федеральне об'єднання німецьких молодіжних організацій

Deutscher Bundesjugendring
Haager Weg 44, 5300 Bonn 1

Молодіжна спілка Німеччини

Junge Union Deutschlands
Annaberger Str. 283, 5300 Bonn 2

Молодіжна спілка Баварії

Junge Union Bayern
Nimfenburger Str. 64-66, 8000 München 2

Робоче об'єднання молодих соціалісток і соціалістів у СДПН

Arbeitsgemeinschaft der Jungsozialistinnen und Jungsozialisten in der SPD
Ollenhauerstr. 1, 5300 Bonn 1

Молоді ліберали

Junge Liberale
Lennestr. 30, 5300 Bonn 1

Німецько-французька організація молоді

Deutsch-Französisches Jugendwerk
Rhöndorfer Str. 23, 5340 Bad-Honnef 1

Спорт

Спорт у Німеччині – дуже популярне заняття у вільний час. Захоплення спортом виявляється не тільки біля екранів телевізорів під час передач, а й у спортивних товариствах, яких у Німеччині понад 75 000 і які об'єднані в Спілку німецьких спортивних товариств. Кожен четвертий громадянин Федеративної Республіки є членом спортивного товариства. Окрім майже 21 мільйона членів, спортом займаються ще 12 мільйонів, які не належать до якихось товариств, хоч, як сказано в дотепному рекламному гаслі, спорт найкращий у товаристві.

Основною рисою спорту в Німеччині є його автономія. Спортивні організації самі влаштовують свої справи. Держава втручається з метою надання допомоги тільки тоді, коли спортивним організаціям не вистачає фінансових можливостей. До основних принципів державної спортивної політики належить партнерська співпраця із спортивними товариствами. Тепер це стосується також і нових федеральних земель, де розпочато створення незалежних спортивних структур. На відміну від старої Федеративної Республіки спортом в НДР управляла держава. Ведучі спортсмени виконували важливе завдання у “змаганні систем”. Сьогодні перемога за будь-яку ціну поступається місцем чесній грі і партнерству. В майбутньому і у нових землях основної уваги надаватимуть масовому спортові на основі товариств, з якого розвиватиметься великий спорт.

Спілка німецьких спортивних товариств. Головною спортивною організацією є Спілка німецьких спортивних товариств (DSB), яка складається з 19 земельних спортивних спілок і численних галузевих товариств. Понад два мільйони осіб працює в цих товариствах на громадських засадах тренерами, інструкторами або є членами правління. Вони забезпечують у товариствах заняття різними видами спорту.

За кордоном Німеччину охоче називають “чемпіоном світу з будівництва спортивних закладів”. Справді, старі федеральні землі мають широку мережу закладів для масового і великого спорту. Так, бажаючі займатися спортом мають у своєму розпорядженні приблизно 50 000 спортмайданчиків і шкільних спортмайданчиків, крім цього, майже 30 000 спортивних і гімнастичних залів і 7700 закритих і відкритих плавальних басейнів. У нових землях відчувається ще великий брак спортивних

закладів для масового спорту. Протягом десятиліть там розвивали тільки рекордсменство.

Для великого спорту в Німеччині існують 44 федеральні тренувальні центри і 22 олімпійські бази, крім цього, багато регіональних центрів.

Улюблені види спорту. Найбільшим за кількістю членів спортивним товариством Німеччини є Німецька федерація футболу (DFB), яка нараховує понад 5,2 млн. членів. Існують тисячі аматорських футбольних товариств. Найпопулярнішими серед глядачів є ігри професійної ліги, які кожного тижня збирають на стадіонах сотні тисяч уболівальників. Популярність цього

У 1990 р. збірна Німеччини стала чемпіоном світу з футболу

виду спорту ще більше зросла після чемпіонату світу з футболу в Італії у 1990 р., на якому збірна Німеччини втретє здобула титул чемпіона світу.

Усе більше стає прихильників таких видів спорту, як теніс, гольф чи кінний спорт. У загальнонародний вид спорту перетворили теніс світові успіхи зірок Штеффі Граф, Бориса Беккера і Міхаеля Штіха. Розвиток масового спорту не в останню чергу залежить від впливу професіоналів. У Німеччині професійний спорт – це передусім футбол, теніс і кінний спорт.

Спорт на службі людини. Більшість громадян займаються спортом не заради високих досягнень. Важливішим для них є задоволення від занять спортом у товаристві. Спорт зміцнює здоров'я і компенсує недостатню рухливість у світі, де панує техніка. З року в рік зростає кількість людей, які займаються спортом. Розширюється спектр пропонованих товариствами видів спорту. У звичайному спортивному товаристві сьогодні можна грати в футбол, ручний м'яч, волейбол, баскетбол, теніс і настільний теніс, займатися легкою атлетикою. Дуже популярні товариства водних видів спорту. Крім цього, є можливість займатися спортом інвалідам, пенсіонерам і матерям з дітьми.

На розвиток масового спорту і спорту в час дозвілля спрямовані заходи Спілки німецьких спортивних товариств "Гартуйся" і "Спорт для всіх", у рамках яких проводяться масові змагання з бігу, плавання, велосипедних гонок, бігу на лижах і походів. Щорічно у цих змаганнях беруть участь мільйони любителів спорту. Попитом користуються нагороди DSB у вигляді золотих, срібних і бронзових спортивних значків. Щорічно близько 700 000 німців складають норми на отримання цих значків.

Великий спорт. Передумовою занять сучасним великим спортом для спортсменів є інтенсивні тренування, широка опіка і певна матеріальна забезпеченість. Крім товариств, ці завдання з 1967 р. виконує "Фонд допомоги німецькому спорту". Він вважається спортивним соціальним фондом і надає спортсменам фінансову допомогу як компенсацію за їх багаторічні зусилля. Така допомога необхідна, щоб створити для них можливість тренуватися, не обтяжуючи себе повсякденними турботами. Фонд допомагає спортсменам також у їх наступному переході до звичайної трудової діяльності за фахом. Фонд не є державним закладом. Свої засоби він отримує з приватних пожертвувань, продажу спеціальних спортивних поштових марок і від надходжень телелотереї "Спіраль щастя".

Все більшою популярністю користуються масові забіги

Державна підтримка спорту. Держава надає різноманітну допомогу спортивним організаціям. Федерація сприяє передусім розвитку великого спорту. Це кошти на програми тренувань і змагань, медичне обслуговування спортсменів, навчання і оплату тренерів, будівництво спортивних закладів і спортивні наукові дослідження. Спортивні таланти заохочуються і в бундесвері. Надається підтримка спорту інвалідів і міжнародній діяльності галузевих спортивних товариств, фінансується скерування вчителів фізкультури в країни третього світу, де користується попитом їхня праця тренерів і консультантів.

Підтримка великого спорту покликана сприяти дальшому розвитку масового спорту. Водночас для ведучих німецьких спортсменів створюються передумови рівних шансів на чемпіонатах Європи і світу та на Олімпійських іграх.

Допомога у розвитку масового спорту і спорту в дозвіллі є переважно завданням федеральних земель і общин. Основні напрямки цієї діяльності – це побудова спортивних закладів, спорт у школах, вузах і товариствах.

Німецька спортивна спілка
Deutscher Sportbund
Otto-Fleck-Schneise
6000 Frankfurt am Main 71

Дозвілля і відпустка

Подорожування – одне з найулюбленіших занять німців. Приблизно 70 процентів німців, починаючи з 14-річного віку здійснили в 1991 р. подорож найменшою тривалістю у п'ять днів. Найвищою була частка населення нових федеральних земель, яке мало щодо цього велику потребу, бо протягом десятків років йому дозволялося відвідувати західні країни лише у виняткових випадках. Дозволені були поїздки тільки в межах держав східної співдружності.

Зростаючий добробут і скорочення робочого часу уможливають для працюючих довші відпустки і більше вільного часу. Середня річна тривалість робочого часу становила в 1991 р. лише 1551 годину.

Так було в Німеччині не завжди. Ще на початку століття незначна кількість працівників знали що таке відпустка. Ознаки річної відпустки з'явилися вперше в 1903 р. у галузях металообробної індустрії і пивоваріння. Вона налічувала три дні. У 1930 р. німецькі наймані працівники мали середню річну відпустку від трьох до п'яти днів. Аж у 1974 р. у старій Федеративній Республіці була запроваджена законом мінімальна 18-денна відпустка. Тепер тарифні угоди передбачають відпустку шість тижнів і більше. Крім цього, більшість фірм виплачує ще й відпускні.

Куди подорожують німці. Багато німців проводять відпустки у власній країні. Але більшість притягають теплі південні краї. У 1990 р. німці витратили за кордоном понад 50 млрд. нім. марок. А іноземні туристи в Німеччині – приблизно 17 млрд. нім. марок. Найбільш популярними закордонними країнами, до яких подорожують німці, є Італія, Іспанія, Австрія, Франція, Швейцарія і США.

Вибір постійно зростає. При цьому змінилися звички і запити. Якщо раніше у першу чергу переслідувалася мета відпочити і позагоряти, то сьогодні багато людей віддають перевагу відпустці з розвагами і фізичними заняттями. Вони шукають незайману, екологічно чисту природу. Це стосується також організації дозвілля у вихідні дні.

Численні спілки і об'єднання, держава, церква і общини стараються надати населенню якомога більше "пропозицій для організації дозвілля". Це спортивні майданчики, відкриті і за-

*Кемпінг на Майні:
багато німців проводять відпустку в Німеччині*

криті плавальні басейни, бібліотеки, курси з улюблених занять у народних університетах, художні і наукові гуртки.

Відповідно до опитувань звичайне німецьке домашнє господарство витрачає сьогодні на дозвілля приблизно одну п'яту свого доходу. Тендеція зростає. Економіка відреагувала на це утворенням справжньої "промисловості дозвілля", яка стала процвітаючою галуззю господарства.

Тематикою дозвілля займається засноване в 1971 р. Німецьке товариство організації дозвілля. Це об'єднання проводить фундаментальні дослідження у сфері організації дозвілля, надає інформацію, документацію і консультації. До нього входять 30 головних організацій з різних галузей.

Німецьке товариство організації дозвілля
Deutsche Gesellschaft für Freizeit
Bahnstr. 4, 4006 Erkrath

Товариства, спілки і громадські ініціативи

Існує мало німців, котрі не належали хоча б до одного товариства. Життя німецьких товариств і спілок надзвичайно різноманітне. У Німеччині діє в загальному близько 300 000 товариств. Майже кожен четвертий німець є членом спортивного товариства. Товариства любителів співу нараховують понад два мільйони членів. У товариства об'єднані стрільці і колекціонери марок, собаководи і краєзнавці, учасники карнавалів, садоводи і радіоаматори. Тут мають спільне хоббі і спілкуються між собою.

Деякі товариства можуть набути певної ваги у місцевому політичному житті. Товариства стрільців і краєзнавців об'єднують людей, пов'язаних з різними партіями. Так виникають неформальні контакти, які, можливо, впливають на життя общини. Але ці товариства не відіграють дійсно політичної ролі.

Спілки. Зовсім інша роль об'єднань, які представляють суто матеріальні інтереси своїх членів. Це передусім великі спілки працівників за наймом і працедавців, а також багато інших організацій, які переслідують професійні, економічні чи соціальні цілі. Так у спілки об'єдналися, наприклад, власники будинків, квартиронаймачі, жертви війни і автоводії. Організовані і меншості, що змушує прислуховуватися до них. Спілки опираються на компетентних співробітників, ведуть пропаганду, щоб здобути прихильність публіки до своїх інтересів. Компетентність багатьох спілок може бути корисною також при підготовці нових законів. Їх вплив значний, однак було би перебільшенням твердити про "панування спілок" у Федеративній Республіці Німеччині.

Громадські ініціативи. Цілком новою формою об'єднань є громадські ініціативи, активність яких стала помітною в Німеччині з сімдесятих років. Переважно громадяни об'єднуються з метою усунення якогось недоліку, коли, на їхню думку, відомства і парламенти позбавляють їх належної інформації та уваги. Більшість громадських ініціатив виникають спонтанно. Вони часто переслідують мету, яка стосується особистої сфери їхнього життя. Тут може йтися про врятування старих дерев, які повинні поступитися місцем новій дорозі, про недостатню кількість дитячих ігрових майданчиків чи спротив при

Демократія – це також інтенсивні дискусії громадських ініціатив

розширенні аеропорту. Часто буває, що громадські ініціативи виявляють суперечливі цілі. Так одні виступають за будівництво окружної дороги, щоб зменшити інтенсивність руху, а інші відхиляють цей проект з екологічних міркувань.

У багатьох випадках громадські ініціативи – передусім на місцевому рівні – досягли своєї мети. Вони висували свіжі ідеї, наводили приклади активності громадян, при цьому часто демонструючи готовність до компромісів. Громадські ініціативи виникають і на федеральному рівні. Найвідомішими є рух проти атомної енергії і рух за мир.

Федеральний уряд вітає і підтримує ініціативи, спрямовані на ліквідацію вад і проблем у суспільстві. Основне право на свободу зборів надає всім німцям можливість організувати мирні демонстрації і брати в них участь. Однак останнє слово у вирішенні спірних проектів зберігається за демократично створеними законними урядами і парламентами. У своїх рішеннях вони зобов'язані враховувати добробут всього суспільства. Тому важливим є те, щоб громадяни і громадські ініціативи якомога раніше брали активну участь у підготовці державних рішень, у першу чергу в сфері планування. Таку участь передбачає ряд законів, як, наприклад, Федеральний закон про будівництво.

Релігія і церква

“Свобода віросповідання, совісті і свобода релігійного і світоглядного визнання є непорушними. Гарантується безперешкодне відправлення релігійних обрядів”. Це положення Основного закону (стаття 4) кожен громадянин Федеративної Республіки розглядає як звичайне основне право.

Понад 58 млн. людей в Німеччині належать до різних християнських конфесій – майже 30 млн. є евангеліками, понад 28 млн. римо-католиками, незначна частина належить до інших християнських об'єднань.

Веймарська конституція від 1919 р. від'єднала церкву від держави, хоч історичні зв'язки й збереглися. Тому що Основний закон перейняв відповідні положення Веймарської конституції, тодішнє правове становище збереглося в основному й по сьогодні.

У Німеччині нема державної церкви, тобто нема поєднання між державною і церковною адміністраціями. Церкви мають статус самостійних громадсько-правових об'єднань. Вони підтримують партнерські стосунки з державою. Основою цих взаємин, поряд з Конституцією, є різні конкордати і угоди. Держава гарантує права церкви на майно. Вона платить дотації на зарплату духовенства і переймає цілком або частково кошти таких церковних закладів, як дитячі садки, лікарні і школи. Церкви мають право збирати зі своїх парафіян податок, який, як правило, утримує держава. Духовенство здобуває освіту головним чином у державних університетах. Церкви мають законне право голосу в призначенні викладацького складу теологічних кафедр.

Важливою складовою громадського життя є соціальна і харитативна діяльність церков. Вона незамінна в лікарнях, будинках перестарілих і опіки, в консультаціях і догляді, у школах і навчальних закладах.

Євангеліцька церква. Євангеліцька церква в Німеччині (EKD) є об'єднанням 24 у значній мірі самостійних лютеранських, уніатських і реформістських церков. З 1991 р. EKD стала знову загальнонімецьким об'єднанням. Кордони земельних церков виходять за межі окремих земель. Вищими законодавчими органами є синоди і церковні конференції, вищим керівним органом є Рада EKD.

З'їзд Євангелицької церкви – важлива подія

Центральною адміністрацією ЕКД є консисторія в Ганновері. Євангелицькі церкви належать до Екуменічної ради церков (Світової церковної ради). Вони тісно співпрацюють з Римокатолицькою церквою.

Католицька Служба Божа

Католицька церква. До 1990 р. Католицька церква у Федеративній Республіці складалася з п'яти церковних провінцій з 22 єпархіями, у тому числі п'ять архієпархій. Під кінець 1990 року в результаті об'єднання заснованої в 1950 р. Берлінської конференції єпископів з Конференцією німецьких єпископів з нових земель, долучилися дві єпархії, три єпископства і апостольська адміністрація.

Архієпископи і єпископи Федеративної Республіки обговорюють спільні питання на Конференції німецьких єпископів, яка має свій секретаріат у Бонні.

Імпульси II Ватиканського консилію за участю католицьких мирян втілили у життя вибрані представництва мирян. Велико-го відголосу набрали відвідини в 1980 р. і 1987 р. Федеративної Республіки папою Іоанном Павлом II. Вони дали значний поштовх єкуменічному рухові і діалогу між державою і церквою.

Інші релігійні об'єднання. До інших об'єднань належать перш за все вільні церкви. Дві з найбільших Євангелицьких церков, методисти і євангельське об'єднання, у 1968 р. об'єдналися в Євангельсько-методистську церкву. Крім того, існує громада баптистів. Старокатолицька церква виникла після I Ватиканського консилію в 1870 р. як частина, що відкололася від Римо-католицької церкви. Своєю соціальною активністю відомі громади меннонітів, квакерів і армія спасіння.

В 1933 р. в Німецькій імперії проживало близько 530 000 євреїв. Сьогодні, після переслідування націонал-соціалістами і масового знищення євреїв, у Німеччині в єврейських громадах нараховується 30 000 євреїв. Найбільшою за кількістю осіб єврейською громадою є громада в Берліні (6800 членів), за нею іде громада у Франкфурті-на-Майні (майже 5000 членів). Багаті на традиції єврейські громади змогли після 1945 р. знову утвердитися в Дрездені і Лейпцігу. Крім того, у Федеративній Республіці проживають близько 15 000 євреїв, які не є членами єврейських громад. Єврейські громади в Німеччині очолює Центральна рада євреїв. У 1979 р. в Гейдельберзі була заснована Вища школа єврейських студій, яка здобула міжнародне визнання.

У зв'язку з наявністю численних іноземних працівників за наймом і членів їх сімей сильно зросло значення раніше в Німеччині заледве відомих релігійних громад. Це стосується Греко-православної церкви і особливо Ісламу. Сьогодні у Федеративній Республіці проживає близько 1,7 млн. мусульман, здебільшого турків.

Спільність дій. У 1933–1945 рр. і до того євангелицькі і католицькі християни боролися проти націонал-соціалізму. Уособленням цієї боротьби можна би було назвати священика Мартіна Німеллера і єпископа графа Клеменса Августа фон Галена. В опорі чіткіше проявила себе спільна політична відповідальність. Важливу роль зіграли церкви під час мирної революції в НДР.

Церкви в Німеччині у різний спосіб звертаються до громадськості. Це меморандуми і публіцистична діяльність. Велику увагу привертають до себе Німецький католицький з'їзд і Німецький євангелицький церковний з'їзд.

Харитативну роботу з боку католиків веде передусім Німецька харитативна спілка, а з боку Євангелицької церкви – Дияконічне об'єднання. Обидві церкви беруть активну участь у допомозі країнам, що розвиваються. Великі церковні допоміжні організації фінансуються з добровільних пожертв віруючих. Так, євангелицька акція "Хліб для світу" і католицькі "Мізереор" і "Адвеніат" зібрали мільярдні суми на потреби третього світу. За рахунок цих засобів надається допомога бідуючим. Велика частина фондів іде на довготривалі заходи допомоги країнам, що розвиваються.

Сьогодні церкви беруть участь в актуальних дискусіях з питань миру і роззброєння, політики щодо іноземців і надання політичного притулку, ринку праці і охорони навколишнього природного середовища.

Відомство у справах Євангелицької церкви
Kirchenamt der Evangelischen Kirche in Deutschland
Herrenhäuser Straße 12, 3000 Hannover 21

Секретаріат Конференції німецьких єпископів
Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz
Kaiserstr. 163, 5300 Bonn 1

Центральна рада євреїв у Німеччині
Zentralrat der Juden in Deutschland
Rüngsdorfer Straße 6, 5300 Bonn 2

Засоби масової інформації і громадська думка

Стаття 5 Основного закону гарантує свободу слова і друку, а також право на отримання інформації із загальнодоступних джерел. Цензури немає. Міжнародний інститут преси в Лондоні, який має критичний підхід до свободи друку в світі, характеризує Федеративну Республіку як одну з небагатьох країн, у яких держава поважає сильні позиції вільної преси.

Завдання засобів масової інформації. Пресу – розуміючи під цим усі засоби масової інформації – охарактеризували як “четверту владу” поряд з парламентом, урядом і юрисдикцією. Дійсно, у сучасному суспільстві усі засоби масової інформації справді виконують важливу функцію. Інформуючи громадян, вони дають їм змогу розуміти і контролювати діяльність парламентів, урядів і органів управління. На засобах масової інформації лежить велика відповідальність. Федеральний конституційний суд заявив з цього приводу: “Вільна, не підвладна державі, ніким не цензурована преса є важливим елементом вільної держави; сучасній демократії необхідна, зокрема, регулярна преса. Перш ніж прийняти рішення, громадянин повинен бути всесторонньо інформованим, знати погляди і вміти їх співставляти”.

Різноманітність інформаційних засобів. Громадяни мають змогу вибрати серед розмаїття конкуруючих між собою інформаційних засобів. Наприкінці 1991 р. тільки щоденної преси продавалося у старих федеральних землях близько 29 млн. екземплярів. На сьогодні зареєстровано 25 млн. телевізорів і понад 28 млн. радіоприймачів. У середньому німці, яким виповнилося більше ніж 14 років, затрачають щоденно майже п'ять годин на читання газети (пів години), слухання радіо (2,5 год.) чи перегляд телепередач (дві години). Пропозиція постійно зростає. Тільки п'ять процентів населення недосяжні для інформаційних засобів. Переважна більшість отримує регулярно інформацію з двох або більше джерел. Більшість дістає інформацію спочатку з телебачення і поглиблює її за рахунок читання щоденної газети. Про події у найближчому оточенні громадяни довідуються здебільшого з місцевих

Газетний кіоск: багатство пропонованої інформації

газет. Молодь читає газети менш регулярно. Але також і телебачення втрачає популярність у публіки.

Звідки беруться новини. Засоби масової інформації отримують інформацію через інформаційні агентства всередині країни і закордоном, а також від власних кореспондентів. Радіостанції і телестудії мають свої бюро в найважливіших місцях світу. Це стосується також великих газет. Велику роль у розповсюдженні німецької внутрішньої інформації відіграють різні інформаційні агентства. Ведуче становище на ринку займає Німецьке пресове агентство (dpa). Крім того, існує Німецька телеграфна служба (ddp), "Асошіейтед Пресс" (AP), "Ройтер" (rtr), агентство Франс Пресс (AFP), і ще з часів НДР Загальна німецька служба новин (ADN). Базова служба dpa інформує майже всі німецькі щоденні газети. AP, rtr і AFP мають німецькомовні служби в широких мережах основних агентств у США, Великобританії і Франції. Добрі газети є абонентами щонайменше двох, радіостанції – до п'яти інформаційних служб.

Окрім агентств з необмеженим спектром тем, є багато спеціальних агентств і пресслужб. Серед них, наприклад, Євангелицька пресслужба (epd), Католицьке інформаційне агентство (KNA), або Спортивна інформаційна служба (sid). Агентство Об'єднані економічні служби (vwd) постачає інформацію фірмам і спілкам.

Крім агентур, потік інформації до засобів масової інформації забезпечують пресбюро спілок, установ, партій, фірм і т.д. Це пресконференції, повідомлення преси, кореспонденції, фотослужби і розмови журналістів. Крім того, щоденним заняттям журналістів є власні розслідування якоїсь підібраної ними теми. У Німеччині установи зобов'язані в рамках законів відповідати на запитання журналістів. Тільки в Бонні працює близько 1000 акредитованих кореспондентів. Приблизно 550 німецьких кореспондентів об'єднані у Федеральну пресконференцію, більше 400 іноземних – у Спілку закордонної преси. Обидві абсолютно незалежні від установ. Посередником між урядом і громадськістю вважає себе Установа з питань преси і інформації федерального уряду (BPA). Керівник цієї установи є одночасно представником федерального уряду. На відміну від багатьох інших країн, представник уряду є завжди гостем Федеральної пресконференції, коли він інформує боннських журналістів. Представник уряду йде до преси, а не навпаки. Це стосується навіть пресконференцій федерального канцлера і федеральних міністрів, які вони проводять разом з Федеральною пресконференцією. Крім того, BPA має завдання інформувати федерального президента і федеральний уряд, а також бундестаг про становище Німеччини і громадську думку в країні та за кордоном. При цьому ця установа обробляє інформацію 27 агентств, понад 100 програм радіо і 25 програм телестудій німецькою і 22 іноземними мовами.

Вивчення громадської думки. Всі думки, які відображаються у засобах масової інформації, характеризуються як “опублікована” думка. Ця “опублікована думка” часто не співпадає з поглядами більшості населення. Між ними можуть бути великі розходження.

Вивчення громадської думки (“демоскопія”) досліджує на науковій основі відношення, думки і інші характерні признаки населення. Для цього проводяться характерні вибіркові опитування. Взагалі вибіркові опитування застосовуються на 1000 – 2000 опитуваних, щоб зробити тверді висновки про загальну думку населення.

У Німеччині систематичним опитуванням населення займається ряд приватних закладів. Вивчення політичної громадської думки користується великою повагою в громадськості. Великі німецькі газети і журнали, а також телебачення регулярно подають результати демоскопічних опитів, які стосуються політичних настроїв, рівня престижу партій і ведучих політиків, а також актуальних політичних тем, наприклад, атомної енергії, безробіття, політичного притулку. З 1989/90 рр. постійною темою регулярних опитувань став процес об'єднання обох частин Німеччини. Федеральний уряд, земельні уряди, а також політичні партії користуються опитами для спостережень змін настроїв населення, середнього і довгострокового планування своєї політики і перевірки політичних заходів.

Особливо широкий інтерес викликають результати опитувань напередодні виборів, коли партії вишукують свої шанси і проводиться демоскопічна оцінка подій виборчої боротьби. Навіть якщо рівень надійності опитувань став тепер дуже високим, ідеться тут все-таки про "фіксацію моменту". Точні прогнози зробити важко, особливо, коли очікуються результати виборів з мінімальною перевагою.

Більшої надійності досягають опитування в день виборів на окремих характерних виборчих дільницях. А для підрахувань голосів увечері в день виборів, яке телебачення проводить з метою постійного прогнозування результатів виборів, до уваги беруться результати, які невпинно надходять з вибіркових пробних виборчих округів. Аналізуючи зміни в результатах виборів за регіонами, партійними цитаделями і верствами населення дослідники виборів доповнюють результати опитувань і таким чином надають суттєву допомогу у висвітленні процесу виборів перед громадськістю.

Досягнуте за чверть століття ноу-хау німецьких дослідників виборів не тільки публікується в детальних звітах, які стали обов'язковим предметом вивчення для політиків, але й використовується у спостереженні за процесом виборів з боку громадськості також у сусідніх з Німеччиною країнах.

Преса

Читання газет користується в Німеччині великою популярністю. Становище на свою користь друковані засоби інформації зберегли і розширили навіть і після появи телебачення. За густотою газет (кількість газет на 1000 жителів) Німеччина займає четверте місце в світі після Японії, Великобританії і Швеїцарії.

Газетний ландшафт. У газетному ландшафті домінує місцева і регіональна преса. Щоденно у старих і нових федеральних землях виходять 410 газет, які мають майже 1700 місцевих і регіональних видань і для яких працюють понад 150 самостійних редакцій. Загальний тираж становить 28,8 млн. екземплярів. Також і невеликі газети пропонують читачам щоденний огляд найважливіших подій внутрішньої та міжнародної політики, економіки, культури, спорту і місцеві новини. Понад дві третіх газет передплатується, решта йде в роздрібний продаж. Це ринок для таких бульварних газет, як "Більд". "Більд", якої щоденно друкується 4,5 млн. екземплярів – є найбільшою за тиражем німецькою газетою. Серед примірників передплатних видань перше місце посідає "Вестдойче Альгемайне Цайтунг", тираж якої становить 700 000 одиниць. Менший тираж, але значний вплив на формування думки провідної верстви у політиці й економіці, мають великі надрегіональні газети. Це "Франкфуртер Альгемайне Цайтунг" і "Вельт", "Зюддойче Цайтунг" і "Франкфуртер Рундшвай".

Іншими важливими надрегіональними виразниками думок є тижневі газети "Ді Цайт", "Рейнішер Меркур" і "Дойчес Альгемайнес Зоннтагсблатт". Вони подають глибоку інформацію, аналізи і репортажі. Недільні газети доповнюють асортимент.

Численні закордонні газети пропонують спеціальні випуски для іноземців, які проживають в Німеччині.

Журнали. Широкий є німецький журнальний ринок. В асортименті понад 20 000 видань. Всесвітньо відомим є інформаційний журнал "Шпігель", тираж якого – понад мільйон екземплярів. Прикладом для "Шпігеля" послужив колись американський інформаційний журнал "Тайм". Основну масу складають близько 600 журналів, розрахованих на широке коло читачів загальним тиражем понад 117 мільйонів на номер. Сюди нале-

жать такі ілюстровані журнали, як “Штерн”, “Бунте” або “Квік”, а також спеціальні журнали з програмами радіо і телебачення. Все більше читачів здобувають також так звані журнали “Special Interest”, які розраховані на певне коло читачів. У них детально розглядається одна тема – чи то теніс, парусний спорт, комп’ютер, чи побутова радіоелектроніка.

Великою, але з невеликим тиражем, є група вузькоспеціальних журналів. Крім того, існують політичні тижневики, конфесійні газети, журнали для клієнтів, рекламні оголошення і офіційні повідомлення. Одну третю журнального ринку складають видання публікації організацій і спілок. Найбільшим за обсягом тиражу в Німеччині є “ADAC-Motorwelt”, орган Загальнонімецького автомобільного клубу, тираж якого становить дев’ять мільйонів екземплярів.

Цей інформаційний асортимент завершують локальні рекламні оголошення і газети альтернативної сцени. Крім цього, в газетних кіосках великих міст можна знайти іноземні газети і журнали.

Концентрація преси. З середини п’ятдесятих років кількість самостійних газет в Німеччині постійно зменшувалася. Ведучі в економічному і технічному відношенні видавництва змогли витіснити своїх конкурентів на різних регіональних ринках. Тому сьогодні в багатьох містах громадяни вже не мають змоги вибирати між двома чи більше місцевими газетами. До того ж, багато з газет, які ще виходять, не мають “повної редакції”. Інформацію про події за межами місцевого регіону вони отримують від інших редакцій. Зовнішня зміна структури супроводжується внутрішньою, технічною зміною, зумовленою використанням ЕОМ і найсучаснішої друкувальної техніки. Це призвело до зниження коштів виробництва. І все-таки в економічному відношенні газети, як і майже всі друковані засоби інформації, залишаються залежними від оголошень. Вони покривають велику частину коштів.

Суперечливим є питання, чи втрата різноманітності і незалежності, до якої призвела концентрація, не становить небезпеки для свободи преси.

Великі видавництва. Економічний розвиток на ринку преси призвів до виникнення великих видавництв. У сфері щоденної преси слід передусім назвати видавництво “Аксель Шпрінгер АГ”, частка якого на газетному ринку складає одну п’яту і визначається, правда, великим тиражем газети “Більд”. На рин-

ку недільних газет майже поза конкуренцією є газети "Аксель Шпрінгер АГ" "Вельт ам Зоннтаг" і "Більд ам Зоннтаг". Економічна і публіцистична могутність сконцентрована також в руках групи видавництв, яка видає "Вестдойче Альгемайне Цайтунг", групи "Зюддойчер Ферлаг" і видавництва "ДюМон Шауберг".

Набагато вагомішими щодо економічної могутності і можливого публіцистичного впливу є видавництва у галузі журнальної преси, передусім популярних журналів. Тут провідну роль відіграє група видавництва "Бауер" і група "Бурда". Також і в

Продажний тираж важливих органів преси

Щоденні газети (частково з вкладками, 1991 р.)

"Більд" (Гамбург)	4 506 700
"Вестдойче Альгемайне" (Ессен)	724 900
"Ганноверше Альгемайне" (Ганновер)	513 000
"Зексіше Цайтунг" (Дрезден)	499 400
"Рейніше Пост" (Дюссельдорф)	396 000
"Франкфуртер Альгемайне" (Франкфурт)	391 000
"Зюддойче Цайтунг" (Мюнхен)	389 000
"Зюдвестпрессе" (Ульм)	370 000
"Аугсбургер Альгемайне" (Аугсбург)	363 000
"Берлінер Моргенпост" (Берлін)	337 000
"Б.Ц." (Берлін)	336 000
"Гессіше/Нідерзексіше Альгемайне" (Кассель)	290 000
"Кельнер Штадтанцайгер" (Кельн)	285 000
"Берлінер Цайтунг" (Берлін)	275 000
"Рейнпфальц" (Людвігсгафен)	247 000
"Вестдойче Цайтунг" (Дюссельдорф)	246 000
"Брауншвайгер Цайтунг" (Брауншвайг)	240 000
"Меркіше Альгемайне" (Потсдам)	235 000
"Остзее-Цайтунг" (Росток)	228 000
"Лаузітцер Рундшай" (Коттбус)	227 000
"Рур-Нахріхтен" (Дортмунд)	225 000
"Ді Вельт" (Бонн)	224 000
"Франкфуртер Рундшай" (Франкфурт)	190 000
"Ді Тагесцайтунг" (Берлін)	61 000

Тижневики і актуальні недільні газети

"Більд ам Зоннтаг" (Гамбург)	2 665 000
"Ді Цайт" (Гамбург)	495 000
"Вельт ам Зоннтаг"	406 000
"Байернкур'єр" (Мюнхен)	158 000
"Рейнішер Меркур" (Бонн)	112 000
"Дойчес Альг. Зоннтагсблатт" (Гамбург)	93 000

Інформаційний журнал

"Дер Шпігель" (Гамбург)	1 083 000
-------------------------	-----------

цьому секторі преси працює група видавництва "Аксель Шпрінгер АГ". Найбільшим за оборотом німецьким концерном засобів масової інформації, і одночасно другим за розмірами в світі, є діючий в цілому світі "Бертельсманн АГ". До нього входять об'єднання, які випускають книги і грамплатівки, видавництва книжок, газет і журналів, фірми в галузі музичної продукції, кіно, телебачення і радіо, а також поліграфічної промисловості.

Право преси. Право преси регулюється законами земель про пресу. Вони співпадають в основних пунктах: сюди відноситься обов'язкова подача вихідних даних, обов'язок бути ретельним і право журналістів відмовитися від свідчень – їх не можна примусити назвати інформаторів чи джерела інформації, а також право потерпілих на спростування. Органом самоконтролю видавців і журналістів вважається "Рада німецької преси", яка займається питаннями порушення журналістської ретельності і етики. Але її зауваги необов'язкові для виконання.

Творення вільної преси. У колишній НДР для пануючої єдиної партії СЄПН преса була вирішальним інструментом маніпулювання громадянами. Всі газети підлягали цензурі. Центральний орган СЄПН "Нойес Дойчланд" задавав однакову тематику. Після падіння Стіни преса колишньої НДР розвинула власну динаміку і навчилася користуватися новою свободою. Західнонімецькі видавництва і журналісти беруть участь у створенні нової журналістики. Були засновані нові і приватизовані всі ведучі партійні газети. Майже всі колишні і деякі заново засновані журнали, а також старі щоденні і тижневі газети змушені були капітулювати. Преса ж місцевого напрямку змогла утримати свої позиції в нових умовах. Ще пройдуть роки, перш ніж заново сформується східнонімецький газетний ландшафт.

Федеральне об'єднання німецьких газетних видавців
Bundesverband Deutscher Zeitungsverleger
Riemenschneiderstr. 10, 5300 Bonn 2

Спілка журналістів Німеччини
Deutscher Journalistenverband
Bennauerstr. 60, 5300 Bonn 1

Союз журналістів Німеччини
Deutsche Journalisten-Union
Friedrichstr. 15, 7000 Stuttgart 1

Радіомовлення і телебачення

Радіомовлення, сюди належать обидві галузі – радіомовлення і телебачення, не є в Німеччині у руках держави. Статут і свобода радіомовлення регулюються і гарантуються законом. Федерація відповідає за законодавство для пошти і телекомунікацій, отже за технічну сторону. А законодавство щодо заснування радіостанцій є справою земель. Характерним для німецького радіомовлення є його “подвійний статут”. Він означає урегульоване співіснування громадсько-правових і приватних радіостанцій. Основою цієї системи стало зокрема, рішення Федерального конституційного суду від 1986 року, який залишив за громадсько-правовим радіомовленням “основне інформування”, а приватним станціям відвів роль “додаткового інформування” слухачів і глядачів. Багато років у Німеччині існувало тільки громадсько-правове радіомовлення, і тільки на початку 1984 р. були дозволені приватні телестудії і радіостанції.

Громадсько-правові радіотелеорганізації. У 1991 р. у Федеративній Республіці було 11 земельних радіотелеорганізацій, дві організації федерального права і організація Другого німецького телебачення (ZDF), яка влаштована на основі державного договору федеральних земель. Найбільшою станцією є Західнонімецьке радіо (Кельн), яке налічує 4400 співробітників, найменшою – Радіо Бремен, де працюють близько 650 осіб.

Іншими організаціями є Баварське радіо (Мюнхен), Радіо Гессен (Франкфурт-на-Майні), Північнонімецьке радіо (Гамбург), Саарське радіо (Саарбрюккен), станція Вільний Берлін (Берлін), Південнонімецьке радіо (Штутгарт), Південно-західнонімецьке радіо (Баден-Баден), Східнонімецьке радіо (Потсдам) і Середньонімецьке радіо (Лейпціг). Ці станції транслюють частково на федеральні землі, де вони розміщені, а частково є організаціями багатьох земель. Кожна станція транслює багато радіопрограм. Крім того, земельні радіотелеорганізації співпрацюють в Робочому об'єднанні громадсько-правових радіотелеорганізацій Німеччини (ARD). Вони посідають спільну телепрограму під офіційною назвою “Німецьке телебачення”, але її всюди називають “Першою програмою”. До неї надсилаються компоненти програм і її можна приймати на

цілій території федерації. Крім того, організації випускають для телебачення власні "треті програми". ZDF з осідком у Майнці транслює на цілу територію федерації "Другу програму". У даний момент ZDF є суто телевізійною станцією, найбільшою в Європі.

Радіостанціями з особливим завданням є "Німецьке радіо" (DLF) і "Німецька хвиля" (DW) у Кельні. DLF фінансується федеральним урядом і земельними радіотелеорганізаціями, а DW утримує федерація. Завданням обох радіостанцій до німецького об'єднання було поширення всеохоплюючої інформації про Німеччину всередині країни і на закордон. Вони транслюють на німецькій і десятках іноземних мов. Це завдання залишатиметься за "Німецькою хвилею" і надалі. Вона перебере іномовні редакції DLF і телестудії RIAS. DLF зосередиться на національній інформаційній програмі і працюватиме у Кельні як дочірня організація ARD і ZDF. Це стосується також і виниклої на основі радіомовлення НДР станції "Німецька студія – культура" (DS), яка транслюватиме національні культурні програми. Третьою у спілці буде національна інформаційна програма Радіо RIAS Берлін. Раніше RIAS діяло як "Радіо в американському секторі" Берліна. Програмами і трансляцією керувала Інформаційна служба США, але станцію очолював німецький інтендант. У майбутньому DLF, DS і RIAS транслюватимуть спільну інформаційну програму.

Переломний момент переживають електронні засоби інформації п'яти нових федеральних земель. Були засновані дві нові земельні радіотелеорганізації, щодо колишніх державних станцій НДР досягнута домовленість про перехідний етап. З кінця 1990 р. ARD і ZDF можна приймати всюди, вони заснували регіональні студії в нових землях. Як тільки нові землі матимуть власні закони стосовно радіомовлення і засобів інформації та нададуть достатньо частот для приватного радіомовлення, то й у східній Німеччині буде налагоджене "радіотелепостачання", якому не треба буде побоюватися порівнянь зі стандартами на Заході.

Самоуправління і свобода радіомовлення. Нагляд і керівництво над громадсько-правовими радіотелеорганізаціями здійснюється взагалі трьома органами – радою радіомовлення, адміністративною радою і інтендантами.

Члени ради радіомовлення, які репрезентують важливі суспільні групи, виступають як представники інтересів суспільства і здійснюють громадський контроль за громадсько-пра-

У телепередачах беруть участь і глядачі

вовою системою радіомовлення і телебачення. Їх обирають земельні парламенти або призначають безпосередньо політичні партії, релігійні об'єднання і організації від економіки і культури. Рада радіомовлення (чи телебачення) помагає інтендантові консультаціями у питаннях розробки передач і слідкує за дотриманням їх принципів. Адміністративна рада складає бюджетний план, контролює керівництво станції і розглядає технічні питання. Її члени обираються радою радіомовлення, а ті в свою чергу вибирають інтенданта, кандидатуру якого затверджує рада радіомовлення. Інтендант керує радіотелеорганізацією згідно з рішеннями ради радіомовлення і адміністративної ради. Він відповідає також за програму і представляє організацію у зовнішніх справах.

Ця конструкція покликана забезпечити незалежність радіомовлення від держави. Але на практиці це не завжди виключає політичні впливи. Хоч представники партій і не мають більшості в органах радіомовлення, все-таки на багатьох студіях утворився своєрідний пропорційний партійний розподіл. Це часто є причиною громадської критики, особливо, коли на керівні посади у студіях призначаються люди за політичними критеріями.

Громадсько-правові телеорганізації зобов'язані у своїх програмах не віддавати переваги якомусь політичному напрямку і

зберігати рівновагу щодо змісту передач. Це не торкається "внутрішньої свободи радіо", тобто права на авторитетну думку. Але свобода слова повинна надаватися станціями усім в однаковій мірі.

Програми. Кожна земельна радіотелеорганізація випускає до п'яти радіопрограм. Це розмаїття передач у сфері новин, політики, регіональних репортажів, розважальних програм, музики, спорту, вікторин і т.д. Більшість станцій транслюють також наукові та літературні серії. Їх оркестри, хори і балети збагачують культурне життя багатьох міст. Транслюються спеціальні передачі для іноземних працівників за наймом відповідними мовами.

Багато місця в телебаченні ARD і ZDF займають політичні репортажі, вітчизняні та зарубіжні документальні кореспонденції, а також телеігри, фільми і розважальні передачі. Для зарубіжних репортажів ARD і ZDF підтримують широку мережу власних студій з кореспондентами у багатьох країнах.

Треті програми телебачення транслюються станціями ARD за регіонами і відповідно насичені програмами регіонального змісту: від політики, яку веде земля, – до культури. Ці програми мають велике загальноосвітнє і виховне значення: більшість станцій ARD регулярно транслює навчальні телепередачі. Крім цього, підготовчі курси для різних напрямків освіти.

Переважна кількість передач транслюється у кольоровому зображенні. Кольорове телебачення було запроваджене в 1967 р. Для нього застосовується розроблена в Німеччині система передачі кольору ПАЛ. Сьогодні кольоровими є понад 80 процентів зареєстрованих телеприймачів.

Фінансування. Видатки громадсько-правових радіотелеорганізацій покриваються в першу чергу за рахунок тарифної плати слухачів і глядачів. Кошти за користування телевізором розподіляються між ARD і ZDF у відношенні 70 до 30. Крім того, ARD і ZDF вимушені існувати на доходи від реклами. Час реклами громадсько-правових радіотелеорганізацій на відміну від приватних, є більш обмеженим. Обсяг реклами їм доводиться тепер ділити з приватними надавачами програм. Права телетрансляцій, передусім таких спортивних заходів, як футбол чи теніс, стали тепер набагато дорожчими. А можливості підвищення тарифної плати є обмежені, тому що на це завжди повинні давати згоду земельні парламенти.

Приватне радіомовлення і телебачення. Громадсько-правові радіотелеорганізації отримали конкуренцію від 1985 р. по всій країні, відколи першою приватною телестанцією розпочала свою роботу в Майнці "Sat 1". У 1986 р. долучилася "RTL plus Deutschland" (Кельн). Вони здобули вже широку публіку: на початку 1991 р. "RTL plus" приймало дві третіх усіх домашніх господарств, "Sat 1" – трохи понад 62 проценти. Іншими приватними станціями є "Pro 7" і "Tele 5". "RTL plus" і "Sat 1" транслюють переважно спорт, розважальні програми і художні фільми, пропонують також і вибагливі політичні тележурнали. Публіка "Pro 7" – здебільшого любителі художніх фільмів. "Tele 5" транслює в основному телеігри, тобто розважальні програми з участю глядачів.

Передачі приватного радіомовлення транслюються по кабелю, через супутники і можуть прийматися також на земних частотах. За допомогою супутникового зв'язку на території цілої країни можливий прийом ряду іноземних телепрограм. Приватні телестанції утримуються консорціумами фірм, участь у яких беруть передусім концерни засобів інформації. Вони фінансуються тільки на кошти реклами.

У галузі радіомовлення в 1991 р. діяло близько 100 приватних радіостанцій, з яких тільки небагато мали повну програму для цілої федеральної землі. За волею законодавців місцеві радіостанції повинні забезпечувати два аспекти: розмаїття і близькість до громадян. Відповідно до Федерального конституційного суду приватне радіомовлення так само, як і громадсько-правові радіотелеорганізації, не має права односторонньо впливати на формування громадської думки. Програми зобов'язані гарантувати "основний стандарт різноманітності думок".

Ландшафт радіомовлення на зламі. Нові можливості прийому значно змінили німецький ландшафт радіомовлення. Абонентами широкосмугової кабельної мережі пошти, яка прокладається з 1982 р. в 1991 р. стали близько 16 млн. домашніх господарств. Половина з них користуються програмами телебачення і радіо, які передаються по кабелю. Мета дев'яностих років – охопити кабельним зв'язком до 80 процентів близько 30 млн. німецьких домашніх господарств.

Тим часом серйозною конкуренцією для кабелю став прямий прийом супутникового телебачення. Він є економічною альтернативою не тільки для домашніх господарств, які не мають кабельного зв'язку. Для прийому вистачає поставити параболічну антену.

Можливість трансляції через супутники поставила німецьку політику щодо засобів інформації перед питаннями, які виходять за рамки кордонів. Так ідеться про те, чи зможуть утвердитися національні програми, або європейські і навіть світові концепції. Дві наднаціональні державні і одна приватна організації експлуатували в 1991 р. більшість із 15 супутників, які транслюють на Європу близько 70 програм телебачення і радіо. До супутникових програм належить також і "3sat", спільна програма ZDF, Австрійського радіо і Швейцарського радіотелевізійного об'єднання, а також "1plus", яку транслює ARD.

Слухачі і глядачі в Німеччині можуть вибирати з невідомої дотепер програмної різноманітності. До нових засобів інформації, якими можна користуватися маючи телевізор, належить також і така служба, як Vtx – поштовий "екранний текст". За допомогою Vtx через телефонний зв'язок можна вести діалог із найрізноманітнішими offerентами, послуги – від зажадання біржового бюлетня до перерахунку на розрахунковий рахунок. Громадсько-правові радіотелеорганізації пропонують так званий "відеотекст", який висилається в ефір звичайним телевізійним сигналом. При виклику відеотекст з'являється на екрані і пропонує глядачам новини, зведення погоди, поради споживачам і багато чого іншого.

Робоче об'єднання громадсько-правових радіотелеорганізацій Німеччини (ARD)

Arbeitsgemeinschaft der öffentlich-rechtlichen Rundfunkanstalten Deutschlands (ARD)

Appelhofplatz 1, 5000 Köln 1

Друге німецьке телебачення (ZDF)

Zweites Deutsches Fernsehen (ZDF)

Postfach 4040, 6500 Mainz 1

Спілка приватного радіомовлення і телекомунікацій

Verband Privater Rundfunk und Telekommunikation

Burgstr. 69, 5300 Bonn 2

Культурна різноманітність у федеральній державі

Ніде федеральна структура не залишила помітніших слідів, ніж у культурному житті. У Німеччині ніколи не було центральної метрополії, якою є Париж для Франції чи Лондон для Англії. Самобутнє культурне життя земель призвело до виникнення малих і великих культурних центрів різноманітного спрямування. Культурне і наукове життя притаманне навіть найменшим містам і общинам.

Важливу культурну роль у майбутньому буде відігравати Берлін як столиця і резиденція уряду об'єднаної Німеччини. Однак інші німецькі міста зберігатимуть своє значення культурних центрів. Федеральна держава забезпечує дальший розквіт культурної різноманітності, збагаченої тепер культурною спадщиною нових федеральних земель.

Ця різноманітність стає очевидною, якщо тільки коротко згадати де в Німеччині розташовані різні заклади культури і де вони здійснюють свої культурні заходи. Обидві центральні бібліотеки знаходяться у Франкфурті-на-Майні і Лейпцігу. Гамбург є містом найбільшої концентрації засобів інформації, а Кельн і Дюссельдорф – центрами сучасного мистецького життя. Більшість театрів зосереджено у Берліні. У Кобленці міститься центральний державний архів Федеративної Республіки. Академії наук існують у Дюссельдорфі, Геттінгені, Галле, Гейдельберзі, Лейпцігу, Майнці і Мюнхені. Найвизначніші музеї створено в Берліні, Мюнхені, Нюрнберзі, Кельні і Штутгарті. Обидва найважливіші літературні архіви знаходяться у вюртемберзькому містечку Марбах і у тюрінзькому Веймарі.

Отже, Німеччина – країна з багатьма культурними центрами. Чогось подібного до віддаленої культурної "провінції" тут немає. Ніхто не змушений їхати за сотні кілометрів на перегляд вистав гарного театру чи, щоб послухати гарну музику. У середніх містах інколи можна знайти на диво цінні бібліотеки або цікаві колекції мистецьких творів. Це пояснюється тим, що в часи, коли Німеччина складалася з багатьох князівств, амбіції примушували їх перетворювати свої резиденції у культурні центри або ж свідомі міщани щедро фінансували розвиток мистецтва і науки у своїх містах.

Більшість культурних закладів Федеративної Республіки фінансують общини. Законодавство в питаннях культури – не беручи до уваги кількох винятків – справа земель. Кожна федеральна земля у більшій чи меншій мірі самостійно формує систему освіти. Але такий культурний федералізм має і свої тіньові сторони. Навчальні плани і свідоцтва про закінчення шкіл в одній землі часто відрізняються від інших. Тут можуть виникнути певні проблеми, коли, наприклад, якась сім'я переселяється в іншу федеральну землю і діти не можуть там “завершити” навчання. Однак федеральні землі докладають зусиль до співпраці. Важливі координаційні завдання вже довгий час виконує постійна конференція міністрів культури федеральних земель. Федерація і землі співпрацюють при складанні планів будівництва нових і розширення старих вузів, а також у їх фінансуванні. Для вирішення майбутніх завдань створена комісія федерації і земель з планування освіти і фінансування наукових досліджень. У цих рамках федерація і землі спільно сприяють випробуванням моделей у всіх сферах системи освіти.

Всі ці органи забезпечують необхідну уніфікацію сучасної, ефективної системи освіти, не позбавляючи її плідної різноманітності, яка робить культурне життя у Німеччині таким своєрідним.

Шкільна освіта

Кожен громадянин має право вільно розвивати свою особистість і вільно вибирати як місце навчання, так і професію. Це основне право гарантоване Основним законом. Для освітньої політики це означає дати кожному окремому громадянину можливість оптимально розвивати свою особистість і здобути кваліфіковану освіту відповідно до його здібностей. Кожному протягом його життя повинен бути наданий шанс розвивати себе як особу, вдосконалюватися професійно і політично. До основних напрямків освітньої політики належить також виховання з молодих людей повноцінних громадян, які готові взяти на себе відповідальність у демократичній державі. Як бідна на сировину промислова нація Федеративна Республіка мусить виховувати висококваліфікованих спеціалістів. У 1989 році на території старої Федеративної Республіки федерація, землі, общини і приватна економіка асигнували біля 156 млн. нім. марок на освіту. Це майже 7 процентів валового суспільного продукту.

Основи шкільної освіти. У Федеративній Республіці Німеччині федеральні землі несуть відповідальність за основні компоненти системи освіти. Це стосується передусім загальноосвітніх і професійних шкіл, навчання дорослих і підвищення кваліфікації, а також вищих навчальних закладів.

Обов'язкове навчання триває від шостого до вісімнадцятого року життя, тобто дванадцять років. При цьому дев'ять років (у деяких федеральних землях – десять) слід відвідувати загальноосвітню школу, а після цього – профучилище, заняття в якому проводиться неповний навчальний тиждень. Навчальні засоби, зокрема підручники, видаються учням частково безкоштовно.

Згідно з Основним законом, викладання Закону Божого є упорядкованим, але факультативними навчальним предметом. З 14-річного віку учень може сам вирішувати чи вивчати йому цей предмет, чи ні. Втратили своє значення школи для дітей одного віросповідання, тобто школи, де викладання предметів орієнтується на певне віросповідання. У більшості федеральних земель запроваджені загальнохристиянські школи. Це школи, в яких Закон Божий викладається окремо, відповідно до конфесій. Як правило, хлопці і дівчата відвіду-

ють спільні класи. Освітній спектр збагачують приватні школи різних організацій, які користуються фінансовою підтримкою земель.

Дитячі садки. Дитячий садок – заклад німецького походження, який перейняли багато країн (навіть слово увійшло в інші мови). Він не належить до державної шкільної системи. Головним у виховній роботі є розвиток мови, дитячої особистості, соціальне виховання і гра. Переважно діти перебувають у садку до обіду, а пополудні знову у колі своєї сім'ї. Але є й цілоденні дитячі садки і заклади продовженого дня.

Відвідування дитячого садка є добровільним; здебільшого батьки повинні сплачувати внески. У старих федеральних землях общини, церкви, добродійні товариства, підприємства і приватники утримують понад 24 000 дитячих садків. Сьогодні понад 80 процентів дітей віком від трьох до шести років відвідують дитячий садок. У колишній НДР майже 95 відсотків дітей обслуговувалися переважно державними дитячими садками. До цього ж були дитячі ясла для дітей віком до трьох років. Причина цього полягала у високому проценті зайнятості матерів у НДР.

Система шкільної освіти. Діти йдуть до початкової школи з шести років. Це, як правило, чотири роки навчання. У Берліні – шість. У більшості федеральних земель діти в перші два роки навчання не отримують оцінок, а лише загальну характеристику. Після чотирьох спільних років у початковій школі учні переходять до іншої форми навчання. 5-й і 6-й класи – це ступінь орієнтації, коли діти та їх батьки ще мають можливість вибрати або поміняти певний тип школи.

Приблизно третина учнів після закінчення початкової школи переходить до вищого ступеня повної народної школи (основної школи). Хто залишає її після дев'яти чи десяти років навчання, той здебільшого приступає до професійної освіти (і до 18 років паралельно вчиться у профучилищі). Успішне закінчення основної школи відкриває шлях до багатьох професій у ремеслі і промисловості. Навчання в основній школі стає все вимогливішим: так, наприклад, сьогодні майже кожен третій учень вивчає іноземну мову (переважно англійську); щоб полегшити шлях до професійної освіти проводяться уроки праці.

Реальне училище займає місце між основною школою і школою старшого ступеня. Як правило, навчання тут триває шість років, від 5-го до 10-го класу, і веде до отримання середньої

освіти. Випускники мають право вчитися у середньому спеціальному навчальному закладі і в профшколі вищого ступеня. Це передумова середньої кар'єри в економіці або на державній службі. Третина учнів здобуває середню освіту.

Дев'ятирічна гімназія (від 5 до 13 року навчання) є традиційною школою вищого ступеня у Німеччині. Сьогодні майже нема колишнього поділу на гімназію з викладанням стародав-

Схематична система структури освіти

Підвищення рівня освіти

(підвищення загальноосвітнього і професійного рівня у різноманітних формах)

Закінчена вища освіта

Університет/технічний університет
Педагогічний вуз
Спеціальний вуз
Адміністрат. спеціальний вуз
Вище художнє училище
Загальний вуз

Професійна
освіта

Загальна вища
освіта

Середній спеціальний
навчальний заклад

Вечірня гімназія/
коледж

Професійна освіта		Середня освіта		Вища спец. освіта		Загальна вища освіта	
13						Вищий гімназ. ступінь	13
12	Професійне навчання на виробництві і профучилище (подвійна система)	Училище початк. профпідг.	Спец. проф. школа	Проф. школа вищ. ступ.		(Гімназія, професійна гімназія, спеціальна гімназія, загальна школа)	12
11							11
10	Основний курс профнавчання						10

(Закінчення основної школи після 9 чи 10 років / закінчення реального училища)

10		10 рік навчання					10
9							9
8	Спец-школа	Основна школа	Реальне училище	Гімназія		Загальна школа	8
7							7
6							6
5			Ступінь орієнтації (залежно або незалежно від виду школи)				5

4							4
3	Спец-школа	Початкова школа					3
2							2
1							1

0	Спец. дитячі садки	Дитячі садки					
---	--------------------	--------------	--	--	--	--	--

ніх мов, нових мов і гімназію з викладанням математики і природознавства. Тепер гімназії старих федеральних земель, як правило, мають реформований вищий ступінь (від 11 до 13 року навчання), де система курсів замінила звичайні класи. На курсах учні вивчають в основному ті предмети, які їх особливо цікавлять. Це полегшує перехід до вищого навчального закладу. Крім гімназій з реформованим вищим ступенем, існують ще особливі їх різновиди, як, наприклад, економічна чи технічна гімназія.

Свідоцтво про закінчення гімназій і атестат зрілості дають право навчатися у вузах. Однак кількість абітурієнтів настільки зросла, що місць не вистачає для всіх, хто хотів би вчитися. Вже давно діють обмеження при прийомі (Numerus clausus).

Триструктурну шкільну систему часто критикували, тому що, як здавалося, для багатьох дітей зарано визначалися напрями. Тут мають допомогати ступені орієнтації або розвитку, щоб правильно підготувати дітей до вибору школи на сьомому році навчання.

Наступна модель – це загальна школа, яка об'єднує всі три форми навчання. Як правило, в ній навчаються діти від 5-го

Школи, класи та учні загальноосвітніх шкіл 1989/90 навчального року

Вид школи	Школи	Класи	Учні		Частка учениць (%)
			Кількість	Частка(%)	
Стара Федеративна Республіка					
Дошкільні класи, шкільні дитсадки	3 249	4 854	67 512	1,0	42,6
Початкові школи	13 585	112 264	2 449 711	36,4	49,0
Незал. від виду школи ступінь орієнт.	1 124	9 045	210 085	3,1	48,6
Основні школи	5 889	49 496	1 043 976	15,5	45,3
Реальні училища	2 573	35 380	857 218	12,7	52,4
Гімназії	2 462	40 600	1 545 577	23,0	51,0
Інтегровані загальні школи	314	8 129	224 536	3,3	46,6
Вільні вальдорфські школи	108	1 459	48 465	0,7	51,9
Спецшколи	2 762	25 369	246 278	3,7	38,1
Вечірні школи, коледжі	246	294	41 137	0,6	50,5
Разом	32 313	286 890	6 734 495	100,0	48,8
Колишня НДР					
Політехнічні середні школи	5 226	93 206	1 986 314	93,8	49,4
Розширені політехн. середні школи	223	2 394	39 626	1,9	57,8
Спецшколи	479	6 663	63 614	3,0	37,0
Курси народних університетів	-	-	28 166	1,3	46,3
Разом	5 928	102 263	2 117 720	100,0	49,1

до 10-го класу. Деякі загальні школи мають власний вищий ступінь, який створений за зразком гімназійного. Залежно від здібностей, учень може навчатися на курсах з вищими або простішими вимогами. До навчального плану входить профорієнтація. Свідоцтва про закінчення загальних шкіл визнаються у всіх федеральних землях.

Спеціальні школи відвідують діти та підлітки, які не можуть отримати достатнього розвитку в загальних школах через інвалідність.

Другий шлях здобуття освіти створює можливість наздогнати пропущене. Вечірні гімназії надають працюючим змогу поряд із їхньою щоденною діяльністю підготуватися протягом 3–6 років до екзамену на атестат зрілості. Таким же чином у вечірніх школах можна здобути свідоцтво про закінчення основної школи чи реального училища. Однак такий шлях є важким і вимагає великих зусиль.

Учителі. Для кожного виду школи у Федеративній Республіці спеціально готують учителів. Всі вони повинні мати вищу освіту, однак навчання є різним. Майбутній вчитель початкової школи чи основної школи навчається, як правило, протягом шести семестрів. Триваліше навчання вимагається від учителів реальних училищ, спеціальних шкіл, гімназій і професійних шкіл. Всі кандидати на посаду вчителя після закінчення навчання зобов'язані скласти іспит; після цього – практика в школі, а тоді другий екзамен. Ті, що отримали посаду вчителя, як правило, стають довічно чиновниками.

Нові школи у нових федеральних землях. Одним із головних культурно-політичних завдань у наступні роки буде впровадження у нових федеральних землях західнонімецької шкільної системи. За часів НДР як регулярна і обов'язкова державна школа там існувала десятикласна загальноосвітня політехнічна середня школа. Ця форма навчання була цілком спрямована на виховання учнів у дусі соціалізму як пануючої ідеології. З моменту об'єднання навчальні плани деполітизуються. Нові федеральні землі переймають із Заходу різні форми шкільництва. Відкритим залишається питання, чи слід зберігати такі елементи старої шкільної системи, як загальний термін навчання 12 років. Учителі колишньої НДР, хоча й продовжують виконувати свою роботу, однак не стали автоматично чиновниками. У кожному конкретному випадку вирішується питання їх подальшого перебування в системі шкільної освіти нових федеральних земель.

Професійна освіта

90 процентів молоді, яка не одержала атестату зрілості, щоб поступити до вузів, здобуває професійну освіту. Більшість з них навчається за "подвійною системою", що є поєднанням практики на підприємстві з теорією у професійній школі. Отже, приватна економіка і держава несуть спільну відповідальність за професійну освіту. З боку держави федерація розробляє загальні правила навчання, а професійні школи перебувають у компетенції окремих земель. Нині близько 1,6 млн. молодих людей проходять курс професійного навчання.

Існує приблизно 400 професій, за якими проводиться навчання. Серед молоді вони по-різному популярні: близько 35 процентів юнаків і понад 55 відсотків дівчат воліють вивчати одну з десяти професій, яким надається перевага. Хлопці найчастіше здобувають професію автомобільного механіка, електромонтера, комерсанта, маляра або столяра. Дівчата віддають перевагу таким професіям, як перукар, продавець, комерсант, фельдшер і зубний фельдшер.

Комп'ютер входить у програму багатьох курсів навчання

Навчання на сверлильному станку

Професійна школа. Крім навчання на підприємстві, юнак чи дівчина повинні ще три роки відвідувати 1-2 рази у тиждень професійну школу. Під час навчання молодь, вивчаючи загальноосвітні предмети, набуває ще й спеціальних теоретичних знань, які вона тут може засвоїти краще і ширше, ніж на підприємстві. Успішність підтверджується свідоцтвом про закінчення навчання. Професійна школа є також обов'язковою школою для молоді, яка не досягла ще 18 років і не відвідує ніякої іншої школи.

Інші шляхи здобування професійної освіти. Крім навчання на підприємстві і професійної школи, є ще й інші можливості здобути професійну освіту, якими користується все більше молоді. Два приклади: спеціальна професійна школа з повним навчальним тижнем готує до роботи за спеціальністю, і, навчання у ній триває щонайменше рік. Якщо навчання довше, то це може бути зараховане як навчання на підприємстві або замінити його цілком. Профшкола вищого ступеня приймає випускників реальних училищ, які після дворічного навчання здо-

бувають право вступу до спеціальних вузів. До навчального процесу входять робота у навчальних майстернях, практика і теорія.

Навчання на підприємстві. Практичне навчання на підприємстві – “роки підмайстра”, триває, залежно від професії, до трьох з половиною років. Переважно, однак, три роки. Учень отримує платню, яка щорічно збільшується. Компетентні федеральні міністри видають програми підготовки за пропозиціями господарських об'єднань, підприємницьких організацій і профспілок. Вони затверджують зміст навчання і екзаменів. Іспити приймаються комісіями органів самоуправління економіки (промислова і торговельна палата, реміснична палата) та подібними інстанціями. До екзаменаційної комісії входять представники працедавців, працівників за наймом, і вчителі професійних шкіл.

Навчання проводять понад 500 000 підприємств з усіх галузей економіки, у сфері вільних професій та на державній службі. Великі фірми мають власні навчальні майстерні. Половина учнів менших підприємств навчається на робочому місці. Часто вони занадто вузько спеціалізовані, щоб дати всі необхідні знання. Тоді професійні знання можна поглибити у навчальних центрах поза підприємством.

За трудове життя. В принципі у Федеративній Республіці жодна молода людина не повинна вступати на трудовий шлях без освіти. Тут зарекомендувала себе подвійна система професійної освіти, яку перейняли у ряді інших країн. У 80-х роках внаслідок періоду підвищеної народжуваності дуже високим був попит на навчальні місця. А у 1990 р., навпаки, у старих землях на 659 000 навчальних місць припадало тільки 560 000 молодих людей. І у нових федеральних землях місце для навчання знайшли всі 140 000 юнаків і дівчат. Це стало можливим завдяки великим зусиллям всіх: економіки, федерації, земель, Федеральної установи з питань праці і опікунської установи. Так, у межах своєї відповідальності федерація запропонувала 10 000 навчальних місць. Всі малі фірми (до 20 працівників), які приймали на навчання нового учня, отримували у 1991 р. дотацію в розмірі 5 000 нім. марок. Були створені перші навчальні майстерні за межами підприємств. У Договорі про об'єднання Німеччини обидві держави домовилися про взаємне визнання свідоцтва про професійну освіту. Це полегшує молоді професійну рухомість.

Вищі навчальні заклади

Найстарішим німецьким вузом є університет у Гейдельберзі, який був заснований у 1386 р. Ряд інших університетів вже відсвяткували своє 500-річчя, в тому числі багаті традиціями університети міст Лейпціга (заснований у 1409 р.) і Ростока (заснований у 1419 р.). Водночас діють ще й зовсім молоді університети – понад 20 з них відкриті лише після 1960 р.

У XIX і в першій половині XX століття визначальним для університетів був освітянський ідеал, який Вільгельм фон Гумбольдт намагався втілити у життя в заснованому в 1810 році Берлінському університеті. Вуз гумбольдтського карбу був задуманий для незначної кількості студентів. Він мав стати передусім місцем чистої науки, вільних від мети досліджень і навчання. Але цей ідеал все більше й більше суперечив вимогам сучасного індустріального суспільства. Поряд з університетами, які повільно розвивалися, почали виникати технічні, педагогічні і – особливо у 70-х і 80-х рр. нашого століття – спеціальні вищі навчальні заклади. Змінилася також і політика в галузі освіти. Відкриття вузів для всієї молоді стало загально-визнаною вузівською політикою.

У 1960 р. на навчання вступило лише 8 процентів осіб одного року народження, сьогодні майже кожен третій подає документи для вступу. У зимовому семестрі 1990/91 рр. кількість студентів у Німеччині зросла більше, ніж на 1,7 мільйона. Лише у 1990/91 навчальному році заняття розпочали 318 000 осіб. Потяг до навчання продовжує зростати. Починаючи з шістдесятих років держава намагалася врахувати цей вплив, розширюючи старі та будуючи нові вузи, подвоївши кількість викладацького складу і у кілька разів збільшивши фінансування. Були запроваджені нові академічні курси, а у навчанні проводилася значніша орієнтація на пізнішу професійну роботу.

Структура вищих навчальних закладів. Вузи (за винятком декількох приватних, зокрема церковних і військових вузів бундесверу) є установами, які входять у компетенцію земель. Федерація регламентує лише загальні принципи системи вищої освіти. Вона, зокрема, бере участь у фінансуванні будівництва вузів і їх науково-дослідної роботи.

Вища школа має право на самоуправління. В рамках законів вона приймає власну конституцію.

Вуз очолює штатний ректор або президент, якого вибирають на кілька років. У самоуправлінні діє принцип етапної співучасті всіх груп з розподілом обов'язків. Це викладачі, студенти, наукові та інші співробітники.

У більшості федеральних земель студентство само керує своїми справами.

Види вищих навчальних закладів. Основу системи вищої освіти утворюють університети і прирівняні до них вузи. Навчання у цих вузах закінчується захистом диплому, складанням іспитів на звання магістра або здачею державного екзамену. Після цього можливе продовження навчання, аж до захисту докторської дисертації (здобуття вченого ступеня).

Спеціальні вузи є наймолодшим, але все привабливішим видом вузів, де ведеться більш орієнтоване на практику викладання передусім інженерної справи, економіки, соціального забезпечення, дизайну і сільського господарства, і яке закінчується складанням дипломного іспиту. Майже кожен третій абітурієнт вибирає такий вуз.

З сімдесятих років у двох федеральних землях існують загальні вузи. Вони об'єднують різні види вузів і пропонують відповідні академічні курси та форми здобування у них освіти. Однак ця модель не знайшла широкого застосування. Новим для Федеративної Республіки став заснований у 1976 р. заочний університет у Гагені. На сьогодні в ньому навчаються майже 50 000 студентів, які поряд із заочною системою навчання користуються послугами регіональних академічних центрів.

Навчання і студенти. Освітянська політика відкрила двері вузів для широких мас населення. Декілька прикладів: у зимовому семестрі 1952/53 рр. 4 проценти від числа всіх абітурієнтів були вихідцями з робітничих сімей, а у літньому семестрі 1987 року їх частка становила 19 відсотків. У 1952 р. жінки склада-

---

Кількість студентів у вузах за спеціальностями
(стара Федеративна Республіка, 1989/90 рр.).

юридичні, економічні та суспільні науки	427 000	(28.3%)
інженерні науки	320 000	(21.3%)
мовознавство, культура і спорт	304 000	(20.3%)
математика, природознавство	215 000	(14.3%)
медицина	105 000	(7.0 %)
мистецтво, мистецтвознавство, дизайн	68 000	(4.5%)
сільське і лісове господарство, дієтетика	36 000	(2.4%)

В аудиторії: великий наплив студентів

ли лише одну п'яту частину всіх студентів, сьогодні їх близько 40 процентів.

Федерація і землі дуже зацікавлені в тому, щоб у німецьких вузах навчалися іноземні громадяни. У 1991 р. їх було близько 76 000. Держава сприяє цьому навчанню, розцінюючи його як внесок у справу міжнародного взаєморозуміння.

За традицією студенти досить вільні в організації свого навчання. Хоч для численних академічних курсів і рекомендується навчальні плани і вимагається здати заліки, однак студенти переважно самі вибирають собі предмети і заняття. Навчання безкоштовне. Якщо студенти або їх батьки не мають достатніх коштів на прожиття, то відповідно до Федерального закону про матеріальну допомогу на навчання (BAföG) існує можливість отримувати певну грошову допомогу. Половина цієї допомоги надається у вигляді стипендій, друга половина – як позика, яку студенти повинні сплатити після прийому на роботу. У 1991 р. таку допомогу в нових федеральних землях отримали три п'ятих з прийнятих на навчання, а в старих – одна п'ята. Соціальну підтримку студентам надають створені при вузах товариства сприяння студентам, які дістають державні дотації і утримують, наприклад, студентські гуртожитки і їдальні. Сьогодні у старих федеральних землях приблизно кожен десятий студент одержав місце в гуртожитку за від-

носно низьку плату. У нових федеральних землях майже 70 відсотків студентів проживають в гуртожитках. Приблизно 40 процентів прийнятих на навчання мешкають ще в своїх батьків. Ціни на вільному житловому ринку створюють студентам значні проблеми. Зате вони мають страховий захист на вигідних умовах. Студенти входять у систему державного страхування від нещасних випадків і застраховані у передбачених законом касах хворих за незначні внески.

Вільний доступ та кількісне обмеження. Незважаючи на дотеперішні заходи щодо розширення системи вищих навчальних закладів, величезний наплив у вузи призвів до запровадження кількісного обмеження на деякі спеціальності (*Numerus Clausus*). Вільні навчальні місця розподіляє Головна установа надання навчальних місць (*ZVS*) у Дортмунді. Це стосується, зокрема, спеціальностей, які користуються підвищеним попитом. Наприклад, для медицини, стоматології і ветеринарії існують правила відбору. Відповідно важливу роль при зарахуванні до числа студентів відіграють середній бал атестата зрілості, черга, тести і відбіркові співбесіди. Можуть враховуватися і виняткові випадки. Вільні навчальні місця розподіляються на таких спеціальностях, як народне господарство, економіка і організація виробництва, юриспруденція і інформатика. Кожен претендент отримує скерування на навчання до певного вузу. При цьому в межах існуючих можливостей враховуються бажані вузи.

Вже довгий час іде обговорення реформи навчання, яка повинна скоротити навчальний процес. Сьогодні студент університету навчається в середньому 14 семестрів, тобто сім років. Це довше, ніж у багатьох інших державах. Крім цього, зростає вік абітурієнтів. Нерідко до моменту вступу вони вже мають закінчену багаторічну освіту або відслужили в бундесвері. Зумовлений цим більш пізній початок трудової діяльності є вагомою вадою, зокрема з огляду на конкуруючих претендентів з інших країн.

Незважаючи на деякі труднощі, особи, які починають навчання, з оптимізмом дивляться у майбутнє. У 1991 р. більшість з них позитивно оцінила свої перспективи щодо працевлаштування за фахом.

Становище у нових федеральних землях. Вузи колишньої НДР формуються заново на основі рекомендацій вченої ради. Академічні науково-дослідні роботи частково реінтегруються

у вузах, а частково переводяться у позауніверситетські науково-дослідні заклади, які фінансуються спільно федерацією і землями. Кваліфікованих і неідеологізованих вузівських викладачів приймають на державну службу. До 1996 р. на її фінансування за програмою оновлення вищої школи і досліджень заплановано виділити 1,8 млрд. нім. марок

Конференція ректорів вищої школи

Hochschulrektorenkonferenz

Ahrstr. 39, 5300 Bonn 2

Навчання дорослих

Щорічно десять мільйонів громадян у Федеративній Республіці Німеччині користуються численними можливостями підвищення рівня освіти. Постійне навчання необхідне у сучасному індустріальному суспільстві, бо все більше зростають і міняються вимоги на робочому місці. Немало людей змушені протягом життя змінити значну кількість професій. Підвищення рівня освіти є важливим фактором організації дозвілля. Врешті, воно виконує й політичну функцію. Громадянин може брати участь у спільному вирішенні питань, якщо він компетентний у багатьох галузях.

Народні університети. Народні університети були створені в кінці ХІХ століття за скандинавським зразком. Вони дають як практичні, так і теоретичні знання. Сьогоднішній курс навчання сягає від астрономії і мовних курсів – до самоспоглядання. У Західній Німеччині нараховується близько 850 народних університетів, які мають приблизно 800 філіалів. Переважно їх фундаторами є общини, райони або зареєстровані товариства. Землі дають дотації. Народні університети – надпартійні та надрелігійні заклади. Більшість з них – це вечірні народні університети, які доповнюють народні університети-інтернати, де пропонуються кількадевні і триваліші курси. Лише у 1989 р. при народних університетах працювало майже 400 000 курсів, які відвідали 5,5 млн. слухачів (у 1965 р. було 78 000 курсів і 1,7 млн. слухачів). На 87 000 заходів побувало 4 млн. слухачів.

Вже декілька років у таких галузях, як мовознавство, математика, природничі науки і техніка видаються свідоцтва про закінчення курсів. У 1989 р. відповідні іспити склало приблизно 15 000 слухачів. На викладацькій роботі зайняті 5 600 штатних співробітників і майже 130 000 керівників курсів за сумісництвом.

Професійна освіта і підвищення кваліфікації. Економіка щорічно витрачає понад 10 млрд. нім. марок на підвищення кваліфікації своїх працівників. Існує 11 надрегіональних навчальних закладів економіки і 30 інститутів підвищення кваліфікації. Великі фірми організують додатково власні курси для своїх працівників. Учасники або підвищують свою кваліфікацію, закріплюють професійні навички, або оволодівають ціл-

Вивчаються іноземні мови, наприклад, іспанська

ком новою професією в рамках перекваліфікації. Три четвертих осіб, що підвищили свою кваліфікацію, влаштувалися на кращу роботу.

Держава стимулює підвищення кваліфікації шляхом фінансових асигнувань, які щорічно становлять 5,5 млрд. нім марок. Під час заходів, спрямованих на підвищення кваліфікації, його учасники отримують грошову допомогу у вигляді дотацій і позик. Кошти курсів і навчальні засоби оплачуються повністю або частково державою. Передусім безробітні все більше використовують можливості підвищення кваліфікації, щоб покращити свої шанси на отримання роботи. 75 процентів усіх безробітних, які успішно закінчили курси, знаходять роботу протягом півроку.

Солдати бундесверу підвищують свою кваліфікацію в середніх навчальних закладах бундесверу. Там вони можуть вдосконалити свою шкільну освіту і скласти екзамен на атестат зрілості. Служба сприяння професійній підготовці у бундесвері організовує підготовчі курси, перекваліфікацію і підвищення кваліфікації. На сьогодні свідоцтва професійної кваліфікації отримали понад 300 000 осіб.

Різноманітність освіти. Різноманітною є також профспілкова програма щодо підвищення кваліфікації. Народні університети і Об'єднання німецьких профспілок (DGB) співпрацюють у Робочому товаристві "Праця і життя". Тут робітники і службовці можуть відвідувати курси економічної і соціальної політики, статуту підприємств, страхового і трудового права і інші. Члени рад підприємств і персоналу мають можливість навчатися у спеціальних академіях.

У сфері підвищення рівня освіти активними є й церкви. У своїх 15 академіях Євангелицька церква організовує конференції з актуальних питань. Особливу увагу у своїй роботі Католицька церква зосереджує на питаннях сім'ї і шлюбу, темах теології та культури.

Політичні партії та фонди, близькі до них, також вважають одним зі своїх завдань підвищення рівня освіти. Такими фондами є, наприклад, Фонд Конрада Аденауера (ХДС), Фонд Фрідріха Еберта (СДПН), Фонд Фрідріха Науманна (ВДП), Фонд Ганса Зейделя (ХСС) і Об'єднані фонди "Веселка" ("Зелені").

Свій внесок у підвищення рівня освіти роблять також приватні заочні інститути. Вони пропонують близько 1000 курсів. У 1989 р. ці курси відвідало 140 000 осіб, у тому числі 40 000 із нових федеральних земель. Там ще треба створити таку різноманітність закладів підвищення рівня освіти, яка існує на Заході.

Німецьке об'єднання народних університетів, з. т.
Deutscher Volkshochschulverband e.V.
Rheinnalle 1, 5300 Bonn 2

Наука і дослідження

Нобелівську премію в галузі медицини 1991 р. одержали біологи Ервін Неер і Берт Закманн, премію з фізики – поділили між собою у 1989 р. Вольфганг Пауль та два його американські колеги, а у 1988 р. – Йоганн Дейзенгофер, Роберт Губер і Гартмут Міхель – були нагороджені Нобелівською премією з хімії. Якщо взяти Нобелівські премії, які отримали німці, за критерій, то в галузі передових досліджень Федеративна Республіка є в числі перших.

Раніше Німеччина вважалася країною науки. Німецькі університети займали панівне становище в багатьох галузях природничих і гуманітарних наук. До другої світової війни німцям було присуджено 10 із 45 Нобелівських премій з фізики і 16 із 40 Нобелівських премій з хімії. Однак націонал-соціалістська диктатура змусила багатьох найкращих учених залишити після 1933 р. країну. Деякі виїхали у США, де надали розвиткові тамтешньої науки неоціненних імпульсів. Від такого кровопускання Німеччина оговталася після 1945 р. – дуже повільно і з великими труднощами. Довгим був шлях повернення до світового наукового рівня. Сьогодні постає інша проблема: розумна інтеграція науковців і науково-дослідних закладів колишньої НДР у загальнонімецьку високопродуктивну систему досліджень.

Науково-дослідні установи. У Федеративній Республіці Німеччині наукові дослідження проводяться у трьох різних закладах: вузах, державних і приватних інститутах та науково-дослідних відділеннях економіки.

Те, що вузівські викладачі займаються дослідницькою роботою, є старою німецькою традицією. Гасло “єдність науково-дослідної роботи і навчання” стало принципом життя вищої школи з часів Вільгельма фон Гумбольдта, який на початку минулого століття провів реформи прусських університетів. Ще й сьогодні у вузах працює традиційний тип науковця, який займається дослідженнями самостійно або в малій групі. Проекти досліджень, що вимагають значних затрат, передусім у галузях природничих наук, можна, однак, реалізувати лише великим колективом із застосуванням дорогої техніки. Вони вимагають надзвичайно великих фінансових асигнувань, які можуть перевищувати мільярд нім. марок.

Сучасні великі дослідження такого якісного рівня проводяться в першу чергу у фінансованих федерацією науково-

дослідних центрах фундаментальної фізики, нових джерел енергії (наприклад, синтез атомного ядра), повітроплавання і космонавтики, медицини і молекулярної біології, досліджень навколишнього середовища і полярних досліджень.

Загалом у Німеччині (старі федеральні землі) науково-дослідною роботою займаються 420 000 осіб. Відповідно третину складають науковці, технічний та інший персонал. Витрати на дослідження і розробки становили у 1990 році приблизно 2,9 процента валового суспільного продукту. Це ставить Федеративну Республіку на одне з перших місць у світі (для порівняння: у Японії 2,9 – 3 відсотка, у США – 2,8 процента).

Науково-дослідна база. Головним напрямком вузівських досліджень є фундаментальне. У прикладних дослідженнях і розробках вузи співпрацюють з іншими науково-дослідними інститутами і промисловими лабораторіями. Це прискорює реалізацію теоретичних знань на практиці.

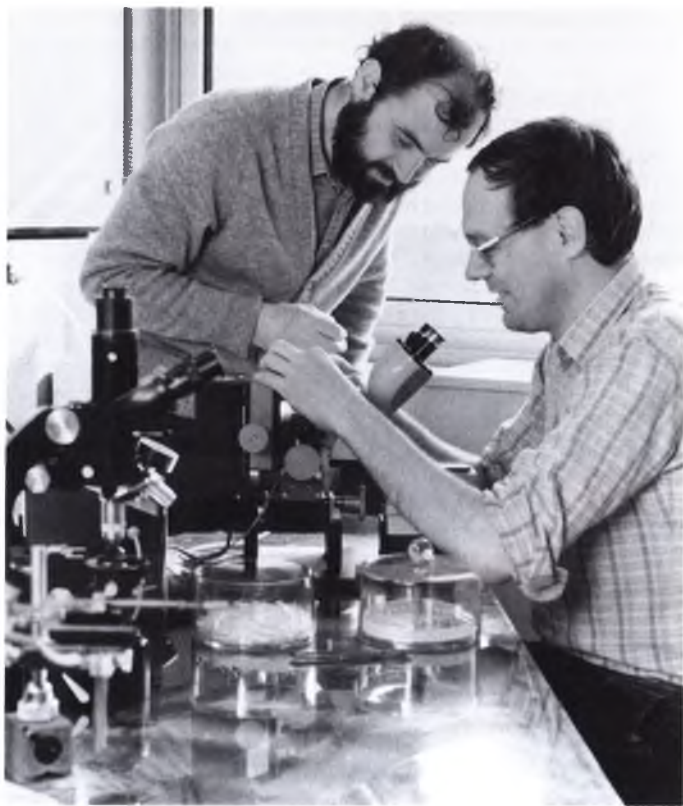
З вузами тісно співпрацюють п'ять академій наук – у Дюссельдорфі, Геттінгені, Гейдельберзі, Майнці і Мюнхені. Це центри обміну науковою інформацією, які підтримують, як правило, довгострокові проекти в галузі гуманітарних наук, наприклад, видання енциклопедій. Вузівським дослідженням сприяє Німецьке товариство науково-дослідних робіт (DFG).

Світового значення набуло Товариство розвитку науки ім. Макса Планка (MPG). Це найбільша науково-дослідна організація за межами університетів, яка фінансується переважно за рахунок державного бюджету і утримує близько 60 закладів. MPG займається фундаментальними дослідженнями, які виходять за межі вузівських або вимагають великих закладів, наприклад, астрономічних обсерваторій або систем досліджень у галузі фізики плазми.

Витрати на науково-дослідні роботи і розробки

(старі федеральні землі, у млрд. нім. марок)

Сфера досліджень	1971	1981	1989
Позауніверситетські дослідні установи	3,01	5,78	8,40
Вузи	4,27	5,87	9,09
Економіка	10,70	26,60	47,30
Дослідження за кордоном	0,79	1,07	1,88
Разом	18,77	39,32	66,67

Лауреати Нобелівської премії 1991 р. Ервін Неер (зліва) і Берт Закманн

Важливим інструментом державної політики в області наукових досліджень є 16 великих науково-дослідних закладів. На 90 процентів вони фінансуються Федеральним міністерством досліджень і технологій і на 10 відсотків – федеральною землею, на території якої вони розташовані. Спектр завдань таких установ широкий: від дослідження елементарних частинок матерії, повітроплавання і космонавтики до дослідження ракових захворювань, навколишнього середовища і клімату.

Важливим елементом зв'язку між науково-дослідною роботою і застосуванням її результатів в економіці й управлінні є То-

вариство ім. Фраунгофера з розвитку прикладних досліджень. У своїх інститутах це товариство займається підрядними дослідженнями у сфері природничих і технічних наук.

Значну роль відіграють великі наукові фонди Федеративної Республіки. Тут слід назвати Фонд Фріца Тиссена, Фонд Роберта Боша і Фонд заводу Фольксваген. Вони і Об'єднання фондів німецької науки є бажаними партнерами, зокрема для вузівської науково-дослідної роботи. Фінансований федерацією Фонд Олександра фон Гумбольдта надає закордонним науковцям можливість займатися дослідженнями у Німеччині та організовує поїздки з науковою метою для визначних вчених окремих країн.

Багато державних завдань сьогодні майже неможливо виконати без попередньої наукової підготовки і консультацій. Цьому служать численні науково-дослідні заклади федерації і земель, як, наприклад, Інститут сучасної історії, Інститут техніки зв'язку ім. Генріха Герца, Федеральна установа охорони здоров'я чи Федеральна установа охорони навколишнього середовища.

Міжнародна співпраця. Федеративна Республіка уклала з понад 30 країнами двосторонні угоди про науково-технічне співробітництво. Як член Європейського Товариства вона бере активну участь у втіленні в життя проектів, які координують науково-дослідні роботи у Європі. Це заклади із науковими макроприладами, користування якими виходить за межі фінансових можливостей однієї країни. Сюди належать, між іншим, високоенергетичний прискорювач Європейської організації ядерних досліджень (CERN) у Женеві, реактор максимальної щільності Інституту ім. Макса Лауе і Поля Лангевіна (ILL) у Греноблі чи Європейська лабораторія молекулярної біології (EMBL) у Гейдельберзі. В галузі космонавтики Федеративна Республіка співпрацює у Європейській космічній організації (ESA) зі штаб-квартирою в Парижі. Велике значення для Федеративної Республіки має також загальна програма досліджень і технологічного розвитку Європейського Товариства. Федеративна Республіка співпрацює в рамках програми європейської співпраці у сфері високих технологій EUREKA. Ініціаторами створення такої програми були у 1985 р. Німеччина і Франція.

Політика в галузі досліджень. Дослідження і їх розвиток визначаються записаною в Основному законі свободою досліджень і вчення, федеральною структурою Німеччини і відповідним розподілом завдань між федерацією і землями, а також специфічною потребою фірм у дослідженнях. Насамперед

Проба планктону для морських досліджень

справа самої науки визначати науково-дослідні завдання та оцінювати результати, зокрема, фундаментальних досліджень.

Один раз на чотири роки федеральний уряд складає звіт про наукові дослідження. Він докладно інформує громадськість і парламент про мету і суть розвитку досліджень і розробок. Взагалі фірми приватної економіки вільно вибирають науково-дослідні проекти. Однак держава може стимулювати проведення досліджень, наприклад, шляхом надання податкових пільг або дотацій. Вона може фінансувати великі проекти, в яких заінтересована громадськість, але на які у фірм не вистачає засобів.

Література

Найдревнішою пам'яткою німецької літератури вважається "Пісня Гільдебранда". В ній розповідається про Гільдебранда, який у поєдинку вбиває свого сина Гадубранда. Він повинен був його вбити, тому що цього вимагала честь. "Пісню Гільдебранда" декламували при дворах мандрівні співаки. Відомі автори XII ст. Вольфрам фон Ешенбах, Вальтер фон дер Фогельвайде, Готтфрід фон Штрассбург писали вірші й епоси, часто наслідуючи французькі зразки.

Німецька література завжди користувалася зовнішніми стимулами, робила запозичення – гуманісти Ренесансу відкрили грецьку і римську літературу, Мартін Лютер переклав біблію народною мовою і таким чином зробив її доступною для всіх, хто розмовляв по-німецьки. Це зробило його основоположником загальної німецької літературної мови. Лише в XVII ст. такі поети, як, наприклад, Мартін Опіц, докладають зусиль до створення німецької національної літератури. Однак і в наступні часи вона не вкладається у вузькі рамки національних літератур. Для німецької мови ніколи не існувало державних кордонів. Питання, чи автором німецької мови є австрієць, швейцарець чи німець мало хвилює читача. Поет Райнер Марія Рільке, що народився у Празі, і Гуго фон Гофманншталь, який народився у Відні, так само належать до німецької літератури, як і письменники-новелісти Роберт Музиль із Клагенфурта, Томас Манн із Любека чи Франц Кафка з Праги. Якою була б німецька література без швейцарців Готтфріда Келлера чи Макса Фріша, без австрійців Адальберта Штіфтера чи Томаса Бернгарда, без лірика Пауля Целана, який народився в Румунії? Твори всіх цих авторів є внеском у німецьку літературу. Однак поданий нижче короткий огляд обмежений літературою Заходу і Сходу Німеччини.

Відблиски минулого. У XVIII столітті, столітті Просвітництва, напрямку "Бурі і натиску", класики, поети і мислителі оспівували боротьбу за ідеї. Пізніше, на фоні визвольних війн, постало також питання, бути літературі німецькою чи космополітичною.

Готтгольд Ефраїм Лессінг уперше зобразив у своїх трагедіях бюргерство і звеличив ідеї гуманності. Йоганн Готтфрід Гердер розвинув у Ризі ідеї про нову національну німецьку лі-

тературу і взяв за зразок творчість Шекспіра. Згодом довкола Йоганна Вольфганга Гете зібралися члени руху “Буря і натиск”. Гете і Фрідріх Шіллер вважаються німецькими класиками, по-справжньому німецькими поетами. Їх мистецький ідеал – сувора гармонія власного “я” і світу, почуттів і розуму – понад півстоліття визначав літературну творчість у Німеччині.

Французька революція 1789 року внесла цезуру в цей плідний літературний період.

Поети доби романтизму прагнули до цілком відмінних ідеалів. Багато з них були сповнені чуття патріотизму. Йенські і гейдельберзькі романтики зреклися ідеалів Просвітництва – вони не хотіли покращити світ, а лише одухотворити й опоетизувати його. Щирість, фарисейське прославлення середньовіччя і туга за народністю змагалися з прагненням відкрити нові світи, розширити кордони. Так виникли збірки місцевого фольклору – пісні, казки і легенди Клеменса Brentano, Ахіма фон Арніма та братів Грімм. Відлуння їх було великим і довготривалим: ще Георг Бюхнер включає у свої іронічно-реалістичні драми казкові оповідання, а у найбільш цитованому в Німеччині вірші Генріха Гейне “Лорелея” наводиться легендарний рейнський мотив. У цей час були зроблені також великі переклади творів світової літератури. Знаменитими стали переклади творів Шекспіра і Сервантеса, виконані Людвігом Тіком і братами Шлегель. Вони стали ініціаторами численних інших перекладів великих творів, із романських і древніх скандинавських мов, пізніше – літератури Сходу та Індії.

Ще й сьогодні багато людей читають твори великих німецьких письменників-новелістів XIX століття Адальберта Штіфтера, Теодора Шторма, Вільгельма Рабе, Теодора Фонтане. Томас і Генріх Манн належать до літературних класиків нашого століття. Твори Райнера Марія Рільке, Готтфріда Бенна, Германа Гессе і Бертольда Брехта є завжди у будь-якій книгарні.

Протягом 12 років диктатури націонал-соціалістів багато німецьких авторів були змушені емігрувати: у Марселі Анна Зегерс описала у своїх творах, як переслідувані у відчаї намагалися покинути захоплену нацистами Європу (“Транзит”), у Данії Бертольд Брехт аналізував і обвинувачував “темні часи”, у США Томас Манн написав “Доктора Фауста”. Лише небагато письменників, серед них Готтфрід Бенн, Ганс Каросса, Ернст і Фрідріх Георг Юнгер, Еріх Кестнер, Ернст Віхерт, витримали “внутрішню еміграцію”, часто не маючи дозволу писати свої твори.

Новий початок після 1945 року. Після другої світової війни німецька література зробила спробу нового початку. Літературний вакуум німецькі автори спочатку хотіли заповнити шляхом широких запозичень тенденцій іноземної літератури. Деякі пробували себе в неореалізмі американця Ернста Гемінгуея і в екзистенціалізмі Жана-Поля Сартра. Йшла мова про “літературу руїн” і літературу “часу нуль”. Найяскравішим прикладом такої літератури є охарактеризована самим автором “п’єса, яку не захоче ставити жоден театр і бачити жодна публіка” – “Зовні перед дверима” Вольфганга Борхерта. Тут, як і в інших творах цього часу, відображається велика політична активність. Такі письменники, як Гюнтер Ейх, Петер Гухель чи Ганс Еріх Нос-сак вбачали своє завдання у політичній діяльності літературними засобами.

У п’ятдесятих і на початку шістдесятих років така позиція суттєво змінилася іншими тенденціями. Правда, деякі автори виступали з морально обгрунтованою соціальною критикою суспільства. Незадоволення тінювими сторонами економічного підйому, егоїзм і бездуховність заможного суспільства проявляється, наприклад, в таких романах, як “Теплиця” Вольфганга Кеппена, чи “Більярд о пів на десяту” Генріха Белля, який у своїх новелах висвітлює також спадщину націонал-соціалізму. Вивчення диктатури націонал-соціалізму є однією з основних тем у німецькій літературі 50-х і 60-х рр. Це “Занзібар, або остання причина” Альфреда Андерша і “Бляшаний барабан” Гюнтера Грасса. Тим часом багато письменників повернулися до художньої основи літератури (Уве Джонсон, Петер Гертлінг); темою стала сама мова. Почало йтися про реприватизацію літератури. Найвидатнішими драматургами цього часу були швейцарці Фрідріх Дюрренматт (“Відвідини старої дами”, “Фізики”) і Макс Фріш (“Андорра”).

68-ий і наступні роки. Суттєві зміни вніс кінець 60-х років. Основною темою літератури у Федеративній Республіці стала її суспільна діяльність. Поштовхом до цього був перш за все студентський рух покоління 68 року: література мала стати засобом політичної боротьби. Лірика (напр., Ф. К. Деліус, Еріх Фрід, Яак Карзунке), драматургія (Рольф Гохгут: “Заступник”, Гейнар Кіппгардт: “Справа Й. Роберта Оппенгеймера”, Петер Вейсс: “Розслідування”) тематизують матеріал сучасної історії і зображають на сцені буденну реальність (Мартін Шперр: “Мисливські сцени із Нижньої Баварії”, Франц Ксавер Крец: “Звірина стежка”). Політичними авторами вважали себе також

Зігфрід Ленц

Мартін Вальзер

Бото Штраусс

Улла Ган

Гайнер Мюллер

Кріста Вольф

багато письменників-романістів 60-х років. Це насамперед Генріх Белль ("Очима клоуна", "Груповий портрет із дамою"), Гюнтер Грасс ("Собачі роки"), Мартін Вальзер ("Тайм"), Зігфрід Ленц ("Урок німецької мови"), всі члени "Групи 47", "швидкозмінного угруповання" письменників, яке Ганс Вернер Ріхтер заснував для того, щоб "збирати і розвивати ... молоду літературу". Темою поділу Німеччини займався передусім Уве Джонсон ("Здогади про Якоба"). Промисловий світ праці зображали у своїх творах члени "Групи 61" і творчого гуртка "Література світу праці" (Макс фон дер Грюн: "Обманливе світло і вогонь", Гюнтер Вальраф: "Ти нам потрібен"). Інша група письменників за основу своєї творчості взяла старий принцип "Мистецтво задля мистецтва": у "конкретній поезії" йдеться про саму мову. Видатними представниками цього напрямку є Ернст Яндль, Фрідеріке Майрекер, Гельмут Гейссенбюттель і Франц Мон. У 1968 р. про "смерть літератури" заявив літературний журнал "Курсбух", який видавав Ганс Магнус Енценсбергер.

Нове відкриття власного "я". У сімдесятих роках багато німецькомовних авторів зробили власне існування змістом своїх публікацій (Макс Фріш: "Щоденник", Вольфганг Кеппен: "Молодість"; Томас Бернгард: "Причина", "Дихання", "Холод", Еліас Канетті: "Врятований язик"). З середини сімдесятих років існує самостійна жіноча література (Карін Струк: "Класове кохання", Верена Штефан: "Зміна шкіри"; Брігітте Швайгер: "Звідки в морі сіль"), яка ще й досі намагається утвердити себе. У документальній літературі нашаровуються одне на одного політична вимога і відображення власного буття (Уве Джонсон: "Роковини"; Вальтер Кемповський: "Таделлезер & Вольф", Гюнтер Вальраф: "Зовсім внизу"). Сильніше за роман звертається до буденного життя лірика (Вольф Вондрачек, Ніколас Борн, Улла Ган) і драматургія цих років (Бото Штраусс: "Трилогія побачення"). Але поряд із цим постійно спостерігається "втеча в поезію". В кінці вісімдесятих років твори "старих майстрів" засвідчили, що можна приємно виділитися з масової продукції літературної творчості тих років, коли характерним було залучення авторів до писання журнальних статей, рецензій і подібних повсякденних праць. Лауреат Нобелівської премії з літератури 1972 р. Генріх Белль публікує "Жінки на фоні річкового пейзажу", а Гюнтер Грасс – "Щуриху".

Літературне життя. Авторів розважальної літератури у Німеччині налічується цілий легіон, серед них Йоганнес Маріо Зіммель і Віллі Генріх, Гайнц Г. Конзалік і Утта Данелла. Це стосується також авторів сценаріїв, журналів і брошур, які роблять свій внесок в утворення спеціального прошарку читачів. Відомим і суперечливим є прозваний “літературним папою” критик Марсель Рейх-Ранікі, який “створив” багатьох сучасних авторів і нещадна критика якого сама становить частину літератури. Адже у сфері збуту сьогодношньої літератури обговорення книг, влаштовувані часто письменниками щодо їх колег, вважається все ще запорукою літературного успіху, хоча це все більше обмежується фінансовою силою великих видавничих монополій, яка виявляється у наполегливому рекламуванні ходових книжок засобами масової інформації.

Відокремлений розвиток на Сході. У колишній НДР після 1945 року письменники присягнули на вірність “соціалістичному реалізму” радянського зразка. У п'ятдесятих роках переважно публікувалися літературні твори, які пізніше були охарактеризовані як романи відбудови, виробництва, про підприємство і село. У них йшлося про земельну реформу, розподіл великих маєтків серед біженців і сільськогосподарських робітників та про відбудову підприємств. Образ ворога був ясним: добрі, серед них партійний секретар, розпочинають боротьбу зі злом – куркулями, “буржуазними науковцями”, таємними агентами Заходу. Звичайно, переможці були відомі заздалегідь. Верхівка НДР припиняла будь-який вплив на літературу ззовні. “Бери в руки перо, товаришу, ти потрібен соціалістичній національній культурі!”, – так закликала програма першої Біттерфельдської конференції 1959 року. Однак на другій конференції, проведеній у 1964 р., довелося констатувати, що результати не виправдали очікувань. У 60-х роках більшість літераторів ще вірила у те, що зможе покращити політичну систему. Виникла критична, суб'єктивна лірика, література “відбудови” була замінена літературою “становлення”. Відомими у тодішній Федеративній Республіці були такі романи, як “Обманщик Якоб” Юрека Беккера та “Актовий зал” Германа Канта, проза і лірика Йоганнеса Бобровського: “Млин Левіна” та “Литовські фортепіано”, оповідання Франца Фюманна (“Єврейське авто”), драми Петера Гакса, Гайнера Мюллера і Фолькера Брауна. Ці твори багато разів публікувалися спочатку (або тільки) у Федеративній Республіці і сприяли міжнародному визнанню НДР як “культурної держави”. Багато авторів, які повернулися з еміграції (серед них Анна Зегерс, Арнольд Цвейг,

Йоганнес Р. Бехер), або писали твори до вподоби соціалістичній системі, або вже більше не займалися літературною діяльністю. Незабаром з'явилися більш чи менш завуальовані зречення "соціалістичного реалізму". Кріста Вольф сформулювала гасло "суб'єктивної достовірності" ("Роздуми про Крісту Т."). У 70-х роках критикові існуючої системи Вольфові Бірманну спочатку було заборонено виступати і публікуватися, а у 1976 р. він був "позбавлений громадянства". Його хоробрий приклад знайшов своїх послідовників: Штефан Гейм ("Доповідь короля Давида"), Ульріх Пленцдорф ("Нові страждання юного В."), Франц Фюманн ("22 дні, або половина життя"), Райнер Кунце ("Чудові роки") і Гюнтер де Брайн ("Бранденбурзькі дослідження") критикували НДР та її систему шпиків, від яких вони самі часто ледве могли втекти. Свою батьківщину змушені були залишити такі літературні діячі, як Гюнтер Кунерт, Сара Кірш, Райнер Кунце і Йоахім Шедліх. Наступила криза літератури НДР. Вона почала звертатися до тем, які до цього часу були під забороною, наприклад, фантастика і жіноча тематика. Були навіть зроблені спроби літературного опрацювання тіньових сторін соціалістичного суспільства – зображалися кар'єристи (Гюнтер де Брайн: "Нова велич"), сучасні пристосуванці (Крістоф Гейн: "Чужий друг"/"Кров дракона"), протиріччя між панівною верствою і підлеглими (Фолькер Браун: "Роман Гінце-Кунце") та справжнє життя в НДР (Вольфганг Гільбіг: "Баби", "Стара шкуродерня").

Література після об'єднання Німеччини. Падіння Берлінської стіни – вона була темою багатьох романів, оповідань, віршів – протягом однієї ночі змінило німецьку дійсність і разом з цим "зображення світу" деяких митців. З відновленням німецької єдності вступить на новий шлях свого розвитку також і німецька література. Ще багато авторів, передусім з колишньої НДР, зайняті опрацюванням минулого, у тому числі особистого минулого: одні – як жертви, інші – як попутники; адже, незважаючи на їх опозицію, вони були, однак, найрізноманітнішими способами вплетені у структуру державної влади.

Письменникам потрібен час, щоб художньо осмислити і зобразити дійсність. Залишається лише чекати на те, як і які письменники колишньої НДР писатимуть у майбутньому. Буде видно, як змінені політичні умови відобразяться у літературній творчості авторів із старих земель Федеративної Республіки.

Читачі сповнені чекання. Ще ніколи не було так "багато починань", як на початку 90-х років – у Німеччині і за її межами. Настав час появи літературних талантів.

Книжна торгівля і бібліотеки

Перша книжка, надрукована методом рухомих літер, з'явилася у 1455 р. в Майнці. Йоганнес Гутенберг, винахідник книгодрукування, одночасно був і видавцем. Так, із часом народження нової техніки, починається історія книжної торгівлі німецьких видавництв. Довго головним німецьким книговидавничим містом був Франкфурт-на-Майні. У XVIII ст. його замінив Лейпціг, який перебував у цій ролі до другої світової війни. Сьогодні панівне становище поділяють між собою багато міст Німеччини, а саме: Мюнхен, Берлін, Гамбург, Штутгарт, Франкфурт-на-Майні, Кельн і з 1989 р. – знову Лейпціг.

Книгодрукування у Федеративній Республіці займає після США друге місце у світі. У 1990 р. в Німеччині вийшло понад 70 000 назв (перший тираж і перевидання). У німецькій книжній торгівлі був вибір з майже 600 000 назв.

У Федеративній Республіці більше ніж 2000 видавництв. Приблизно 75 з них мають грошовий оборот понад 10 млн. нім. марок. Жодне видавництво не займає панівного становища на ринку. Поряд із великими існує цілий ряд малих видавництв, які вносять свій вклад у розмаїтість літературного життя. У післявоєнний час нові кола читачів здобули книжкові товариства, в основу яких закладена ідея народної освіти. “Книжкову гільдію ім. Гутенберга” заснували, наприклад,

---

Книгодрукування за рубрикою

(перший тираж і перевидання 1990 р., старі федеральні землі)

Назва	Рубрика	%
4738	Загальне	7,8
3053	Філософія, психологія	5,0
3385	Релігія, теологія	5,5
12978	Соціальні науки	21,3
3342	Математика, природничі науки	5,5
8629	Прикладні науки, медицина, техніка	14,1
4740	Мистецтво, художнє ремесло, фотографія, спорт, ігри	7,8
11563	Мовознавство і літературознавство, художня література	19,0
8542	Географія, історія	14,0

Пам'ятник Гутенбергу в Майнці

профспілки. Сьогодні існує 10 книжкових товариств, членами яких є приблизно 6 млн. осіб. Вони можуть отримувати книжки за передплатою, що дешевше.

У 1990 р. загальний оборот, пов'язаний з реалізацією книг і вузькоспеціальних журналів, становив близько 12,7 млрд. нім. марок. Це був рекорд, спричинений насамперед сильним попитом у нових федеральних землях. Статистично одна книжка коштувала у 1990 р. в середньому 36,60 нім. марок, причому кишенькові книжки значно дешевші. Книжкова торгівля – єдина галузь економіки, де ще існує “тверда роздрібна ціна”, яку встановлює видавництво. Вона повинна утримувати рівень

цін на тій висоті, яка забезпечувала б існування малих книжкових магазинів. Цей регламент спірний.

Концентрація відбувається і в книжковій торгівлі. У сімдесятих роках ще переважали невеликі книжкові магазини з торговельною площею до 500 кв. м. Сьогодні, передусім у центрах великих міст, відкриваються великі книжкові універмаги. Посиленими темпами поширюються також мережі оптової торгівлі з Франції і Великобританії. Уже приватизовано більшість із 577 книжкових магазинів колишньої НДР, які раніше вважалися народними підприємствами. Дві третини були передані зацікавленим особам із колишньої НДР, решта – західнонімецьким клієнтам. Багато відомих видавництв, які після поділу Німеччини були наново засновані на заході, знову об'єдналися зі своїми основними фірмами на сході, як, наприклад, видавництво "Реклам".

Біржове товариство і книжковий ярмарок. Професійною і становою організацією книжкової торгівлі є Біржове товари-

В одному з нових великих книжкових універмагів

ство німецької книжкової торгівлі у Франкфурті-на-Майні . За його ініціативою кожної осені проводиться Міжнародний франкфуртського книжковий ярмарок, найбільший у світі. Книжковий ярмарок є виставкою-продажем. Це також і культурна подія. Кожного року вибирається інша основна тема ярмарку. У 1991 р. це була Іспанія. На книжковому ярмарку 1991 року експонентами були майже 8300 видавництв із 95 країн. Кульмінаційною подією ярмарку є присудження премії миру Німецької книжкової торгівлі. До лауреатів останніх років належали Леопольд Седар Сеньор, Макс Фріш, Єгуді Менугін, Тедді Коллек, Владіслав Бартошевський, Ганс Йонас, Вацлав Гавел, Дьордь Конрад. Другим за своїм значенням є книжковий ярмарок, який проводиться щовесни у Лейпцігу. Він вважає себе також посередником між країнами Сходу і Заходу.

Бібліотеки. Німеччина, на противагу іншим країнам, не володіє великою, столітньої давності, національною бібліотекою. Лише з 1913 р. новостворена Німецька бібліотека у Лейпцігу почала збирати загальну німецькомовну писемність. Сьогодні вона налічує понад 6,8 млн. томів. Розкол Німеччини призвів до заснування у 1947 р. Німецької бібліотеки у Франкфурті-на-Майні, яка перейняла для Заходу завдання Лейпцігської бібліотеки. Як і Лейпцігська бібліотека, вона була заснована книжковою торгівлею і з 1969 р. є федеральною установою. Крім всієї німецькомовної літератури, виданої після 1945 р. та

Міська бібліотека в Гютерсло

Börsenblatt

für den Deutschen

Buchhandel

159. Jahrgang ISSN-0940-0044 Frankfurt am Main und Leipzig

24. Januar 1992

7

Unser Vogel des Jahres 1992.
Ein spannendes
und buntes Lebensbild.

Einhard Bezzel
Das Rotkehlchen
Beobachtet von Dr. Einhard Bezzel
64 Seiten, 40 Farbphotos, 10 Farb-
zeichnungen, 21 x 26 cm, gebunden
DM 19,80
ISBN 3-89440-059-5

**NATUR
BUCH
VERLAG**

im Weltbild Verlag GmbH

Спеціальний журнал галузі книжної торгівлі

інших журналів і брошур, Франкфурт збирає також і літературу емігрантів, твори, що були написані німецькими письменниками-емігрантами у 1933–1945 рр. Їх обсяг становить 3,9 млн. томів.

До найважливіших бібліотек належать також Баварська державна бібліотека в Мюнхені, яка налічує 5,5 млн. томів, і Державна бібліотека "Пруська культурна спадщина" в Берліні, де зберігається 3,7 млн. томів. Бібліотеки з такими ж великими фондами є переважно державними, земельними та університетськими. Поряд із цими загальними науковими бібліотеками існують ще спеціальні, наприклад, Центральна медична бібліотека у Кельні. Особливою популярністю користуються також такі старі бібліотеки, як Бібліотека герцога Августа у Вольфенбюттелі. Вона нараховує 660 000 томів, у тому числі 12 000 цінних середньовічних рукописів.

Читачі старих федеральних земель користуються, крім цього, приблизно 15 000 громадських бібліотек, які налічують понад 30 млн. томів. Ці бібліотеки утримуються переважно общинами і церквами. У колишній НДР нараховувалося майже 3500 бібліотек і бібліотек профспілок. У 1990 р. вони були розпущені або перетворені у громадські бібліотеки.

Біржове товариство Німецької книжної торгівлі
Börsenverein des Deutschen Buchhandels
Großer Hirschgraben 17-21, 6000 Frankfurt am Main

Образотворче мистецтво

Коли у 1947 р. в Аугсбурзі під назвою “Екстремальний живопис” відкрилася одна з перших мистецьких виставок післявоєнного часу, населення не було у великому захопленні. Публіка ще не призвичаїлася до абстрактного мистецтва. В період панування націонал-соціалізму більшість сучасних мистецьких напрямків ганилася як такі, що “виродилися”. Цим терміном почалася кампанія винищення всього, що у мистецтві здавалося занадто критичним або недостатньо предметним. Німецький експресіонізм страждав від цього так само, як і абстрактний живопис. Вважалися ганебними великі майстри сучасного мистецтва Оскар Кокошка (1886–1980), Макс Беккманн (1884–1950), Василь Кандинський (1866–1944). Тільки у 1937 р. з німецьких музеїв було конфісковано 1052 твори. Після такого удару німецьке мистецтво почало відставати від світового рівня.

Розвиток після 1945 р. Після другої світової війни прогалина була закрита несподівано швидко. Живопис після 1945 р. продовжив колишні шляхи розвитку; він особливо спирався на творчість Пауля Клее (1879–1940) і Василя Кандинського, які перейшли до абстракції ще перед першою світовою війною. Ще жили такі великі “вироджені”, як Оскар Кокошка, Макс Беккманн, Макс Пехштейн (1881–1955), Еміль Нольде (1876–1956), Еріх Геккель (1883–1970) і Карл Шмідт-Роттлюфф (1884–1976). Своє завдання вони вбачали у тому, щоб знову показати модерн, який уже став майже історією. Як наслідок цього у Франції утвердився абстрактний експресіонізм, що виник під впливом німців Вольса (Вольфганг Шульце, 1913–1951) і Ганса Гартунга (1904–1967). Його найголовнішими представниками були Віллі Баумайстер (1889–1955), Ернст Вільгельм Най (1902–1968) і Фріц Вінтер (1905–1976).

На початку 60-х років дюссельдорфська група “Зеро” проголосила своєю назвою початок нової ери у мистецтві, ери “Ор-Арт”, корені якого були, зокрема, в експериментальній традиції “баугазу”. Найвідомішими серед цих художників є Отто Піне (1928 р. н.), Гюнтер Уеккер (1930 р. н.) і Гайнц Мак (1931 р. н.). Вони вже не хотіли розглядати мистецтво як платформу патетичного гуманізму і звернулися до феноменів природи: світла–руху–простору. Їхні твори повинні були звертати увагу на

сприйняття даного (також зміненого технікою) навколишнього середовища і його значення для людства, як це змальовано в картинах Піне, які зображають вогонь і дим, Уеккера, де зображені цвяхи, та на картинах зі світловими стелами і динамомашинами Макка.

Мистецтво "Pop-art" не знайшло такого відлуння, як у США і Великобританії. Зате було підхоплене і досягло значного розквіту американське сигнальне мистецтво і живопис "Hard-Edge" Гюнтера Фрутрунка (1923–1982), Карла Георга Пфалера (1926 р. н.) і Вінфріда Гауля (1928 р. н.).

У той час, як митці Федеративної Республіки спиралися на існуючі традиції і використовували нові напрямки у західноєвропейському й американському мистецтві, їхнім колегам у НДР був продиктований "соціалістичний реалізм" як єдино правильний спосіб зображення. Перед митцями НДР було поставлене завдання зображувати позитивні сторони соціалістичного суспільства і позитивні риси людини цього суспільства. До кінця 60-х рр. в НДР переважало зображення соціалістичних трудових процесів і художня творчість, підтримувана функціонерами режиму СЄПН.

Нові тенденції у живописі соціалістичного реалізму з'явилися вперше у стінах Лейпцігського вищого художнього училища. До найвідоміших представників належать Вернер Тюбке (1929 р. н.) і Бернгард Гейзіг (1925 р.н.), монументальні твори яких хоча і були прив'язані до історичної чи суспільно детермінованої тематики, однак витіснили стерильний стиль п'ятдесятих і шістдесятих років. Вольфганг Маттгойер (1927 р. н.), також член Лейпцігської академії, пішов набагато далі у своїх стараннях зробити корисним для себе реалістичний спосіб живопису. Його картини, наприклад, "Снігуронька як статуя Свободи", є швидше синтезом постекспресіоністської "Нової об'єктивності" і "Магічного реалізму", аніж заклинання соціалістичної дійсності. А. Р. Пенк (1939 р. н.) розвинув тему ідолів кам'яного віку. Твори цих художників були бажаними об'єктами картинних галерей західних країн в кінці сімдесятих років.

Митці сьогодення. Напрямок "неформалів" – новий у п'ятдесятих роках – не застарів ще й сьогодні. Образотворче мистецтво художників цього напрямку ставало дією, використовувало нові, незвичні матеріали. Фарба наносилася товстим шаром, і іноді митці виходили за рамки звичайного площинного чотирикутника картини. Наслідком цього були ефектні видовища, критичний реалізм, поява "нових диких", творчість яких у

"Фетиш – автомобіль" ГА Шульта в Кельні

всій своїй повноті проявилася у неоекспресіонізмі. До цього додавалися світлові балети, структури, які крутяться, коллажі, плакати і, перш за все, акціонізм, який відбувається здебільшого поза межами художніх ательє.

Анзельм Кіфер на фоні одного із своїх "картинних тіл"

Йозеф Бойз (1921–1986) поставив тут вирішальні акценти. Він не надавав більше значення “невмирущим” творам, а інсценував мистецтво як дію. Так, наприклад, він переправлявся через Рейн на каное. Щоб внести “мистецтво у суспільство”, він не зупинявся перед ніякими витратами. Це ж стосується і ГА Шульта, представника акціонізму із Кельна, любителя ажіотажу. Так, він перетворює акції на тему “Фетиш – автомобіль” у задоволення для публіки. Наприклад, у Кельні він влаштував підйом за допомогою лебідки автомобіля-пам’ятника на середньовічну вежу. Такі дії цінує також американець Джонатан Борофський, який у Німеччині охоче прикрашає рухомими об’єктами “місто як мистецький простір”. Сюди належить

"Hammering Man" Борофського біля франкфуртського ярмарку

13.6. – 20.9. KASSEL 1992

DOCUMENTA IX

Рекламний плакат виставки "documenta" в Касселі, 1992 р.

"Hammering Man" – чорний велетень, який біля території ярмарку у Франкфурті-на-Майні ударяє молотом, роблячи повільні кругові рухи.

При всій сьогоднішній різноманітності стилів можна помітити тенденцію до надпропорціонального. Анзельм Кіфер (1945

р. н.) творить у своїх ательє, які виглядають як заводські цехи, гігантські мистецькі твори, передусім із свинцю, в тому числі і літаки у їх справжніх розмірах. "Країна двох потоків" називається його скульптура, що важить 32 тонни і є полицями довжиною 8 м, де стоять 200 книжок із свинцю. Свої часто міфічно інспіровані картини він називає "картинними тілами", тому що до них він прикріплює такі різноманітні матеріали, як пилюку, пелюстки цвіту, попіл або корені.

Але крім акціонізму, велетенських силуетів на фоні міста і свинцевих творів Кіффера, у Німеччині існує безмежна кількість різновидностей мистецької експериментальної насолоди, що не гребує ні формою, ні матеріалом. Мистецтво "Arte povera" репрезентується у такій же різноманітності, як і реалістичні, сюрреалістичні чи експресіоністські елементи. Ребекка Горн (1944 р. н.) зображає скульптури як "Performances" і використовує їх у власних фільмах. Гергард Ріхтер (1932 р. н.), як посередник між предметним і непередметним мистецтвом, є майстром неоднозначності. Шанований у всьому світі і лауреат багатьох премій Георг Базелітц (1938 р. н.) зображає у своїх поставлених догори ногами картинах убогість людської натури. Зігмар Польке (1941 р. н.) – представник окультного на-

Скульптура Бетховена "Beethon" Клауса Каммерікса перед концертним залом ім. Бетховена в Бонні

прямку, але любить також і потіху: “Зараз прийде Дюрер” – називається один із його об’єктів. Ульріх Рюкрім (1939 р. н.) відомий своїми величезними доломітовими брилами і пам’ятником Генріху Гейне у Бонні. “Гюнтер Уеккер прославляє сьогодні “поезію деструкції”. Йорг Іммендорф (1945 р. н.) є своєрідний сучасний історичний художник. На його картині “Кафе Німеччина” буря історії змітає Берлінську стіну.

Галереї та виставки. Найважливішими аренами мистецтва є виставки в музеях і виставочних залах великих міст. Як і завжди, тисячі відвідувачів приваблюють виставки таких художників, як Макс Ернест, Отто Дікс, Марк Шагал, Пікассо, Далі та інших “класиків”. Авангардисти влаштовують свої виставки переважно в Кельні і Дюссельдорфі, де зібралися митці, схильні до експериментів. У Берліні будинок аукціонів “Грізебах” незабаром стане таким же всесвітньовідомим, як і “Sotheby's” у Лондоні. Найбільший ажітаж викликає виставка “documenta” в Касселі, яка влаштовується раз на п’ять років. На цій “міжнародній виставці сучасного світового мистецтва” протягом 100 днів приблизно півмільйона відвідувачів мають нагоду ознайомитися з творами авангардистів, які шокують, провокують і розважають.

Сприяння розиткові мистецтва. Небагато художників і скульпторів можуть прожити сьогодні на кошти від продажу своїх картин і скульптур. Їм допомагає держава та підприємці, які розуміються на мистецтві. Вони отримують стипендії. Заснований у 1980 р. Фонд мистецтва, з. т. допомагає визнаним митцям у фінансуванні честолюбних проєктів. Щорічно на мистецькі цілі він виділяє 1,7 млн. нім. марок. 1,3 млн. нім. марок асигнує федеральний уряд, а 400 000 надходять від видавничих публікацій про сучасне мистецтво.

Мистецькими оазисами є художня колонія Ворпсведе у Північній Німеччині, вілла Массімо і вілла Романа в Італії. Тут стипендіанти можуть працювати спокійно і без фінансових турбот. Економіка також сприяє мистецтву. Так, наприклад, вже понад 40 років Товариство культури Федеральної спілки німецької промисловості підтримує художників і скульпторів, нагороджуючи їх преміями.

Заохочується розвиток “Мистецтва на будівництві”. Вже давно стало традицією, що на новобудові, яку планує якесь підприємство чи установа, один процент коштів від будівництва відкладається на художнє оформлення. Художники прикрашають поверхи висотних будівель великих банків, а художники-акціоністи оформляють площі перед урядовими будівлями і території фірм.

Архітектура

Основні напрямки архітектури ХХ ст. виникли у Німеччині. Найсильніші імпульси зароджувалися у Веймарі і Дессау, де у двадцятих роках був заснований “баугауз” і пізніше сформувався стиль із такою ж назвою. До поширення в цілому світі функціоналізму не в останню чергу спричинилися такі провідні представники цього стилю як Вальтер Гропіус (1883–1969) і Людвіг Міс ван дер Рое (1886–1969). Шедеври цього синтезу мистецтва і техніки можна знайти сьогодні у всіх куточках Землі.

Німецька сучасна архітектура довго страждала внаслідок важкої початкової ситуації після 1945 р. Треба було швидко відбудувувати зруйновані міста. Мільйонам людей потрібне було недороге житло. Архітектурній якості не приділялося багато уваги. Пізніше зачастішали скарги щодо монотонних міст-супутників і недбайливої забудови центрів міст, як це виявилось в однотонних фасадах універмагів чи в адміністративних будівлях. Особливі архітектурні і містобудівні хиби допущені в колишній НДР. Був зруйнований цінний старий будівельний фонд. Незначні фінанси на житлове будівництво йшли на створення великих поселень з панельних будинків.

Сьогодні у Німеччині все більше зразків сучасної, відважної на експеримент і все ж гуманної архітектури. Деяка вдала будівля все ще завдячує своє виникнення стилю і мисленню баугаузу. Але новіші напрямки розвитку архітектури, як, наприклад, постмодерн, залишили в архітектурі варті уваги споруди. І за кордоном змушують про себе говорити сміливі проекти німецьких архітекторів. Це стосується, наприклад, Гельмута Яна, який працює у Чикаго – центрі сучасних висотних будівель. У Фракфурті-на-Майні Ян збудував ярмаркову вежу висотою 256 м.

Визначні будівлі. Німеччина має визначні приклади репрезентативних будівель. Забудовники віддають підряди не лише німецьким архітекторам, але й бюро, які відомі у цілому світі. Зразком висотної будівлі суцільно заскленої каркасної конструкції є Сігрем-білдинг у Нью-Йорку, автором проекту якої є Міс ван дер Рое. Цікавий варіант такого типу – розчленований тридисковий висотний будинок (Тиссенгауз) у Дюссельдорфі (Гельмут Гентріх, 1960). До цього ряду належить також

Музей художнього ремесла у Франкфурті-на-Майні

адміністративна будівля гамбурзьких електростанцій (Арне Якобсен і Отто Вейтлінг, 1969). Привертає до себе увагу приклад незвичайного, динамічного будівництва, яким є будинок головного управління автомобільної фірми БМВ у Мюнхені, що має форму циліндра (Карл Шванцер, 1972). Це стосується також і будівлі "Бальзен" у Ганновері з її кубічною складною конструкцією (Дітер Бало, Йорн Кенке, Клаус Штосберг, 1974).

Особливий містобудівний акцент має штутгартська телевізійна вежа з рестораном і оглядовим майданчиком (Фріц Леонгардт, 1956). Всесвітньовідомими є також накрите шатровим дахом споруди для Олімпійських ігор 1972 р. в Мюнхені (Гюнтер Беніш, 1972). Вони інтегровані в парк, який і після закінчення ігор зберіг своє значення місця відпочинку.

Визнаними архітектурними шедеврами є й культурні споруди. Найвідоміша з них нова філармонія у Берліні із її спрямова-

ними в бік центрального оркестру створеними у формі виноградників терасами для слухачів (Ганс Шарон, 1964). У будівлю міського театру в Мюнстері включена руїна епохи класицизму. Зразками вдалих приміщень для зборів є Штутгартський співочий зал і універсальний зал в очеретяному парку Мангеймського герцога. Визначні музейні новобудови, які пахнуть до оточення, створили Ганс Голлейн у Менхенгладбаху (1982) і Годфрід Габерер для музею Вальрафа Ріхартца/ музею короля Людвіга у Кельні (1986). Великою репутацією користується Нова державна галерея Джеймса Стірлінга у Штутгарті (1983). Шедевром є також новий Музей художнього ремесла у Фракфурті-на-Майні, проект якого розробив Ріхард Майер (1985). Під час будівництва висотних будинків були споруджені численні цінні з точки зору архітектури споруди. Тут слід виділити університет у Констанці, корпуси якого розміщено в асиметричній відповідності до місцевості. Зразком органічно допасованої до ландшафту будівлі може бути "Фільдерклінік" у Фільдерштадті поблизу Штутгарта.

Після 1945 р. у Німеччині було споруджено велику кількість церков. При цьому архітектори вільно експериментували. Своїм середіною є Церква пам'яті кайзера Вільгельма у Берліні, яка була знищена під час війни. Егон Ейерманн створив монтаж із

Реставрований палац з новою центральною частиною в Саарбрюккені

Сучасна культова споруда: Церква злагоди в Кайзерслаутерні

руїн і нової сталевий конструкції з великими вітражами (1963 р.) Вартою уваги є велика відпустова церква у Невігесі (Готтфрід Бем, 1967).

Міське планування. Сучасна архітектура повинна вирішувати також і проблеми планування міст. Під час відбудови було пожертвовано значним історичним будівельним фондом; довгий час вважалися не вартими збереження старі житлові будинки, наприклад, з часів грюндерства. Однак погляди людей змінилися. Історичне знову в ціні. Нові будівлі споруджуються так, щоб вони якомога краще пасували до старого оточення. Вже більше не знаходиться підтримки невиразний функціоналізм універмагів п'ятдесятих і шістдесятих років. Більше пасують до міських центрів універмаг "Шнайдер" у Фрайбурзі (Гайнц Моль, 1976) чи універмаг Олександра фон Бранка у Вюрцбурзі. Стара опера у Фракфурті-на-Майні є пишною будівлею з часів кайзера Вільгельма. Її зовнішній фасад був повністю реконструйований у 1981 р., а всередині створено надсучасний центр для проведення концертів і конференцій.

Все частіше пам'ятниками стають окремі будинки, старі або історичні архітектурні ансамблі і навіть цілі вуличні квартали. Це стосується також і будівель технічного характеру, до яких

належать, наприклад, ливарний цех у Бендорфі на Рейні або баштовий копер у Німецькому музеї гірничої справи в Бохумі. Розпочався процес санації квартир у центральних частинах міст. Це створює додаткову житлову площу і відповідає тенденції, за якою сьогодні багатьох людей з передмістя і віддалених околиць знову ваблять центри міст. Санація – це довготривале завдання – перш за все у центральних частинах міст колишньої НДР. Саме там існує ще багато вартих збереження старих міст, які прийшли до занепаду після десятилітнього занехаєння.

Музеї, колекції і виставки

У Німеччині нараховується понад 3000 найрізноманітніших музеїв: земельні, міські, музеї товариств, краєзнавчі і приватні музеї, крім цього – скарбниці, музеї діоцезій, соборів, резиденцій, фортець, замків, і музеї просто неба. Протягом століть ці музеї виникали на основі княжих, церковних, а пізніше й громадських колекцій.

Колекції князів не призначалися для освіти і розважання широких мас. Вони повинні були дивувати оточення своїх володарів. Наприклад, у Мюнхені, який вже у XVI ст. був міжнародним центром мистецтва, баварські герцоги колекціонували не лише твори мистецтва, але й автоматичні прилади, ремісничі знаряддя, музичні інструменти, мінерали та екзотику з далеких країн. “Зелене склепіння” саксонських володарів у Дрездені являло собою у XVII ст. очевидно найбільшу скарбницю Європи. На основі колекцій цієї скарбниці були засновані картина галерея, музей фізико-математичних наук і музей мінералогії.

Поряд із володарями земель колекціонуванням займалися і деякі заможні міщани. Так, у Німеччині появились суцільні музеї в усіх сферах мистецтва і діяльності. Кожний більш-менш великий музей старається якомога більше виставити на показ. Часто між музеями існує справжня корисна конкуренція. Виставляється майже все: від картин Рембрандта і Пікассо до шпалер (Кассель), від знарядь виноградарства (Кобленц) до метеоритів (Марбург), від мумій, найдених у торф'яних болотах (Шлезвіг), до оптичних приладів (Оберкохен) і найстарішого у світі судна, реконструйованого із справжніх частин (Бремергафен).

Шанувальники мистецтва і меценати. Німецькі сучасні музеї вже втратили свій псевдосакральний характер, на який часто скаржилися. Характер деяких музеїв, який донедавна визначався суворими формами просвітянства, суттєво змінився. До музеїв тепер належать відеозали, кафетерії і світлі приміщення. Музей стає місцем зустрічей і дискусій, причому експонати розглядаються через призму сучасності. Результат: сьогодні німці ходять до музеїв так невимушено, як раніше в кіно. Більше як 1 млн. людей відвідують рік за роком музеї, які у деяких великих містах перетворилися у цілі музейні ландшафти.

Наприклад, як на березі Майну у Франкфурті чи в Берліні, де заснований у 1951 р. фонд “Пруська культурна спадщина” своїми колекціями із старої Пруссії може заповнити цілі музеї.

Як і раніше, музейному бумові сприяють також і заможні громадяни, меценати. Одним із найвідоміших є рейнський підприємець Петер Людвіг. Він всюди засновує нові музеї сучасного мистецтва. Його найновішим музеєм є Форум Людвіга в Аахені – колись фабрика виготовлення парасоль, де можна ознайомитися і з мистецтвом колишньої НДР. Запланований ряд нових музеїв. У Бонні організовується Будинок історії Федеративної Республіки Німеччини. У Берліні в “Німецькому історичному музеї” представлена вся німецька історія до сучасності.

Особливе місце серед музеїв займають культурно-історичні і етнографічні музеї. Так, Німецький музей в Мюнхені демонструє розвиток техніки і природничих наук на основі оригіналів і моделей. Німецький національний музей в Нюрнберзі володіє найбільшою колекцією з історії німецького мистецтва і культури від доісторичного часу до ХХ ст. Своєрідним є збирання відомих етнографічних музеїв у країні, яка тільки короткий час була колоніальною державою, але породила багато

Робочий стіл Отто Гана у Німецькому музеї в Мюнхені

*Експонат виставки "Єврейське життя"
в Будинку Гропіуса, Берлін*

знаменитих першовідкривачів і дослідників іноземних культур. Поряд з берлінськими музеями особливої уваги заслуговує Лінден-Музеум у Штутгарті.

Все більшим попитом користуються спеціальні виставки. Тільки в 1989 р. на них побувало 4,2 млн. відвідувачів. На цих виставках музеї демонструють експонати з багатих сховищ і

Пергамський вівтар у Пергамському музеї, Берлін

роблять тематичні підбірки. Надзвичайного відголосу набули такі історичні виставки, як “Світ Штауфенів” (1977) у Штутгарті чи “Пруссія – спроба зробити підсумок” (1981) у Берліні. Великий вплив відвідувачів викликала також ретроспективна дармштадтська виставка стилю модерн “Документ німецького мистецтва” (1976).

Вдалося організувати в Німеччині і важливі міжнародні пересувні виставки, як, наприклад, виставка “Тутанхамон” чи “Скарб Сан Марко у Венеції”. Особливе зацікавлення викликає в Німеччині мистецтво позаєвропейських країн. 250 000 осіб побувало на кельнській виставці “Жінка у древньому Єгипті”. Аахен показав “Забуті міста на Інді”, а в Мюнхені демонструвалися документи монгольської культури.

Найбільшим у світі фестивалем сучасного мистецтва є “documenta” в Касселі, яка проходить один раз на 5 років і яку кожен раз відвідують до півмільйона осіб.

Розмаїтість музеїв. Те, що німецькі музеї широко розсіяні по всіх регіонах, відкриває доступ до них значним частинам населення. Централізованої “музейної політики” як такої не існує, однак музеї тісно співпрацюють між собою у ряді сфер, – наприклад, у реставрації, охороні музеїв, веденні центральної документації і досліджень. До цієї співпраці покликана засно-

вана у 1917 р. Німецька музейна спілка, у яку входять музеї Федеративної Республіки. Подібні завдання в Інституту музеєзнавства, який існує при Державних музеях Пруської культурної спадщини в Берліні.

Різноманітними є також музейні будівлі, починаючи від музейних храмів XIX ст. і закінчуючи новобудовами сьогодення – блискучими досягненнями архітектури, як, наприклад, Нова державна галерея у Штутгарті чи музей архітектури у Франкфурті-на-Майні. Багато музеїв було знищено під час другої світової війни, однак, більшу частину фондів вдалося своєчасно вивезти. Ще й до сьогодні не ліквідовані до кінця шкоди, завдані війною. Так, пройшло понад 30 років, перш ніж було відбудовано у цілком новій формі Нову картинну галерею в Мюнхені.

Важливі музеї:

Музеї мистецтва:

Аахен: скарбниця собору, Нова галерея.

Берлін: Державні музеї Пруської культурної спадщини, у тому числі картинна і національна галереї

Бонн: міські колекції творів мистецтва

Брауншвейг: Музей герцога Антона Ульріха

Дессау: архів "Баугауз"

Дрезден: картинна галерея "Старі і нові майстри", "Зелене склепіння"

Ессен: музей Фолькванг

Франкфурт: музей мистецтв Штеделя, музей сучасного мистецтва

Гамбург: Зал мистецтв

Ганновер: Нижньосаксонський краєзнавчий музей, музей Кестнера

Гільдесгейм: музей "Roemer-Pelizaeus"

Карлсруе: Державні колекції творів мистецтва

Кассель: Державні колекції творів мистецтва

Кельн: музей Вальрафа-Ріхартца / музей Людвіга

Лейпціг: музей образотворчого мистецтва

Мюнхен: Стара і Нова картинні галереї

Регенсбург: музей Східнонімецька галерея

Штутгарт: Державна галерея

Музеї історії культури:

Бонн: Рейнський краєзнавчий музей

Кельн: Римсько-германський музей

Майнц: музей Гутенберга; Центральний римсько-германський музей

Мюнхен: Баварський національний музей

Нюрнберг: Германський національний музей

Вюрцбург: Майнсько-франконський музей

Природничі і технічні музеї:

Берлін: музей техніки і транспорту

Бохум: Німецький музей гірничої справи

Бонн: Зоологічний науково-дослідний інститут і музей Олександра Кеніга

Брауншвейг: Державний природничо-історичний музей

Бремергафен: Німецький музей судноплавства

Дортмунд: музей природознавства

Франкфурт: природничий музей і Науково-дослідний інститут ім. Зенкенберга

Мангейм: музей техніки і праці

Мюнхен: Німецький музей

Штутгарт: Державний музей природознавства

Етнографічні музеї:

у Берліні, Франкфурті, Геттінгені, Гамбурзі, Кілі, Кельні, Любеку, Мюнхені і Штутгарті.

Музичне життя

Від Бетховена до Штокгаузена, від Клаудіо Аббадо до Удо Лінденберга, від “Чарівної флейти” до “Кетс”, від великого концертного залу до концерту в stodолі: музика у Німеччині завжди витає в повітрі. Більшість великих міст утримують власні оркестри і оперні театри. За встановленим терміном, переважно щорічно, відбувається понад 100 місцевих і регіональних музичних фестивалів. Диригенти, оркестри і солісти всього світу цінують німецьку музичну сцену, що вважається найвідважнішою до експериментів.

Оперні театри і солісти. В об'єднаній Німеччині налічується 95 музичних театрів і 195 професійних оркестрів, які отримують дотації від держави. Найстаріший оперний театр діє у Гамбурзі. Він був збудований у 1678 р. Найсучасніші оперні театри, обладнані дорогою сценічною технікою, відкрито у Кельні і Франкфурті-на-Майні. У Берліні існує три оперних театри. До найгарніших належать національний театр у Мюнхені і Земпер Опер у Дрездені. Обидві будівлі споруджені у стилі пізнього італійського Ренесансу. Серед оркестрів тон задають музиканти Берлінської філармонії – майстри досконалого звучання. Цінуються у світі також оркестр Мюнхенської філармонії та Бомберзький симфонічний оркестр, оркестр “Гевандгауз” у Лейпцігу, Дрезденська державна капела і багато симфонічних оркестрів радіо.

Диригенти і солісти. Німецький музичний світ проводить жвавий обмін найзнаменитішими артистами і новими талантами. Часто концерти і оперні постановки виконуються зірками зі всього світу. Берлінською філармонією керує італієць Клаудіо Аббадо, наступник померлого у 1980 р. Герберта фон Караяна. І навпаки, німецькі артисти працюють у багатьох країнах. Наприклад, Курт Мазур очолює Нью-йоркську філармонію, а Крістоф фон Донані – головний диригент Клівлендського оркестру. Такі німецькі солісти, як скрипачка Анна-Софія Муттер, співаки і співачки Гільдегард Беренс, Дітріх Фішер-Діскау, Петер Гофманн, Рене Колло, Петер Шрайер, Германн Прей і Едда Мозер належать до найкращих серед представників своєї професії.

Репертуар. Музика великих класиків шанується у багатьох місцях, у тому числі і в рамках уже традиційних фестивалів, які присвячені творчості окремих композиторів, як, наприклад, Людвіга ван Бетховена (у Бонні, будинок, в якому він народився, відвідують люди зі всього світу) чи Георга Фрідріха Генделя. Як і раніше, великою популярністю користуються Байройтські фестивалі з постановками опер Ріхарда Вагнера. Виконанню музики Йоганна Себастьяна Баха присвятили себе Гельмут Ріллінг, засновник і керівник церковного хору в Гехінгені і “Міжнародної академії Баха”, а також спеціальні ансамблі в Лейпцігу і Дрездені.

Про німецький балет у шістдесятих роках говорили як про “чудо”. Причиною цього була в першу чергу діяльність визначного південноафриканця Джона Кранко у штутгартській балетній трупі, керівником і прима-балериною якої є сьогодні Марція Гайде. Крім цього, гарантом добротності чудових балетних постановок є ім'я Піни Бауш і її Вуппертальський театр танцю.

“Музи естради” музичного театру-вар'єте присвятив себе перш за все театр “Фрідріхштадтпаласт” у Берліні.

Новий Гевандгауз: великий концертний зал, Лейпціг

Курт Мазур очолює Нью-Йоркську філармонію

Класики стилю модерн також регулярно входять до концертних репертуарів. Наприклад, Пауль Гіндеміт, Ігор Стравинський, Арнольд Шенберг і Бела Барток. Сюди належать також Борис Бляхер, Вольфганг Фортнер, Вернер Егк і Карл Орф, який своїми музичними інструментами і всесвітньо відомою "Музикальною школою", хотів залучити дітей займатися музикою. Бернд Алоїс Ціммерманн, сміливий авангардист, зайняв місце в історії музики завдяки своїй опері "Солдати".

Великий музичний театр, найнезвичніші ефекти – сьогоднішні композитори намагаються захопити публіку музикою з-поза меж звичних гармоній. у 1990 р. Ганс Вернер Генце показав "дикий театр дій" своєю оперою "Зражене море" за новелою японця Юкіо Мішіма. Аріберт Райманн, який експериментує акордами з 20, 30 і більше звуків, поставив у Мюнхені свою оперу "Лір" як моторошну психодраму. Карлгайнц Штокгаузен

Рок- та поп-музика: співак Удо Лінденберг

– творець марєвного музичного театру вагнерівського розмаху. Аргентинець Мауріціо Кагель, який проживає у Кельні і вже довгий час вважається знаменитістю в німецьких культурних колах, – “творець загального мистецтва”, котрий застосовує також і власне тіло як музичний інструмент. Американець Джон Кейдж використав у Німеччині для музики комп’ютер, а у “Оедіпусі” Вольфганга Ріма задавали тон бляха та ударні інструменти. Той факт, що темою розмов стала і менш сенсаційна сучасна музика, слід завдячувати перш за все радіотелеорганізаціям, які транслюють концертні серії і дають замовлення на композиції. Цьому сприяють і зустрічі у творчих майстернях. Найвідомішими є “Дні музики в Донауешінгені” та “Міжнародні курси Нової музики у час відпустки” в Дармштадті.

“German Kraut Rock”. Довгий час вважалося, що німецька музика нічого не дасть у таких стилях, як джаз, рок і поп. Та от з’явилася “Нова німецька хвиля” з часто гротескними пісня-

ми і німецькими текстами, і "German Kraut Rock" підвівся на ноги. Вже більше неможливо було пропустити повз вуха пронизливу панк леді Ніну Гаген чи Удо Лінденберга з його "Панічним оркестром". Німецька джазова сцена, яка у 50-х роках являла собою швидше рух протесту, може похвалитися сьогодні відомими музикантами: тромбоніст Альберт Мангельсдорф є одним із найкращих у світі виконавців вільного джазу. Клаус Дольдінгер зі своєю групою "Паспорт" шукає взаємозв'язку між роком і джазом. Кельнська група БАП звертає на себе увагу діалектними текстами.

Шлягери репрезентуються у значно меншій мірі. А от танцювальні і естрадні оркестри, наприклад, Берта Кемпферта, Джеймса Ласта, Макса Грегора чи Пауля Куна здобули публіку далеко за межами Німеччини. Такими, що не належать ні до шлягеру, ні до року є співаки Петер Маффай і Маріус Мюллер-Вестернгаген. Сюди належать і автори-виконавці пісень Франц Йозеф Дегенгардт, Вольф Бірманн і Ганнес Вадер, кожен оригінальний сам по собі – як композитор і як автор текстів.

Музика для всіх. Існує ряд конкурсів для розвитку молодих талантів. Найвідомішим є "Молодь компонує". Крім цього, заняття з музики проводяться вже в школі. Тільки у Західній Німеччині нараховується більше 700 державних музичних шкіл і приблизно 15 000 хорів. Майже кожна друга німецька молода людина грає на якомусь музичному інструменті; на першому місці стоять флейта і гітара. Молоде покоління набагато більше любить слухати музику, аніж дивитися телебачення. Галузь музики процвітає: щороку в Німеччині продається понад 200 млн. грамплатівок, касет і компакт-дисків. Тут попереду лише США.

Німецька музична рада
Deutscher Musikrat
Am Michaelshof 4a, 5300 Bonn 2

Театр

Перш за все Берлін, Мюнхен і Гамбург є містами, які не слід вважати “побаченими”, не відвідавши їхніх театрів. Лише у Берліні 30 драматичних театрів, серед них “Німецький театр” і “Театр ім. Шіллера”. Але і репертуари інших театрів також варті уваги. Бохум – це прекрасна адреса для прихильників театрального мистецтва, які люблять щось надзвичайне, а Мангейм славиться тим, що його театр ставить найбільшу кількість п'єс. Однак у Німеччині немає власної “театральної столиці”, яка би притягувала до себе всі таланти. Але власне це робить театральний ландшафт таким багатим. Є свої театри також і в провінції: у Файтсгехгеймі в Баварії і в Меммінгені, у франконському Массбаху і тюрінзькому Мейнінгені.

Така розмаїтість має свою традицію: у XVII і XVIII ст. кожен земельний князь надавав великого значення власному придворному театрові і не шкодував коштів на його утримання. У XIX ст. міста із заможним бюргерством перетворили театр у громадську установу. Таким він залишився переважно й по сьогоднішній день.

*Пам'ятник Гете і Шіллеру перед
Німецьким національним театром у Веймарі*

Балет у Ганновері-Герренгаузен

Театри. За один сезон німецьким театрам виплачуються із державного бюджету субсидії у розмірі понад 2 млрд. марок. З них на кожен вхідний квиток припадає приблизно 100 нім. марок. Фінансову підтримку дістають державні, земельні і міські театри, але також і більшість приватних театрів розраховують на дотації. Без грошової допомоги змогли би обійтися лише деякі із 420 німецьких театрів. Однак росте критичне ставлення до такої допомоги, особливо на фоні фінансового навантаження, пов'язаного з відбудовою на сході Німеччини. Більшість із 67 театрів колишньої НДР погано оснащені в архітектурному і технічному плані, вік персоналу занадто поважний. Ледве чи можна уникнути різких скорочень і закриття театрів. З огляду на таку небезпеку багато театрів шукають нових джерел фінансування, і не тільки у колишній НДР. Якщо раніше мистецтво і економіка в театрі були чітко розмежовані, то тепер інтенданти, як і відповідальні особи в інших сферах мистецтва, підшують спонсорів з економіки.

Глядачі. Театр у Німеччині користується сьогодні великою популярністю у публіки, причому переважають глядачі старшого віку. Згідно зі статистичними даними за сезон 1989/90 рр. у театрах і на фестивалях побувало близько 34 млн. відвідувачів. До їх числа належать 6 млн. глядачів вільно фінансованих постановок музичних комедій у Бохумі і Гамбурзі. Продумана абонементна система позбавляє прихильників театрального

"Мислення в образах" – режисер Петер Штейн

мистецтва від стояння у черзі біля вечірніх кас. Вони замовляють попередньо квитки на весь театральний сезон – десять-дванадцять п'єс.

Автори. Німецькі театри більшу перевагу віддають класичним творам, які часто модернізуються і політизуються ними у сміливій формі. Особливо улюбленими є великі німецькі комедії, першою серед них комедія Клейста "Розбитий глечик", яку за сезон 1989/90 рр. побачили більш як 125 000 цінителів театального мистецтва. Безпосередньо за нею ідуть твори Брехта і Шекспіра. Із творчості Брехта особливою популярністю користується "Опера трьох мідяків", у Шекспіра - "Гамлет" і "Король Лір". Сучасним драматургам нелегко змагатися з ними. Однак деякі привернули до себе увагу. Такими п'єсами, як "Заступник" (1964) Рольф Гохгут відважився на суперечливі теми, Гаральд Мюллер після Чорнобильської катастрофи 1986 р. зобразив гнітюче марево кінця світу в п'єсі

“Пліт мертвих”. Лауреат однієї з найавторитетніших німецьких премій з літератури – премії Георга Бюхнера 1990 р. Танкред Дорст створив своєю “Німецькою трилогією” психологічний розповідний театр. Гайнер Мюллер присвятив себе зображенню історичних катастроф. Бото Штраусс зображає життя верхівки середніх класів суспільства, часто з міфічним відчуженням. Клаус Поль збагатив репертуар театрів п’єсами детективного жанру. Автор, режисер і артист Франц Ксавер Кретц – найбільш популярний у світі німецький драматург після Брехта. Близько 40 його переважно соціально-критичних п’єс перекладені більше, ніж на 40 мов.

Режисери. Дійсними зірками у театрах часто є самі режисери. Багато з них провокують публіку. За їх постановкою майже ні один класичний твір не залишається таким, яким його задумав автор. Їхні постановки часто виглядають як власні твори. Тому й з’явилося поняття “режисерський театр”. До таких режисерів належать Юрген Флімм, Клаус Міхаель Грюбер, Петер Цадех, Люк Бонді і Роберт Вільсон. Петер Штейн вважається режисером, який винайшов “мислення в образах”. З 80-х років критиків і глядачів вражає навіювана сила образів у його постановках. Поставлена ним п’єса Антона Чехова “Три сестри” ішла навіть у Москві. Сьогодні Штейн працює в Парижі, Мілані, Лондоні, але часто і в Берліні та малих німецьких театрах.

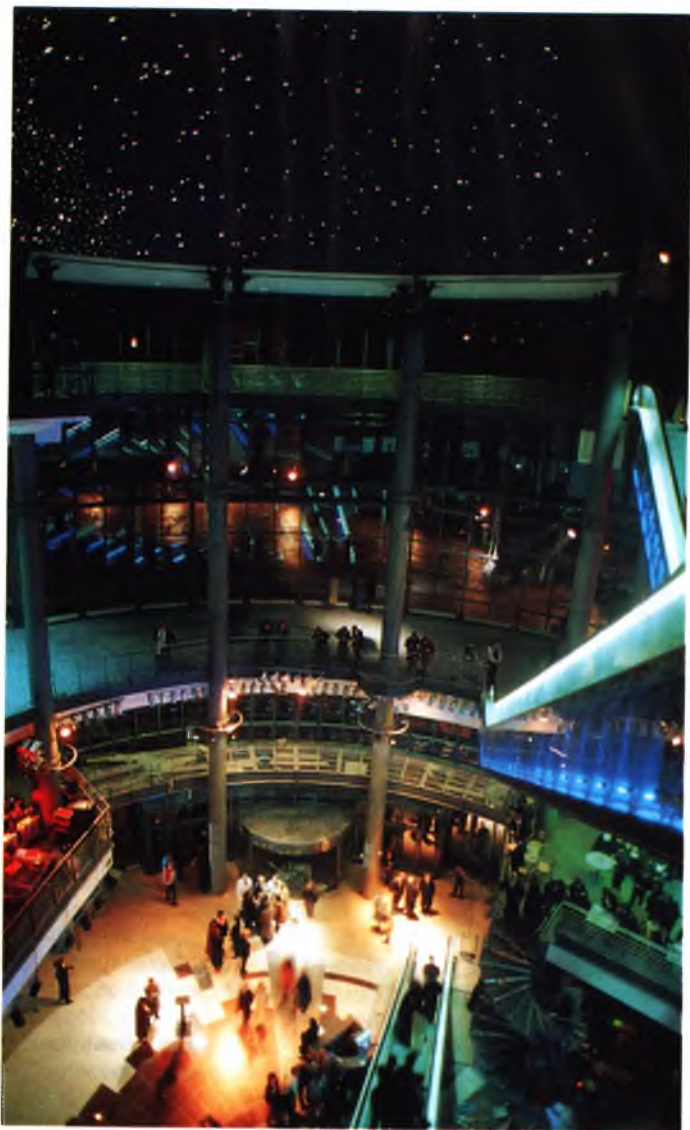
Спілка німецьких театрів
Deutscher Bühnenverein
Quatermarkt 5, 5000 Köln 1

Кіно

Колись німецьке кіно мало всесвітню славу і міжнародне значення. У двадцяті і на початку тридцятих років появилися великі фільми режисерів Фрітца Ланга, Ернста Любіча і Фрідріха Вільгельма Мурнау. Марленою Дітріх і її "Голубим ангелом" тоді була захоплена половина світу. Панування нацистів поклало кінець такому блискучому розвитку. Більшість великих режисерів та кіноакторів емігрували, легендарна кіностудія "Уфа" творчо знекровилася і перетворилася на місце продукції пропагандистських фільмів націонал-соціалізму. Після війни німецькому кіномистецтву нелегко було знову наблизитися до світового рівня. Крім цього, воно сьогодні змушене боротися з могутньою конкуренцією: телебачення переманює у кіно не лише глядачів, але й режисерів і артистів. У репертуарах кінотеатрів домінують голлівудські фільми з дорогими зйомками. Закордонна продукція виграє й від того, що в Німеччині синхронізуються майже всі без винятку іноземні фільми.

Німецькому кінематографові доводиться важко в таких умовах. Касові фільми, як комедія "Чоловіки" Доріс Деррі чи фільм про війну Вольфганга Петерсенса "Підводний човен" є винятками. І все-таки у Німеччині знову і знову продукуються фільми, які становлять мистецьку цінність. Це також результат широкої державної підтримки кінематографу і телебачення, яка інколи бере участь у фінансуванні кінофільмів.

Кінотеатри і публіка. Економічний розквіт німецьких кінотеатрів спостерігався у п'ятдесятих роках, коли телебачення ще тільки зароджувалося. Тоді щорічно кінотеатри відвідували понад 800 млн. осіб різного віку. Сьогодні ця цифра становить лише 100 млн. на рік. 70 процентів відвідувачів – це особи віком від 15 до 30 років. Найбільше глядачів приваблюють великі голлівудські фільми, які на ринку німецьких фільмів у 1990 році склали майже 84 проценти. А німецькі фільми мусили задовольнитися лише близько 9 відсотками. У 1990 р. на ринку запеклої конкурентної боротьби 3754 німецькі кінотеатри досягли обороту понад 351 млн. нім. марок. Лише у другій половині 80-х років 450 власників кінотеатрів були змушені закрити свої заклади. Натиск конкуренції з боку телебачення постійно зростає: все більше кінофільмів демонструється по

Новий кінотеатр "Cinemas" у Кельні

телебаченню, причому розгортають свою діяльність приватні телестанції. Неможливо передбачити, який вплив на кінотеатри буде мати колосальне розширення мережі засобів масової інформації через кабельне і супутникове телебачення, відео і платне телебачення. Держава, фінансуючи кінематограф, прагне забезпечити йому в цій конкурентній боротьбі гідне місце.

Останнім часом на передній план виходять міжнародні групи кінотеатрів, які намагаються сприяти "ренесансу кінотеатрів" у Німеччині. Вони переходять від невеликих кінотеатрів студійного зразка до великих кінопалаців минулих років. Нових прихильників кіномистецтва повинні завоювати у майбутньому суперкінотеатри, де під одним дахом будуть зібрані понад десяток кінотеатрів, ресторани, бюро і магазини. Такі проекти передбачені, зокрема, для Берліна, Франкфурта-на-Майні, Дрездена і Лейпціга. Тільки голлівудська фірма "United Cinemas Internationales", яка є найбільшою мережею кінотеатрів у світі, виявила бажання побудувати у Німеччині 40 таких "кінопалаців".

Молоде німецьке кіно. Шістдесяті і сімдесяті роки були періодом нового розквіту німецького фільму на заході Німеччини. Режисери у колишній НДР мусіли під державним тиском прославляти будні соціалістичного життя. При цьому їм вдалося створити декілька цікавих кінофільмів. Молодим авторам фільмів у Федеративній Республіці було легше. Після того, як надали прості комедії та фільми про рідний край вони створили "молоде німецьке кіно". При фінансовій підтримці міністра внутрішніх справ випущений ряд вартих уваги фільмів. Так, Олександр Клюге у своєму фільмі "Вчорашнє прощання" уміло поєднав фіктивні і документальні елементи. Вернер Герцог із відчуттям екранізував у фільмі "Кожен за себе, Бог проти всіх" життя і страждання оповитого таємницями підкидька Каспара Гаузера. Фільм "Ліна Браак" режисерів Бернгарда Зінкеля і Альфа Брустелліна є, очевидно, найкращою комедією нового німецького кіно. Райнер Вернер Фассбіндер у таких фільмах, як "Макаронники", "Шлюб Марії Браун" і в епосі великого міста "Берлін Александерплатц" дав ефектне зображення панорами німецького суспільства. Лише за 13 років померлий у 1982 р. Фассбіндер створив 41 телесеріал і фільми, у тому числі і "Туга Вероніки Фосс". На Берлінському кінофестивалі 1982 року він отримав за цей фільм приз "Золотий ведмідь". Не в останню чергу завдяки фільмам Фассбіндера стала світо-

Сцена з фільму Шлендорффа "Гомо Фабер"

вою кінозіркою мюнхенська акторка Ганна Шигулла.

Перші комерційні успіхи молодого німецького кіно надихнули акторів на створення незвичайних фільмів. Режисер Вім Вендерс (1945 р. н.) зобразив скупих на слова героїв у своїх фільмах "Париж, Техас" і "Стан речей". За фільм "Стан речей"

у 1982 р. він дістав у Каннах "Золоту пальму", а у 1983 р. – був удостоєний федеральної премії в галузі кіномистецтва.

У 1988 р. Вендерс приголомшив фільмом "Небо над Берліном", у якому ангел закохується в одну берлінську акробатку. Фільм, який у 1988 р. отримав федеральну премію в галузі кіномистецтва, а потім у Каннах приз за найкращу постановку, мав успіх і в Японії. Маргарета фон Тротта привернула увагу прекрасними портретами жінок. "Роза Люксембург" вважається її кращим фільмом. Вернер Герцог (1942 р. н.) запропонував захоплюючі гостросюжетні фільми зі своєрідними героями, темами і місцями дій. У фільмі "Фітцкарральдо", який на Каннському фестивалі 1982 р. був удостоєний премії за найкращу постановку, зображений фанатичний любитель опери, котрий хоче побудувати оперний театр у джунглях.

Екранізована література. Особливо честолюбними виявляються німецькі режисери, коли йдеться про екранізацію великих літературних творів. При цьому вони часто досягають успіху. Найкращим режисером у цій галузі вважається Фолькер Шлендорфф (1939 р.н.). Він зняв фільми за творами Роберта Музіля "Молодий Терлесс" і Генріха Белля "Втрачена честь Ка-

Сцена з фільму "Осіньне молоко" Йозефа Вільсмайера

терини Блюм". За екранізацію бестселлера Гюнтера Грасса "Бляшаний барабан" Шлендорфф здобув на Каннському кінофестивалі 1979 р. "Золоту пальму". У 1980 р. "Бляшаний барабан" був нагороджений "Оскаром" як найкращий зарубіжний фільм. І сьогодні продовжується екранізація романів. Світової слави фільм Петерсенса "Підводний човен" був знятий за одноіменним романом Лотара Гюнтера Бухгейма. Доріс Деррі – найвідоміша у той час німецька режисерка, у фільмі "Я і він" орієнтувалася на Альберто Моравіа, в той час як Шлендорфф екранізував "Смерть комівояжера" Артура Міллера і роман Маргарити Атвуд "Історія однієї служниці". Особливо добре це вдалося Шлендорффу при екранізації роману Макса Фріша "Гомо Фабер" із Томом Шепардом у головній ролі. За цей фільм він одержав у 1991 р. в Берліні "Срібну кінострічку".

"Золотою кінострічкою" була нагороджена у тому ж році ще одна екранізація літературного твору: "Маліна" Вернера Шретера. Фільм із французжанкою Ізабеллою Гупперт у головній ролі є історією самознищення і бере свій початок у закодованій автобіографії австрійської письменниці Інгеборг Бахманн. Зразковим прикладом нового реалістичного фільму про рідний край є "Осіньне молоко" Йозефа Вільсмайера. Ця стрічка за одноіменним автобіографічним бестселлером баварської селянки Анни Вімшнейдер, є одним з найприємніших сюрпризів німецького кінематографу.

Німецькі кінорежисери все більше відважуються на нелегке мистецтво комедії і сатири. Лоріот – найіронічніший гуморист Німеччини, відтворює у своїх фільмах "Едіпуссі" і "Паппа анте портас" комічність повсякденного життя, породженого щоденними ситуаціями. Героя коміксів ганяє по екрану Міхаель Шаак у мультфільмі "Твердий Вернер". Отто Ваалькес виступає у своїх фільмах як прекрасний комік.

Сприяння розвитку мистецтва. Поява нових художніх фільмів – це результат діяльності "кураторіуму молодого німецького кіно", який нагороджує дебютні картини премією (а у початківців й інші фільми). Кураторіум є закладом федеральних земель. Крім цього, так звана загальна угода між кінопромисловістю і телебаченням зобов'язує телестудії виділяти значні фінансові кошти на спільне виробництво і демонструвати по телебаченню спільно створений фільм не раніше, як через два роки. Закон про сприяння розвитку кінематографу, прийнятий у 1968 р., підтримує не лише створення фільмів, але й кінотеатри, які, як "програмні кінотеатри", спеціалізуються на

демонстрації художньо цінних стрічок. Кошти на це йдуть від податку, який повинні сплачувати всі кінотеатри і галузь відео.

Починаючи з 1951 р. федеральний міністр внутрішніх справ щорічно присуджує найкращим фільмам "Приз німецького кіно". Сюди належать "Золота чаша" з премією 1 млн. нім. марок і "золота й срібна кінострічки" з преміями у розмірі до 900 000 нім. марок. З метою сприяння розвиткові кіномистецтва федеральний міністр внутрішніх справ присуджує ще премії у вигляді допомоги на виробництво і прокат.

Створена в 1951 р. на основі угоди між федеральними землями "Комісія оцінки фільмів" дає художнім і короткометражним фільмам оцінки "цінний" і "особливо цінний". Наслідком таких оцінок є звільнення від сплати податків або зниження їх. Вони дають право на отримання грошової допомоги згідно з Законом про сприяння розвиткові кіноматографу. Такі оцінки допомагають глядачам у виборі фільмів.

Робоче об'єднання Нове німецьке кіно
Arbeitsgemeinschaft Neuer Deutscher Film
Agnesstr. 14, 8000 München 40

Головна організація кінопромисловості
Spitzenorganisation der Filmwirtschaft
Langenbeckstr. 9, 6200 Wiesbaden

Фестивалі

У Федеративній Республіці Німеччині не важко потрапити на черговий фестиваль (і за відстанню, і за часом). Що фестивалі проводяться у великих містах нікого не дивує. Але існують і дуже привабливі маленькі місцевості, особливості яких уже створюють атмосферу, як, наприклад, Шветцинґер, в якому діє театр у стилі рококо.

Лише музиці присвячені понад 100 фестивалів. Раз на три роки у вересні Бонн організовує міжнародний бетховенський фестиваль. Аугсбург у серпні-вересні святкує літо музики Моцарта.

В Ойтіні – фестиваль музики Карла Марії фон Вебера, який там народився. У Галле і Геттінгені – Георга Фрідріха Генделя, а в Мюнхені і Гарміш-Партенкірхені – Ріхарда Штраусса. З 1876 р. в Байройті проводяться фестивалі музики Ріхарда Вагнера. Тільки там можна побачити такі своєрідні постановки.

Немає майже жодного великого міста, у якому не відбувалися б музичні фестивалі: в Мюнхені – фестиваль оперної музики (липень), у Франкфурті-на-Майні – Франкфуртський фестиваль (вересень), у Штутгарті – Європейський музичний фестиваль (серпень-вересень), а в Берліні – фестиваль джазової музики (листопад). Романтичні замкові фестивалі відбуваються

"Летючий голландець" на Байройтському фестивалі 1991 року

Фестиваль у Шлезвіг-Гольштейні: музика в стодолі

кожного серпня у Гейдельберзі. Заснований у 1986 р. піаністом Юстусом Францом Шлезвіг-гольштейнський фестиваль щороку збирає музикантів зі світовим іменем у найпівнічнішій федеральній землі і знайшов великий відгук у слухачів – музична подія на периферії. Фестивальний календар прихильників театрального мистецтва – це Берлінські театральні зустрічі у травні, на яких демонструються найкращі німецькомовні постановки, травневий Рурський фестиваль у Реклінггаузені, що в Рурському басейні: на цьому фестивалі своєю постановкою класичних і сучасних п'єс автори звертаються перш за все до робітничої публіки; крім цього, численні фестивальні місця, історичні рамки яких – замки, палаци та церкви є привабливою декорацією для творів передусім авторів класики – Бад Герсфельд, Шветцинген, Швєбіш Галль чи Ягстгаузен.

Найдревнішим фестивалем є фестиваль із інсценізацією Христових мук у Обераммергауері, що був започаткований обітницею у 1634 р., році епідемії чуми, і проходить відтоді раз у десять років.

Прекрасною адресою для режисерів і акторів є Берлін. У лютому під час Міжнародного кінофестивалю там відбувається конкурс на приз “Золотого і Срібного ведмеда”. Цікавий репертуар пропонують у листопаді Північні дні кіно у Любеку, під час

Тиждень музики Баха в Ансбаху

яких демонструються фільми зі Скандинавії, а також Міжнародний кінотиждень у Мангеймі, який проходить у жовтні.

Німецькі фестивальні менеджери надають великого значення орієнтації на міжнародний рівень. Так, у м. Байройт, поряд із вагнерівським фестивалем музики, починаючи від 1950 р., відбувається Міжнародний молодіжний фестиваль. На фестивалі світових культур "Горизонти", який організовується в Берліні, зустрічаються європейські і позаєвропейські культури.

Алфавітно-предметний покажчик

(ф) = фотографія (к) = карта (г) = графік

- Аахен** 47
Аббадо, Клаудіо 389
Абсолютизм 73
Автостради 257, 258
(ф), 259 (к)
Агентства, інформаційні
322, 323
Агломерації, міські 11
Аденауер, Конрад 95,
97, 98 (ф), 100, 125
(ф)
Аеропорти 260, 261
Альпи 7, 9, 10
Андерш, Альфред 360
Антисемітизм 84, 85
Армініус 69
Армія, Національна
народна 175, 176
Атестат, зрілості 340
Аугсбург 22, 23, 405
- Баварія** 22-24, 82
Баварський Ліс 9, 22
Баден-Вюртемберг 18,
19, 21
Базелітц, Георг 376
Бази відпочинку,
молодіжні 307
Байройт 405
Банк, Німецький
федеральний 246,
247
Банки 248
Барбаросса → Фрідріх I
Барлах, Ернст 43
Басейн, Рурський 47
БАСФ 50 (ф), 50
Баугауз 60 (ф), 62, 378
Бах, Йоганн Себастьян
59, 390
Безпека, зовнішня 175
Безробітні 196
Безробіття 192, 196, 197
Безробіття, серед
молоді 308
Бек, Людвіг 87
Беккманн, Макс 371
Белль, Генріх 360, 362
Бем, Готтфрід 381
- Беніш, Гюнтер** 379
Берлін 14 (ф), 18, 25-28
(ф), 31, 86 (ф), 96, 99
(ф), 106 (ф), 114 (ф)
Бетховен, Людвіг ван
376 (ф), 389, 390
Бібліотеки 368 (ф), 368-
370
Біжєнці 13
Білефельд 47
Біржі, цінних паперів
249, 249 (ф)
Бірманн, Вольф 103, 393
Бісмарк, Отто фон 80-
82, 284
Бляхер, Борис 391
Бойз, Йозеф 374
Бонн 49, 49 (ф), 93, 97,
101
Борофський, Джонатан
374 (ф)
Боротьба, страйкова 274
Боротьба, з шумом 300
Борхерт, Вольфганг 360
Бранденбург 29-31, 74
Брандт, Віллі 101-103,
125 (ф)
Бранка, Олександр фон
381
Бремен 32-34
Бремергафен 32-34
Брехт, Бертольд 359
Будинок, власний 208
(ф), 209
Булла, Золота 71
Бундесрат 122, 128, 129
Бундестаг (Федера-
тивна Республіка
Німеччина) 122, 126-
128
Бундестаг (Німецький
союз) 76
Бундесвер 175-177
Буш, Джордж 114, 170
(ф)
Бюджет, федеральний
158 (г)
Бюро, Німецьке
центральне, туризму
- 270
- Вадер, Ганнес** 393
Вайгель, Теодор 140 (ф)
Вайцзеккер, Ріхард фон
124 (ф)
Вальзер, Мартін 362
Валюта 270
Вартбург 66 (ф)
ВДП → Вільна
демократична партія
Веймар 335
Великобританія 7, 88,
92, 171
Вендерс, Вім 401
Вестфальський мир 73
Вецлар 40
Вибори → вибори до
бундестагу
Вибори, до бундестагу
142-145 (г)
Вивчення, громадської
думки 323, 324
Використання, вторинне
300
Виставки 251
Витрати, на науково-
дослідні роботи 354
Відомство, федеральне
кримінальне 164
Відправлення, листові
264
Відпустка, з метою
виховання 302
Відходи 300
Відшкодування 100
Війна, друга світова 87
Війна, перша світова 82-
83
Війна, селянська 72
Війна, Тридцятирічна 73
Вільгельм I 81, 81 (ф)
Вільгельм II 82
Вісбаден 40
Вісмар 41
Влада, державна 123
Влада, окупаційна 90
Возз'єднання 106-107
(ф), 111

- Вольф, Кріста 361 (ф), 364
 Вольфсбург 44 (ф), 46
 Вондрачек, Вольф 362
 Вормс 51, 52
 Ворота, Бранденбурзькі 25 (ф), 108
 Вотум, конструктивний, недовір'я 130
 Вугілля, буре 240 (г), 241
 Вугілля, кам'яне 240 (г), 241
 Вуз, спеціальний 346
 Вуз, загальний 346
 Вупперталь 47
 Вюрцбург 24
- Габсбурги 71
 Гайдн, Йозеф 121
 Галле 60-62
 Галузі, промисловості 215
 Гамбург 14 (г), 35-37
 Ган, Улла 361 (ф), 362
 Ганза 71
 Ганновер 14 (г), 44, 45 (ф), 46, 251, 252 (ф), 395 (ф)
 Гарц 9, 61, 62
 Гарденберг, Карл Август, князь 75
 Газ, природний 240 (г), 241
 Газети 327
 Газети, щоденні 325-327
 Гейдельберг 21, 345
 Гейнеманн, Густав 101, 124 (ф)
 Гельголанд 8, 64 (ф)
 Гендель, Георг Фрідріх 62, 390, 405
 Генце, Ганс Вернер 391
 Генріх I 70
 Генріх III 70
 Генріх IV 70
 Генріх VI 70
 Генріх, Лев 70
 Герцог, Вернер 400
 Гессен 38-40
 Гімн, Національний 121
 Гімназія 339 (г), 340
 Гінденбург, Пауль фон 83, 85
 Гітлер, Адольф 85-87
 Гойсс, Теодор 95, 124 (ф)
- Голлейн, Ганс 380
 Гонеккер, Еріх 104, 108-110
 Горбачов, Михайло 108, 109, 112 (ф), 115
 Гори, приельбські, пісковикові 267 (ф)
 Гори, середньовисокі, середньогір'я 7-9
 Господарство, соціальне ринкове 93
 Гофманн, Петер 389
 Гоффманн фон Фаллерслебен, Август Генріх 65, 121
 Гохгут, Рольф 396
 Григорій VII 70
 Громади, єврейські 319
 "Група 47" 362
 Гумбольдт, Вільгельм фон 75, 345
 Густота, населення 11
- Гален, Клеменс Август, граф фон 320
 Гастарбайтер → іноземні наймані працівники
 Геншер, Ганс-Дітріх 112 (ф)
 Герделер, Карл 87
 Гете, Йоганн Вольфганг фон 39, 359
 Геттінген 46
 Гісен 40
 Граф, Штеффі 311
 Грасс, Гюнтер 360
 Грегер, Макс 393
 Гропіус, Вальтер 378
 Грюндгенс, Густав 37
 Гутенберг, Йоганнес 52, 365, 366 (ф)
- Даймлер-Бенц 21, 214
 Де Голль 97, 98 (ф), 171
 Дегенгардт, Франц-Йозеф 393
 Демократія 120, 316
 Денітц, Карл 87, 88
 Держава, правова 120, 146, 147
 Держава, соціальна 285
 Держава, федеральна 120, 133, 134
 Дессау 60 (ф), 62, 387
 Джонсон, Уве 362
- Діалекти 13
 Дітріх, Марлене 398
 Дні музики в Донауешінгені 392
 Договір, Версальський мирний 84
 Договір, "Два плюс чотири" 115, 165
 Договір, про об'єднання 113 (ф), 114-115
 Договір, про основи відносин 102
 Документа 375 (ф), 377
 Дольдінгер, Клаус 393
 Домовленості, Паризькі 94 (ф)
 Донані, Крістоф фон 389
 Допомога, країнам, що розвиваються 178-184
 Допомога, матеріальна, для найму квартири 207
 Допомога, на виховання 302
 Допомога, на дітей 289, 290
 Допомога, соціальна 290
 Дорога 257
 Дортмунд 14 (г), 47
 Дрезден 14 (г), 56 (ф), 57, 387, 390
 Дуйсбург 14 (г), 47, 48 (ф)
 Дюссельдорф 14 (г), 47
- Еберт, Фрідріх 85
 Ейерманн, Егон 380
 Ейх, Гюнтер 360
 Економіка, соціальна ринкова 185
 Економіка, соціальна ринкова 185-187
 Експорт 235, 237 (г), 238 (г)
 Експорт → Ввіз
 Експресіонізм 371
 Ельба 9
 Енґгольм, Бйєрн 141 (ф)
 Енценсбергер, Ганс Магнус 362
 Енергетика 242
 Енергія, атомна 240 (г), 243 (ф), 244, 245

- Енергія, атомна → енергія, ядерна
 Ергард, Людвіг 95, 99, 125 (ф), 185
 Ернст, Макс 377
 Ерфурт 66, 67 (ф), 68, 101
 Ессен 14 (г), 47
 Етлі, Клемент 90 (ф)
- ЄАВТ** 168
ЄВС → Європейська валютна система
 Євреї 86, 319
ЄПС → Європейська політична співпраця
ЄТ → Європейське Товариство
- Журнали** 325-327
- Забезпечення, для жертв війни** 290
Забезпечення, сировиною 242
Забезпечення, соціальне 284, 289 (г)
Забруднення, вод 298
Зайняті 192, 235, 271
Заклад, з питань працевлаштування 198
Заклади, науково-дослідні 353-354
Закон, Божий 337
Закон, картельний 186
Закон, Основний 116-122
Закон, про ліки 292
Закон, федеральний, про матеріальну допомогу на навчання 347
Закони, про надзвичайне становище 101
Залізниця, Німецька імперська 256
Залізниця, Німецька федеральна 256, 269-270
Засоби, масової інформації 321
Засоби, транспортні 256
Захист, квартиронаймача 207
Збори, Федеральні 123
- Збори, Франкфуртські**
 Національні 76, 77
 "Зелені" 141, 143, 144 (г)
 Зелені → Зелені
Землі → Федеральні землі
Землі, нові федеральні 11, 193-195
Землі, федеральні 18, 120, 134-135
Зегерс, Анна 363
 "Зеро" 371
Зінкель, Бернгард 400
Зони, окупаційні 88, 89 (г), 90, 91
- Ізраїль** 99, 100, 171
Іммендорф, Йорг 377
Імперія, Священна, Римська, німецької нації 69, 75
Імпорт 236, 238 (г)
Імпорт → Імпорт
Ініціативи, громадські 314, 315
Інститут, Гете 173
Інтеграція, західна 95
- Кайзерслаутерн** 51, 381 (ф)
Канада 104, 171
Канал, Середньонімецький 9
Кандинський, Василь 371
Канцлер, федеральний 123, 125 (ф), 126, 129, 130
Капіталовкладення, іноземні 239
Караян, Герберт фон 389
Карл V 73
Карл, Великий 69
Карлсруе 21
Карстенс, Карл 124 (ф)
Каса, для хворих 288
Кассель 39
Каталізатор, для очищення відпрацьованих газів 297
Квартири, соціальні 206
Кельн 14 (г), 47, 373 (ф), 399 (ф)
Кемповський, Вальтер 362
- Кеннеді, Джон Ф.** 96 (ф)
Кеппен, Вольфганг 360
Кізнінгер, Курт Георг 99, 125 (ф)
Кіль 64
Кінофестивалі, міжнародні 406-407
Кірш, Сара 364
Кіфер, Анзельм 375
Клеє, Пауль 371
Клюге, Олександр 400
Клімат 10
Книгодрукування 365
Коаліція, соціал-ліберальна 101
Коаліція, велика 101, 114
Кобленц 51, 52
Кокошка, Оскар 371
Коль, Гельмут 104, 109-115, 125 (ф), 139 (ф), 170 (ф), 176 (ф)
Конзалик, Гайнц Г 363
Конрад I 69
Конституція → Основний закон
Конференція, Потсдамська 90 (ф)
Конфесії 317
Концтабір 85
Кордон (лінія Одер-Нейссе) 95, 101
КПН → Комуністична партія Німеччини
Країни, третього світу 172
Кранко, Джон 390
Кретц, Франц Ксавер 397
Кунерт, Гюнтер 364
Кунце, Райнер 364
Курфюрсти 71, 72 (ф)
- Ламбсдорфф, Отто, граф** 140 (ф)
Ландшафти, німецькі 7-9
Ланг, Фріц 398
Ласт, Джеймс 393
Леверкузен 48
Лейбніц, Готфрід Вільгельм фон, барон 59
Лейпціг 56, 57 (ф), 58, 59
Ленц, Зігфрід 361 (ф), 362

- Лессінг, Готгольд
Ефраїм 37
Ліберманн, Рольф 37
Лікарі 291, 292
Лікарні 291, 292
Ліки 219
Лінденберг, Удо 389,
392 (ф), 393
Любек 63 (ф), 64, 65
Любіч, Ернст 398
Любке, Генріх 124 (ф)
Людендорфф, Еріх 83
Людвігсгафен 50 (ф),
51
Лютер, Мартін 67, 72
- Маастріхт** 166-168 (ф)
Мазур, Курт 389
Майнц 50-52
Майно 199, 200
Майстерні, навчальні
344
Магдебург 60-62
Максиміліан I 71
Мангейм 21
Мангельсдорфф,
Альберт 393
Манн, Генріх 359
Манн, Томас 358, 359
Маршрут, туристичний
267
Марбах 335
Марбург 40
Машинобудування 216
Мекленбург-Передня
Померанія 8, 41-43
Менхенгладбах 380
Меркантилізм 74
Мир, Аугсбурзький
релігійний 72, 73
Міс ван дер Рое, Людвіг
378
Міст, повітряний 93
Міста 11, 14 (г)
Містобудування 209
Місця, навчальні 344
Мова 13-15
Мозер, Едда 389
Море, Балтійське 8
Море, Північне 8,
298 (ф), 299
Мурнау, Фрідріх
Вільгельм 398
Муттер, Анна-Софія 389
Мюллер, Гайнер
361 (ф), 363
- Мюнстер 48
Мюнхен 14 (г), 22, 23
(ф), 24 (ф), 384 (ф)
- Надбавка, до**
заощаджень 200, 201
Най, Ернст Вільгельм
371
Наполеон I 75, 76
Нарада, з питань безпеки і співробітництва в Європі 103, 112, 169
Народжуваність 11
Населення 11, 12 (г), 13
НАТО → Північноатлантичний союз
Нафта 240 (г), 241
НБСЕ → Нарада з питань безпеки і співробітництва в Європі
НДР → Німецька Демократична Республіка
Низовина, Північнонімецька 7
Низовина, Верхньорейнська 9
Нижня Саксонія 44-46
Німеллер, Мартін 320
Німецький музей 384 (ф)
ННА → Німецька національна армія
Нольде, Еміль 371
Нордерней 8
Нюрнберг 22, 23, 387
- Об'єднання, профспілок німецьких** 271-273
Об'єднання, робоче, громадсько-правових радіотелеорганізацій Німеччини 329-334
Об'єднання, фондів німецької науки 356
Обробка даних 152-153
Общини 136-138, 154-157
ООН → Організація Об'єднаних Націй
Організація, Об'єднаних Націй 172-173
Оркестри 389
Орф, Карл 391
Освіта, професійна 342
- Отто I 70
Охорона, інформації 152-153
Охорона, конституції 164
Охорона, ландшафтів 300
Охорона, повітряного середовища 297
Охорона, природи 300
Охорона, федеральна прикордонна 163
- Пакт, Варшавський** 100, 105, 110, 112, 113
Палата, реміснична 224
Парки, Національні 300
Партія, Вільна демократична 95, 104, 139-141 (ф), 143 (г), 144, 145
Партія, демократичного соціалізму 139, 141, 143 (ф), 144 (ф), 145
Партія, Комуністична, Німеччини 91
Партія, Соціал-демократична, Німеччини 95, 104, 139-141 (ф), 143 (г), 144 (г), 145
Партія, соціалістична єдина, Німеччини 91, 103, 105, 108-111, 141
Партнери, соціальні 271, 275
Партнери, торговельні 237 (г), 238
ПДС → Партія демократичного соціалізму
Пенсії 284-286
Пенсії, підприємств 287
Переклади 14
Петерсен, Вольфганг 398
Підвищення, рівня освіти 350
Підтримка, спорту 312
Піраміда, статево-вікова 12 (г)
Північний Рейн-Вестфалія 47-49
План, Маршалла 93
План, федеральний, підтримки молоді 308

- Податки 155-157
 Поліція 162-164
 Політика, аграрна 227, 228
 Політика, цін 204
 Політика, енергетична 243-244
 Політика, молодіжна 307
 Політика, східна 101
 Політика, в галузі досліджень 355, 356
 Політика, щодо іноземних громадян 105
 Політика, щодо сировини 241, 242
 Польща 87, 90, 101, 102, 112, 115, 169
 Постбанк 262, 264, 265
 Постдінст 262, 264
 Потсдам 29
 Пошта, Німецька федеральна 262, 264
 Працевлаштування 198
 Працедавець 271, 273-275
 Працівники, іноземні наймані 13, 15, 196
 Працівники, наймані 198, 273-88
 Права, основні 117-119
 Правило, п'яти процентів 142
 Прей, Германн 389
 Премії, Нобелівські 352
 Преса 321, 325-328
 Продукт, валовий національний 186 (г), 187 (г)
 Продукт, валовий суспільний 185, 188 (г), 189 (г)
 Профшкола, вищого ступеня 343
 Профспілка, Німецька, службовці 271
 Профспілки → Об'єднання німецьких профспілок
 Промисловість, авіаракетно-космічна 218
 Промисловість, автомобілебудівна 215
 Промисловість, сталеливарна 218
 Промисловість, хімічна 216
 Пруссія 74, 75, 76, 80, 81, 88, 386
 Пустисьце, Люнебурзьке вересове 44
 Рада, Парламентська 93, 116 (ф)
 Рада, підприємства 276-279
 Радіо → Радіомовлення
 Радіо, Німецьке 330
 Радіомовлення 329-333
 Радіомовлення, приватне 333, 334
 Радянський Союз → СРСР
 Райманн, Аріберт 391
 Рейн 9, 50, 51
 Рейнланд-Пфальц 50-52
 Рейхстаг 114 (ф)
 Рейган, Рональд 109, 110
 Реклінггаузен 272
 Ренесанс 72
 Республіка, Веймарська 83-85, 94
 Республіка, Німецька Демократична 95-105, 108-115
 Республіка, Федеративна, Німеччина 93, 120
 Революція 1848 р.
 Революція, Французька 75
 Регенсбург 22
 Реформація 72
 Ринки, фінансові 249
 Ринок, праці 188, 196-198
 Рівноправність 301, 302
 Рілінг, Гельмут 390
 Рім, Вольфганг 392
 Ріхтер, Ганс Вернер 362
 Рішення, головне імперське депутатське 75
 Робітник 82, 271, 276, 284, 285
 Розділення, віри 72-73
 Росія → СРСР
 Росток 42
 Ротенбург об дер Таубер 24, 267
 Рудольф I 71
 Рузвельт, Франклін Д. 88
 Рух, жінок 304
 Рух, молодіжний 306-307
 Рюген 8, 41 (ф), 43
 Саар 53-55
 Саарбрюккен 53, 54, 380 (ф)
 Саарлуї 54
 Садок, дитячий 338
 Саксонія 56-59, 74
 Саксонія-Ангальт 60-62
 Самоуправління, комунальне 135-138
 Сансусі 29 (ф)
 Свобода, друку 321
 Свобода, радіомовлення 331
 СДПН → Соціал-демократична партія Німеччини
 СЄПН → Соціалістична єдина партія Німеччини
 Сильт 8, 9, 65
 Система, виборча 142
 Система, Європейська валютна 247, 248
 Система, освіти 339 (г)
 Система, ПАЛ 332
 Система, правопорядку 146-152
 Сім'я 302
 Службовець 271
 СНІД 291, 293, 294
 Союз 90/Зелені 142 (ф), 143 (г), 144 (г), 145
 Союз, економічний, валютний і соціальний 114
 Союз, Німецький 76, 80
 Союз, Північноатлантичний 7, 95, 98, 101, 104, 115, 165, 169-171, 175, 176
 Союз, Християнсько-демократичний 95, 104, 139, 140, 143 (г), 144
 Союз, Християнсько-

- соціальний 104, 139, 140 (ф), 143 (г), 144
- Спілка, німецьких спортивних товариств 309, 311, 312
- Спілка, Німецька, чиновників 271
- Спілки 315
- Спілки, працедавців 272, 273
- Співпраця, Європейська політична 166
- Споживання, первинної енергії 240 (г)
- Спорт, великий 310, 311
- Спорт, масовий 309, 311, 312
- Справа, гірнична 240
- Справа, спільна, піднесення на Сході 193
- Сприяння, розвиткові мистецтва 377
- СРСР 86, 88, 89, 95, 96, 102, 115, 169, 83
- Сталін, Йосиф 88, 90 (ф), 91, 92
- Статут, підприємства 276
- Стіна, Берлінська 97 (ф), 110-111, 364
- Страйк 271, 274
- Страхування, від нещасних випадків 288, 289
- Страхування, на випадок безробіття 198
- Страхування, пенсійне 285-287
- Страхування, соціальне 284, 285
- Студенти 345-348
- Суд, Федеральний конституційний 130-132
- Судді 150, 151 (г)
- Схема, правосуддя 151 (г)
- США 83, 88, 91, 92, 102, 104, 109, 111, 113, 114, 115, 171, 220, 221, 235, 236 (г), 238, 393
- Театр, музичний 391
- Театри, оперні 389
- Телебачення, Друге німецьке 329, 330, 332, 334
- Телебачення, кабельне 263
- Телебачення, кольорове 332
- Телеком 262-264
- Телепрограми 333
- Телефакс 263
- Теніс 311
- Територія, приєднаних земель 115
- Технологія 219, 221
- Торгівля, зовнішня 235
- Торгівля, книжна 367, 368
- Торгівля, оптова 232
- Торгівля, роздрібна 233, 234
- Торгівля, світова 235
- Товариства 315
- Товариство, біржове, Німецької книжної торгівлі 367, 370
- Товариство, Європейське 7, 95, 99, 165-168, 248
- Товариство, Німецьке, науково-дослідних робіт 354
- Товариство, розвитку науки ім. Макса Планка 354
- Транспорт, корабельний 259, 260
- Транспорт, повітряний 260, 261
- Транспрапід 220 (ф)
- Третій світ → Країни, що розвиваються
- Тріп 52, 52 (ф)
- Тротта, Маргарета фон 402
- Трумен, Гаррі 89, 90 (ф), 93
- Туризм 270
- Тюрінгія 66-68
- Уеккер, Гюнтер 377
- Угода, Берлінська 102
- Угода, Варшавська 101
- Угоди, східні 102
- Угоди, тарифні 271-273, 274
- Уездом 9
- Ульм 21
- Університет, заочний 346
- Університети 345
- Університети, народні 350
- Уряд, федеральний 123, 129-130
- Установа, з питань преси і інформації федерального уряду 323
- Установа, опікунська 194
- Установи, кредитні 248
- Установа, федеральна, з питань праці 197, 198
- Устрій, державний 127 (г)
- Училище, реальне 338, 339 (г)
- Учителі 341
- Учні 271, 342-344
- Фассбіндер, Райнер Вернер 400
- Федералізм 129, 133-135
- Федерація, Німецька, футболу 310
- Фестивалі, музики Ріхарда Вагнера 405
- Фестиваль, Рурський 272, 406
- Фішер-Діскау, Дітріх 389
- ФКВ → Федеральне кримінальне відомство
- Фольксваген 45
- Фонд, Ганса Зейделя 352
- Фонд, допомоги німецькому спорту 311
- Фонд, заводу Фольксваген 356
- Фонд, Конрада Аденауера 352
- Фонд, "Німецька єдність" 159, 193
- Фонд, перевірки товарів 210-212 (ф)
- Фонд, Фрідріха Еберта 352

- Фонд, Фрідріха
Науманна 352
- Фонд, Фріца Тиссена
356
- Фонди, об'єднані,
"Веселка" 352
- Фонтане, Теодор 30
- Фортнер, Вольфганг
391
- ФПО → Федеральна
прикордонна охорона
Фрайбург 21
- Франкфурт-на-Майні 14
(г), 38, 39 (ф), 76, 251,
374 (ф), 379 (ф)
- Франкфурт-на-Одері 31,
195
- Франки, салічні 70
- Франц, Юстус 406
- Франція 7, 73, 75, 80, 83,
87, 88, 115, 166, 171
- Фрідріх I Барбаросса 70
- Фрідріх II ("Великий") 29,
75
- Фрідріх II 70
- Фрідріх Вільгельм IV 80
- Футбол 310
- Харчування 229
- Хвиля, Німецька 330
- Хвороба, лісу 230
- ХДС → Християнсько-
демократичний союз
- Хемнітц 57
- ХСС → Християнсько-
соціальний союз
- Церква, Євангеліцька**
317-320
- Церква, Католицька**
319, 320
- Церква, пам'яті** 380
- Ціммерманн, Бернд**
Алоїс 391
- Ціни** 189 (г), 190, 202-
204
- Цугшпітце** 9
- Час, робочий** 273, 274,
278
- Черчілль, Уїнстон** 89
- Чиновник** 160, 161, 271
- Чотиристороння угода**
→ Берлінська угода
- Чудо, економічне** 185
- Шарнгорст, Гергард**
фон 75
- Шарон, Ганс** 380
- Шванцер, Карл** 379
- Шварцвальд** 9, 19
- Шверін** 41, 42
- Шөөль, Вальтер** 124 (ф)
- Шіллєр, Фрідріх фон** 20,
359
- Школа, вечірня** 340, 341
- Школа, загальна** 340,
341
- Школи, музичні** 393
- Школа, основна** 338,
339 (г)
- Школа, професійна** 343
- Школа, спеціальна**
професійна 339 (г)
- Шлєзвіг-Гольштейн** 8,
63-65
- Шлєндорфф, Фолькер**
401 (ф), 402
- Шлях, здобуття освіти,**
другий 341
- Шмід, Карло** 95
- Шмідт, Гельмут** 103,
104, 125 (ф)
- Шпрєєвальд** 30 (ф)
- Шрєтєр, Вернер** 403
- Штауфєні** 70, 71
- Штауффєнберг, Клаус**
Шєнк фон, граф
- Штєйн, Карл фон, барон**
136
- Штєйн, Петєр** 396 (ф),
397
- Штокгаузен, Карлгайнц**
391
- Штраусс, Бото** 361 (ф),
362
- Штрєземанн, Густав** 84,
84 (ф)
- Штутгарт** 14 (г), 19-21
- Шульц, ГА** 373 (ф), 374
- Шумахєр, Курт** 95
- ЮНЕСКО** 65
- Ян, Гельмут** 378
- Ярмарки, закордонні** 254
- Ярмарок, книжковий**
367, 368
- СЕВІТ** 46
- Numerus Clausus** 340,
348
- RTL plus** 332, 333
- SAT 1** 332, 333
- ARD** → Робоче
об'єднання
громадсько-правових
радіотелеорганізацій
Німеччини
- BAföG** → Федеральний
закон про матеріальну
допомогу на навчання
- DAG** → Німецька
профспілка
службовців
- DB** → Німецька
федеральна
залізниця
- DBB** → Німецька спілка
чиновників
- DFB** → Німецька
федерація футболу
- DFG** → Німецьке
товариство науково-
дослідних робіт
- DGB** → Об'єднання
німецьких профспілок
- DR** → Німецька
імперська залізниця
- DSB** → Спілка німецьких
спортивних товариств
- DZT** → Німецьке
центральне бюро
туризму
- ZDF** → Друге німецьке
телебачення

Перелік ілюстрацій

Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, Bildstelle (53); Stiftung Preußischer Kulturbesitz (6); Max-Planck-Gesellschaft (1); Deutsches Museum (1); Landesbildstelle Rheinland-Pfalz (1), Bertelsmann Lexikon-Verlag (5); Stief PICTURES (35); Stief/Bahnsen (1); Stief Acaluso (1); Stief/Ford (1); Stief/Vogel (1); Stief/Walz (1); Bildagentur Mauritius (24); Bildagentur Schuster (4); Bildagentur VISUM (5); Bildagentur Bilderberg (5); Vario-Press (2); Hessische Polizei (1); Stiftung Warentest (1); RTL Plus (1); CMA (1); Gewandhaus Leipzig (1); Deutsches Filminstitut (2); Bildagentur Helga Lade (2); Sachbuchverlag Karin Mader (1); BASF AG (2); Hoechst AG (3); Buchhandlung Hugendubel, Frankfurt (1); Adam Opel AG (1); Volkswagen AG (1); Daimler-Benz AG (1); Wonge Bergmann, Frankfurt (1); Reinhold Dallendörfer (3); Bundesministerium für Post- und Fernmeldewesen (1); Bundesministerium für Verkehr (1); Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit (3); Bundesministerium für Verteidigung (1); FAG: Foto M. Skaryd (1); Stadt Frankfurt/Brieker (1); dpa (14); Bayreuther Festspiele Bayreuth (1); Polydor (1); Documenta Kassel (1); Deutsche Zentrale für Tourismus (1); KNA (1); EPD (1); Deutsche Bundesbank (1); Frankfurter Börse (1); Erhard Pansegrau (3); Jürgen Müller Schneck (1); Klaus Lehnartz (1); Verkehrsamt Stuttgart (1); Mahramzadeh (1).

Фотографії на обкладинці: dpa (3); Bundesbildstelle (1); Mercedes-Benz AG (1); Johann Scheibner (1); Fritz Mader (1); Koshofer (1).

Карти: Westermann Schulbuchverlag GmbH, Braunschweig